

TÓTH SZERGEJ – FÖLDES CSABA – FÓRIS ÁGOTA

Lexikológiai és lexikográfiai látkép:

PROBLÉMÁK, PARADIGMÁK, PERSPEKTÍVÁK

Fasciculi Linguistici
Series Lexicographica 3

Sorozatszerkesztők

Fóris Ágota (Pécsi Tudományegyetem)
Tóth Szergej (Szegedi Tudományegyetem)
Vass László (Szegedi Tudományegyetem)

Tanácsadó Testület

Földes Csaba (Veszprémi Egyetem)
Magay Tamás (Károli Gáspár Református Egyetem)
Pajzs Júlia (MTA Nyelvtudományi Intézet)
Pálfi Miklós (Szegedi Tudományegyetem)
Udvari István (Nyíregyházi Főiskola, Veszprémi Egyetem)
Uzonyi Pál (Eötvös Lóránd Tudományegyetem)

HU ISSN 1416 – 8081
Generalia
Szeged
2004

Fasciculi Linguistici
Series Lexicographica

Redigunt Szergej Tóth, László Vass et Ágota Fóris

3

Tóth Szergej – Földes Csaba – Fóris
Ágota

Lexikológiai és lexikográfiai
látkép:
Problémák, paradigmák,
perspektívák

Szeged
Generalia
2004

A kötetet lektorálták
Gaál Zsuzsanna
Harasztiné Basch Éva
Sulyok Hedvig

Olvasószerkesztő
Seres Judit

Kötettern
Annus Gábor

A kötet létrehozásában közreműködött
Nádudvari Katalin

A kötet megjelenését támogatta:

az Akadémiai Kiadó, Budapest,

a pécsi XI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus Szervezőbizottsága,
a szegedi XII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus Szervezőbizottsága,

a

a Szegedi Tudományegyetem
Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar
Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke,
Magyar Nyelvi Tanszéke és
Gyakorló Általános Iskolája

ISBN 963 9167 85 1
Felelős kiadó
dr. Tóth Szergej
Készítette
E-press Kft.
Tel./fax: (62)424-964
n,n (A5) ív terjedelemben

Előszó

A Fasciculi Linguistici Series Lexicographica 3. kötetét tartja kezében az olvasó. A kiadvány legtöbb tanulmányának és szótárkritikájának alapjául a pécsi XI. és a szegedi XII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus (2001, ill. 2002) lexikológiai és lexikográfiai szekciójában elhangzott előadás szolgált. Ez utóbbi tény a magyarázata annak, hogy a kötetben néhány szerző két dolgozattal is szerepel.

A kötet legfontosabb célkitűzése a kongresszusi szekciókban végzett munka egyfajta dokumentálása, az ott elhangzott gondolatoknak, felvetéseknek és kritikai megjegyzéseknek egy adott munkafázisban történő rögzítése. Ezek az előadások egészültek ki – a Nyelvészeti Füzetek Szótársorozatának eredeti célkitűzéseinek megfelelően – olyan tanulmányokkal, amelyek egyfelől külön szerkesztői felkérésre készültek kimondottan e kiadvány számára (pl. Uzonyi Pál), másfelől, bár tárgyát tekintve nem tartoznak kimondottan a lexikológia körébe, metodológiai és célt tekintve közel állnak e sorozat célkitűzéseéhez, és a humán kommunikáció egyik legjellegzetesebb megnyilvánulásának típusait, rendszerét és tagolódásának vonalait mutatják be vázlatosan, egy-egy szemléltető példával (pl. Vass László).

A kötet szerkesztőiként úgy véljük, hogy a megjelenő írások tartalma alkalmas arra, hogy a lexikológiai és lexikográfiai diszciplinának – a kötet problémák, paradigmák és perspektívák alcímének megfelelően – egyfajta aktuális látképe legyen. A tanulmányok zömének sokrétűsége és a széles tematikai merítés okán az írásokat szerzőjük ábécé sorrendjében tárjuk az olvasó elé.

Tekintettel arra, hogy a tanulmányok többsége szóban elhangzott előadás szerkesztett változata, az előadásszövegekhez kapcsolódó hivatkozásokat, lábjegyzeteket és irodalmat lehetőség szerint meghagytuk eredeti formájukban és csak abban ez esetben egészítettük ki, ha időközben olyan változások történtek, amelyek feltűntetése nélkül bizonyos szövegrészek ma már pontatlannak vagy elavultnak tűnnének.

A kötet végén a munkatársak rövid életrajzi adatai a pályatársak kölcsönös és jobb megismer(tet)ését szolgálják, s remélhetően részei lehetnek a Szegedi Tudományegyetem JGYTFK Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékén szerkesztett és az Interneten közzétett NyelvÉsztárnak is (www.lib.jgytf.u-szeged.hu/nyelvesztar).

A periodika eddigi sorozatszerkesztői (Tóth Szergej és Vass László) mellé új tag került (Fóris Ágota személyében) és legnagyobb örömünkre a további kötetek szerkesztését fogja segíteni az az állandó tanácsadó testület, amelynek tagjai Földes Csaba (Veszprémi Egyetem), Magay Tamás (Károli Gáspár Református Egyetem), Paizs Júlia (MTA Nyelvtudományi Intézet), Pálffy Miklós (Szegedi Tudományegyetem), Udvari István (Nyíregyházi Főiskola és Veszprémi Egyetem) és Uzonyi Pál (Eötvös Lóránd Tudományegyetem).

Szeged–Veszprém–Pécs, 2004 januárjában

A szerkesztők

BODNÁR ILDIKÓ

Miskolci Egyetem

Szótárak a 21. század küszöbén

Tárgyszavak: *mennyiség és minőség, korszerűség és korszerűtlenség, nyelvtani információk, vonzatprobléma, bokrosítás és szócsaládok, kollokációk*

Jelen tanulmányban az 1990-es évek elejétől jelentősen megszorodott szótári kiadványokról szólok, leginkább a német nyelvhez kapcsolódó nyomtatott szótárakról. Nagyon hálás téma lehetne a számítógépes szótárak bemutatása is, de ezekről csak akkor tudok majd érdemben szólni, ha már többet dolgoztam velük. A kézbe fogható, lapozható szótár még feltehetően sokáig az életünk kísérője lesz, ezért nem mindegy, hogy milyen szótárakat forgatunk most, a 21. század hajnalán. A számítógépes szótárakon kívül lemondok az akadémiai nagyszótárak értékeléséről is, s inkább olyan szótárakkal foglalkozom, amelyeket a szélesebb nagyközönség, mindenekelőtt például a középiskolás diákság a leggyakrabban vesz kézbe nyelvórán, fordítási házi feladata készítésekor, vagy akár az érettségén is. Nem a lexikográfia felől közelítek a témához, hanem a felhasználói oldal, a szótárát a napi gyakorlatban használó, használatot tanár oldaláról.

A könyvesboltok polcain az 1990-es évek során megszorodtak a szótárak. Különösen igaz ez a világnyelvek viszonylatában, amelyekhez kapcsolódóan ma számos szótár fedezhető fel. Az Akadémiai Kiadó kis-, közép- és nagyszótárai évtizedekig az egyetlen képviselői voltak a kétnyelvű szótáraknak Magyarországon; ezek mellé sorakoztak fel az elmúlt pár évben újabbak. Sajnos nem is mindig a legújabbak, hiszen például újranyomva, az Akadémiai Kiadó szótárait utánzó köntösben akár muzeális értékek is feltűntek. Kelemen Béla német, Aurélien Sauvageot francia nyelvhez kapcsolódó szótárai a maguk idejében tiszteletre méltó alkotások voltak, ám a mai igényeknek semmiképpen sem felelnek meg. Sok vásárló, akiket a valamivel alacsonyabb ár csábít, csak otthon, a szótárak használata közben veszi észre, mennyire becsapták. S sok könyvesboltban feltűnnek a fentieknél jóval gyatrább fércmunkák is szótár címen. De ezekről jelen írásomban nem kívánok szólni, csak a valóban új kiadványokról.

Az Akadémiai Kiadó az 1950-es években adta ki szótársorozatának első darabjait. Később több változtatásra került sor. Míg például a német–magyar kisszótárnak a rendelkezésemre álló 8. kiadása 1964-ből egyedül az *Umwelt* szót tartalmazta a környezet témakörében, az 1990-es 20. kiadásban már feltűntek az *Umweltschutz* és az *Umweltverschmutzung* szavak is. (Igaz, az úgynevezett Euroszótárak, amelyek német anyaga 1992-ben állt össze, már 11 szót tartalmaztak e témakörben.) (1996-ban jelent meg Héra István *Német–magyar szótára*, amely mind szóanyagát tekintve, mind méreteiben valahol a kis- és a középszótárak között áll;

benne a példaként idézett *Umwelt* szónak 19 összetett, illetve képzett változatát találjuk. Erről a két szótárról a következőkben részletesebben is szólnok majd.

A jelentések megadásában is számos változás következett be az évek során; szavak hosszú sorát lehetne idézni, amelyeknél jóval több magyar jelentést ad meg a kis-szótár a 20. kiadásban a korábbiakhoz képest. S elmozdulás mutatkozik a vonzatok terén is. Ha nem is mindenütt, s nem is következetesen, de sok gyakori *vonzat* bekerül a szótárba. Ezzel együtt az 1990-es évek végéig még nem beszélhetünk áttörésről a kisszótárak körében. Akkoriban változatosságot jelentettek mindenképpen életszerűbb szókinccsükkel az útisztárak, amelyek azonban a nyelvtani adatokkal szükségszerűen igen mostohán bántak. Az első, kis alakú német–magyar és magyar–német útisztár szerkesztője Havas Livia volt.

Az Akadémiai Kiadó 2000-ben megjelentetett német–magyar és magyar–német kisszótárát, melyeket – akárcsak az új nagyszótárát – Halász Előd mellett Uzonyi Pál és Földes Csaba neve is fémjelez, valóban megújult, kibővített szókinccsel, a nyelvtani információk tekintetében is sokkal bővebb anyaggal áll az olvasók rendelkezésére. Nyelvi információk bőségével szolgál a szócikkek mellett a szótár bevezetése is.

Héra Istvánnak a Planétás Kiadónál 1996-ban megjelent szótára több tekintetben is fordulatot jelentett a magyarországi német–magyar szótárak történetében. A szóanyag korszerűsége mellett nagy jelentősége van a nyelvtani információk korszerűségének, például a vonzatok következetes bemutatásának. A szavak eltérő jelentéseit számokkal látja el, a magyar jelentések megadásánál lehetőség van további bontásokra. Nagy szerepet játszanak szótárában a kötött kifejezések. A *Kopf* szóhoz kapcsolódva tizenegy jelentést különít el, majd a 12-es szám alatt kifejezéseket idéz, melyek közül a 3. kifejezéshez három különböző magyar értelmet társít, a megfelelő magyarázatok kíséretében.

„12.3. **etw. auf den Kopf stellen** 12.3.1. vmit fejjel lefelé fordít 12.3.2. *közn* a feje tetejére állít [*átkutat, felforgat*] 12.3.3. visszájára fordít, kifordít, elferdít.”

Ebben a szótárban azonban feltűnik egy vitatható „újítás” is, amelyet az egy nyelvű értelmező szótárak használói többnyire ismernek, de amely a magyar szótárírás utóbbi évtizedekben követett gyakorlatától merőben eltér, s amelyre ennél a szótárnál sajnos nem tér ki a szerző, s csupán a címdalon olvashatjuk róla tömören: a szóbokros szerkezet. Az Euroszótár, amely szintén szóbokros szerkesztésű, a szótárhasználati bevezetőben foglalkozik vele, de szintén nem elég részletesen. „A szótár bokrosít. Ez azt jelenti, hogy az összetett szavak első elemét ~ jel (úgynevezett tilde) helyettesíti, az ilyen szavak ugyanabban a szócikkben (bokorban), pontosvesszővel elválasztva következnek.” A bokrosításnak nyilván vannak előnyei is, mindenekelőtt a helytakarékoság, ugyanakkor többféle hátránya is van, még azután is, hogy többé-kevésbé hozzászokik az ember az ilyen típusú szótárak használatához.

Ha már szóbokorról van szó, azt várná a szótárhasználó, hogy akkor valamenynyí, az adott szóhoz köthető összetétel ott „szunnyad” a bokorban. Ez bizonyos mértékig így is van, de ha például közbeszól az ábécérend, máris szétválnak a bokor tagjai! Máskor pedig esetleg két szó különletű bokra mosódik egybe.

A bokrosítás a *Hand-* kezdetű összetételeket három helyen is hozza, egyszer a *Hand* címszónál, majd a *Handel- Händel- handeln* megszakítása után a *händerin-*

gend kezdetű egységben, amelynek folyamát a *Handicap* szó szakítja meg, végül a legtöbb *Hand-* kezdetű összetételt a *Handlung* bokrában találjuk. Az imént bemutatott bokrosítás nagymértékben megegyezik a Duden Deutsches Universalwörterbuch eljárásával, de az utóbbi mű azért következetesebb a valódi összetartozások kezelésében, azaz a *Handlung* „bokrába” nem keverednek bele a *Hand-* további összetételei. Hasonló probléma a jelentések keveredése például a *Rechts-(jog)* és a *rechts (jobb)* kezdetű szavak bokrában, ami azt eredményezi, hogy együtt találhatók például a *Rechtsextremismus* és a *rechtsfähig* stb. A Duden szótár itt is következetes, mindig külön tárgyalja a két szóhoz tartozó összetételeket és képzéseket. (Az Euroszótár bokrosításai az igekötős igék körében a fenténél jóval kevésbé követhetők és indokolhatóak.)

Héra István szótára volt egyébként az első a német–magyar szótárak körében, amelyben szemléltető ábra segítette a szótári adatok megértését, valamint nála jelentkezik először a decimális tagolás, főként a jelentések megadása körében. Bemutatására idézhetem a viszonylag rövid *Geschrei* szócikkét.

Geschrei *das; -(e)s; sing 1* kiabálás, kiáltozás; **viel ~ machen** nagy lármát csap **2** láрма **2.1. um etw viel ~ machen** vmi miatt nagy lármát/zajt csap **2.2 viel ~ und wenig Wolle** nagy hűhó semmiért **3** *táj* fecsegés, pletyka; **jd steht im ~** vkiről pletykálnak

A szerző az *Auge* szóhoz tizenegy jelentést vesz fel; a *Hand* szónál négy jelentés, majd pedig az 5-ös pont alatt huszonhárom számozott kifejezés következik, némelyik több magyar fordítással; fontos, hogy a szócikk logikus felépítésű legyen.

A következő szótár szintén bokrosít, de másként, mint az előbb bemutatottak. Ódor László *Új német–magyar olvasmányos szótáráról* van szó. Ez a szótár is a '90-es évek terméke, az Osiris Kiadó adta ki 1998-ban. Itt a *Hand* szó „családjában” (inkább erről beszélnék, mint szóbokorról, bár maga a szerző nem használja egyik kifejezést sem) együtt van valamennyi összetett főnév, melyek előtagja a *die Hand* szó, s amelyeket a szerző a terjedelmi korlátokat is figyelembe véve egyáltalán felvehetett. A főnévi összetételeket a képzett melléknevek követik, majd az igék következnek. Itt a *handeln* és a *Handlung* is belekerül a *Hand* szó alá, a velük alkotott kifejezésekkel együtt, nyilván a közös eredet következtében. Más példán: az *entzünden* (meggyújt) szócikkébe felvéve találjuk nemcsak a *sich entzünden* (meggyullad) visszaható igét, hanem a *die Entzündung* (gyulladás), sőt a *die Zündung* (gyújtás) főneveket is. A névelőt kiírva, a főnevek előtt találjuk, ahogyan azt Kosztolányi egyik, szótárakról szóló cikke javasolja.

Számomra ez az olvasmányos szótár nemcsak azért szimpatikus, mert a névelőkön túl is minden nyelvtani formát kiír, nem feledkezve meg a vonzatokról sem, hanem azért is, mert – ahogy a két példa is talán szemléltette – valóban a német nyelv „lexikai relextárát, gondolatrendjét” adja vissza. Ebben a szavak, szóalakok történeti összetartozása játszhatja a legnagyobb szerepet. (Aligha véletlen, hogy Ódor László szótára leginkább a Duden Herkunftswörterbuch felépítésére emlékeztet.) A német nyelv szelleme mellett valamiképpen a magyarét is képviseli a szótár, amely azt az általános tapasztalatot is felhasználja, hogy könnyebb együtt tanulni bizonyos szavakat, ha azok egymás alá- vagy fölérendeltjei, ellentétei, vagy más módon kapcsolódnak logikusan egymáshoz, ahogy például a *hangyához* a *hangya-*

boly (*der Ameisenhaufen*), a pókhoz a pókháló (*die Spinnweb*), a darázshoz a darázsészék (*das Wespennest*). S a *Fluß* családjában a *flußabwärts* mellett ott találjuk a *flußaufwärts* határozószót, valamint még a *fließen* igét, a *flüssig* melléknevet, sőt az utóbbiból képzett *Flüssigkeit* főnevet is.

Az utóbbi idők szótári terméséhez tartozik a Nemzeti Tankönyvkiadó és a Grimm Kiadó által közösen megjelentetett *Német–magyar kéziszótár*, Hessky Regina főszerkesztésében. (A szótárhoz jó kezdeményezésként kapcsolódik egy *Szójátéktár* című kiadvány is, a szótárhasználatot segítő feladataival Pantóné Naszályi Dóra összeállításában). A bevezető nagyon világosan mutatja be mind a szótárat, mind a szócikkek szerkezetét. Egyértelművé válik a *szócikkfej*, *szócikktest*, *szócikk láb* fogalma. Amikor egy-egy szócikket közelebbről is szemügyre veszünk, azt látjuk, hogy jelentéstani szempontból is többnyire megnyugtatóan kapcsolódnak egymáshoz és jól elkülönülnek az egyes jelentések, és minden esetben példákkal is szemlélteti őket a szótár. A szócikk lábban jelennek meg a szókapcsolatok és a szó-lások. Az igéknél a vonzatok, s az általuk meghatározott különféle jelentések adják a szócikk alapvető tagolását. Külön jelentésben szerepelnek még az egyes személytelen kifejezések is, például a *kommen* ige szócikkének végén könnyen felfedezhető az *es kommt zu* és jelentése, a *singen* igével képzett viszonylag nagyszámú kifejezésben pedig a vastag szedés és a kettős vonal jelzi az úgynevezett *kollokációkat*. Ezek közül az egyik legérdekesebb az argóban használt jelentés: *bei der Polizei singen*.

A főnévi és a melléknévi szócikkek szerkesztésének értékes példáját jelenti számomra a Wahrig-szótár. Ott először az alapszó jelentéseinek felsorolását találjuk, amelyek egységesen az 1-es számot viselik. A használati gyakoriság sorrendjébe állított egyes jelentéseket a magyarázatok különítik el. Ezután az adott szóval alkotott kifejezések következnek, amelyek 2-től 8-ig tartó számok alá tömörülnek, az alábbiak szerint: 2-vel a főnévvel, 3-mal az igékkal, 4-gyel a melléknevekkel, 5-tel az elöljárókkal, kötőszavakkal, határozókkal, 6-tal a kérdőszavakkal, 7-tel a passzív igealakokkal, míg 8-cal a particípiumokkal alkotott kifejezéseket találjuk. (A vonzatok az anyanyelvű felhasználói közönségnek megfelelően jóval kisebb szerepet kapnak.)

Az iskolai szótáraknak – úgy tűnik – hagyományai vannak nálunk. Ballagi Mór a múlt században szerkesztette az *Iskolai és utazási zsebszótár*at. Sajnos évszám nélkül jelent meg, ezért nem ismerem a kiadás adatait. A szótár kisebb mérete, zsebformátuma miatt kaphatta ezt a nevet, s nem azért, mert szókincsével erősebben a diákok igényeihez kapcsolódott volna. (Diákkoromból emlékszem az orosz–magyar és magyar–orosz iskolai szótárra, ennek sem volt speciálisabb szókincse, s csak egyszerűbb tankönyvi szövegek fordítására lehetett használni.)

A Hollós Zita által létrehozott *Német–magyar suliszótár* mondhatni megújítja az iskolai szótárak rendszerét. Szókincse tükrözteti a témakört, az iskolához kapcsolódó szavak és kifejezések nagyobb súllyal vannak jelen, például *Ich brauche für die Mathestunde ein kariertes Heft*, de emellett sok más, a fiatalokat különösen érdeklő témakör is gazdagabb kifejezéskincssel szerepel. Ilyen a *Musik*, a *Jugend*, a *Mode* stb. téma szókincse, s egyes igék példamondatai ugyancsak a fiatalok világát tükrözik, a *dürfen* kapcsán például *Ihr dürft nicht den Kopf hängen lassen*. Vagy: *Am Wochenende darf ich länger schlafen*. Jelen van végig a szótárban a diáknyelv;

a szólások közül is az ifjúság nyelvhasználatára vonatkozókat választja ki zömmel a szerző. A diáksághoz szólnak Tóth Péter humoros illusztrációi, s még az alkalmazott nyomdai jelek is. Szintén a magyar nyelvtanuló hasznára szolgálhat a főnév elé teljes alakban kiírt névelő, s a nyelvtani alakok következetes kiírása. Amire a korábbi szótárakban nem láttunk példát: a szinonimák mellett az antonimák is jelentős szerepet kapnak: a *neu* mellett például egyaránt megtalálható az *alt*, a *gebraucht* és a *bekannt*. A vonzatok itt is kiemelten szerepelnek, s az igei szócikkek ez alapján tagolódnak. A szójelentések mindig példamondatokban jelennek meg. A példamondat nagyon hasznos, de a hagyományos szótár használata során is megesett már, hogy a szó konkrét jelentése helyett a diák a példamondatbeli teljes jelentést „belefordította” a szövegbe. Ennek ennél a szótárnál megnőhet az esélye, mivel a szó csak a mondat egészében kerül lefordításra. Remélhető azonban, hogy a szótár még nagyobb kedvet csinál a nyelvtanuláshoz, s a német szavak valóban, a szerző szándékának megfelelően, kontextusban rögzülhetnek.

A szótárak anyagát hasznosan egészítheti ki az úgynevezett *Böngésző*. „Ami a szótárakból kimaradt”, akár ez is lehetne a címe ennek a szintén az Akadémiai Kiadó által kiadott könyvecskének. A vonzatok régen nem vagy alig jelentek meg a szócikkekben. Most ezeket külön felsorolja a kiadvány, éspedig mind a magyar–német, mind a német–magyar részben, szófajokhoz kötve, ábécérendbe szedetten. Ugyancsak nem volt szokás témakörök szerint csoportosítva bemutatni a szavakat, például a földrajzi neveket, az intézményeket, a férfi- és női neveket, hogy csak néhányat emeljek ki közülük. A – főleg a nyelvtankönyvet is pótolni akaró részei miatt kicsit öszvérre sikeredett kiadvány – a nyelvtanulás segédanyagaként, s talán egy új műfaj első példányaként vehető kézbe.

IRODALOM

- BALLAGI MÓR 1897. *Iskolai és utazási magyar és német zsebszótár*. Budapest.
 HALÁSZ ELŐD 1985. *Német–magyar kiszsótár*. Budapest.
 HÉRA ISTVÁN 1996. *Német–magyar szótár*. Budapest.
 HESSKY, REGINA (szerk.) 2000. *Német–magyar kézisztár*. Budapest–Szeged.
 HOLLÓS ZITA 1999. *Német–magyar sulisztár*. Szeged.
 KOSZTOLÁNYI DEZSŐ 1971. Szótárak lapozgatok... In KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: *Nyelv és lélek*. Budapest. 87.
 ÓDOR LÁSZLÓ 1999. *Új német–magyar olvasmányos szótár*. Budapest.
 WAHRING, GERHARD (Hrsg.) 1986. *Deutsches Wörterbuch*. Gütersloh.
 WILLMANN, HELMUT–WORSCH, WOLFGANG–DOROGMAN, GYÖRGY (Hrsg.) 1997. *Langenscheidt Euroszótár. Német*. Budapest–Berlin.

Seit 1990 ist die Auswahl an Wörterbüchern wirklich groß geworden. Ihr Niveau ist aber sehr unterschiedlich und reicht von den anspruchsvollsten Wörterbüchern des Akademie-Verlags bis zu den Reprintausgaben, deren Original aus der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts stammt. In diesem Artikel wurden mehrere deutsch-ungarische und ungarisch-deutsche Wörterbücher vorgestellt, die alle Neuerscheinungen sind. Das Wörterbuch von István Héra ist in der Form von „Nestern” strukturiert, die für den ungarischen Wörterbuchbenutzer ziemlich ungewöhnlich ist. Das „Lesewörterbuch” von László Ódor arbeitet mit Wortfamilien. Das Deutsch-ungarische Wörterbuch von Regina Hessky und das Schulwörterbuch von Zita Hollós

---

werden noch analysiert. Sie sind moderne Wörterbücher, deren Artikel alle nötigen Informationen enthalten.

FÁBIÁN ZSUZSANNA

Eötvös Loránd Tudományegyetem

A vonzatok ábrázolása az olasz–magyar nagyszótárakban

Tárgyszavak: *kétnyelvű szótárak, vonzatok, olasz–magyar szótárak*

1. Bevezetésképpen itt most csak annyit szükséges mondani a lexémák vonzatainak a lényegéről, hogy szintagma, tehát mondatformáló szerepüknel fogva a nyelvi építkezés alapvető mozgatóerőinek tekinthetők; ezen jellegük okán ábrázolásuk a szótárakban még abban a lexikográfiai korban is megtörtént, amikor a nyelvészetben még nem alakult ki a Tesnière óta vonzat kutatásnak nevezett önálló nyelvészeti aldiszciplína. Amióta pedig a vonzat kutatások szélesebb ismertségnek örvendenek, s több nyelv vonatkozásában, illetve a kétnyelvűségben is, a különböző szófajokra vonatkozó önálló vonzatszótárak is megjelentek, azóta – azt gondolhatnánk – áttörés történhetett a szótári ábrázolásban. Ennek a vizsgálatnak éppen az a célja, hogy megmutassuk: történt-e a korábbi „öszönös” vonzatábrázolások felől elmozdulás a tudatos vonzatábrázolás irányában, esetleg éppen a már meglévő vonzatszótárak hatására, azok felhasználásával. Vizsgálódásomat az olasz–magyar nagyszótárakra összpontosítom.

1.1. Nézzük meg először, hogy mik azok az olasz(–magyar) vonatkozású előzmények, amelyek egy ma készülő olasz–magyar általános szótár vonzati ábrázolásainál mintául szolgálhatnak.

A speciális vonzatszótárak között található olasz kezdésű igei (ANGELINI–FÁBIÁN 1981; ELIA–MARTINELLI–D’AGOSTINO 1981; BLUMENTHAL–ROVERE 1998; CURCIO 1999), melléknévi (FÁBIÁN 1996), főnévi pedig nincs. Egy olasz–magyar főnévi vonzatszótár most készül, egy részletében szakdolgozat formájában, továbbá OTKA-pályázat keretében is.

Előzményként szóba jöhetne még olyan olasz (és magyar) egynyelvű általános, értelmező szótár, amelyben explicit módon ábrázolva vannak a vonzatok. Jelenleg egyetlen ilyen szótár létezik, a DISC (SABATINI–COLETTI 1997), amely szándékai szerint nagy hangsúlyt fektet a vonzatok megjelenítésére; el kell ugyanakkor azt is mondani, hogy az ábrázolás csak az igei szófaj esetében történt meg.

Összefoglalva: úgy tűnik tehát, hogy előzmények, beépíthető anyagok (olasz–magyar vonatkozásban és irányban) elsősorban az igei szófaj esetében állnak a szótáriró rendelkezésére, van némi anyag a melléknévhez is, de nincs semmi a főnévhez.

2.1. Az eddig megjelent olasz–magyar szótárak közül három tekinthető nagyszótárnak: Körösi Sándoré (KÖRÖSI 1912), Herczeg Gyuláé (HERCZEG 1967; függelékkel

1978) és a legújabb Herczeg Gyula–Juhász Zsuzsanna-féle (HERCZEG–JUHÁSZ 2000).

2.2. Ezeket a munkákat a következő módszerrel elemeztem:

- mindegyik előszavában megkerestem, szándékozik-e a szerző egyáltalán foglalkozni a vonzatokkal, és ha igen, milyen szinten és módon;
- kiválasztottam 10–10 igei, melléknévi és főnévi címszót és ezeket mindegyikben alaposan elemeztem, továbbá figyelembe vettem a részletesen elemzett szócikkeken kívül talált, a vonzatokkal kapcsolatos jellegzetességeket is.

Az elemzés eredményét részben megelőlegezve leszögezem, hogy a három elemzett szótárban az igék vonzatainak ábrázolása a legrészletesebb, és ezen a téren bizonyos fejlődés is tapasztalható; ugyanakkor a melléknévek, de különösen a főnevek vonzataira a szerzők jóval kevesebb figyelmet fordítottak (valószínűleg a vonatkozó előzmények viszonylagos hiánya miatt is). Éppen ezért ebben a tanulmányban (helyszűke miatt is) megállapításaimat csupán az igei vonzatok ábrázolásával kapcsolatban teszem meg (részletesebben, olasz nyelven lásd FÁBIÁN 2001).

2.2.1. Kőrösi 1912

A szótár (csak magyar nyelvű) előszavában konkrét utalás van a vonzatok ábrázolásának szándékára: „nem érhettem be a jelentésváltozatoknak felsorolásával, hanem ahol kell, olasz és magyar példamondatokban is bemutatom a szó használatát vagy mondatbeli szereplését (vonzatát)” (VII). A szerző tehát a vonzatokat a példamondatokban szándékozik bemutatni (ami valóban az egyik lehetséges módja a vonzatkeret ábrázolásának). A művet alaposabban tanulmányozva ugyanakkor azt látjuk, hogy benne a vonzatok szerkezeti ábrázolása is megjelenik. (A szótárban alkalmazott rövidítések: *qd* = vki, *qc* = vmi.)

FIDARE

I. tr. 1. rábíz vkire vmit; *Gli si può ~*

qualunque cosa Rá lehet bízni

akármit; *Gli fiderei la casa* Rá-

biznám a házamat is. 2. Hitelbe

ad, hitelez; *Non gli fidano un*

centesimo Nem hiteleznek neki

már egy fillért se. – II. intr.

bizik vkiben (*in qd.*); *Fido in*

Dio, ma fido anche nelle mie

mani Bizom Istenben, de bizom

a saját kezeimben is. – III.

-RSI rifl. 1. bizik vkiben, hisz

vkinek; *Non ti fidar di nessuno*

Ne bizzál senkiben se; *non*

-rsi delle proprie forze nem

bizik a saját erejében. 2. re-

mél; *Mi proverò, ma non mi*

fido di riuscirvi Megpróbálom,

de nem is remélem, hogy célt érek. **3.** mer, merészel; *Arrivai fino al lido, ma non mi fidai di gettarmi a nuoto* Eljutottam a tengerpartig, de nem mertem beleugrani a vízbe; *Non mi fidavo di alzar gli occhi nella sua presenza* Fel se mertem tekinteni, mert ő is ott volt. [...]

Az igék estében a vonzatok gyakran és rendszeresen vannak ábrázolva, mégpedig mind szerkezeti szinten (az olasz és a magyar részben egyaránt), mind a példák tartományában. Gyakori, hogy az olasz szerkezet nincs ábrázolva, hanem az a magyar ekvivalens megadásában szerepel (ami azért megkérdőjelezhető, mert a magyar ekvivalens ebből a szempontból lehet éppen különböző):

CARICARE 2. megterhel vmit v. vkit, elhalmoz vkit vmivel; ~ *qd. di commissioni*; **IMBATTERSI 1.** találkozik vkivel v. vmivel; *S'imbattè in una buona serva*

Ha az olasz szerkezet ábrázolva van, ez – helyesen – az aljelentést elkülönítő arab szám után jelenik meg, és csak a vonzati szerkezet ábrázolása után jelenik meg a magyar ekvivalens, gyakran megerősítve egy további olasz példától; a szerző tehát tudatában van annak, s ennek megjelenítését is fontosnak tartja, hogy a különböző vonzatok különböző jelentéseket tükröznek:

ABBONARE 1. ~ *qd.* előfizet vkiért, bérletet vesz vkinek [...] -RSI -*rsi* a *qc* előfizet vmire; bérletet vesz vhol [...]; **FINIRE** [...] **7.** ~ *con* (utána következő inf.-szal) végre, végül ... is; *Se non vi chetate, finisco con l'andarmene* [...]; **GIOVARSI** [...] **2.** -*rsi* *di qc* nem undorodik vmitől; **DIFETTARE I. 1.** ~ *di qc.* v. *in qc.* hiányt, szűkséget szenved vmiben [...].

Ez a fajta ábrázolás gyakran áll a tárgyias vonzatnál:

ACCOMODARE I. 1. ~ *qc* megigazít, kijavít (gépet, országutat); vkinek termé-
téhez igazítja a (ruhát); [...] **8.** ~ *qc* szépen felöltöztet vkit [...] **12.** ~ *a qd.* jól tesz, javára van, ízlik vkinek

Ebből az utóbbi példából az is kitűnik, hogy korlátozottan bár, de jelen van a szemantikai valencia is, mégpedig formailag gömbölyű zárójelek között:

FINIRE [...] **2.** betölt (évet) [...] **4.** elfogyaszt (ételt), elkölt(i örökségét).

Mind a mai napig igen ritka a szótárakban, hogy explicit módon ábrázolják a mondatvonzatokat, ami az olasz nyelvben lehet „implicit” (igeneves) vagy „explicit” (ragozott ígés) szerkezetű; ebben a második esetben hiányzik azonban Körösinél az alárendelt mondat módjának (mely lehet *indicativo* vagy *congiuntivo*) a szerkezetben történő megadása (ez egyébként a későbbi szótárakon is számonkérhető!):

AUGURARE 1. kíván vkinek vmit; *Vi auguro ogni bene* Minden jól kívánok | (*di prep.*-val v. *che* kötőszóval) *Vi auguro di star sano (che stiate sano)* Jó egészséget kívánok.

Nem hiányoznak persze olykor ellentmondások, logikátlanságok, mint a következő példában, ahol egy korábban felírt szerkezetnek nem a rákövetkező példa felel meg, hanem csak egy később álló:

FINIRE [...] 3. abbahagy vmit; *Quando finirai di piangere?* Mikor hagyod abba a sírást? *Finiamo questi discorsi* [...]

Meg kell még jegyezni, hogy a Kőrösi-szótárnak a mondati vonzatábrázolás tekintetében felmutatott értenyei nem rendszerek, hiszen azért gyakran nem ábrázolja őket (pl.: **chiedere**).

Összefoglalóan azt mondhatnánk, hogy már az első olasz–magyar nagyszótárban jelen vannak mindazok a problémák, de egyúttal mindazok az ábrázolási lehetőségek is, amelyek napjaink szótáraiban is felbukkannak.

2.2.2. Herczeg 1967; 1978

A 20. század második felében szinte kizárólagosan használt kétkötetes olasz–magyar nagyszótár előszavában nem találunk semmilyen utalást a vonzatokra. (Rövidítések: *uno* = vki, *una cosa* = vmi.)

fidare

a I. tgy irod: rábíz vkire vmit; *gli*

fidò le sue cose preziose rábízta értéktárgyait;

II. tgyI avere irod: bíz vkiben, vmiben; ~ *nelle proprie capacità* bízik képességeiben; **III. vissz ~si**

1. bíz vkiben, megbíz vkiben; bizalommal viseltetik vki iránt; hisz vkinek (**di**); ~*si delle promesse*

di uno bíz vkinek az ígéreteiben; *non c'è da ~si*

troppo di lui nem nagyon lehet benne bízni; *non ~si*

più delle proprie forze nem bíz többé saját erejében;

közm: ~*si è bene*, *non ~si è meglio* bízni jó, nem

bízni még jobb; **2. biz:** mer(észel) vmit tenni (**di**, **a**);

non si fidò di gettarsi nell'acqua nem mert vízbe ug-

rani; *non mi fido ancora a guidare* még nem merek

vezetni

Az igék esetében az egyes aljelentések számozott elkülönítése után a magyar megfelelők állnak, amelyeknél gyakran szerepel a magyar vonzat; ha az olasznak is meg van adva a vonzata, ez a magyar részek után áll, gömbölyű zárójelben, és ezt csak maga a „formáns” (a prepozíció) képviseli, mégpedig vastag kiugratással:

fidarsi 1. bíz vkiben, megbíz vkiben, bizalommal viseltetik vki iránt; hisz vkinek (**di**).

A zárójel tehát nem az esetleges fakultatívitás jele, ahogyan azt mára a különböző vonzatszótárak jelöléséből már megszoktuk.

A vonzatok nincsenek szerkezetekként ábrázolva, a mondat szintűek sem; nem tudni, a formáns után mi következhet (N? F? mindkettő? stb.); olykor esetleg a szócikk példáiból derül ki erről valamilyen információ.

Gyakori, hogy az olasz példa nem felel meg a korábban megadott magyar ekvivalensnek:

abbonare I. előfizet, bérletet vesz más számára; ~ *al giornale* előfizeti vkinek az újságot; **augurarsi** remél, kíván vmit; *mi auguro di rivederti presto*.

Ritkák az olyan optimálisnak tekinthető megoldások, mint:

giovarsi él vmivel, felhasznál vmit (**di**), *mi gioverò delle tue esperienze*

Az is előfordul, hogy egy vonzati szerkezet illusztrációjaként első példaként – teljesen félrevezető módon – egy állandó szókapcsolat áll:

finire 2. abbahagy vmit, felhagy vmivel; *finiscila! è ora di finirla!* hagyd már abba!

és csak ez után jön a bokorban:

ho finito il primo corso befejeztem az első évfolyamot.

Mind az olasz, mind a magyar részben elégtelen és ingadozó a tárgyi vonzat ábrázolása:

finire 1. befejez, bevégez; ... **2.** abbahagy vmit ...;

a tárgyra olykor a tárgyas ragozásos példával utal a szerző, de az nincs explicit módon jelölve:

chiedersi megkérdi magától

Általánosnak mondható, hogy kevésbé fontos vonzatok jelölve vannak, és olykor jelölve vannak szabad határozók is, amelyek szférája így egybecsúszik az argumentumszerű bővítmények csoportjával:

finire 4. végződik vmiben (**a, con, in**)

A szemantikai valencia legfeljebb az /élő/élettelen/ kategóriák szintjén van jelölve (az – egyébként szokatlan! – *uno/una cosa* jelölésekkel az olaszban), és csak ritkán fordulnak elő a következőhöz hasonló esetek:

finire 3. betölt (időt); *domani finisco vent'anni*; **accomodarsi 4.** alkalmazkodik (szem)

Összefoglalóan a Herczeg-féle szótárról azt mondhatjuk, hogy sok szempontból szinte visszalépésnek tekinthetjük Kőrösiéhez képest a vonzatok ábrázolását, első-sorban nagyfokú rövidítő-sematizáló jellege miatt, mely következtében a használó meglehetősen magára van hagyva a vonzatokkal kapcsolatos problémái megoldásában. Herczeg nagyszótárát a már biztos olasz nyelvi alapokkal rendelkezőknek szánta.

2.2.3. Herczeg–Juhász 2000

A szótár előszavában a szerző(k) világosan leszögezik, hogy be akarják mutatni a vonzatokat: „Különös gondot fordítottunk a vonzatok kiemelésére, jelölésére.” Ezen a határozott, de tulajdonképpen üres mondaton kívül azonban egyetlen utalás sincs arról, hogy ez hogyan történik. (Rövidítések: *q* = vki, *qc* = vmi.)

fidare

I. *ts i* rábíz (vmit vkire **qc a q**); **gli fidò le sue**

cose preziose rábízta értéktárgyait II. *tn i avere* bízik

(vkiben/vmiben **in q /qc**); ~ **nelle proprie capacità** bízik

képességeiben III. **-si** *vh i 1.* (meg)bízik (vkiben **di q**); **-si**

delle promesse (di q) bízik (vkinek) az ígéreteiben; **non**

c'è da -si troppo di lui nem nagyon lehet benne bízni;

közm -si è bene non -si è meglio <bízni jó, nem bízni

még jobb> **2. biz** mer(észel) (vmit **di inf**); **non mi fido**

ancora di guidare még nem merek vezetni

A részletesebb elemzés előtt le kell szögezni, hogy ez az első olyan olasz–magyar nagyszótár, amelyben – legalábbis az igéknél – a vonzatok nagy rendszeres-

séggel vannak ábrázolva, mind a szerkezet szintjén L1-ben és L2-ben is, mind a – gyakori – példák szintjén is. Találunk azonban olyan eseteket, ahol hiányzik a vonzat szerkezeti szintű megjelenítése, van viszont példa, amiből kiderül a vonzat:

abbisognare 1. alatt hiányzik a *di*-vel kapcsolt vonzat, viszont ott állnak a következő példák: **abbisogna d'aiuto**, **abbisogna di denaro**; **temperare 1.** hiányzik a *qc con qc* vonzat, van viszont példa: ~ **il vino con l'acqua**; **tempestare 3.** alatt hiányzik a *qc di qc* vonzat, van példa: ~ **un diadema di brillanti**.

Bizonyos esetekben éppen a különböző vonzatok alapján kívánatosnak tűnik a jelentésszerkezet átalakítása, az egyes aljelentések nincsenek jól megállapítva:

terminare II. *tn i* esetében az 1. sz. aljelentést két részre kellene bontani; az egyik lenne az abszolút értelmű tárgyatlan *finire* 'befejeződni' jelentés, esetleg körítve szabad határozókkal, például időhatározóval: *La lezione termina alle tre* vagy módhatározóval: *La lezione termina puntualmente*; a másik pedig lenne az ebben a jelentésben ('jut valahová, végzi valahol') kötelező (!) helyhatározói argumentummal: *Il malvivente termina in prigione*.

Az aljelentések és a vonzatok összefüggéseinek ellentmondásos ábrázolását mutatja, ha megnézzük most az előbbi **terminare** szinonimájának, a **finiré**nek az ábrázolását is: itt ugyanaz a 'jut valahová, végzi valahol' jelentés helyesen, egy önálló aljelentés alá került: **5.** jut, kerül (vhová **a/in qc**); **la palla fini in acqua** [...].

Zavaró a vonzatok ábrázolási és elhelyezési módja a szótárban; ezen azt kell érteni, hogy a vonzatjelölés – helyesen – az egyes aljelentésekhez kötődik, és ezek egyazon közös zárójelben találhatók a magyar ekvivalens után, a magyar antikvával, az olasz vastagítva:

appropriarsi 1. magáévá tesz, birtokába vesz, eltulajdonít (vmit **di qc**); **ap-prossimare I.** *ts i* egymáshoz közelít, közelebb visz v. hoz (vmit vmihez **qc a qc**) [...]. **II. -si** *vh i* közeledik (vmihez **a qc**).

Itt tehát az a zavaró, hogy az olasz vonzat az olasz lexémához tartozik, helyesebb lenne egymáshoz közel elhelyezni őket, nem törni meg képileg sem összetartozásukat. Ugyanakkor bukkantunk éppen ilyen ábrázolásra is:

finire 3. ~ (**q**) végez (vkivel); [...] **4. [...] finirla (con q)** felhagy (vmivel)

Ebből a szempontból a vonzatábrázolás egységesítésre szorul.

Még egy megjegyzés a vonzatjelölés módjáról: a vonzatok gömbölyű zárójelek közé helyezése egyrészt sugall dolgokat, másrészt megfosztja a használt valamitől: a vonzatok zárójelezése a szerző(k) szándéka szerint valószínűleg csak az izolálás akart lenni, jelezni akarták, hogy ez itt „a lexémához tartozó szintaxis” – és ezzel, hogy ez legyen külön szakasz, egyet is értek (lásd erről még később). Ugyanakkor tudni kell azt, hogy a gömbölyű zárójel úgy általában is (és ezt a szerző/k/ is tudja, mert éppen erről a funkcióról írnak is az előszóban!), de a vonzatos szakirodalomban különösen, a fakultatív vonzatok jelölésére van immár hagyományosan fenntartva – márpedig ebben a szótárban a kötelező vonzatok is gömbölyű zárójelben vannak! Tehát a használó meg van fosztva attól a lehetőségtől, hogy e szótárból megtudja, mely vonzatok kötelezőek és melyek fakultatívak; így tehát a fentebb már bemutatott **finire 5:** jut, kerül (vhová **a/in qc**); **la palla fini in acqua** [...] a szótár előszava alapján is úgy értendő, hogy itt a vonzat fakultatív, pedig ez nem igaz.

Nem segítik a tisztán látást a fakultatív/kötelező kérdésben az összetettebb esetek sem:

annotare 1. feljegyez, felír (vmit vhová **qc in qc**); ~ **un indirizzo** felír egy címet; ~ **nel taccuino** feljegyez a noteszába – itt meg van jelölve a szerkezet, de azt nem lehet megtudni belőle, hogy a tárgy kötelező, a helyhatározó viszont fakultatív; ráadásul a kétféle lehetséges vonzat két külön példába szét van téve, ami azt sugallja, hogy nem állhatnak együtt, ez pedig megint nem igaz. További kifogás még a felírásban, hogy nem *in qc*-t kellett volna írni, hanem *compl. di moto a luogo*-t, hiszen az *in* prepozíció mellett még más formánsok is állhatnának ebben a szerkezetben (pl.: *annota quell'indirizzo tra gli altri, sopra/sotto/accanto/dopo l'ultimo* stb.).

A vonzatok egy zárójelben való megjelenítésének egy nagy előnye van: a kontasztfív szemlélet jól kidomborodhat, a különbségek L1 és L2 vonzatai között jobban szem előtt lehetnek.

Már láttunk példát arra, hogy zavaró, ha a példaként felhozott szakasz nem felel meg igazából a felírt szerkezetnek, néhány egyéb példa:

augurare II. -si kíván (vmit **qc**); **mi auguro di vederti presto** [...] – itt egy tárgyas szerkezet van megjelölve, ugyanakkor a példamondatban egy implicit alárendelt mondat áll;

importare II. 2. érdekes, érdekel (vkit vmi **a q di qc**); **non me ne importa** nem érdekel; **che te ne importa?** mit érdekel téged?; **non gliene importa** nem érdekli (őt); **chi se ne importa?** kit érdekel?; **non m'importa nulla di tali chiacchiere** egyáltalán nem érdekelnek az ilyen pletykák – itt szerkezetként egy kétargumentumos struktúra van megjelölve, de az első 4 !/! példában a *di N* vonzat csak kliticizált alakjában tűnik fel, és csak az 5. példában bukkan fel egy „klasszikus” példa a megjelölt struktúrára (bár itt is belép zavaró momentumként, hogy itt a *nulla* fakultatív kvantifikátor is be van téve, ami meg a szerkezeti felírásban nem szerepelt); a kliticizáció lehetősége hozzátartozik a vonzatok ábrázolásához, de ezt célszerű lenne átláthatóbban, „didaktikusabban” csinálni.

Ami az egyes argumetumtípusok megjelenítését illeti:

A tárgy jelölése egyenetlen (jelölve van **tenere 1, annusare, avvertire, burlare** stb. esetében, nincs jelölve viszont **temere 3, tenere 1, annodare, abbassare, abbeverare, terminare, buscare** stb. esetében); megismétlem továbbá, hogy többször kellene a kiterjesztőbb *compl. di luogo* (= helyhatározó) rövidítést alkalmazni vagy akár alcsoportjai megnevezését, és nem csak egy-egy formánst kellene jelölni (a már felhozott **annotare 1.** mellett ilyen még pl. **annidarsi 2.** stb.).

A mondatvonzatok a szótárban csak igen ritkán vannak jelölve (pl.: **augurarsi**).

Végül még egy megjegyzés: valamilyen szinten jelölve van a szemantikai vonzat is, egyfelől a *q/qc* rövidítések – viszonylag – rendszeres használatával (élő/élettelen), másfelől szögletes zárójelek között álló, kurzív magyarázatok betoldásával (ez már Herczegben is így volt): **impossessarsi** [...] **2.** elsajátít (vmit **di qc**) [*pl. ismeret*]; **fecondare** [...] **2.** termékenyít tesz [*talajt*].

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy ebben a szótárban célként ki van tűzve a vonzatok ábrázolása, és az igék esetében – talán a tanulmány elején felsorolt munkák hatására is – nagy előrelépés van a szerkezeti szintű és a szemantikai ábrázolásban. Ugyanakkor ebben a szótárban sincs semmilyen előrelépés a névszói vonzatok ábrázolásában.

2.2.4. Elemzésem végkövetkeztetése tehát az, hogy az igék vonzatainak ábrázolása terén kimutatható, hogy az időközben kiteljesedő vonzat kutatások, ezek konkrét eredményei hatással voltak a lexikográfiai ábrázolásra is.

Végezetül tennék egy konkrét és egy általánosabb javaslatot.

A konkrét javaslatban alább bemutatom, hogyan lenne még teljesebb, még precízebb az igei vonzatok ábrázolása az olasz–magyar általános szótárban, mégpedig két verzióban. Az elsőben a vonzatszótárainkban is alkalmazott *q/qc* rövidítésekkel egyúttal részlegesen a szemantikai vonzatot is jelölöm, és ebben a verzióban a kliticizációs lehetőségeket is ábrázolom; a másodikban sok szakmunka nyomán az N1, N2 stb. rövidítéseket alkalmaztam, melyek az alanyra, a tárgyra, stb. vonatkoznak. Elképzelésem szerint a szerkezeti ábrázolás az L1-ben közvetlenül az aljelentést jelölő szám után áll; és minden szerkezet példával is illusztrálva van (e két szférát külön is lehetne tartani, például eltérő betűnagysággal):

fidare

I. *i ts rég irod ~ q/qc a q* (→ acc. dat.) rábíz vkit/vmit vkire; **fidai le mie cose preziose a Marco** (*gli ele fidai*) Márkra bízom értéktárgyaimat

II. *i tn avere irod ~ in/su q/qc* bíz vkiben/vmiben;

„io fido in un galantuomo” (Settembrini); [ma inkább csak ger]

fidando nelle proprie capacità bízva képességeiben;

III. **-si i vh 1.** bizakodik, hisz; megbíz vkiben/vmiben; **mi sono fidato**

ma sono stato tradito hittem másokban, de elárultak; **közm fidarsi è**

bene non fidarsi è meglio 'bízni jó, nem bízni még jobb'

2. **-si di/irod in/su/a/sopra q/qc** (meg)bíz vkiben/vmiben;

hisz vkinek; **ti fidi di tuo fratello?** megbízol a bátyádban? **fidati di me!**

bízz(ál) bennem! **non fidarti delle sue promesse** ne bízz az ígéreteiben!

„Non fidarsi alle facce che vi galleggiano” (Sbarbaro); **-si di inf.** (→ 0)

bíz vkiben/vmiben; **ci fidiamo di ottenere risultati** bízunk abban, hogy

eredményeket érünk el; **-si che cong.** bíz vkiben/vmiben, hogy;

non mi fido che lui mi dica sempre la verità nem bízom

abban, hogy ő mindig igazat mond nekem 3. **-si a/irod di inf** (→ 0)

mer(észel) inf; **non mi fido ancora a guidare da solo** még nem merek

egyedül vezetni

fidare

I. *i ts rég irod N1 V N2 N3 (a)* rábíz vkit/vmit vkire; **fidai le mie**

cose preziose a Marco Márkra bízom értéktárgyaimat

II. *i tn avere irod N1 V N4 (in/su)* bíz vkiben/vmiben;

„io fido in un galantuomo” (Settembrini); [ma inkább csak ger]

fidando nelle proprie capacità bízva képességeiben;

III. **N1 Vsi i vh 1.** bizakodik, hisz; megbíz vkiben/vmiben; **mi sono fidato**

ma sono stato tradito hittem másokban, de elárultak; **közm fidarsi è**

bene non fidarsi è meglio 'bízni jó, nem bízni még jobb'

2. **N1 Vsi N4 (di/irod in/su/a/sopra q/qc)** (meg)bíz vkiben/vmiben;

hisz vkinek **ti fidi di tuo fratello?** megbízol a bátyádban? **fidati di me!**

bízz(ál) bennem! **non fidarti delle sue promesse** ne bízz az ígéreteiben!

„**Non fidarsi alle facce che vi galleggiano**” (Sbarbaro); **N1 Vsi F (di inf.)** bízunk abban, hogy; **ci fidiamo di ottenere risultati** bízunk abban, hogy eredményeket érünk el; **N1 Vsi F (che cong.)** bízunk abban, hogy; **non mi fido che lui mi dica sempre la verità** nem bízom abban, hogy ő mindig igazat mond nekem **3. N1 Vsi F (alírod di inf.)** mer(észel) inf; **non mi fido ancora a guidare da solo** még nem merek egyedül vezetni

Az általánosabb jellegű javaslat pedig a következő: a nyelv három fő területét három tudományág írja le; a hangokét a fonetika, az alakváltozatokét a morfológia, a mondat szerkezetét pedig a szintaxis. Úgy tűnik, hogy az első kettő teljes joggal már igen régi időktől kezdve bekerült a szótárakba (a fonetika a kiejtési átírással, a hangsúly-jelöléssel, a szótagolással stb.; a morfológia a „nyelvtani szerelés” szakaszában, ahol a többes számok, az igeragozások stb. találhatók meg); célszerűnek látszik tehát egy harmadik szakaszt nyitni a szócikk elején a harmadik nyelvi-nyelvészeti vonatkozásnak, a szintaxisnak, ami nem lenne más, mint a vonzatkeret(ek)-nek (különböző technikákkal is lehetséges, de rendszeres) megadása.

IRODALOM

- ANGELINI, MARIA TERESA–FÁBIÁN ZSUZSANNA 1981. *Olasz igei vonzatok*. Budapest.
- ANGELINI, MARIA TERESA–FÁBIÁN ZSUZSANNA 1998. *Olasz igei vonzatok*. Budapest.
- ARBIA, MARIA TERESA 1996. Valenze verbali. *Italiano e oltre*, n. 1. 50–57.
- BLUMENTHAL, PETER–ROVERE, GIOVANNI 1998. *Wörterbuch der italienischen Verben*. Stuttgart.
- CURCIO, MARTINA L. 1999. *Kontrastives Valenzwörterbuch Italienisch-Deutsch*. Mannheim.
- ELIA, ANNIBALE–MARTINELLI, MAURIZIO–D'AGOSTINO, EMILIO 1981. *Lessico e strutture sintattiche. Introduzione alla sintassi del verbo italiano*. Napoli.
- FÁBIÁN ZSUZSANNA 1994. A vonzatok ábrázolása a kétnyelvű szótárakban. *Többnyelvűség az oktatásban és a kutatásban. A IV. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia anyaga*. Budapest. 646–651.
- FÁBIÁN ZSUZSANNA 1995. La presentazione delle reggenze nei vocabolari di ungherese-italiano di Eugenio Koltay-Kastner. *Koltay-Kastner Jenő szellemi hagyatékából. Emlékkötet a tudós születésének 100. évfordulójára*. Szeged. 97–102.
- FÁBIÁN ZSUZSANNA 1996. *Olasz–magyar melléknévi vonzatszótár*. Budapest.
- FÁBIÁN ZSUZSANNA 1999. Recensione al Dizionario Italiano Sabatini-Coletti. *Verbum*, 217–220.
- FÁBIÁN ZSUZSANNA 2001. La presentazione delle reggenze nei dizionari di italiano-ungherese. *Ambra*, 26–56.
- GUASTI, MARIA TERESA 1991. La struttura interna del sintagma aggettivale. RENZI, LORENZO–SALVI, GIAMPAOLO (a cura di): *Grande grammatica italiana di consultazione*, 2. Bologna. 321–337.
- HERCZEG GYULA 1978. *Olasz–magyar szótár*. Budapest.
- HERCZEG GYULA–JUHÁSZ ZSUZSANNA 2000. *Olasz–magyar szótár*. Budapest.
- JERNEJ, JOSIP 1983. Reggenze sintattiche e dizionari. *SRAZ*, 28. 67–75.
- KÖRÖSI SÁNDOR 1912. *Olasz–magyar szótár*. Budapest.
- LANA, EMANUELE–MARELLO, CARLA 2000. Interrogando ELDA, database plurilingue di programmi di frase. In KORZEN, LØRN–MARELLO, CARLA (a cura di): *Argomenti per una linguistica della traduzione*. Alessandria. 53–79.

- PRANDI, MICHELE 2000. Prospettive aperte sulla valenza. *Archivio Glottologico Italiano*, 106–120.
- RENZI, LORENZO–ELIA, ANNIBALE 1997. Per un vocabolario delle Reggenze. *Atti del convegno interannuale della Società di Linguistica Italiana a Madrid*. Roma. 113–129.
- SABATINI, FRANCESCO–COLETTI, VITTORIO 1997. *Dizionario italiano Sabatini–Coletti*. Firenze.
- SALVI, GIAMPAOLO–VANELLI, LAURA 1992. *Grammatica essenziale di riferimento della lingua italiana*. Firenze.
- SCHUMACHER, HELMUT 1988. *Valenzbibliographie*. Mannheim.

In questo breve saggio l'Autore analizza, in base anche ai tre lemmi-esempio del verbo fidare, come sono state rappresentate le reggenze verbali nei più importanti dizionari bilingui italiano-ungheresi finora pubblicati (Kőrösi Sándor: Olasz–magyar szótár. 1–2. kötet. Budapest, 1912; Herczeg Gyula: Olasz–magyar szótár. 1–2. kötet. Budapest, 1978; Herczeg Gyula–Juhász Zsuzsanna: Olasz–magyar szótár. Budapest, 2000). Dopo un'analisi minuziosa che prende in considerazione aspetti formali e semantici, l'Autore arriva alla conclusione che la rappresentazione delle reggenze era presente nei dizionari bilingui fin dagli inizi, e che essa, nell'arco di circa un secolo, da spontanea e irregolare è diventata sempre più cosciente e regolare, sia nei suoi contenuti che nella sua forma, molto probabilmente anche per influsso delle parallele ricerche linguistiche condotte negli ultimi decenni nel campo della valenza. Come conclusione, l'Autore propone due possibili soluzioni tecniche per la rappresentazione della valenza sempre del verbo fidare, e auspica che – accanto alla presenza ormai obbligatoria nei dizionari dell'aspetto fonetico e di quello morfo-grammaticale della lingua – anche l'aspetto sintattico-valenziale trovi un suo „posto fisso” nei futuri vocabolari.

FORGÁCS TAMÁS

Szegedi Tudományegyetem

Egy készülőben levő Új magyar frazeológiai szótár munkálatairól¹

Tárgyszavak: *frazeológia, szólás, közmondás, autentikus példamondatok*

Írásom egy lexikográfiai kutatási projekt (FKFP 0413.) jelenlegi állásáról kíván beszámolni. Az immár harmadik, egyben tervezett utolsó évébe lépett kutatás célja a magyar nyelv frazemaszótárának elkészítése – részben nyomtatott formában, részben CD-ROM-on, illetve az Interneten is közzétéve.

Mindenki tudja, hogy a magyar frazeológiai kutatásoknak van egy nagyon régi adóssága: a mai magyar nyelv frazemaszótárának elkészítése. Nyelvünk szólás és közmondáskincsének közzététele több évszázada folyik. Az első szólásgyűjtemény Baranyai Decsi János 1598-ban Bátfán megjelent *Adagioruma*, mely közel ötezer latin, illetve görög szólásmondás (*adagium*) magyar megfelelőit igyekezett megadni. Az azóta eltelt 400 év alatt számos szólás- és közmondásgyűjtemény látott napvilágot, közülük csak a legfontosabbakat említeném (Kis-Viczay Péter, Erdélyi János, Dugonics András, Sirisaka Andor, Margalits Ede, O. Nagy Gábor). Ezek azonban egyrészt rendkívüli terminológiai összevisszaságról tanúskodnak, számos elnevezést használnak az állandósult szókapcsolatok megnevezésére (*szentencia, adagium, proverbium, példa-beszéd, szólásmondás, szokásmondás* stb.), de ami ennél is nagyobb hibájuk: nem vagy csak a legritkábban közlik a szókapcsolatok jelentését, illetve használati szabályait. O. Nagy szólás- és közmondásszótára (*Magyar szólások és közmondások*. Budapest, 1976 és a további kiadások), az egyetlen, amely a korábbi gyűjtemények némelyikénél (Margalits, Dugonics) ugyan kevesebb adatot tartalmaz, ám mindegyikükhöz képest továbblép annyiban, hogy megadja az egyes frazeológiai egységek jelentését is. Gyűjteménye mintegy 24 000 adatot tartalmaz, tehát rendkívül bő az anyaga, ugyanakkor vannak hiányosságai is.

Ebben a huszonnégyezer címszóban ugyanis rengeteg a tájnyelvi, illetve a régi magyar nyelvből származó adat. Ez egyrészt pozitív abból a szempontból, hogy jelentésdefiníciókkal is ellátott gyűjteményünk van ezeknek a már nem – vagy csak egyes településeken – használatos proverbiumoknak a köréből is, ám kétségtelen, hogy a munka nem tudományos, hanem alkalmazott nyelvészeti felhasználását ez nagymértékben rontja: a nagyszámú adat között nehezebb meglegnünk a valóban használt frazémákat.

¹ A szótár időközben megjelent: Forgács Tamás: *Magyar szólások és közmondások szótára. Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemlélítve*. Budapest, Tinta Kiadó, 2003. XXII+821 p.

Hogy ez mennyire így van, azt igazolhatja egy taláalomra végzett vizsgálat: O. Nagy szótárát taláalomra felütve a 162. oldalon megvizsgáltam, hány mai nyelvi, illetve tájnyelvi vagy régies stílusminősítést tartalmazó adatot találunk a szövegben. Nos, az eredmény jól mutatja, mennyire nem alkalmas alkalmazott nyelvészeti használatra a gyűjtemény: az előforduló 29 adatból 11 régi nyelvinek, 16 tájnyelvinek, azaz a nyelvterület csak kis részén ismertnek minősített adat mellett csupán 1 népnyelvi, azaz széles körben ismert, de a stílusnak népies színt adó adat és – *horribile dictu* – mindössze 1 stílusminősítés nélküli, azaz a mai magyarban is megkötés nélkül használt szólás(hasonlat) fordul elő: *savanyú, mint az ecet*.

Ám ez csak a kisebbik baj: O. Nagy megadja ugyan a jelentéseket, ám nem közül alkalmazási példákat, s a szólások valenciaviszonyaira is csak rendkívül elnagyoltan utal. Ez részben nyilván abból is fakad, hogy munkáját más elméleti alapokon állva készítette, másrészt pedig alkalmazási példákkal a gyűjtemény kezelhetetlenül nagy méretűvé nőtt volna. Ugyanakkor azonban számos esetben az anyanyelvi beszélőknek is szükségük van azokra a pontosabb grammatikai és szemantikai specifikációkra, amelyek az egyes idiómák pontos alkalmazásához elengedhetetlenek, de náluk is sokkal inkább igényelnének ilyen szótárt a magyart mint idegen nyelvet tanuló külföldiek.

1. A szótári anyag válogatásának szempontjai

A készülő szótár várhatóan mintegy 6 000–7 000 szócikket fog tartalmazni, tehát kevesebbet, mint O. Nagy gyűjteménye, ugyanakkor ez az anyag a *mai magyar köznyelvben* használt példákat öleli elsősorban fel.

Ennélfogva nem tartalmaz régi nyelvi vagy tájnyelvi alakokat, ennyiben jóval szűkebb, egyben azonban aktuálisabb O. Nagy gyűjteményénél. Másrésztől azonban bővebb is, mert az állandósult kapcsolatok tágabb értelmezésén alapul. O. Nagy frazémáfelfogása szerint ugyanis állandósult szókapcsolatnak csak az idiomatikus jelentésű kapcsolatok tekinthetők, azaz azok, amelyekben a kifejezés jelentése nem számítható ki a kifejezésben szereplő lexémák jelentésének összeadása révén. Ezzel azonban O. Nagy kirekesztette anyagából a csak állandósult voltak miatt frazeológiai egységnek tekinthető szokványos kifejezéseket, közhelyeket és funkcióigés igei kapcsolatokat, amelyeket viszont nem kis számban használnak a magyar nyelvet beszélők. Ezek egy része ugyan nyelvhelyességi szempontból kerülendőnek minősíthető, ám akkor is nyelvi tények, ezért egy frazémaszótárban helye van pontos használatuk bemutatásának. Ezért terveink szerint az ismertebb közhelyek, szállóigék, szokványos kifejezések és funkcióigés kapcsolatok is helyet kapnának a gyűjteményben, pl.:

A (nemzetközi) helyzet fokozódik. (*szleng, hum*):

a szituáció egyre veszélyesebb

A nemzetközi helyzet lassan, de biztosan fokozódik: a dollár–márka keresztárfolyam 1,548 fölé emelkedett.

(MH 1996. MÁJUS 29., 16)

Pelikánt továbbra sem hagyják békén: megint elviszi a fekete autó, megint aláíratnak és szövegeket magoltatnak be vele, megint galádul életére törnek. A helyzet továbbra is fokozódik, savanyú a narancs.

(MH 1995. FEBRUÁR 9., 15)

És akkor itt van ez a... helyzet. És egyre fokozódik. Ki kérdezi meg (és kitől), hogy mit jelent az, hogy működőképes, és mit az, hogy egységes?

(MH 1994. SZEPTEMBER 13., 7)

Spaller Árpád február végéig ötvenháromezer-négyszáz forinttal tartozott, s azóta a helyzet, ha lehet így mondani, csak fokozódik.

(MH 1995. JÚNIUS 30., 10)

♦ A kifejezés Bacsó Péter A tanú című filmjéből vált szállóigévé.

Az igazság odaát van.:

<olyan helyzetekben mondják, amikor egy ügyben látszik, hogy sosem fogjuk megtudni az igazságot>

Nyilvánvaló, hogy a Nyírfa-ügy kiobbantása meghatározott, és feltehetően személyi érdekeket szolgált, s nem kevésbé valószínű, hogy a tartalmi lényegének elkenésére irányuló igyekezet most úgyszintén. A sajtó pedig megint egyszer csupán eszköz, és az orránál fogva vezetik. Az államtitokra való hivatkozás ezt nagymértékben meg is könnyíti – tág tere nyílik a célzatos sejtetéseknek, a semmire sem kötelező kölcsönös lejárátásoknak. Ne legyenek illúzióink. Soha semmi érdemlegeset nem fogunk megtudni az egészből; hogy az X-akták televíziós sorozatának mottóját idézzük: „Az igazság odaát van”.

(MH 1997. AUGUSZTUS 4., 7)

A Xénia-láz minden örültséget megmagyaráz. S az igazság bizony odaát van. Odaát, a „rendőrmínisztériumban”.

(MH 1998. JÚLIUS 23., 7)

♦ A kifejezés – mint egyik példánk is mutatja – az X-akták című amerikai kultikus sorozat népszerűsége folytán vált ismertté.

Ugyanígy bekerültek egyes a *szleng*ek köréből indult, ám a mai magyarban már kifejezetten elterjedt kifejezések is (természetesen a nagyon vulgárisak kivételével: ezeket véleményem szerint nem kell a szótári kodifikációval is terjeszteni. Tehát inkább a humorosak vagy csak kicsit durvák kaptak helyet, de azok is csak akkor, ha található volt hozzájuk alkalmazási példa, pl.:

cső:

(úgy megy/hajt vki,) ahogy a csövön kifér (szleng)

teljes gázzal;

nagy sebességgel

Már a nyelvemen volt: a nulla kilométernél megtankolunk, aztán megyünk tovább, ahogy a csövön kifér, de közben odaértünk a Honvéd kórházhoz...

(NÉPSZ 1998. AUGUSZTUS 12., 21)

Nyolc-kilencezerig pörgetem a motort, a rajtjelre lassan engedem ki a kuplungot, aztán ami a csövön kifér – mondja a második, szigetszentmiklós-lakihegyi összekötő úton megrendezett motoros gyorsulási verseny egyik résztvevője a rajt előtti pillanatban. Kigyullad a zöld lámpa és a két versenyző elképesztő gyorsulásba kezd.

(NÉPSZ 1997. MÁJUS 2., 34)

szar:

szarban van vki

benne van a szarban vki (*szleng, durva*)

szorult helyzetben van;

bajban van

– Ilyen barátság, ilyen összefogás még sosem volt ebben az országban.

Pedig ilyen szarban sem voltak még sosem.

(MH 1997. FEBRUÁR 1., 8)

L. még ↑kakaó, ↑kaki

2. A szótári címszók felépítése

A szótár az egyes szócikkek felépítésében is eltér O. Nagy művétől, s körülbelül megfelel a német Duden sorozat 11. köteteként megjelent *Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten* című kötetnek (címszóanyaga azonban egyelőre annak mintegy kétharmada, bár ez a továbbiakban bővíthető lesz).

Eszerint az ábécébe rendezett frazémacímszókat jelentésük/jelentéseik megadása követi, ezt követően pedig alkalmazási példák: példamondatok, illetve példaszövegek, hogy az alkalmazás pragmatikai stb. feltételei is kiderüljenek. A példamondatok esetében törekedtem arra, hogy valóban aktuális nyelvi példákat tudjak gyűjteni, ezért elsősorban a mai sajtónyelvből kerestem példáimat, hogy valóban a mai magyar nyelvben is előforduló frazémák kapjanak helyet a gyűjteményben. Ehhez a ma már szerencsére egyre nagyobb számban rendelkezésre álló számítógépes keresőbázisokat használtam. Részben a szerkesztőségek ajándéka-ként, részben vásárlásból sikerült beszerezni rendkívül nagy mennyiségű mai nyelvi anyagot (például a Népszabadság 4, a Magyar Hírlap és a Heti Világgazdaság 6 teljes évfolyamának szövegbázisát használhattuk a példamondatok kereséséhez, de ugyanígy rendelkezésünkre állt az 1990 és 1998 közötti parlamenti ülések vagy a Nyugat teljes szöveganyaga, Mikszáth összes művei stb.), így a szótárban megadott címszók túlnyomó többségéhez ténylegesen dokumentálható nyelvi példanyagot sikerül majd közreadni, ez pedig a készülő szótárnak kétségtelenül fontos újítása a magyar frazeológiai szótárak között.

Lássunk egy példát a szócikkek felépítésére:

hányinger:

hányingert/hidegtelest/kiütést kap vkitől/vmitől vki:

utálja;

ki nem állja;

elege van belőle

A rendszer, amely hét évvel ezelőtt megbukott, sokakban keltett hányingert. Nem kellett különös bátorság ahhoz, hogy valaki ellenzékivé váljon.

(MH 1997. MÁRCIUS 29., 20)

L. még ↑herót, ↑hidegtelest, ↑kiütés

A szólásokat és közmondásokat kulcsszó szerint rendeztem el. A kulcsszó többnyire a kifejezés első főnévi (névszói) eleme, ha illet nem tartalmaznak, akkor igei eleme. Ha egy kifejezés ugyanabban a jelentésben különböző névszói elemekkel is előfordul, akkor azokat / jellel mindegyik érintett címszóban feltüntettem, (természetesen mindig a címszónak megfelelő elem van elől), s az egyes címszóknál utalok a többire. A fenti címszónál a *herót* kifejezés csak utalásként szerepel, mert annak csak *herótja van* formáját lehetett kimutatni, a *herótot kap* változatra nem akadt példa.

A kulcsszóba rendezés során a főnévi jelzőt is tartalmazó kifejezésekben nem a főnév szerint soroltam be az illető kifejezést, annak ellenére, hogy gyakran az volna az első főnévi elem. Ám mivel számos esetben többféle jelző is állhat, többnyire a jelzett szó a fontosabb a kifejezésben, ezért úgy gondoltam, talán szerencsésebb így a besorolás, mert így a szinonimák egy címszóba kerülhetnek. Ettől az eljárástól azonban eltértem, ha a főnévi jelző tulajdonnév volt: így például az *Augiász istállója* kifejezés az *Augiász* címszóban szerepel, de természetesen az *istálló* címszónál utalok a másikra. Ugyanakkor például az *{Eris/a viszály} almája* szókapcsolat az *alma* címszó alatt szerepel, hogy jobban látszék a variánsok megléte (természetesen mind az *Eris*, mind a *viszály* címszónál ott a megfelelő hivatkozás). Éppen a kulcsszók köré szervezés gyakran vitatható volta miatt meg lehetőséget kiterjedt utalásrendszert alkalmazok, hiszen egy ilyen szótárt korántsem csak nyelvészek, hanem laikusok is használnak, s úgy gondolom, hogy inkább több legyen az utalás a szótárban, de könnyebb legyen annak kezelhetősége. Az elektronikus változat egyébként még inkább megkönnyíti majd a keresést, lásd később.

3. A gyűjtés nehézségei, a korpuszvizsgálat előnyei

Az anyaggyűjtést részben hallgatók végezték. Előbb O. Nagy gyűjteményéből, illetve különböző szótárakból (*Színes szinonimatár*, *Közhelyszótár*, *Magyar szókincstár*, *Szlengszótár*, *Napjaink szállóigéi* stb.) kigyűjtötték a ma leghasználatosabb frazeológiai egységeket, ezeket utána számítógépen egyesítettük, majd ábécé sorrendbe rendeztük. Ezt az anyagot ezután nagyjából egyenlő arányban felosztottuk, s a hallgatók a Scriptum Kiadó Rt. keresőprogramja számára készült útmutatások alapján hozzáláttak a szócikkek megszerkesztésének, azaz a szólások szótári formáinak, jelentésének megadásához és példaszövegek gyűjtéséhez. Ez a munka el is készült, azonban rá kellett jönnöm, hogy nagyon sok ismert szólás is kimaradt, másrészt a keresett példamondatok sem mindig túl szerencsések, illetve néha több példára is szükség volna az egyes alaki és jelentésvariánsok bemutatásához. Ezért a továbbiakban – a Tinta Kiadó támogatása révén – feldolgoztuk az Akadémiai Kiadó újonnan megjelent nagyszótárainak anyagát az állandósult szókapcsolatok vonatkozásában, majd ezt az anyagot összesítve egy hatalmas új adatbázis állt a rendelkezésünkre, amelynek alapján magam fogtam immár hozzá részben a meglevő anyag pontosításához (főként a jelentésdefiníciók és a szótári forma pontosításához), másrészt pedig az anyag új szócikkkel való kiegészítéséhez. Ennek folytán az eredeti anyag immár csaknem kétszeresére duzzadt, jelenleg már meghaladja az 1100 oldalt.

Természetesen azért a szótárakból, így az idegen nyelvű szótárakból származó anyagot is fenntartásokkal kell kezelni, annak ellenére, hogy némelyik szótár szerkesztői között jó nevű frazeológiai kutatók is akadnak. De éppen ebben van a számítógépes keresőprogramok óriási előnye: meg tudunk győződni róla empirikusan is, hogy valóban használatosak-e a szótárakban megadott formák. Számos olyan esettel szembesültem ugyanis a kutatás során, amikor a magyar–német, magyar–angol vagy magyar–francia szótárban bizony talán csak tükörfordításra vagy egyéb okra visszavezethető, de a magyarból egyáltalán nem adatolható forma szerepel.

Így például a Halász–Földes–Uzonyi-féle magyar–német nagyszótár *éhkopp* címszava alatt (282) szerepel a *nyeli/rágja az éhkoppot, éhkoppon él* szólások megfelelőjeként az *am Hungertuch nagen* kifejezés. Nos, a *rágja az éhkoppot* alak felvételét a szótárba nem igazán lehet megérteni, hiszen ilyen még O. Nagynál sincs (vö. i. m. 167), ott is csak a *nyeli az éhkoppot* változatot találjuk, népnyelvi stílusminősítéssel. Ilyenkor látszik meg az alkalmazott keresőprogramok haszna, a program ugyanis csonkolt alakokra és úgynevezett joker-karakterekre is tud keresni. Ha tehát beírjuk az *éhkopp** alakot a keresőablakba, a keresőprogram ki-keresi az illető szó összes jeles, ragos alakjait is. Ha ezeket átnézzük, akkor az *éhkopp* szócikkét a következőképpen lehet a mai magyar adatok tükrében megszerkeszteni:

[éhkopp]:

éhkoppon van/marad vki:

éhkoppra jut vki:

éhezik <és nincs pénze ennivalóra>

Éhkoppon voltak már három napja, enni akartak hát, mindenáron.

(MH 1998. JANUÁR 3., 8)

...ha semmi más nem érdekelne, csak a színtiszta színészet, akkor éhkoppon maradnék. Ha csak a Katona József Színházban dolgoznék, akkor az öttagú családnak tisztán hazavihetnék 44 ezer 800 forintot.

(MH 1994. DECEMBER 17., 4)

...azzal ijesztettek ránk, hogy most pedig azonnal magánvállalkozóvá kell lennünk, ha nem akarunk éhkoppra jutni ...

(MH 1995. JÚLIUS 15., 7)

A magyar költészet mai emblémája: Vörösmarty, Ady, József Attila vállalkozókként kettőskönyvelik az éhkoppot – a szponzorok a rácson át kiflivéget dobálnak be nekik...

(MH 1996. AUGUSZTUS 17., 13)

nyeli az éhkoppot vki:

nagyon éhes

Ebédelni hívta a róka a gólyát, a legfinomabb falatokat készítette el neki, hanem az ételt lapos tányérban szolgálta föl, hogy a madár a hosszú csőrével ne tudjon a kedvenc csemegéihez hozzájutni. Szegény gólya, nyelte az éhkoppot, és végül üres hassal kellett hazatérnie.

(NÉPSZABADSÁG 1997. JÚLIUS 30., 30.)

Úgy tűnik tehát, hogy nemcsak *rágja az éhkoppot* szólásunk nincs, de talán az *éhkoppot él* változat meglelte is megkérdőjelezhető, jöllehet ezt azért talán el tudnánk fogadni. A *rágja az éhkoppot* alak azonban véleményem szerint csak a német megfelelő *nagen* 'rág' elemének interferenciális hatásaként kerülhetett a szótárba. A címszó egyúttal jól példázza azt is, mennyire távol lehet egymástól egy-egy kifejezés szótári és használati formája (*kettőskönyveli az éhkoppot*). Az anyaggyűjtés során egyébként törekedtem is arra, hogy olyan példákat is fölvegyek, amelyek az illető kifejezések elferdített változatai, s amelyekben néha csak az eredeti kifejezés egy-egy eleme, esetleg annak szerkezeti felépítése utal az eredeti szólásra vagy közmondásra.

A magyar–német szótár *csóka* címszava alatt megtaláljuk a következő közmondást: *Csóka a csókának nem vájja ki a szemét*. Német megfelelőjeként a következő adatot adják meg: *Eine Krähe hackt der andere* (sic!) *kein Auge aus*. Eltekintve most a német adatban előforduló grammatikai hibától, nehéz megérteni, hogyan kerülhetett ide a magyar adat, hiszen a *Krähe* jelentése 'holló', a *Holló a hollónak nem vájja ki a szemét* közmondást ismerjük is a magyarból, adathozható is, s a német szótár is hozza ezt az alakot a *holló* szócikkében. A *csóka* azonban németül *Dohle*, nem *Krähe*. O. Nagy gyűjteménye szerint (131) ugyan létezett a magyarban egy *Csóka a csókának nem vájja ki szemét* közmondás, ennek – jobb híján – ez lenne a német megfelelője, ám az adatot már O. Nagy is *régi nyelvi* stílusminősítéssel látta el, ami a rövidítések jegyzékéből származó információ alapján azt jelenti, hogy a kifejezésre neki is csak száz évnél régebbi adata volt. A kereséshez felhasznált elektronikus adatbázisainkban nem is fordul elő egyszer sem a közmondás.

Ugyanílyen alapon kerülhetek a szótárba a következő adatok is a *csizma* szócikkében:

Mindenki tudja, hol szorítja a csizma 'jeder weiß, wo ihn der Schuh drückt'. Ennek a magyar megfelelőjét O. Nagy népnyelvi, tehát széles körben ismert, de népies hangulatú stílusminősítéssel látja el, ám a keresőprogramok tanúbizonysága szerint ma nem használatos ez a forma, csak a *cipő* kulcsszót alkalmazó változat, ugyanúgy, ahogy a németben.

A *felhúzta a más csizmáját* 'elszerette a más feleségét' adatot azonban már O. Nagy is tájnyelviként, azaz csak kis területen ismertként adatozza, ezért talán nem kellene bekerülnie egy korszerű magyar–német szótárba. A német megfelelő (*er ist in einen fremden Krautgarten gestiegen*) sem lehet azonban széles körben ismert, a Duden Redewendungen sem tartalmazza.

Végképp nem értem azonban a *szorít az új csizma* szólás felvételét, hiszen ez is *régi nyelvi* (azaz legalább száz évvel O. Nagy gyűjtését megelőző időből való, ma sincs rá adat). O. Nagy a jelentését így adja meg: <arra az emberre mondják, aki nem találja fel magát hivatalában v. akinek kellemetlenségei vannak új munkakörében, beosztásában>. A német megfelelő ez volna: *die neuen Stiefel drücken*, ez azonban szintén nem szerepel a Duden 11. kötetében, kérdés, egyáltalán szó-lás-e, vagy a szerkesztők egyszerűen átfordították a magyar kifejezést németre.

Természetesen ezek a hibák korántsem csak a magyar–német szótárra jellemzőek. A magyar–francia szótárba (ECKHARDT–KONRAD 1999) ugyanígy kerültek például régi nyelvi és tájnyelvi frazeologizmusok (*Egy rühes juh az egész nyáját meg-*

rontja; Az olvasott juhot is megeszi a farkas stb.) vagy interferenciális hibák: *a járdát koptatja a flasztort koptatja* helyett; *fűlig benne van vmiben a nyakig van vmiben* helyett. Ugyancsak nem értem, hogy kerülhetett a magyar–angol szótárba (ORSZÁGH–FUTÁSZ–KÖVECSES 1998) az *ágyat nyomja* szólás mellé a keresőprogramok tanúbizonysága szerint nem adatolható *az ágyat őrzi* adat, hiszen ez az angol megfelelők (*be bedridden, be confined to (one's) bed, be laid up*) alapján az angolból még interferencia révén sem származhat, legfeljebb a német *das Bett hüten* tükörfordítása lehet (a német szótár azonban ebben a vonatkozásban korrekt).

Olyan is előfordul, hogy mindhárom idegen nyelvű szótár ismer egy szólást, ám még sincs rá példa a keresőszövegekben. A *Nem ettem kefét!* szólás is ebbe a csoportba tartozik, ám úgy gondolom, hogy ebben az esetben az *eszi a kefét vki* és a *nem ettem meszet* kifejezések keveredéséről van szó, bár számomra is érthetetlen, hogyan fordulhat elő a szólás mindhárom szótárban ugyanebben a formában. Tény azonban, hogy használata egyik keresőprogrammal sem igazolható, vélhetően tehát itt a szerkesztők párhuzamos tévedéséről van szó.

Mindez – úgy gondolom – igazolhatja az a véleményt, miszerint egy korszerű szótárnak empirikus adatgyűjtésen is kell alapulnia.

El kell azért mondanom, hogy – viszonylag kis számban – azért előfordulnak szótáramban olyan adatok is, amelyekre nem találtam adatot a keresőszövegekben, de mivel bizonyos voltam a használatukban, jobb híján magam kreáltam hozzájuk példát. Ez főként a szituációkhoz kötődő, beszélt nyelvi adatok esetén volt így, ezek ugyanis – értelemszerűen – ritkán fordulnak elő újságszövegekben, pl.:

igaz (fn):

Mondj/Szólj igazat, betörök a fejed.:

<sokan bántással viszonyozzák, ha őszintén megmondják nekik az igazságot>

Péter eddig eltűrte, hogy a főnök a cég minden bajáért rajta verte el a port. A múlt héten azonban már nem bírta tovább: fejére olvasta a vezetőségnek, hogy ők mikor és hol hibáztak. Meg is lett az eredménye: tegnap megkapta a felmondólevelét. Hogy is szokták mondani: Mondj igazat, és betörök a fejed.

Az őrnagy visszatípett az asztalhoz; az egy ív papírt fölnyirkálta kockákra, aztán egy ceruzát vett és sorba járta a vendégeket: „Mikor születél, bruderkám? He hepciáskodj, brát moj slatki. Igazat mondj, nem török be a fejed.”

MIKSZÁTH KÁLMÁN: A GAVALLÉROK 180.

éhség:

Az éhség a legjobb szakács.:

az éhes ember nem válogat az elébe tett ételben

Amikor Péter éjszaka farkaséhesen hazaért, nekilátott az evésnek. Hamarosan mindent fölfalt, még a tegnapielőtti száraz kenyeret is. Hiába: az éhség a legjobb szakács.

4. A szótár mint kortörténeti dokumentum

Hozzátenném még, hogy a szótár példaanyaga – azon túl, hogy értékes nyelvi anyag, és bemutatja a szótárban előforduló frazeológiai kapcsolatok alkalmazási formáit – egyúttal az elmúlt évtized politika- és kultúrtörténeti lenyomata is: bevalom, a gyűjtés során igyekeztem a példákat ebből a szempontból is válogatni. Lásunk erre is néhány példát:

tej:

tejjel-mézzel folyó (Kánaán) vmi:

nagy jólétet, gazdagságot biztosító ország, vidék

Vitték magukkal haza Torgyán József ígéreteit arra az esetre, ha kormányra kerül, hogy ugyanis Magyarország egyből tejjel-mézzel folyó Kánaán lesz, s amnesziát hirdet, de aki „azt megszegi”, az halállal bünhődik, mivel ideiglenesen bevezeti a halálbüntetést.

(HVG 1996. MÁRCIUS 23., 108–114)

zászló:

áll a zászló vkinek:

jó helyzetben van;

győzelemre áll

A három párt a közvélemény-kutatók szerint fej-fej mellett halad. Ezt most Torgyán úr is elhiszi, hiszen most neki (is) áll a zászló. És az állampolgárnak áll? Bárkire szavazunk is, a győztes az elbokázott állam-vagyon romjain szétvert struktúrájú, dilettánsan vezetett gazdaságot vesz át...

(HVG 1997. MÁJUS 03., 110)

kiló:

kilóra megvesz vkit vki:

kilóra megvesz vkinek vmit vki:

1. *lefizet, megveszteget vkit vki ill. (kenő)pénzzel megvásárol vkinek vmit*

Igaz az is, hogy nagyon gazdag emberekről van szó. Az ilyenek kilóra megveszik a hivatalt. Ha például átszámítva ötven dollár egy hivatalnok fizetése, és még azt sem kapja meg hónapokig, akkor elmondható, hogy mi magunk ösztönözzük a vesztegetési pénzek elfogadására.

(NÉPSZ 1998. 10. 26., 6)

Olyan MTV-s (nem becsődölt királyi magyar, hanem music) a tálalás, csakhogy ez a lány magyarul beszél, ennek ellenére folyékonyan és értelmesen, miközben láthatóan személyisége is van, tehát, jé, nem azért tartózkodik a műsorban, mert a rokonok kilóra megvették neki, hanem mert ott a helye.

(MH 1996. JÚNIUS 7., 8)

2. *<fenyegetésként> elintéz, kicsinál vkit*

Mit hallunk ma? A kisembert megbüntetik, a nagymenőket meg nem vonják bűneikért felelősségre. Az új földesurak ma azt mondhatják a rend-

örmek, bírónak: „megveszlek kilóra!”. Akinek ma hatalma, befolyása, összeköttetése, pénze van, az nálunk nem egyenlő a kisemberrel a törvény előtt.

(MH 1998. JANUÁR 5., 6)

5. A szótár elektronikus változata

A szótárt nemcsak nyomtatott formában, hanem – a magyarországi számítógépes szótárkiadási gyakorlatban rendkívüli tapasztalatokra szert tett MorphoLogic Kft. támogatásával – elektronikus változatban is szeretnénk elkészíteni. Ennek a megoldásnak több előnye van:

a) A keresési feltételek rendkívüli javulása: az elektronikus formában alkalmazott szoftver lehetővé teszi, hogy ne csak az egyes szócikkek után keressünk, hanem az ugyanazt a lexémát valamilyen formában tartalmazó (vagy akár a hasonló szerkezetű) szólások, illetve közmondások után is. Ennél is fontosabb azonban, hogy a jelentések szakszerű megadása esetén a különböző formájú, de azonos jelentésű frazémákra is megadhatunk keresési feltételt, ezzel a szótár egyúttal a magyar szólások és közmondások szinonimaszótárává is válik. Például ha keresőfelületként megadjuk a *kövé*r jelentést, a szoftver pillanatok alatt kikeres olyan példákat, mint *könnyebb átugorni, mint megkerülni; széle-hossza egy; inkább ruháznam, mint etetném; alig fér be az ajtón* stb. Egy kisebb szinonimagyűjtemény ugyan O. Nagy szótára végén is van, ám ott csak a lelőhelyeket találjuk meg, s úgy kell őket visszakeresni, míg a keresőprogram azonnal egy másik ablakban ki is írja a megfelelő szócikkeket, sőt ezek ki is nyomtathatók, tehát például az iskolai anyanyelvi oktatásban a tanárok vagy a diákok számára is nagyon jól felhasználhatók. (A szinonimákra való utalást a nyomtatott változatban az egyes szócikkek után álló utalásokkal igyekszünk megvalósítani.)

b) A másik nagy előny a szótár folyamatos bővíthetősége. Az Interneten való hozzáférhetőség lehetővé tenné, hogy a szótár egyúttal frazeológiai vitafórumként is működjék, korlátlan véleménynyilvánítási (e-mail), de természetesen korlátozott és ellenőrzött változtatási lehetőséggel (a szerkesztőség állásfoglalása nyomán). Ez utóbbi lehetőség is egészen újszerű volna a magyar nyelvtudományban, egyúttal viszont kétségkívül eleget tesz az ezredvégen alkalmazott technikákkal szembeni magasabb elvárásoknak.

***

Lexikográfiai körökben jól ismert Kosztolányinak az a szállóigévé vált metaforája, amelyben arra hívja fel a figyelmet, mennyire nincs és nem lehet teljes szótár, hiszen a szótár csak kagyló, amellyel csak meregetünk a nyelv tengeréből, a nyelv azonban maga a tenger. Munkám készítése közben számtalanszor megtapasztalom magam is ezt az érzést: egy szótár nem lehet sem teljes, sem tökéletes, lehetnek benne hibák, apró következetlenségek, felmerülhet, hogy ez vagy az a kifejezés miért került vagy miért nem került bele. Ez azonban nem rettent vissza a feladattól, mert reményeim szerint esetleges hibái ellenére is egy nyelvi anyagában korszerű, a közölt példaanyag miatt pedig újszerű szólásszótárt vehet majd kezébe az olvasó. Időközben tudomásomra jutott, hogy egy címszóanyagában a mai magyar nyelv

frazémaanyagára épülő szótár az enyémmel párhuzamosan készül. Úgy gondolom azonban, hogy a gyűjtött nyelvi példák, s az elektronikus alkalmazások mindenképpen újszerűvé, egyúttal pedig élvezetes olvasmánnyá, némiképp talán a rendszerváltás utáni Magyarország nyelvi és kultúrtörténeti dokumentumává is tesszik majd a – reményeim szerint hamarosan elkészülő és napvilágot látó – szótárt, amelyet talán majdani használói is örömmel vesznek majd kezükbe.

IRODALOM

- ECKHARDT SÁNDOR–KONRÁD MIKLÓS 1999. *Magyar–francia nagyszótár*. Budapest.
- FORGÁCS TAMÁS 1998. Frazeológiai egységek és valencia. *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei*. 3. Szeged. 7–39.
- FORGÁCS, TAMÁS 1999. Zur syntaktischen und semantischen Valenz ungarischer Phraseologismen. *Finnisch-ugrische Mitteilungen*. Bd. 21/22. 49–71.
- HALÁSZ ELŐD–FÖLDES CSABA–UZONYI PÁL 1998. *Magyar–német nagyszótár*. Budapest.
- O. NAGY GÁBOR 1976. *Magyar szólások és közmondások*. Budapest.
- ORSZÁGH LÁSZLÓ–FUTÁSZ DEZSŐ–KÖVECSES ZOLTÁN 1998. *Magyar–angol nagyszótár*. Budapest.

Der Vortrag stellt das Ergebnis eines dreijährigen Forschungsprojektes (Projekt nr. FKFP 0413) vor. Das Wörterbuch stützt sich auf eine zeitgemäße theoretische Basis: Es wurden nicht nur idiomatische Wendungen gesammelt, sondern auch Ausdrücke, die wegen ihrer verfestigten Form als Phraseologismen zu betrachten sind (Funktionsverbgefüge, Gemeinplätze usw.). Sie basiert weiterhin auf einem frischen, aktuellen Wortmaterial, d. h. sie beinhaltet kaum dialektale oder veraltete Ausdrücke, demgegenüber sehr viele umgangs- bzw. jugendsprachliche Formen. Im Wörterbuch wird auch die Valenz der Redewendungen angegeben, aber noch wichtiger ist, dass das Wörterbuch auch – größtenteils dokumentierte, vor allem aus Zeitungen gesammelte – Anwendungsbeispiele angibt. An manchen Stellen wird sogar auf die Entstehung der Ausdrücke eingegangen.

FÓRIS ÁGOTA

Kozág Kutató-Fejlesztő Kft.

Gyorsító hatások a lexikográfia fejlődésében

Tárgyszavak: informatika, nyelvipar, adatbázis, szótárstruktúra, telematika

1. Bevezetés

A lexikográfia az egyik legősibb nyelvészeti ág. A nyelvfilozófia és a grammatika mellett a *szótárírás* a nyelvészet történetében a legrégebbi diszciplínák közé tartozik. A glosszák, glosszáriumok után a poliglott szótárak, majd az egynyelvű szótárak, a kétnyelvű szótárak, az enciklopédiák után a 19. században a történeti nyelvészet fejlődésével az etimológiai szótárak megjelenése és fejlődése következett.

A 20. századot a lexikográfiában a teauruszok, – majd a számítógépek felhasználási lehetőségeinek növekedésével – a számítógépes szótárak megjelenése és fejlődése jellemezte.

A 20. század végére, a 2000-es évben már az elektronikus szótárak széles skálája létezett:

- I. számítógépen alkalmazott szótárak (vö. PAJZS 1990; PÁLFY 1999; PRÓSZÉKY–KIS 1999)
  1. számítógéppel olvasható szótárak (machine readable dictionary)
  2. számítógépesített szótárak (computerised dictionaries) – amelyek adatbázisként működnek;
- II. „szó-fordító gépek”, – pl. Quicktionary, C-pen (vö. QUICKTIONARY 1998; KOZMA 2000);
- III. interneten használható szótárak – pl. MoBiDictionary¹
- IV. az új generáció a távközléssel közösen: a kommunikátor (vö. KAPITÁNY SZABÓ 2001).

Gyorsító hatásként folyamatosan közrejátszik a hordozóeszközök fejlődése – gondolok itt nem csak az informatikai hardverek és szoftverek újabb és újabb generációira, de a távközlés és a telekommunikáció adta lehetőségekre is.

Tanulmányomban bemutatom, hogy a modern lexikográfia hogyan, milyen módszerekkel használja a legújabb szövegelemző programok és szövegkorpuszok adatait

¹ „A *MorphoLogic* fejlesztői 1999-ben létrehoztak egy olyan adatbázist, amely a könyv íráskor több mint 300 internetes szótár elérési útját és *tartalomindexét* tartalmazza [...]. A tartalomindex alapján (amely a *MorphoLogic*-nál készült) az adatbázist megjelenítő rendszer külön keretben azt a lapot is megmutatja a felhasználónak, amely az adott szótár megfelelő szavát tartalmazza.” (PRÓSZÉKY–KIS 1999)

A rendszer a <http://www.mobidictionary.com> címen érhető el.

lehetőségeket; és hogyan változott/változik meg egy új nemzedék számára a lexikográfia „tartalma”.

2. Az informatika adta lehetőségek a lexikográfiában

Az informatika adta lehetőségeket kétféle csoportba sorolhatjuk:

1. A szótárak készítése során alkalmazottak,
2. A szótárak használata során alkalmazottak.

A szótárak készítése adatbázisok létrehozásával történhet, amelyek készítése többféle módszerrel lehetséges. Az alkalmazott módszer függ az adott munkának a határterületekkel való kapcsolatától. A mintavételi eljárás nagyban függ attól, hogy a feldolgozni kívánt szöveg vagy szóanyag milyen hordozón és milyen formában található meg.

A szótárak elektronikus formában való megjelenése egyrésztől jelentősen megkönnyíti, meggyorsítja és leegyszerűsíti a használatot, másrésztől viszont a szótár-struktúra újragondolására készíti a programok készítőit (vö. PRÓSZÉKY 1996; PRÓSZÉKY–KIS 1999).

Magyarországon a számítógépes lexikográfiához kapcsolódó alábbi területek a legjelentősebbek:

- Elektronikus szótárkészítési munkálatok – MorphoLogic Kft. (Budapest); Scriptum Rt. (Szeged)
- Morfológiai elemző rendszerek létrehozása – MorphoLogic Kft. (Budapest)
- Nyelvstatistikai vizsgálatok – gyakorisági szótárak (vö. NEMES 1933, 1941; PAPP 1969; CSIRIKNÉ–CSIRIK 1986)
- Szövegnyelvészeti kutatások – MTA Nyelvtudományi Intézet
- Korpusznyelvészet – MTA Nyelvtudományi Intézet
- Nagyszótári munkálatok (vö. ELEKFI 1997; PAIS 1997; PAJZS 1997; CSENGERY–ITTZÉS 2002)

A lexikográfia fejlődése során sok más tudományterülettel került többé-kevésbé szoros kapcsolatba; ezen belül más, modern nyelvészeti diszciplínákkal is. A 20. század végén a leggyorsabban fejlődő, jelentős eredményeket hozó tudományágak egyike a szövegnyelvészet lett. A lexikográfia és a szövegnyelvészet több ponton is kapcsolódik egymáshoz: ezek közül az egyik a Magyarországon is művelt korpusznyelvészet; a másik kapcsolódási pont a különféle típusú szövegelemzésre használt számítógépes programok „melléktermékeként” előálló gyakorisági listák területe.

Az 1980-as évektől kezdve jelentős fejlődés ment végbe a különböző nyelvek szöveganalízis vizsgálatait és az adatbázisok létrejöttének terén. Ez a fejlődés alapvetően két dolognak köszönhető: az egyik, hogy az informatika igen gyorsan fejlődik; a másik, hogy nem csak a nyelvészet használja fel az informatika eredményeit, hanem az informatika is nyelvészeti eszközöket alkalmaz több területen. Az informatikai termékek elkészítése során nélkülözhetetlenné váltak például a szótárak és teauruszok. A kommunikációs információcseré felgyorsulásával nagyon

megnőtt a lexikográfia felhasználása iránti igény más (tudomány)területeken is. Szótárak özöne lát napvilágot. Az újfajta lehetőségek újfajta kutatásokat kívánnak meg; ezzel együtt a szótárkészítés gyakorlata is megváltozott (vö. FÖRIS 2001, 2002a,b; PAJZS 2001; PRÓSZÉKY 2001).

Az első elektronikus szöveganalízis-vizsgálatokat irodalmi szövegeken végezték, majd kortárs nyelvi szövegeket is analizáltak, és ezek során nyelvészeti törvényszerűségeket kerestek a korpuszokban. Később nagy, több tízmillió szavas szövegkorpuszok kialakításához végeztek vizsgálatokat.

A szöveganalízis vizsgálatok megkönnyítésére egyre több és egyre modernebb szövegelemző programot készítenek a számítógépes nyelvi kutatással foglalkozók. A kidolgozott programok már nem csak egy szűk kutatói kör számára elérhetőek, hanem gyakorlatilag bárki megvásárolhatja őket. A legújabb ilyen szövegelemző programok a legkülönbözőbb vizsgálatokat teszik lehetővé. Nézzünk ezek közül néhány példát:

- alfabetikus gyakorisági listák készítése,
- csökkenő gyakorisági listák készítése,
- szóvégműtató gyakorisági listák (a tergo) készítése,
- karakterek vagy szóhosszúság lekérdezése,
- mely szavak együttese ismétlődik leggyakrabban a szövegben belül,
- konkordanciák vizsgálata,
- korpuszgyakoriság, alkorpusz-gyakoriság vizsgálata.

Lehetőség van arra, hogy az ilyen korpuszokat ne magunk készítsük. Az internet adja ezt a lehetőséget – hiszen rengeteg a hozzáférhető, vizsgálható szövegkorpusz – sőt cél, hogy az egyes nagy kutatóintézetek nyilvánosságra hozzák a saját korpuszaikat, bár ezek mind idegen nyelvű szövegek. „Mindenütt elérhetőek már a gépi szöveg-előállítás eszközei, minden valamirevaló dokumentum az egyesült Európában már gépen készül” (PRÓSZÉKY 1996, 31), azonban a magyar köznyelvi korpuszok sokáig hiányoztak, nem voltak elérhetőek, mint Prószékynél olvashattuk: „A napilapokat bár géppel szedik, az előállt hatalmas szövegkorpuszt nem tudván hol tárolni, néhány nap után megsemmisítik. A mai magyar nyelvnek igazi szövegkorpusza tehát jelenleg nincs” (PRÓSZÉKY 1996, 33). 1996-ban Prószéky még azt írta, hogy a magyar nyelvi szövegkorpuszok hiányoznak, de az utóbbi pár évben ez a helyzet szerencsére megváltozott, a jelentősebb magyar napilapok számára is fontossá vált megjelent anyagaik megőrzése.

3. A telematika fejlődésének hatása a lexikográfiára

Az utóbbi években az informatika, ezen belül különösen a telematika szektorában óriási technológiai fejlődés ment végbe. (*Telematikának* nevezik a telekommunikáció és az elektronikus adatfeldolgozás egyesülésével keletkezett új területet, amely lehetővé teszi az információ, az informatikai természetű szolgáltatások cseréjét telekommunikációs hálózatokon keresztül.) Nagyon megnőtt a számítógépek számolási kapacitása és a memóriatároló kapacitásuk, miközben jelentősen le-

csökkentek a berendezések előállítási költségei. Új technológiai forradalom van úton a telematikus hálózatok fejlődésével és nagy hatékonyságával. Valószínűleg életmódunkra is hatni fog a tömegkommunikációs eszközök és a feldolgozó műszerek egyesülése. Az internet összeköti egyetlen hálózatba a számítógépeket a világ minden részéről. Egy személyi számítógép és egy modem segítségével bárki csatlakozhat egy kiszolgáló komputerhez, amelynek segítségével más információs szolgáltatások igénybevétele is lehetővé válik. Az internet mindenki számára lehetővé teszi az információk adását és vételét.

„A nyelvészet és a számítógépes lexikográfia jelenlegi fejlődése magával hozza nyelvészeti bázisok szilárd használatát, mint például a nagy vonatkoztatási korpuszok és szövegadatbázisok. Ez nagy pénzügyi beruházásokat igényel, olyan eszközök megtartását és fejlesztését, amelyek előreláthatóan megkönnyítik a konzultációt és az analízist. Eddig a belépés és a konzultáció csak azon a helyen volt lehetséges, ahol a források megtalálhatóak voltak fizikailag vagy pedig CD-n történő memorizálás után” (PICCHI 2000, 109) (*F. Á. fordítása*).

Szem előtt tartva egyrészt a hálózat adta lehetőséget, másrészt az előnyt, amit az emberi diszciplínák általában élvezhetnének a nyelvészeti források hozzáférhetőségével és elterjedésével, megszületett az ötlet – az interneten hozzáférhető eszközök készítése; amelyek együtt jelennek meg a forrásokkal és a belépési és feldolgozási eszközökkel. Már megkezdődött a nagy szövegtörzsek készítése, amelyek megjelenhetnek az interneten.

A nyelvészek számára fontos, hogy a belépési és feldolgozó programok nyelvészeti szempontból dolgozzák fel az anyagokat. (Ilyen program például a pisai Istituto di Linguistica Computazionale-ban kifejlesztett PiSystem.)

Ezzel a programírók ösztönözni akarják a nyelvészeket arra, hogy ne csak a saját adataikkal dolgozzanak, hanem az egész világ rendelkezésre álló információiból válogassanak. Ennek az lesz a következménye, hogy egyre többen fogják kutatási eredményeiket a világhálóra feltenni.

A telematika fejlődésének másik lehetséges kapcsolódási pontja a lexikográfusok számára a mobiltelefonok eszközként való használata. A CeBIT 2001 hannoveri kiállításon bemutatták a mobiltelefonok legújabb generációját. A harmadik generációs készülékek piaci bevezetésére még várni kell, mivel túlságosan drágák az ilyen típusú rendszerek. Népszerűek viszont a két és feledik generációt képviselő csomagkapcsolt mobil adatátvitel (GPRS) megvalósítására alkalmas telefonok. A fiatalság körében igen népszerűek a WAP rendszer használatára alkalmas készülékek, melyekkel például egyes internetes oldalak is elérhetőek a világhálón. A jövő egyik lehetséges útja az interneten elérhető szótárak használata mobiltelefonon keresztül. Ennek a lehetőségnek egyik előfutára például az a Motorola telefon, amelynek minden szolgáltatását egyetlen kezelőfelületen, az érintésérzékeny képernyőn lehet elérni editáló ceruzával (vö. KAPITÁNY SZABÓ 2001).

4. Kétnyelvű adatbázisok

Az utóbbi években a számítógépes nyelvészet területén új tendencia a vonatkoztatási szövegtörzsek készítése, valamint szöveg-adatbankok feldolgozására alkalmas eszközök készítése abból a célból, hogy nyelvészeti információkat lehes-

sen elkülöníteni, tömöríteni, és kifejezni. Óriási beruházások történtek nagy, *egynyelvű* vonatkoztatási korpuszok létrehozására. Ezek a korpuszok nem csak a lexicográfia szempontjából fontos információs források (vö. TEUBERT 1996).

Jelenleg a gépi fordítás és a kétnyelvű lexicográfia kutatói ugyanilyen típusú *kétnyelvű* szövegarchívumok készítését kezdték el. A kétnyelvű korpuszok fontos információforrást jelenthetnek a terminusok, kifejezések, nyelvészeti összetételek fordításához úgy, hogy más kontextuális elemeket is figyelembe lehet venni, mint amilyen például a stílus vagy a regiszter. Megkezdődtek az első vizsgálatok a kétnyelvű szövegtörzsekön (főként az EU jogi dokumentumainak többnyelvű adattárát használják ilyen célra), ez az új tendencia pedig gyorsan elvezethet a kétnyelvű szótárkészítés gyökeres megváltozásához. Új szemlélet érvényesül, nem feltétlenül szószintű vizsgálatok folynak, hanem szövegszinten vizsgálják az egyes korpuszokat. Különösen fontos ez a műszaki nyelvezetben, a terminológiai szótárak készítése során, hiszen ezen a területen a legszemléletesebb Kiefer Ferenc azon megállapítása, mely szerint az összetett szavakat nem mindig és nem feltétlenül írjuk egybe, „összetett szóról van szó, akár egybeírjuk az összetételi tagokat, akár nem, ha a szó egy fogalmat jelöl” (KIEFER 2000, 38).²

Szükségessé vált olyan informatikai feldolgozó-analizáló programok készítése, amelyekkel kétnyelvű szövegtörzseket lehet analízálni, és a különböző nyelvekben keresztkeresések alapján nyelvészeti jelenségeket lehet meghatározni. Ezek lehetséges alkalmazási területei:

- kétnyelvű szótár szerkesztése (lexikográfia),
- egy második nyelv tanításának didaktikai munkálatai,
- fordítási tevékenység,
- fordításelmélet,
- gépi fordítás kutatása,
- soknyelvű szövegarchívumok vizsgálata.

Az első többnyelvű korpuszon végzett kísérletek és alkalmazások kétnyelvű párhuzamos szövegarchívumokon történtek. *Párhuzamos szövegeknek* hívják azokat, amelyek egy eredeti nyelvű forrásból (*source language*) és annak egy más nyelvre fordított változatából (*target language*) állnak. Ennek nagy jelentősége van többnyelvű környezetben, például az EU-ban, ahol „machine readable form” formában állnak rendelkezésre például jogi szövegek (HARTMANN–JAMES 1998; PICCHI 2000). A *target* azonban sokszor nem tükrözi jól az adott nyelv jellegzetességeit, hiszen a fordítás során az eredeti nyelv befolyásolja a fordítást. Ezért jobb két- vagy többnyelvű megbízhatóan összevethető szövegtörzseken dolgozni. Az ösz-

² A magyar nyelvészetben az összetett szavak meghatározására Pais Dezső munkássága meghatározó. Foglalkozott a szó szerkezet és a szóösszetétel különbségével, bizonyos szavak összetételként való felfogásában a történeti mozzanatok szempontjából, valamint az ismétlés, megszokás és a reflexszerűség kérdésével, mint az összetétel keletkezésének feltételével. „A megszokás következtében bizonyos szócsoporthoz kapcsolatosan színtén eltűnik a képzeletváltás mozzanata, így ezek a szócsoporthoz elveszítik szó szerkezet természetüket és lélektani szempontból szavakként hatnak.” (PAIS 1951, 143)

szevethető szövegeknek azonos jellegzetességeiknek kell lenniük, például azonos szerző, téma, stílus vagy nyelvezet.

A kutatók olyan párhuzamos szöveg-adatbankokat hoznak létre, amelyek forrása L1 nyelv és ugyanazon szövegek fordítása L2 nyelvre. Ezek az adatbankok gyakran már több nyelvre fordított jogi szövegekből indulnak ki. Az ilyen típusú kutatásoknak az a célja, hogy a párhuzamos szövegekből olyan szövegadatbázisokat hozzanak létre, amelyek kontrasztív elemzést tesznek lehetővé, és az egyik nyelvben való keresés során rögtön a másik nyelvű szövegben is megtalálják a megfelelő részt.

5. Nyelvipar

Az Európai Közösség jelentősen támogatta és támogatja az alap kutatásokat a számítógépes nyelvészet területén. El is nevezték *nyelviparnak* az ezen a területen folyó tevékenységet. „*Language and Technology 2000* a neve annak a kisszerűnek aligha nevezhető projektumegyüttesnek, melyet az Európai Unió arra szán, hogy az ezredfordulóra várható irdatlan információtömeget a számítógép a nyelv bizonyos szintű megértésén keresztül a jelenleginél lényegesen intelligensebben tudja kezelni. A cél az, hogy azt a hátrányt, amelyet a számítógépes nyelvészeknek Európa soknyelvűségéből következően kell leküzdeni, előnnyé változtassuk” (PRÓSZÉKY 1996, 30–31).

A számítógépek hirtelen gyors elterjedése köszönhető a hardver és a szoftver, valamint az operációs rendszerek igen gyors fejlődésének, leegyszerűsödésének és elterjedésének. Az informatikai eszközök használata először a nagy kutatóközpontokra korlátozódott, majd egyre szélesebb körben terjedt el, míg végül eljutott az egyes kutatókhoz is. Ebben a helyzetben megváltozott az intézetek szerepe. A korábbtól eltérően, amikor a teljes folyamatot a tervezéstől a kivitelezésig elvégezték, újabban meghatározzák a feldolgozás és a kódolás standardját, nyelvi anyagokat készítenek, és a tudományos közösség rendelkezésére bocsátják további feldolgozás céljából, hogy bekerüljön a kutatás és az egyetemi eszközfeldolgozás körforgásába (vö. PICCHI 2000). A nagy kutató-fejlesztő intézetek egyre több és újabb ilyen, mindenki számára hozzáférhető szövegfeldolgozó (irodalmi és/vagy nyelvészeti) programot készítenek, fejlesztenek tovább. A magyar nyelvvel kapcsolatos tervekről és irányokról lásd Szépe György, Csengery Kinga és Ittész Nóra írását (SZÉPE 1997; CSENGERY–ITTÉSZ 2002).

6. Terminológiai adatbázisok, konceptuális szótárak

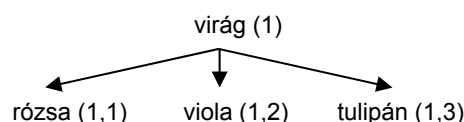
Az eddigiekben kevés szó esett azokról az újfajta rendszerekről, melyeknek létrejötte szintén az utóbbi időszakra esik.

A *terminológiai adatbázisok* elsősorban az Európai Unión belüli nyelvi és szaknyelvi egységesítéssel függenek össze. Azért, hogy egységes szaknyelvi terminológia használatát ösztönözzék, és könnyebbé tegyék a különböző nyelveken születő szakszövegek fordítását vagy a párhuzamos szövegek megszületését, különböző nyelvi adatbázisokat hoznak létre. Ezek az adatbázisok egyrészt tartalmazzák az egyes szakterületeken alkalmazott szavakat és kifejezéseket, másrészt más szakterületeken használatos szinonimájukat. Ezen kívül ajánlásokat is tartalmaznak

az egyes terminusok használatára vonatkozóan. Az ISO minőségbiztosítási rendszer úgy definiálja a terminológiát, mint a szaknyelvek fogalmainak és szokásos terminusainak tudományos tanulmányozását.³

A *konceptuális szótárak* a modern teauruszokhoz hasonlóan metodológiai (fogalomköri) szótárak. Rendszerük miatt kizárólag számítógépes alkalmazásban elterjedtek. A szavak egymás közti hierarchikus rendszerét kihasználva, egymás közti kapcsolatukat definiálják matematikai módszerekkel. Ilyen nyelvészeti fogalmak a hiponima, hiperonima, kohiponima. Például „a *rózsza*, *viola*, *tulipán*, mint hiponimák alá vannak rendelve a *virág*-nak, a *virág* pedig ezeknek hiperonimája. Egymás közti viszonyukat illetően a *rózsza*, *viola*, *tulipán* kohiponimák” (KÁROLY 1980, 147). Ha ezt a viszonyt ábrázolni akarjuk, a következőképpen tehetjük meg:

Hasonló, természetesen bonyolultabb rendszereket készítenek 3000–7000 szavas átlagterjedelemben, és hasonló módon kódolják a szavak egymás közti viszonyait.

7. Összefoglalás

Írásomban igyekeztem áttekinteni azokat a modern területeket, melyek a lexikográfiában az utóbbi években nagy jelentőségűnek bizonyulnak, fejlődésük és a más tudományterületekre, valamint a mindennapi életre gyakorolt hatásuk következtében széleskörű érdeklődésre tarthatnak számot. Összefoglalom azokat a kapcsolódó területeket, amelyek fejlődése gyorsító hatásként jelentkezik a lexikográfia szempontjából. Az elektronika, az optika, az informatika, a telematika, a minőségbiztosítási rendszerek fejlődése következtében olyan új eszközök és rendszerek születtek és születnek, amelyek megváltoztatják a lexikográfiáról és annak módszereiről a múltban kialakult képet, a lexikográfiában lezajlott paradigmaváltás a szótárkészítésre és a szótárhasználatra egyaránt nagy hatást gyakorolt.

IRODALOM

- CSENGERY KINGA–ITTZÉS NÓRA (szerk.) 2002. *Mutatványok az Akadémiai nagyszótárból*. Budapest.
- CSIRIKNÉ CZACHESZ ERZSÉBET–CSIRIK JÁNOS 1986. *Újságnyelvi gyakorisági szótár*. Szeged–Budapest–Debrecen. (Magyar pszicholingvisztikai tanulmányok, 4.)
- ELEKFI LÁSZLÓ 1997. Nagyszótári tervek és lehetőségek. *Magyar Nyelv*, 2. 183–189.
- FÓRIS ÁGOTA 2001. *A lexikográfia alkalmazott nyelvészeti vonatkozásai, különös tekintettel a magyar–olasz területre*. Doktori értekezés. Pécs.

³ „estudio científico de las nociones y de los términos usuales de las lenguas de especialidad.” (ISO 1990, 108 idézi LERAT 1997, 14)

- FÓRIS ÁGOTA 2002a. A szótárfogalom megváltozásáról. *Modern Filológiai Közlemények*, 2. 5–19.
- FÓRIS ÁGOTA 2002b. *Szótár és oktatás*. Pécs.
- FÓRIS ÁGOTA (szerk.) 2002. A kétnyelvű kéziszótártól az értelmező szakszótárig. *Iskolakultúra*, 5. 95–109.
- HARTMANN, R.R.K. – JAMES, GREGORY 1998. *Dictionary of Lexicography*. London–New York.
- KAPITÁNY SZABÓ ATTILA 2001. Homályos jövő. *Figyelő*, 13., március 29–április 4. 44–46.
- KÁROLY SÁNDOR 1980. Szinonimaszótár és a szinonimitás. *Magyar Nyelv*, 2. 143–156.
- KIEFER FERENC 2000. A nyelvészet és a számítástudomány. *Természet Világa*, 2. külön-száma. 37–41.
- KISS GÁBOR – ZAICZ GÁBOR (szerk.) 1997. *Szavak–nevek–szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Budapest.
- KOZMA IDA ZSUZSANNA 2000. Quicktionary. *Iskolakultúra*, 8. 110–112.
- LERAT, PIERRE 1997. *Las lenguas especializadas*. Barcelona.
- NEMES ZOLTÁN 1933. *A magyar parlamenti nyelv leggyakoribb szavai*. Budapest. (Az egységes magyar gyorsírás könyvtára, 66.)
- NEMES ZOLTÁN 1941. *Szóstatisztika*. Egymillió szótagot felölelő újságszövegek alapján. Budapest. (Az egységes magyar gyorsírás könyvtára, 190.)
- PAIS DEZSŐ 1951. Kérdések és szempontok a szóösszetételek vizsgálatához. *Magyar Nyelv*, 135–154.
- PAIS JUDIT 1997. A nagyszótári korpusz előkészítési munkálatairól. In KISS GÁBOR – ZAICZ GÁBOR (szerk.): *Szavak–nevek–szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Budapest. 283–288.
- PAJZS JÚLIA 1990. *Számítógép és lexikográfia*. Budapest. (Linguistica. Series A. Studia et dissertationes, 4.)
- PAJZS JÚLIA 1997. Milyen szótár készíthető a nagyszótári korpuszból? KISS GÁBOR – ZAICZ GÁBOR (szerk.): *Szavak–nevek–szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Budapest. 289–297.
- PAJZS JÚLIA 2001. Számítógépes korpuszra épülő angol értelmező szótárak. In ANDOR JÓZSEF – SZÜCS TIBOR – TERTS ISTVÁN (szerk.): *Színes eszmék nem alusznak... Szépe György 70. születésnapjára*. Pécs. 914–925.
- PÁLFY MIKLÓS 1999. Számítógépes szótárírás és szójelentéstan. A címszókiválasztás és a szócikktagolás elvei: változások a lexikális struktúráról kialakult hagyományos felfogásunkban. *Modern Nyelvoktatás*, 2–3. sz. 18–25.
- PAPP FERENC 1969. *A magyar nyelv szövegmutató szótára*. Budapest.
- PICCHI, EUGENIO 2000. *Analisi testuale con PySistem*. Kézirat. Pisa.
- PRÓSZÉKY GÁBOR 1996. Nyelvtechnológia 2000. *Modern Nyelvoktatás*, 2–3. sz. 30–34.
- PRÓSZÉKY GÁBOR 1997. Szótárírási szempontok a számítógépes nyelvi programok korában és korábban. In KISS GÁBOR – ZAICZ GÁBOR (szerk.): *Szavak–nevek–szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Budapest. 326–335.
- PRÓSZÉKY GÁBOR 2001. Nyelvtechnológiai alap kutatások – mik is azok? In BARTHA MAGDOLNA – STEPHANIDES ÉVA (szerk.): *A nyelv szerepe az információs társadalomban. A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye*. Székesfehérvár. 13–24.
- PRÓSZÉKY GÁBOR – KIS BALÁZS 1999. *Számítógéppel emberi nyelven*. Bicske.
- Quicktionary. Angol–magyar változat*. 1998. Ford. Zeeberg Elemér. Jerusalem.
- SZÉPE GYÖRGY 1997. Az Internet-korszak nyelvészete. *Modern Nyelvoktatás*, 1–2. sz. 76–89.
- TEUBERT, WOLFGANG 1996. Comparable or parallel corpora? *International Journal of Lexicography*, 3. 238–264.

WEBOLDALAK

Istituto di Linguistica Computazionale honlapja: <http://ilc.cnr.it>

MorphoLogic Kft. honlapja: <http://www.morphologic.hu>

Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézet honlapja: <http://www.nytud.hu>

Scriptum Informatikai Rt. honlapja: <http://www.scriptum.hu>

Il processo di applicazione dell'informatica ha un gran ruolo nello sviluppo, e uno dei fattori acceleranti in questo senso è l'ampliamento dei mezzi portanti (le possibilità date dallo sviluppo delle nuove generazioni degli hardware e software informatici, dalla telecomunicazione, dalla telematica). Viene mostrato come e con quali metodi la lessicografia moderna approfitta delle possibilità date dai nuovi sistemi di analisi testuale, come cambia il contenuto della lessicografia per una nuova generazione, e come, accanto al corpus monolingua si attui la preparazione dei corpus bilingui. La Comunità Europea fornisce un contributo efficace alle ricerche di base nel campo della linguistica computazionale. I grandi istituti di ricerca stanno preparando e sviluppando sempre più programmi di elaborazione dei testi (linguistici e/o letterari).

FÓRIS ÁGOTA

Kozág Kutató-Fejlesztő Kft.

A mesterségek szótárai

MAGYAR–OLASZ EGYBEVETÉS

Tárgyszavak: *mesterség, mesterségszó, mesterség-szótár*

A globalizálódó világban egyre jobban érezzük annak szükségességét, hogy a különböző világképeket, felfogásokat egymásnak megfeleltessük, nem csak a köznyelv, hanem a különféle terminológiák terén is. A különböző tudományágak és szakmák fejlődésével, eltűnésével és újak keletkezésével változnak a különféle terminológiák is – igaz azonban, hogy egyes nyelvek viszonylatában még a régebbiek vizsgálata és leírása is csak részben történt meg. A szaknyelvi terminológia nyelvészeti szempontú lejegyzése legtöbbször szótárakban történik. Így történt a mesterségek szótárai esetében is.

1. Mit jelent az, hogy „mesterség”?

Mint a cím is mutatja, tanulmányomban a mesterségek szótáraival foglalkozom. Mindenek előtt meg kell azonban határoznunk, mit is értünk „mesterség” szó alatt. A *Magyar értelmező kéziszótárban* az alábbiakat találjuk:

mesterség fn 1. *kissé rég* (Kézmű)ipari szakma. ~et *tanul*.

2. Foglalkozás(i ág), hivatás. *Mi a ~e?*; *ez nem ~em*: ehhez nem értek. [...]

mesterségszó fn *rég* Vmely mesterségben, szakmában haszn. műszó.

Vagyis régi jelentésében, témánkhöz kapcsolódóan, valamilyen foglalkozást, hivatást, szakmát jelent, és az egyes szakmák szakmai terminológiáját nevezték mesterségszónak.

2. A mesterségek „nyelve”

A szaknyelveket egyértelműen meg szokás és meg lehet különböztetni a köznyelvtől. A *szaknyelv* jelentésének, tartalmának meghatározása azonban többféle lehet, vizsgálata során célszerű további részekre osztani, még akkor is, ha az egyes szaknyelvek közös jellemzőkkel is bírnak. (Ebben az írásban nem kívánok kitérni a sokféle lehetséges meghatározásra, a különféle megnevezésekre, a szaknyelv különböző szintjeire. Nem kívánok itt foglalkozni azzal a kérdéssel sem, hogy „nyelv”-e a szaknyelv. A továbbiakban szaknyelvnek nevezem a különféle szakmák, foglalkozások berkein belül használt szakmai nyelvezetet.) A szaknyelveken belül jelentős csoport a technikai nyelv, más szóval a műszaki nyelv. Általában elkülönült szaknyelvként szerepel a mesterségek nyelve, időnként azonban összemoszák a

műszaki nyelvvel, más helyeken pedig az argóval, a szlenggel. *Mesterségek nyelve* alatt az iparosok által használt szakszókincset szokás érteni, amelyeket a műhelyekben használtak, mint például az asztalosok, rézművesek vagy a takácsok szaknyelvét.

Itáliában a reneszánsz idején a görög és latin nyelvű tudományos tárgyú szövegeket olasz (vulgáris) nyelvre fordították le. I. Cosimo a Firenzei Akadémiát bízta meg a szövegek vulgarizálásával (NENCIONI 1987). A vulgarizálás eredményeként nem csak a „művelt” kifejezések (latin és görög eredetűek) – hagyományosak és újabbak – kerültek bele a nyelvbe, hanem a mesterségek nyelve is a különféle műhelyekből. Ezzel egyidejűleg, körülbelül a 17. századig a latin maradt a tudomány nyelve, ezért nem érezték problémának a vulgarizálódást, és különválasztható maradt az irodalmi és a használt nyelv. A felvilágosodás tanainak terjedése azonban jelentős változást eredményezett: a francia példa nyomán regisztrálták és terjesztették az enciklopédiai terminológiát (vö. DIDEROT 1751–1772), vagyis egyrészt az „alsóbb” társadalmi rétegek által használt nyelv is írásos formát öltött, másrészt a köznyelvet beszélők számára is érthetővé vált a tudomány nyelve. Ennek következtében azonban jelentősen megerősödött saját nyelvük alacsony nyelvi szintűnek tartott lexikájának mellőzése és az idegen szavak átvétele, elsősorban a tudományos és a műszaki nyelvben (vö. BERRUTO 1981; DE MAURO 1987). A mesterségek szakszókincse az olasz nyelvben még ma sem nevezhető egységnek, regionális jellemzőket mutat, vagyis az ország különböző részein különböző megnevezései vannak azonos dolgoknak. A 20. század végére egyes, az iparhoz kapcsolódó szakterületeken az észak-olasz terület dialektális lexikája vált köznyelvvé, annak köszönhetően, hogy az ország északi részén található az a nagy ipari bázis, amely a reklámok, a prospektusok készítése során a saját mesterszavait, szaknyelvét „uralkodóvá” tette. Gian Luigi Beccaria (BECCARIA 1973) hoz jellemző példákat: a *vasca* ('kád') eredetileg északi tájszó használatos a délről származó *tinozza*, *bagnarola* helyett; az északi *scocca* ('motorháztető'), *fodera* ('bélés') terjedtek el a toszkán vagy a déli tájszavak helyett.

A magyar nyelv esetében a tudomány nyelve az olaszhoz hasonlóan a latin volt, a technikai fejlődés eredményeként azonban az iparban a német terminológia vált használatossá. A tudományos nyelv megújításának első nagy próbálkozásaként emlegetjük Apáczai Csere János Enciklopédiáját (APÁCZAI CSERE 1655), melynek előszavában Apáczai leírja azt a felismerését, hogy a tudomány tanainak terjesztése igen nehéz, hiszen a magyar nyelv nem alkalmas rá. Hosszú idő után, a 18. század végén kezdődött el a magyar nyelvújító mozgalom első vonulata, mely a tudomány nyelvének megújítását tűzte ki célul. Ennek eredménye a születő sokféle szakszótár, korabeli szóval a műszótárak megalkotása.

Ugyanerre az időszakra esik a mesterségek szókincsének összegyűjtése iránti igény felmerülése is. Ez akkoriban elsődlegesen a mesteremberek által használt különféle szavak gyűjtését eredményezte. A Magyar Tudós Társaság – a Magyar Tudományos Akadémia elődje – a mesterszavak összegyűjtését is célul tűzte ki más nyelvvédő és nyelvújító tevékenysége mellett. Folyóiratában, a Magyar Nyelvőrben rendszeresen közöltek a mesterségek szakszavaival kapcsolatos írásokat.

3. A mesterségek szótárai

Mint előzőleg már arról szó esett, a mesterségek szótárait nem mindig ezen a néven kell keresnünk. Egyrészt a különféle mesterségek szakszókincse külön szótárban is megjelenhet, másrészt gyakran argóként, szlengként jelentetik meg őket, mivel rendszerint a mesteremberek között használatos szakszavak nem képezték a köznyelv részét. Mégis a magyar nyelvben kevés volt köztük a tájegységenként eltérő, valószínűleg az iparosok, vándorlegények nemzetközi vándorlása következményeként. Itáliában a Vocabolario della Crusca 3. kiadásába (FÓRIS 2003) került bele először a mesterségek nyelvének lexikája – a tulajdonképpeni „műszaki” lemmák. A mesterségek szótárainak csak egy része került feldolgozásra az olasz bibliográfiákban. Ezekre vonatkozó adatokat találhatunk Carlo Tagliavini (TAGLIAVINI 1946), Carlo Battisti (BATTISTI 1955), Bruno Migliorini (MIGLIORINI 1961), Paolo Zolli (ZOLLI 1973) munkáiban. Zolli különösen a 19. század szakszótáraival foglalkozott mélyrehatóan (LENORMAND et al. 1830–1859; REALE–PROVAGLIO 1897).

Magyarországon léteztek olyan gyűjtemények, amelyek mesterségek szakszókincsét tartalmazták, de ezek száma kevés, azonkívül inkább a mesterségeket magukat leíró kézikönyvek és nem szótárak. A magyar nyelven 40 évi kitaró munka után 1912-ben megjelent *Mesterségek szótára* egyfajta normatív szótár: a magyar nyelvű terminológia összegyűjtésével támogatni és terjeszteni kívánta a magyar szak kifejezések elterjedését az idegen eredetűekkel szemben.

4. A Frecskay-féle Mesterségek szótára

Az alábbiakban ezt a jelentős anyagot felölelő szótárt mutatom be. Maga a szótár két különálló részből áll, pontos címe pedig: *Mesterségek szótára*. 1. rész: Ötven iparág leírása. 2. rész: Ezen iparágak összesített magyar–német és német–magyar szótára. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából írta Frecskay János. Budapest, Hornyánszky Viktor Császári és Királyi Udvari Könyvnyomdája, 1912.

Ötven mesterség pontos leírását adja, ezek a következők: *aranyverő, aranyozó, asztalos, ács, bádogos, bodnár v. kádár, bőrgyártás, cserzővarga, tímár, magyar tímár, irhagyártó, csizmadia és czipész, esztergályos, fametsző, rézmetsző, fazekas, fésűs, gyertyamártó, szappanos, hangszerműves, hegedűkészítő, zongorakészítő, kalapos, kárpitos, kefekötő, kerékgyártó vagy bognár, kosárkötő, kovács, kőműves, kőfaragó, könyvkötő, könyvnyomtató, kötélverő, lakatos, mázoló, szobafestő, mésszáros, hentes, molnár, szíjgyártó, nyerges, ötvös, arany- és ezüstműves, ékszerész, sütő (pék), rézműves, rézőntő, szabó, szűcs, takács.*

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága birtokában volt az 1832–1835 közötti a magyar mesteremberek között divatozó műszavak című gyűjtemény. Ennek kiegészítésére 1883-ban felhívást intéztek az ipartestületekhez, melyben hazafiságukra hivatkozva felhívták az iparosokat, hogy a csatolt mintaív alapján gyűjtsék össze mesterségük szavait. 1200 példányban küldték szét a felhívást, kb. 200 példány érkezett vissza, ezek közül hozzávetőlegesen 40 tartalmazott használható anyagot. A visszaküldött kérdőívekből kiderült, hogy a tiszta magyar vidékeken is gyakori volt, hogy német szavakat használtak, melyeket magyar szónak gondoltak, például szogni, hobli, anzen, de érkezett olyan válasz is, amely

szerint eszközeiknek, szerszámaiknak magyar neve nincs. A kérdőíveket és az 1832–1835 közötti gyűjtés eredményeit Frecskay Jánosnak adta az Akadémia további feldolgozásra, aki a témában már rendelkezett ismeretekkel. Más anyagok felhasználásával, valamint többszöri személyes gyűjtéssel egészítette ki a gyűjteményt. Szótára első részében mesterségenként, tulajdonképpen enciklopédikus formában írja le külön-külön az egyes mesterségeket, a magyar terminológia után zárójelben megadva a német megfelelőt is, például a *könyvnyomtatás* fejezetben írja: „A *könyvnyomtató* (Buchdrucker) kéziratot sokszorosít. E sokszorosítás műveletei ezek: az írás jegyeit: a *betűket* (Buchstabe, Schrift) és egyéb *írásjeleket* (Interpunktionszeichen), valamint a szavak közti közt kitöltő *arányosítókat* (Ausschliessung) külön-külön acélrúdca *vésik* (graviren), a *vésedet* (Gravure) rézbe kiverik (prägen), a *veretet* (Prägung) arra használják, hogy fémbe *öntik* (giessen), mire az *öntés* (Guss) egyes darabjait: az *öntött-betűket*, *nyomóbetűket* (Type, Letter) a kézirat nyomán szókká foglalják vagyis *szedik* (setzen), a *szedést* (Satz) *nyomóformába* (Druckform) *zárják* (schliessen), ezt a *sajtóba* (Presse) rakják és miután a formából kiálló *betűképeket* (Typenbild) *festéssel* (Farbe, Schwärzte) bevonták, a papírosra *lenyomtatják* (abdrucken). Ez rövid foglalatja a *könyvnyomtatásnak* (Buchdruck).” (FRECSKAY 2001, 212) Ezután ugyanebben a formában 17 oldalon keresztül, helyenként képekkel is illusztrálva folytatódik a könyvnyomtatás eszközeinek és munkafolyamatainak, vagyis terminológiájának leírása. Nézzünk még egy példát a szótárból, vegyük a *szabómesterség* ismertetését: „A *szabómesterséget* (Schneiderhandwerk) vagy *szabóságot* (Schneiderei) a *ruhát*, *öltözéket*, *öltözetet*, *ruházatot* (Kleid, Kleidung) készítő *szabók* (Schneider) gyakorolják, a kiket aszerint, hogy *férfiruhát*, *férfiöltözetet* (Männerkleid) vagy *nőruhát*, *nőiöltözetet* (Frauenkleid) *készítenek* (machen), *férfiruhaszabónak* (Herrenschneider), *nőiruhaszabónak* (de helytelenül) *nőszabónak* (Frauenschnneider) neveznek.” (FRECSKAY 2001, 358) „A kelmék, szövetek, melyekből a mindkét nemnek való ruhák készülnek, anyaguk szerint részint az állatországból, részint a növényországból származnak. Állati eredetű a *gyapjú* (Wolle), a *szőr* (Haar), a *selyem* (Seide), növényi eredetű a *len* (Lein), a *kender* (Hanf), a *gyapot* más néven a *pamut*, a *pamuk* (Baumwolle). De meg az ásványország is szolgáltat a ruhához anyagot. Arany- és ezüstsálak szövődnek a *brokát* (Brokat) nevű selyemalapú vagy gyapotalapú szövetbe, a melyből tudvalevőleg készül a *misemondóruha* (Messgewand). A magyar *díszruha* (Galaanzug) atilláját nem ritkán szintén ebből készítik.” (FRECSKAY 2001, 359) A szabómesterséget taglaló rész összesen 18 oldal.

A *Mesterségek szótára* második része a mesterségek egybefoglalt magyar–német szótára, amely számolásom szerint hozzávetőlegesen 11 000 címszót tartalmaz. Egy oldalon két oszlopban találjuk a szavakat, a címszókat félkövérrel szedve, a címszó után a szinonimákat vesszővel elválasztva sorolja, majd egyenlőségjel után a német megfelelő következik, utána zárójelben a mesterség, amelynek keretében az adott szó használatos. A mikrostruktúrára nézzünk néhány példát:

Férczel = anreihen (kárp.), heften (szabó).

Férczel = spalten, heften (csizm.).

Férczelés = Spalten, Heften (csizm.), Heften (szabó).

Férczelő-ár, bekötő-ár = Einbindahle (csizm.).

Férczelő-tű = Spaltnadel, Heftnadel (csizm.), Heftnadel (szabó).

A második rész másik fele a mesterségek egybefoglalt német–magyar szótára, amely körülbelül 9 000 címszót foglal magába, makrostruktúrájára nézve megegyezik a magyar–német résszel, mikrostruktúrája hasonló, azzal a különbséggel, hogy a magyar címszó helyett német, a német megfelelők helyett magyar megfelelőket találunk. Ebből a részből is bemutatok néhány példát:

Heften = fűz, fűzés (kötélgy., könyvk.), leszögel (nyerges).

Heften, Fadenschlagen = férczel, férczelés (szabó).

Spalten = hasít, hasítás (börgy., kosárk., szűcs.).

Spalten = horzsaszt (abroncsot), horzsasztás (bodnár).

Spalten, heften = férczel, férczelés (csizm.).

Mint látható, mind a magyar–német, mind a német–magyar részben a címszavak ismétlődnek, nem jellemző a bokrosítás a mikrostruktúrára. A különféle értelemben különböző szakterületeken használt szavakat elkülöníti egymástól Freckay, de csak felsorolás szintjén. Képet kaphatunk viszont arról, milyen struktúrájú és tartalmú szótárt állított össze.

5. A mesterségek szótárainak jelentősége napjainkban

Elmondhatjuk, hogy a „rég” mesterségek nyelvének szótárai ma már elsősorban művelődéstörténeti és nyelvészeti szempontból bírnak jelentőséggel. A 19. században és a 20. század első felében még élő mesterségek, foglalkozások teljesen átalakultak, iparosodtak. A szerszámok, eszközök, műveletek, munkafázisok egy része eltűnt, más része az ipari-műszaki terminológiába olvadt bele. Az új tudományos és technikai felfedezések, a rendkívül gyors technológiai fejlődés következtében új iparágak, új szakmák, új „mesterségek” jelentek meg. Ez az új helyzet szükségessé teszi, hogy tanulmányozzuk a szaknyelvek múltját, a fejlődés folyamatát és a levonható tapasztalatokat használjuk fel a napjainkban jelentkező problémák megoldása során, nevezetesen a köznyelv–szaknyelv, köznyelv–tudományos nyelv reális viszonyának tisztázására, az egyes szakmai terminológiák pontosabb leírására és szótárakban való összegyűjtésére.

IRODALOM

APÁCZAI CSERE JÁNOS 1655. *Magyar encyclopaedia*. Utrecht.

BATTISTI, CARLO 1955. *Note bibliografiche alle traduzioni italiane di vocabolari enciclopedici e tecnici francesi nella seconda metà del Settecento*. Firenze.

BECCARIA, GIAN LUIGI 1973. Linguaggi settoriali e lingua comune. In BECCARIA, GIAN LUIGI (a cura di): *I linguaggi settoriali in Italia*. Milano.

BERRUTO, GAETANO 1981. *Fondamenti di sociolinguistica*. Roma–Bari.

BUGÁT PÁL 1844. *Természettudományi szóhalmaz*. Buda.

- DE MAURO, TULLIO 1987. *Storia linguistica dell'Italia unita*. Roma–Bari.
- DIDEROT, DENIS et al. 1751–1772. *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*. Paris.
- FÓRIS ÁGOTA 2003. Nyelvújítás Itáliában. *Iskolakultúra*, 10. 43–52.
- FRECSKAY JÁNOS 2001. *Mesterségek szótára*. Budapest. Reprint. 1. kiadás: Hornyánszky Viktor. Budapest. 1912.
- JUHÁSZ JÓZSEF – SZÓKE ISTVÁN – O. NAGY GÁBOR – KOVALOVSKY MIKLÓS (szerk.) 1992. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest.
- LENORMAND et al. 1830–1859. *Nuovo dizionario universale tecnologico o di arte e mestieri e della economia industriale e commerciante*. Venezia.
- Mathematikai műszótár*. 1834. Buda.
- MIGLIORINI, BRUNO 1961. *Che cos'è un vocabolario?* Firenze.
- NENCIONI, GIOVANNI 1987. Lessico tecnico e difesa della lingua. In *Studi di lessicografia italiana*, vol. 7. 5–19.
- Philosophiai műszótár*. 1834. Buda.
- REALE, FEDERICO – PROVAGLIO, EPAMINONDA 1897. *Dizionario di arti, mestieri, industrie, desunto dalle migliori opere congeneri, adorno di 420 disegni*. Roma.
- SZABÓ JÓZSEF 1848. *Német–magyar bányaműszótár*. Buda.
- TAGLIAVINI, CARLO 1946. *Guida alle tesi di laurea e di perfezionamento nelle discipline linguistiche*. Bologna.
- TOLDY FERENC 1858. *Német–magyar tudományos műszótár*. Pest.
- VERSEGHY FERENC 1826. *Lexicon terminorum technicorum, azaz Tudományos mesterszókönyv*. Buda.
- Vocabolario degli Accademici della Crusca*. Venezia. 1612. 3. kiadás: Firenze, 1691.
- ZOLLI, PAOLO 1973. *Bibliografia dei dizionari specializzati italiani del 19 secolo*. Firenze.

Basando dei vocabolari di mestieri ci proponiamo di discutere sul significato della parola mesterség (mestiere), e sulla breve storia del linguaggio dei mestieri. Facciamo un breve paragone tra lo sviluppo dei vocabolari dei mestieri in Italia ed in Ungheria. Raccogliamo le opere più importanti ungheresi ed italiani che si occupano del tema, poi analizziamo dettagliatamente il primo vocabolario ungherese dei mestieri: Masterségek szótára (Frecksay 1912), la quale ha due parti: la prima è una descrizione dei cinquanta diversi mestieri, la seconda è un vocabolario ungherese-tedesco (con circa 11 000 vocaboli) e tedesco-ungherese (con circa 9 000 vocaboli).

KATUS ELVIRA

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Antonima, szinonima, homonima a frazeológiában

MAGYAR–BOLGÁR–HORVÁT PÉLDAANYAG ALAPJÁN

Tárgyszavak: *antonímia, enantozémia, homonímia, szinonímia*

Egy-egy nemzeti nyelv frazeológiai készletében (hasonlóan a szókészlethez) megtaláljuk az antonimákat, homonimákat, szinonimákat, sőt enantozémimákat is találunk.

A továbbiakban az egyes frazeologizmusok között meglévő antonim, szinonim, stb. kapcsolatok vizsgálatára kerül sor, nem pedig az egy-egy frazeologizmus alkotóelemeiként előforduló szinonimákról, antonimákról, stb. Például a *csöbörből vödörbe* esik valaki frazeologizmusban a csöbör és a vödör ugyanabba a szinonima bokorba tartozik, éppen ennek köszönhető a kötött szókapcsolat fokozott hangulati hatása, de a kérdés nem képezi a jelen munka tárgyát.

Antonimáknak azokat a frazeologizmusokat tekintjük, amelyeknek jelentése ellentétes, a frazeologizmust alkotó szavak pedig vagy teljes egészében, vagy egy-egy szó esetében különböznek, pl.:

egy kőhajításnyira van valami	vagy	az Isten háta mögött van valami;
на един хвърлей камък	vagy	зад девет морета
(szó szerint is: egy kőhajításnyira)		(kilenc tengeren túl);
dva tri koraka	vagy	bogu iza leđa
(két-három képersre)		(szó szerint is: az Isten háta mögött)

A fenti példákban az antonim frazeologizmusok teljesen eltérő szókészlettel rendelkeznek, az alábbiakban pedig csupán egy-egy alkotóelemük tér el, ezek a szavak azonban lexikai egységként is ellentétes jelentésűek:

jó útra tér	vagy	rossz útra tér
ugyanilyen jelentéssel és szóösszetétellel a bolgár		
тръгам по прав път	vagy	тръгам по крив път
	a horvát	
ići pravim putem	vagy	ići krivem putem

A példákat még hosszasan lehetne sorolni, bár frazeológiai antonimát nem találunk olyan nagy mennyiséget, mint szinonimát.

Mielőtt a frazeológiai *homonímia* kérdését tárgyalnánk, feltétlenül szólnunk kell a frazeológiai poliszémia kérdéséről.

A lexikai és a frazeológiai poliszémia között alapvető különbséget láthatunk. A többjelentésű szavak esetében az újabb jelentések akár konkrét, akár absztrakt síkon tovább fejlődhetnek, nézzük például a *dolog* címszót a Magyar értelmező kéziszótárban:

dolog 1. Elvégzendő munka, feladat. ....8. Tárgy, holmi, eszköz.

A frazeologizmus jelentése konkrét síkon nem fejlődhet tovább. A többjelentésű frazeologizmusok jelentései között nem fedezhetünk fel alapszót vagy jelentést, amelyből a többi jelentés származtatható, például *egy dologból kettőt csinál* = a) nagy feneket kerít vminek; b) olyan rosszul végez el valamit, hogy újra meg kell csinálni. O. Nagy Gábor *Magyar szólások és közmondások* című munkájában az utóbbi jelentést népi eredetűnek jelzi. Nagyon valószínű, hogy frazeologizmusok esetében a különböző jelentések párhuzamosan, más-más nyelvhasználati környezetben jelentkeznek. Más ugyanis nem indokolja, hogy e két jelentés ugyanazon címszó alatt szerepeljen. Miért nem homonimák? O. Nagy Gábor bizonyára alapos kutatás eredményeként tüntette fel a két különböző jelentést ugyanazon címszó alatt.

A frazeológiai homonimák elkülönítése a többjelentésű frazeologizmusoktól igen nehéz feladat.

A bolgár kutatók a homonim frazeologizmusok jelenlétét például egészen elszigetelt jelenségnek tekintik a frazeológiában, s megjegyzik, hogy elsősorban a szomatizmusoknál (az emberi testrészek valamelyikével alakult frazeologizmusok) fordulnak elő, pl.:

протягам ръка – segítséget nyújtok valakinek;

протягам ръка – megbékélek valakivel;

протягам ръка – kegyelemért könyörgök.

(NICSEVA 1987, 146)

Tatár Béla *Ruszkaja frazeologija* című monográfiájában írja, hogy hatalmas anyag átvizsgálása során alig 20 orosz frazeologizmust talált, amelyek homonim kapcsolatban vannak egymással.

A frazeológiai poliszémiával függ össze az *enantoszémi*a kérdése is.

Nem érdektelen megjegyezni, hogy például a bolgár kutatók kiszámították, a kétkötetes bolgár frazeológiai szótártárban szereplő 13 102 frazeologizmus 88%-a egyjelentésű, kb. 10 %-a két jelentésű, 1,5 %-a (ez 219 frazeologizmust jelent) három jelentésű, 39 négy jelentésűt, öt jelentésűt hármalt, hat és hét jelentésűt pedig egyet-egyet találtak. Ilyen adataim a magyar és a horvát frazeológiai készletről sajnos nincsenek, de joggal feltételezhetjük, hogy mindkét nyelvben nagyszámú poliszém frazeologizmust találunk.

A többjelentésű frazeologizmusok jelentései közötti antonim viszonyt nevezi enantoszémiának Tatár Béla: «Под термином фразеологическом энантосемия следует понимать способность фразеологической единицы выражать антонимические значения.» (TATÁR 2001). Tatár Béla mutatott rá először erre a jelenségre a frazeológiában.

Nézzünk egy bolgár példát az enantoszémiára:

сърби ме ръката – 1. pénzt kap, 2. pénzt ad ki ,

3. megverne valakit, 4. nagyon szeretne dolgozni.

Az első két jelentés egymással ellentétes jelentésű, ezt nevezzük enantioszemiának.

Egy-egy nyelv frazeológiai készletében (akárcsak a szókészletben) nagyon sok szinonimát találunk.

A frazeológiai szinonimákat meg kell különböztetnünk a frazeologizmusok lexikális változataitól. A *megtért atyáihoz* és a *megtért őseihez* kötött szókapcsolatokban egyetlen alkotóelem cserélődik, ezért ezeket lexikális változatoknak tekintjük.

Az ember legfontosabb tulajdonságai, élethelyzetei köré nagyon sok frazeologizmus csoportosul, szinonima bokrokat, azaz szinonimikus sorokat találunk. A magyar, a bolgár és a horvát nyelvben egyaránt gazdag a *halál*, *halni készül* jelentésű frazeologizmusok szinonima sora:

a visszaadta lelkét a teremtőjének, örök nyugalomra tért, a másvilágra költözött, megtért az Urban, kilehelte lelkét – inkább emelkedett stílusú,
az elmegy Földvára deszkát árulni – tájnyelvi,
a leteszi a kanalat – népi,
a feldobja a talpát és a *beadja a kulcsot* pedig a szlengbe tartozik.

Azonban mindegyik jelentése megegyezik, köztük csupán stilisztikai, nyelvhasználati különbség van.

A lexikai szinonimák jelentése között lehet eltérés, ezért szokás például domináns szóról beszélni – domináns kötött szókapcsolat azonban a frazeológiai szinonimák között nincs. Hadrovics László (HADROVICS 1992, 94) írja a szinonimákról: „Olyan szónak, amelynek szinonim párja van, a jelentése szűkebb körre korlátozódik.” Ez a frazeologizmusok tekintetében nem így van. A szinonim frazeologizmusok jelentése nem korlátozódik, mivel többségük egyjelentésű, kötött szókapcsolat, a szinonimitás pedig a frazeológiai jelentés szintjén jön létre.

A bolgár és a horvát nyelvben is megtaláljuk a meghalni jelentés köré csoportosuló szinonim frazeologizmusokat, igen gyakran azonos jelentésű szavakból épülnek fel ezek a színes, kötött szókapcsolatok mind a három nyelvben. Ennek okait nem abban kell keresnünk, hogy netán fordításokkal, átvételekkel van dolgunk. Az azonos élethelyzet, az azonos kultúrtörténeti háttér (mindhárom nép keresztény vallású) szinte szó szerint megegyező frazeologizmusok keletkezéséhez vezet:

предавам богу дух – átadja lelkét a teremtőjének;
преселвам се на оня свят – átköltözik a másvilágra;
хвърлям топа – feldobja a talpát;
нося жито под носа си – a gabonakása az orra alatt van.

Az előbbi frazeologizmust legfeljebb másik pravoszláv vallásgyakorlatú országban találhatnánk meg. Ugyanis a bolgár pravoszláv egyházi szertartás alkotja a képi hátteret. Temetési szertartásokon a gyászolók között körbe hordoznak egy tálat, és mindenkit megkínálnak belőle főtt gabonakásával. A fentieket visszaigazolják a horvát példák is:

predati Bogu dušu – átadja lelkét teremtőjének;
sklopiti oči – behunyja szemét;
otíći na drugi svijet – átköltözik a másvilágra;
prdnuti na svijeću – szellent a gyertyára (szleng).

A fenti szinonima felsorolásokat még természetesen lehetne folytatni. Ennyi példa is elegendő ahhoz, hogy levonjuk a következtetést: a frazeológiában a motiválatlan frazeológiai jelentés miatt könnyebben alakulhatnak szinonimikus sorok, mint a szókészletben. Mindenki érzi például hogy az *esik*, *csepereg*, *zuhog* szinonimák az eső esésének különböző fokozatait jelentik. A frazeológiai szinonimák esetében legfeljebb stilisztikai, nyelvhasználati különbséget érzünk.

A fenti vázlatos előadással arra kívánom felhívni a figyelmet, hogy a frazeológiai készlet nem csupán frazeologizmusok halmaza, hanem a közöttük lévő szemantikai kapcsolatok rendszere.

IRODALOM

HADROVICS LÁSZLÓ 1992. *Magyar történeti jelentéstan*. Budapest. 94.

NICSEVA 1987. *Balgarszka frazeologija*. Szofia. 146.

TATÁR, BÉLA 2001. *Явление полисемии и энантосемии в русской фразеологии*. Budapest. 276.

Die Autorin beabsichtigt die Aufmerksamkeit darauf zu lenken, dass der phraseologische Bestand jeder Sprache nicht nur die Ansammlung der phraseologischen Einheiten, sondern auch das System der semantischen Beziehungen zwischen ihnen ist. Die Synonymik, die Antonymik, die Homonymik, die Enantosemik kommen auch in der Phraseologie vor. Es gibt besonders viele synonyme Phraseologismen, unter ihnen kann es aber abweichend von den lexikalischen Synonymen keinen dominanten Phraseologismus genannt werden.

KISPÁL TAMÁS

Szegedi Tudományegyetem

A metaforikus kifejezések ábrázolása három német és három német–magyar szótárban

Tárgyszavak: metafora, átvitt jelentés, német–magyar szótár

1. Bevezetés

Metafora alatt két fogalmi tartomány, egy forrástartomány és egy céltartomány entitásai között fennálló megfelelési rendszert értek. A céltartomány elvontabb fogalmait tapasztalatunk alapján a forrástartomány konkrétabb fogalmai segítségével érthetjük meg. A metaforát tehát nem a hagyományos értelemben vett feltűnő, szokatlan stíluselemnek tekintem, hanem a hétköznapi nyelv természetes és szükségszerű részének, a kreatív gondolkodás bizonyítékának, ahogy ezt a kognitív metaforaelmélet is definiálja. Eszerint az elmélet szerint egész nyelvünk metaforikusan strukturált, ahol a metaforák fogalmi jellegűek és nem egymástól elszigetelt nyelvi kifejezések.

A metaforák szótári kodifikálása nem gyakori téma a metalexikográfiai irodalomban. A frazeologizmusok lexikográfiai feldolgozásával sokan foglalkoztak és foglalkoznak ma is, azonban ez csak részben érinti a vizsgált területet, éspedig a metaforikus frazeologizmusok esetében. Az általam ismert német nyelvű szakirodalom többnyire a metaforák szótárbeli jelölését vizsgálja (pl. DROSDOWSKI 1985), az angol nyelvű írások a metaforák szócikken belüli elhelyezkedését (pl. MEER 1999), egy 1966-os magyar nyelvű írás azt vizsgálja, hogy mi tartozik az „átvitt” vagy „képes” jelentéshez *A magyar nyelv értelmező szótárában* (LENGYEL 1966), Kiss Gábor (Kiss 2001) pedig az „átvitt” minősítésű frazeológiai egységekkel foglalkozik. Az a kérdés általában mindenhol felmerül, hogy a metaforizációs folyamatot hogyan ábrázoljuk a szótárban. A metaforák szótári vizsgálatánál tehát a következő fő problémák adódnak:

- Milyen szavakat és szókapcsolatokat tekintünk metaforikusnak?
- Hogyan jelöljük a metaforát a szótárban?
- A szócikk melyik részében szerepel a metafora?
- Hogyan jelölhető a metaforizációs folyamat a szótárban?

Ezekre a kérdésekre a különböző szótárak különböző válaszokat adnak. Ezeket szeretném szemléltetni a következőkben.

2. A vizsgálat tárgya és célja

Előadásomban a *Duden-Universalwörterbuch* (DUW) német értelmező szótár *Ü* (übertragen = átvitt) jelölésű nyelvi egységeiből kiindulva megvizsgálom az adott

szavakat, szókapcsolatokat, összevetve más német egynyelvű és német–magyar kétnyelvű szótárakkal. A többi vizsgált német szótár: *Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache* (LGWDaF), *Wörterbuch Deutsch als Fremdsprache* (WBDaF). A kétnyelvű szótárak között egy kézisztár és két nagyszótár van: *Német–magyar kézisztár* (Hessky), *Német–magyar szótár* (Halász), valamint annak átdolgozott új kiadása, a *Német–magyar nagyszótár* (Halász–Földes–Uzonyi), azaz összesen három német és három német–magyar általános szótár.

3. A metaforák jelölése a szótárban

A bevezetésben feltett négy kérdést alapul véve először röviden a szótárak metaforadefinícióját, ennek a szótárak előszavában esetlegesen előforduló értelmezését vizsgálom meg.

A három német egynyelvű szótár a következőket írja a *Metapher* (metafora) címszónál:

DUW: (Stilk.): *sprachlicher Ausdruck, bei dem ein Wort (eine Wortgruppe) aus seinem Bedeutungszusammenhang in einen anderen übertragen, als Bild verwendet wird* (z. B. *das Gold ihrer Haare*) ('nyelvi kifejezés, amelynél egy szó (szócsoport) a jelentésszövegezéséből egy másikba kerül át, képi használatban')

LGWDaF: Ling; *ein bildlicher Ausdruck, mit dem man e-n indirekten Vergleich herstellt: „Die zarte Knospe ihrer jungen Liebe“ ist e-e Metapher* ('képes kifejezés, amellyel indirekt hasonlatot hozunk létre')

WBDaF: 'sprachlicher bildhafter Ausdruck, der auf Grund mindestens eines gemeinsamen Merkmals vom eigentlichen sprachlichen Ausdruck auf einen anderen übertragen wird': eine Metapher verwenden; seine Sprache ist voller Metaphern; „ein Meer von Blüten, Fahnen“ ist eine Metapher ('nyelvi képszerű kifejezés, amelyet legalább egy közös jegye alapján a tulajdonképpeni nyelvi kifejezésről egy másikra viszünk át')

Ezek a definíciók a metaforák hagyományos értelmezésén alapulnak, olyan jellemzők említésével, mint a képszerűség, a jelentésátvitel vagy a hasonlítás. A DUW előszavában leírja, hogy az *Ü* (= Übertragung) rövidítés az átvitt (képes, metaforikus) jelentésű példákat jelöli. Az LGWDaF-ban nincs külön jelölése a metaforikus kifejezéseknek. A WBDaF-ban ezzel szemben létezik egy nagybetűs METAPH rövidítés, amely a DÜW *Ü* jelöléséhez képest nagyon ritkán fordul elő. Míg a DUW-ban a B betűnél 168 szónál szerepel az *Ü* jelölés, addig a WBDaF-ban csupán 7 helyen a METAPH jelölés (Backe, Banner, bewegen, Bogen, Bote, buchen, Bürde), (lásd wa₁):

Banner ['bane], das; ~s, ~ 'an einer quer mit dem Schaft verbundenen Stange befestigte Fahne': *das ~ tragen*; METAPH (<+ Gen.attr.) *geh. dem ~ der Wahrheit, Treue folgen*

wa₁: Banner – WBDaF

A WBDaF előszava nem tartalmaz semmilyen információt arról, hogy mikor alkalmazzák a METAPH jelölést. A három német–magyar szótár *átv.* vagy *átv. is* rövidítést használ az átvitt értelemben vagy az átvitt értelemben is használható címszavaknál vagy szókapcsolatoknál. Erről azonban a szótárak előszava nem tesz említést, csak a rövidítésjegyzékben szerepelnek a rövidítések.

4. A metafora helye a szócikken belül

A DUW-ban adott helye van az *Ü*-vel jelölt kifejezéseknek: a szójelentést a példák követik, először a szó szerint értendő példák, közöttük a kollokációk, majd érdekes módon az átvitt jelentésű példák előtt egyes mondatértékű állandósult szókapcsolatok, az *R* betűvel jelölt *Redensart* és a *Spr* rövidítésű *Spruchwort*, azaz a mondatértékű szólások és közmondások kaptak helyet. Az átvitt jelentésű példák után következnek a *-gal jelölt és félkövér betűvel szedett idiómák, (lásd *wa*₂) (a továbbiakban a szócikkekben lévő vizsgált szókapcsolatokat aláhúzással jelöltem, K.T.):

Tier, das; -[e]s, -e [mhd. tier, ahd. tior, wahrsch. eigtl. = atmendes Wesen]: **1.** *mit Sinnes- u. Atmungsorganen ausgestattet, sich von anderen tierischen od. pflanzlichen Organismen ernährendes, in der Regel frei bewegliches Lebewesen, das nicht mit der Fähigkeit zu logischem Denken u. zum Sprechen befähigt ist*: große, kleine, wilde, zahme -e; ein männliches, kastriertes T.; ein nützliches T.; die niederen -e; das T. ist verendet; er benahm sich wie ein [wildes] T.; -e halten, füttern, dressieren; -e beobachten; R jedem Tierchen sein Pläsierchen (ugs. scherzh.; *jeder muss leben, handeln, wie er es für richtig hält*); Spr quäle nie ein T. zum Scherz, denn es fühlt wie du den Schmerz; *Ü er ist ein T.* (*er ist ein roher, brutaler, triebhafter Mensch*); *sie ist ein gutes T.* (salopp; *sie ist gutmütig u. ein bisschen beschränkt*); *das T.* (*die Rohheit, Triebhaftigkeit*) in ihm; ***ein hohes/großes T.** (ugs.; *eine Person von großem Ansehen, hohem Rang*). **2.** (Jägerspr.) weibliches Tier beim Rot-, Dam- u. Elchwild;

***wa*₂: Tier – DUW**

Az LGWDaF-ban a korábban említetteknek megfelelően nincs külön helye a metaforikus kifejezéseknek. A DUW *Ü*-vel jelölt egységei az LGWDaF-ban vagy példaként, vagy kollokációként, vagy idiómaként szerepelnek. Ugyanez vonatkozik Hessky-re. Ez azért is feltűnő, mert a DUW is külön jelöli az idiómákat. Például az *ihm kocht das Blut in den Adern* a DUW-ban metaforikus, de nem idiomatikus kifejezésként szerepel, míg Hessky-ben az idiómák között szerepel (*jm kocht das Blut in den Adern*). A *j-s Beutel ist leer*, az *etw. reißt ein Loch in j-s Beutel* és a (*tief*) *in den Beutel greifen müssen* kifejezéseket pedig az LGWDaF tekinti idiómák-

nak (lásd wa₄). Hessky a *tief in den Beutel greifen* ('mélyen a zsebébe nyúl') kifejezést „csak” kollokációnak tekinti (lásd wa₅). Halász és Halász/Földes/Uzonyi ezeket a *Beutel* közbeszédben előforduló stílusminősítéssel jelölt (köz.) 'erszény, bugyelláris, buksza' jelentésénél mindenféle más jelölés nélkül példaként hozza (lásd wa₆, wa₇). Hasonlóan a *mit jm/etw geht es bergab* és a *mit jm/etw geht es bergauf* szókapcsolatokat az LGWDaF idiómáknak, Hessky kollokációknak tekinti ('(vmely személy/dolog állapota) rohamosan rosszabbodik/romlik'; '(vmely személy/dolog állapota) rohamosan javul'). Halász az utóbbiakat átvitt jelentésűnek tekinti, de nem sorolja a frazeologizmusok közé.

Beutel, der; -s, - [mhd. biutel, ahd. butil, cigtl. = Aufgeschwollenes]: 1. a) *kleines od. größeres sackähnliches Behältnis aus weichem Material*: ein bestickter B.; Tabak in den B. tun; die Wäsche in den B. stecken; b) (ugs.) *Geldbeutel*: den B. [aus der Tasche] ziehen; Ü jmds. B. ist leer (jmd. hat kein Geld); den B. festhalten, zuhalten (kein Geld ausgeben), aufmachen (Geld ausgeben); etw. geht an den B., reißt ein großes Loch in jmds. B. (kostet viel); tief in den B. greifen müssen (viel zahlen müssen). (...)

wa₃: Beutel – DUW

Beu-tel der; -s, -; 1 ein relativ kleiner Behälter in der Form e-s Sackes (bes. aus Stoff, Leder od. Plastik): seinen Tabak im B. aufbewahren; Fleisch in e-m Beutel einfrieren || -K.: Gold-, Leder-, Müll-, Plastik-, Tabak(s)- 2 (bei bestimmten Tieren) e-e tiefe Hautfalte in der Form e-s Sackes, in der das Junge transportiert wird: Das Junge des Kängurus sitzt im B. seiner Mutter || K.: Beutel-, -tier || 1D j-s B. ist leer gespr.; j-d hat kein Geld (mehr); (tief) in den B. greifen müssen gespr.; viel Geld zahlen müssen; etw. reißt ein Loch in j-s B. gespr.; etw. belastet j-n finanziell sehr stark

wa₄: Beutel – LGWDaF

Beu-tel der, -s, - <fn>

1 zacskó, tasak: die Wäsche in den Beutel stecken a szennyeset a szennyeszsákba teszi * ein Beutel mit Mehl egy zacskó liszt * den Beutel füllen megtölti a zacskót/tasakot

2 <biz> pénztárca, erszény: den Beutel (aus der Tasche) ziehen előveszi a pénztárcát || den ~ festhalten nem szórja a pénzt * tief in den ~ greifen mélyen a zsebébe nyúl

3 (állatoknál) erszény: der Beutel des Kängurus a kenguru erszénye

wa₅: Beutel – Hessky

rBeutel' (-s, -) (s.) 1. zacskó, tasak: ein ~ voll Salz egy zacskó só 2. (köz.) a) zseb; b) erszény, bugyelláris, buksza; gespickter ~ dagadt/teli erszény; leerer/schmäler ~ lapos/vékony/üres erszény; das erlaubt mein ~ nicht ezt nem bírja a pénztárcám; den ~ festhalten/zuhalten fogához veri a garast, szűkmarkú; er zieht den ~ nicht gern nem szívesen nyitja ki a bukszáját, nem szeret fizetni; das geht an den ~ ez zsebre megy; sie zehren aus einem ~ egy/közös kasszában élnek; aus seinem ~ zehren saját zsebéből/pénzén él; du wirst tiefer in den ~ greifen müssen mélyebben a zsebedbe kell majd nyúlnod, jobban ki kell majd nyitnod az erszényedet; in seinen eigenen ~ liegen a) egész vagyont hazudik össze magának; b) azt hazudja, hogy nagy vagyona van; das reißt ein arges Loch in seinen ~ ez alaposan megkönnyítette a pénztárcáját; sich nach seinem ~ richten erszényéhez/zsebéhez alkalmazkodik 3. tarisznya, (oldal)zsák 4. malomszita, pítla 5. (zoo.) erszény 6. (biz.) hólyag, hóhányó 7. (köz.) zacskó, tők

wa₆: Beutel – Halász

rBeutel' (-s, -) f) 1. zacskó, tasak: ein ~ voll Salz egy zacskó só 2. (köz.) a) zseb; b) erszény, bugyelláris, buksza; gespickter ~ dagadt/teli erszény; leerer/schmäler ~ lapos/vékony/üres erszény; das erlaubt mein ~ nicht ezt nem bírja a pénztárcám; den ~ festhalten/zuhalten fogához veri a garast, szűkmarkú; er zieht den ~ nicht gern nem szívesen nyitja ki a bukszáját, nem szeret fizetni; das geht an den ~ ez zsebre megy; sie zehren aus einem ~ egy/közös kasszában élnek; aus seinem ~ zehren saját zsebéből/pénzén él; du wirst tiefer in den ~ greifen müssen mélyebben a zsebedbe kell majd nyúlnod; in seinen eigenen ~ liegen (i) egész vagyont hazudik össze magának (ii) azt hazudja, hogy nagy vagyona van; das reißt ein arges/großes Loch in seinen ~ ez alaposan megkönnyítette a pénztárcáját; sich nach seinem ~ richten erszényéhez/zsebéhez alkalmazkodik 3. tarisznya, (oldal)zsák 4. malomszita, pítla 5. zoo. erszény 6. A, durva hólyag, hóhányó 7. durva zacskó, tők

wa₇: Beutel – Halász–Földes–Uzonyi

Itt felmerül a kérdés, hol a határ a kollokáció és az idióma között. Hessky bevezetőjében leírja, hogy „Kollokáción olyan tipikus, a német nyelvre jellemző szókapcsolatot értünk, amelynek fordítása az adott jelentéspontban szereplő magyar megfelelővel nem lehetséges, vagy szokatlan megoldást eredményezne” (X). Ez a definíció azonban nem ad választ a kérdésünkre. Ami az idiómákat illeti, azokat a szókapcsolatokat szokás az idiómák közé sorolni, amelyeknél nem beszélhetünk szinkron motivációról. A szinkron motivációt ugyan többféleképpen értelmezik, mert például a kognitív szemantika általában a népi etimológiát is a motiváltság kritériumának tekinti a hagyományos frazeológiával szemben. Mindenesetre azoknál a szókapcsolatoknál, ahol egy szó átvitt értelmű jelentéssel bír és a motiváció az átlag anyanyelvi beszélő számára követhető, általában még kollokációról és nem idiómáról beszélünk. Valószínűleg ezért sorolta Hessky az említett három kifejezést a kollokációk közé. A frazeologizmusokat Hessky bevezetőjében úgy definiálja, hogy „ezek olyan állandósult szókapcsolatok, amelyekben az alkotóelemek részben vagy teljesen elvesztették önálló jelentésüket” (X).

Néhány példa még arra, amikor Hessky (véleményem szerint helyesen) kollokációként veszi fel azokat a példákat, amelyeket a DUW az adott szó alkalmi metaforikus használataként kodifikál:

den Rechtsweg beschreiten – jogi útra lép (lásd wa_8 , wa_9)

den Thron besteigen – trónra lép (lásd wa_{10} , wa_{11})

einen festen/klaren Standpunkt beziehen – határozott/egyértelmű álláspontot foglal el

be|schrei|ten <st. V.; hat> (geh.): (einen Weg, eine Richtung) schreitend gehen, einschlagen: er beschritt den markierten Pfad zum See; Ü neue Wege b. (eigene Gedankengänge entwickeln, anders vorgehen od. gestalten als bisher üblich); den Rechtsweg b.

be|schrei|ten beschrütt, beschritten A h <ige> <vál, átv is> (rá)löp vmire: Er beschritt den Pfad zum See. A tóhoz vezető ösvényre lépett. * Die Forschung muss neue Wege beschreiten. A kutatásnak új utakra kell lépnie. || den Rechtsweg ~ jogi útra lép

wa_8 : beschreiten – DUW

wa_9 : beschreiten – Hessky

be|stei|gen <st. V.; hat>: a) auf etw. [hin]aufsteigen: einen Berg, einen Aussichtsturm, ein Pferd b.; Ü den Thron b. (die Herrschaft als Kaiser, König o. Ä. übernehmen); b) bespringen; c) über Treppen in etw. gelangen, in etw. hineinsteigen: den Zug b.;

be|stei|gen bestieg, bestiegen A h <ige> megmászik vmit, felmászik, felszáll vmire: einen Berg besteigen vmely hegyet megmászik / hegyre felmászik * den Zug besteigen felszáll a vonatra || ein Pferd ~ lóra ül • den Thron ~ trónra lép

wa_{10} : besteigen – DUW

wa_{11} : besteigen – Hessky

5. A metaforizációs folyamat lexikográfiai ábrázolása

A metaforizációs folyamatot a Klappenbach–Steinitz-féle hatkötetes WDG (*Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*) megpróbálja ábrázolni úgy, hogy az éppen metaforizálódó szójelentéstől kezdve a részben vagy teljesen metaforizált jelentésig különböző jelöléseket és a szócikken belül különféle elhelyezést alkalmaz (pl. Drosdowski 1979–1985, 387). Az ilyen részletes differenciálás azonban túl problematikusnak bizonyult, mind az ábrázolt metaforizációs állapot kérdéses volta miatt, mind a folyamat dinamikus jellegéből adódó változások miatt. A metaforizáció dinamikájára utal az is, hogy több példa, amit a DUW átvitt értelmű jelentéssel jelölt meg, más újabb szótárakban önálló jelentéssel szerepel. Azt írja Drosdowski (1979–1985, 386), a DUW valamint a *Duden Großes Wörterbuch der deutschen Sprache* szerkesztője, hogy az *Ü* jelölés azokra az esetekre vonatkozik, amelyeket az átlagos beszélő a kompatibilitás megsértése miatt képletesnek, képinek vagy szokatlannak talál. Az *Ü* jelölést a szótár csak az alkalmi, de nem lexikalizált esetekre akarja használni. Ennek megfelelően az *Ü* jelölésű kifejezések a DUW-ban a címszó egy adott jelentésének alkalmi metaforikus jelentéshasználataként szerepelnek. Ezzel szemben a többi vizsgált szótárban több ilyen jelentés önálló jelentésként szerepel, például:

Bauch (LGWDaF, Halász)

beduseln/beduselt (Halász, Halász–Földes–Uzonyi)

Beigeschmack (LGWDaF) (lásd wa₁₂, wa₁₃, wa₁₄)

beißen (LGWDaF, WBDaF, Hessky)

beschmutzen (LGWDaF, Hessky) (lásd wa₁₅, wa₁₆, wa₁₇)

Beschuss (LGWDaF) (lásd wa₁₈, wa₁₉, wa₂₀, wa₂₁)

betäuben (LGWDaF, WBDaF)

bezahlen (Hessky, Halász–Földes–Uzonyi)

Beige|schmack, der, -(e)s: zusätzlicher, den eigentlichen Geschmack von Esswaren meist beeinträchtigender Geschmack: ein bitterer, unangenehmer B.; *Ü* das Wort hat einen schlechten B. bekommen.

Bel-ge-schmack der; nur Sg; 1 ein zusätzlicher Geschmack, der mst als störend empfunden wird: Bier aus der Dose hat oft e-n metallischen B. 2 ein mst unangenehmer Eindruck, den etw. bei j-m hinterlässt: Die ganze Affäre hatte e-n unangenehmen B.

wa₁₂: Beigeschmack – DUW

wa₁₃: Beigeschmack – LGWDaF

Beige|schmack der, -(e)s <fn> mellékíz: ein unangenehmer Beigeschmack kellemetlen mellékíz • *Das Wort hat einen schlechten Beigeschmack bekommen.* A szónak rossz melléke lett.

wa₁₄: Beigeschmack – Hessky

be|schmut|zen <sw. V.; hat>: [unabsichtlich] schmutzig machen: den Teppich [mit Straßenschuhen] b.; du hast dir das Hemd, dich beschmutzt; *Ü* jmds. Namen, das Andenken der Verstorbenen b.;

be-schmut-zen; *beschmutzte*, hat *beschmutzt*; [V] 1 j-n / etw. (mit etw.) b. j-n / etw. schmutzig machen 2 j-n / etw. b. j-n / etw. schlecht machen <das Ansehen, den Ruf, die Ehre e-r Person b.>

wa₁₅: beschmutzen – DUW

wa₁₆: beschmutzen – LGWDaF

be|schmut|zen A h <ige>

1 beszennyez, bepiszkít, bekoszol vmit: *Du hast dir das Hemd beschmutzt.* Bepiszkitottad/Bekoszoltad az ingedet.

2 meggyaláz, beszennyez vmit: *das Andenken der Verstorbenen beschmutzen* meggyalázza az elhunytak emlékét

wa₁₇: beschmutzen – Hessky

Be|schuss, der, -es: **1.** (Milit.) *das Beschießen*

(a). *gezieltes Feuer aus Schusswaffen*: unter [schweren, direkten] B. geraten; unter B. liegen; Ü *etw. unter B. nehmen* (ugs.; *etw. scharf [in der Öffentlichkeit] kritisieren*); *unter B. stehen, geraten* (ugs.; *scharf [in der Öffentlichkeit] kritisiert werden*). **2.** (Physik) *das Beschießen* (b): Kernspaltung durch B. mit Neutronen. **3.** (Technik) *Prüfung von Handfeuerwaffen durch Schießen mit verstärkter Ladung.*

Be-schuss der, -es; *nur Sg; 1 mst scharfe (öffentliche) Kritik von mehreren Personen: Der Minister geriet/stand wegen seiner Privatgeschäfte unter B.* **2** Mil; intensives Schießen mit Waffen <j-n/etw. unter B. nehmen; unter B. liegen, stehen>: *Die Soldaten nehmen/halten die Stadt unter B.* || -K: **Artillerie- 3 Phys**; *das Beschießen* (3) von Atomkernen || -K: **Elektronen-**

wa₁₈: Beschuss – DUW**wa₁₉: Beschuss – LGWDaF**

Be|schuss der, -es <fn>

1 <ka> lövetség, tűz: *unter schwerem Beschuss liegen/stehe* heves tűz alatt áll * *etw. unter Beschuss nehmen/halten* tűz alá vesz/tűz alatt tart vmit

2 <biz> (elemi részecskével való) bombázás

3 <műsz> belövés

♦ *unter ~ geraten* <biz> bírálatok/támadások keresztüzébe kerül ♦ *unter ~ stehen* <biz> heves támadások érik ♦ *jn/etw. unter ~ nehmen* <biz> vkit/vmit hevesen támad

wa₂₀: Beschuss – Hessky

Beschuss ← **Beschuß** **1.** *ka*, *műsz* belövés **2.** *ka* lövetség, ágyúzás; *unter ~ geraten/stehe* a kritika keresztüzébe(n) kerül/áll **3.** *fiz* bombázás; *der ~ mit Neutronen* [atom-technikai] bombázás neutronokkal

wa₂₁: Beschuss – Halász-Földes-Uzonyi

Ezek a jelentések egy metaforizációs folyamat eredményeként lexikalizálódtak és ennek megfelelően a vizsgált szókapcsolatok érthetően csupán példaként szerepelnek, nem pedig kollokációként vagy idiómaként. A metaforizációra ilyenkor az átv. jelölés utalhat a német–magyar szótárakban. Itt megjegyzendő, hogy Hesskyben, Halász-ban és Halász–Földes–Uzonyi-ban a *Beigeschmack* szónál szerepel átvitt értelmű szókapcsolat, mégsem jelölik azt átv. jelöléssel (lásd wa₁₄). Az is feltűnő, hogy míg Hessky a *jn/etw. unter Beschuss nehmen* ('vkit/vmit hevesen támad'), az *unter Beschuss stehen* ('heves támadások érik') és az *unter Beschuss geraten* ('bírálatok/támadások keresztüzébe kerül') kifejezéseket frazeologizmusként (lásd wa₂₀), az LGWDaF az utóbbi kettőt csupán kollokációként veszi fel (lásd wa₁₉). Az LGWDaF-ban magyarázható ez azzal, hogy a *Beschuss* önálló jelentéseként, sőt – talán helytelenül – első jelentéseként szerepel a '*scharfe (öffentliche) Kritik von mehreren Personen*' ('több személy általi éles (nyilvános) kritika'). Ennek

a jelentésnek a lexikalizálódása utal a szó metaforizációjának befejeződésére is a *háború* forrástartományból a *vita* céltartományba. Halász–Földes–Uzonyi-ban a *Beigeschmack* szóhoz hasonlóan a *Beschuss* szónál is a szó eredeti jelentésénél *átv.* jelölés nélkül példaként szerepel egy átvitt értelmű szókapcsolat, az *unter Beschuss geraten/stehe(n)* ('a kritika keresztűzébe(n) kerül/áll') (lásd wa₂₁).

6. Összefoglalás

Összefoglalva elmondható, hogy a DUW a metaforák kodifikálását illetően elavult és következtelen. A szótár szerkesztője szerint az *Ü* rövidítéssel jelzett szókapcsolatok alkalmi metaforák. A vizsgálat kimutatta, hogy a többi modern szótárban ugyanezen egységek nagy része lexikalizált. Ebből azt a következtetést levonni helytelen volna, hogy a DUW megjelenése óta lexikalizálódtak az említett metaforák. Ugyanis a DUW 1996-ban megjelent harmadik kiadását vizsgáltam meg. Sajnos tehát a tény az, hogy a DUW-ban megvizsgált kifejezések nagy része lexikalizált és ezeknek a státuszát a harmadik kiadásban sem változtatták meg, ami az egyébként kiváló szótár nagy hiányosságát mutatja a metaforák kodifikálását illetően. Ezzel szemben a nyelvtanulóknak készült LGWDaF és Hessky ezen a területen sokkal megbízhatóbb.

Az előadásom elején a kognitív metafora definícióját idéztem. Ebben az elméletben főleg azok a metaforák érdekesek, amelyek rendszert alkotnak, mint például a *vita háború* kognitív metaforához tartozó egyes nyelvi kifejezések. Az említett *unter Beschuss geraten* ('bírálatok keresztűzébe kerül'), valamint az *angreifen* ('megtámad') és a *Gefecht* ('szócsata, szópárbaj') szavak is ehhez a kognitív metaforához tartoznak. Ezen metaforák rendszerének lexikográfiai szemléltetése azonban egy alfabetikus általános szótárban aligha lehetséges. Ugyanígy nem várható el egy általános szótártól az sem, hogy az ugyanazon metaforamezőkhöz vagy -tartományokhoz tartozó metaforák rendszerét szemléltesse, mint ahogy ezt Gerhard Strauß (STRAUß 1991) az *állat–ember* séma rendszerének példájával javasolja (vö. DROSDOWSKI 1989). Az ilyen rendszerezéseket többnyire csak speciális szótárban lehet megvalósítani. Ezért arra kell törekedni, hogy a metaforaelméletek azon részeit próbáljuk a szótárban megjeleníteni, amelyek a lexikográfiai gyakorlatban megvalósíthatóak.

SZÓTÁRAK

DUW = *Duden. Deutsches Universalwörterbuch*. Hrsg. u. bearb. vom Wiss. Rat u.d. Mitarb. d. Dudenred. Unter Leitung von Günther Drosdowski. 3. Aufl. Mannheim. 1996.

Halász = HALÁSZ ELŐD 1986. *Német–magyar szótár*. 8. kiad. Budapest.

Halász–Földes–Uzonyi = HALÁSZ ELŐD–FÖLDES CSABA–UZONYI PÁL 1998. *Német–magyar nagyszótár*. Budapest.

Hessky = HESSKY REGINA (szerk.) 2000. *Német–magyar kézisztár*. Budapest.

LGWDaF = GÖTZ, DIETER–HAENSCH, GÜNTHER–WELLMANN, HANS (Hrsg.) 2001. *Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache*. Berlin. 5. Aufl.

WBDaF = KEMPCKE, GÜNTER 2000. *Wörterbuch Deutsch als Fremdsprache*. Berlin.

IRODALOM

- DROSDOWSKI, GÜNTHER 1985. Die Metapher im Wörterbuch. In ZGUSTA, LADISLAV (Hrsg.): *Probleme des Wörterbuchs*. Darmstadt. 378–388. (Wege der Forschung, 612.)
- DROSDOWSKI, GÜNTHER 1989. Die Beschreibung von Metaphern im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch. In HAUSMANN, FRANZ JOSEF–WIEGAND, HERBERT ERNST–REICHMANN, OSKAR–ZGUSTA, LADISLAV (Hrsg.): *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. 1. Teilband. Berlin. 797–805. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, 5.1.)
- KISS GÁBOR 2001. Az „átvitt” minősítésű frazeológiai egységek A magyar nyelv értelmező szótárában. In KEMÉNY GÁBOR (szerk.): *A metafora grammatikája és stilsztikája*. Budapest. 158–169.
- LENGYEL LAJOS 1966. „Átvitt” vagy „képes” jelentés? In ORSZÁGH LÁSZLÓ (szerk.): *Szótártani tanulmányok*. Budapest. 161–182.
- MEER, GERART VAN DER 1999. Metaphors and Dictionaries. The Morass of Meaning, or How to Get Two Ideas for One. *International Journal of Lexicography*, 12. 3. 195–208.
- STRAUß, GERHARD 1991. Metaphern – Vorüberlegungen zu ihrer lexikographischen Darstellung. In HARRAS, GISELA–HAß, ULRIKE–STRAUß, GERHARD (Hrsg.): *Wortbedeutungen und ihre Darstellung im Wörterbuch*. Berlin. 125–211. (Schriften des Instituts für deutsche Sprache, 3.)

Der Beitrag geht von den durch Ü (= übertragen, metaphorisch) markierten sprachlichen Einheiten der Strecke „B” im Duden-Universalwörterbuch (DUW) aus, indem ihre Darstellung mit der Kodifizierung dieser Einheiten in zwei deutschen Lernerwörterbüchern und drei deutsch-ungarischen Wörterbüchern verglichen wird. Der Analyse der Markierung und der Platzierung der Einheiten mit übertragener Bedeutung folgt die Behandlung der Einordnung der so markierten Wörter und Ausdrücke des DUW in den anderen untersuchten Wörterbüchern. Die Untersuchung kommt zu dem Ergebnis, dass die Aufnahme und die Darstellung der verschiedenen sprachlichen Einheiten unter der Abkürzung Ü im DUW – zumindest in der untersuchten Strecke „B” – inkonsequent und mitunter veraltet ist.

KISS MÓNKA

Pécsi Tudományegyetem

Szótár a szótárban

Tárgyszavak: *lexikográfia, szótár, szemantikai jegyek/mező*

Bevezetés

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Nyelvtudományi PhD-programjában meghirdetett *Lexikográfia Magyarországon* című kurzus előadásai a szótárszerkesztés és szótárkiadás köréből alapvetően három témakört öleltek fel:

- a szótárak osztályozását, a szótártípusok kérdését;
- a szóanyag válogatásának problematikáját; és
- a szócikkek felépítésének kérdését; ehhez kapcsolódó tipográfiai megoldásokat.

Jelen előadás az első kérdéssel kíván részletesebben foglalkozni, mégpedig oly módon, hogy megvizsgálja a *szótár* szó értelmező szótárbeli jelentéseit és azok meghatározását; valamint a szó francia megfelelőit és azok jelentésmezőit; a két-nyelvű szótárak példaanyagában tükröződő jelentésárnyalatokat; majd összehasonlíttja a francia szavak visszakeresésével kapott magyar megfelelők és kiindulási pontként szereplő szó jelentésjegyeit. E folyamat során majd nyomon követhető, hogyan változik a *szótár* szó szemantikai mezője és megfigyelhető, hogyan fejlődnek ki az egyes jelentésárnyalatok a francia és magyar nyelvben.

A szócikkek

1.

Az ÉKSz. a szótár címszó alatt két jelentést különít el: „1. Vmely nyelv szavainak jelentős részét betűrendben tartalmazó és ugyanazon nyelven értelmező v. a szavak idegen nyelvű megfelelőit közlő könyv. | *Nyelvt* hasonló, de szócikkeiben más jellegű információkat tartalmazó mű. Etimológiai ~. 2. *vál* Egyéni szókinccs, szóhasználat”.

Első olvasatra is látszik, hogy ez a meghatározás nem fedi le a mai értelemben vett, *szótár* megjelöléssel kiadott művek halmazát. Különösen két szemantikai jegy mond ellent a tapasztalatnak: a szótár könyv volta, valamint a betűrend, mint sorrendiséget meghatározó elem. A szótár könyvvel való azonosítása valószínűleg a történeti hagyományokkal, illetve az ÉKSz. „korával” magyarázható. Érdekes adat, hogy az 1998-ban megjelent LGWDaF-ben a *szótár* még mint könyv szerepel. A szintén német kiadású DUW azonban már általánosabb fogalmat használ: szerinte a szótár *Nachschlagwerk*, azaz a könyv, mint megjelenési forma nem meghatározó

szemantikai jegy. Ez teljesen helyénvaló, tekintve, hogy ma már a szótárak egy része nem nyomtatásban kerül a felhasználóhoz, hanem valamely más információ-hordozó eszköz révén (pl. CD-ROM, Internet) révén. Ami a betűrendet illeti, kétségtelenül ez a legelterjedtebb szócikkrendezési elv, ám léteznek például fogalom-köri szótárak vagy képes szótárak, amelyekre a definíciónak ez a kitétele nem érvényes.

A kérdés tehát az, hogy ezek a művek szótárak-e. Ha igen, márpedig funkcionalitásuk és a használói kör közmegegyezése szerint azok, akkor ki kell terjesztenünk a szótár definícióját. Ha nem, akkor minek nevezzük őket?

Következő lépésként nézzük meg a francia értelmező szótár meghatározásait! A magyar–francia szótárakban a *szótár* szó alábbi francia nyelvű megfelelőit találjuk: 1. **dictionnaire**, **lexique**, *biz. dico* 2. [íróé, szóanyag] **vocabulaire**, **lexique** (MFN), illetve **dictionnaire** (Perrot).

Észrevehetjük, hogy a magyar *szótár* szónak Perrot csak egy, míg a MFN két jelentését különbözteti meg. Ez a két jelentés megfeleltethető az ÉKSz.-ben szereplő meghatározásoknak.

A MFN az első jelentést nem magyarázza; az ott szereplő három francia szó közötti különbséget sem jelzi egyértelműen, csak a *dico* stílusminősítése mutatja, hogy nyelvi regiszterbeli különbségről van szó – ezért ezzel a továbbiakban nem is foglalkozunk külön.

Az első jelentés használati körét magyar és francia példák, kollokációk illusztrálják. Ez a példaanyag sokkal gazdagabb, mint az ÉKSz. szócikke, ahol hiányoznak a szótárhasználattal kapcsolatos kifejezések. Sajnos azonban a bőséges példaanyag sem világít rá arra, hogy az első jelentésben mikor használható/használandó a *lexique* szó. A szótár olvasója tehát nem tudhatja, hogy a *dictionnaire* megfelelőjéről van-e szó, illetve ha nem, milyen kifejezésben fordulhatna elő a *lexique* főnév. Hasonló megjegyzés tehető a 2. jelentés kapcsán: itt sem határolódik el a *vocabulaire* – *lexique* közti különbség.

Most nézzük meg, mit ír a Robert ezekben a szócikkekben (lásd Függelék)!

A Robert szócikkének mikrostruktúrája meglehetősen összetett – különösen az ÉKSz.-beli szócikkhez képest, ami a jelentésekhez kapcsolódó példáknak, szinonimáknak és kollokációknak köszönhető. A Robert a *dictionnaire* szóhoz három jelentést rendel. Az első megfeleltethető az ÉKSz.-ben szereplő első jelentéssel, valamint a MFN-beli első jelentéssel; a második az ÉKSz. és a MFN második jelentésével; a harmadik jelentés 'sokat tudó személy', azaz *élő lexikon* vagy *két lábon járó lexikon* magyar megfelelője viszont nem a szótár címszónál, hanem a *lexikonnál* keresendő.

Az elsődleges jelentés meghatározásában szereplő szemantikai jegyeket az alábbi táblázatban foglalhatjuk össze:

	ÉKSz.	DUW	Robert
mi?	könyv	Nachschlagwerk (mű)	recueil (gyűjtemény)
mi(k)nek a gyűjteménye?	szavak	szavak	jelentéssel bíró egységek

milyen rend szerint?	betűrend	meghatározott szempont	meg egyezé sen alapuló sorrend
funkció, cél	értelmezés, idegen nyelvi megfelelő, más információ	összegyűjtés, magyarázat	definíció, egyéb információ (pl. használat)

Látható, hogy a Robert-féle meghatározás szemantikai mezeje a legtágabb, így ebbe minden ismert szótártípus besorolható – mint azt a példaanyag illusztrálja is.

A következő kérdés az, vajon a Robert jelentésárnyalatai megtalálhatók-e a francia–magyar szótárakban. A *dictionnaire* magyar megfelelői:

FMN	1. szótár ~ latin-français latin–francia szótár, ~ étymologique etimológiai szótár, ~ orthographique helyesírási szótár, ~ spécialisé szakszótár, le ~ de l'Académie a Francia Akadémia szótára, ~ des synonymes szinonimaszótár, ~ d'usage értelmező szótár; chercher un mot dans un ~ szótárból kikeresni egy szót; consulter un ~ szótárt használ. 2. lexikon ~ encyclopédique lexikon, biz. ~ vivant élő lexikon
Pálfy	1. szótár: ~ des synonymes szinonimaszótár; ~ étymologique szófejtő szótár <i>vielli</i> ; etimológiai szótár; ~ bilingue kétnyelvű szótár; ~ encyclopédique lexikon ♦ consulter le ~ megnéz vmit a szótárban

Észrevételek:

Mind Pálfy, mind a FMN csak két magyar ekvivalenst közöl szemantikai blokkok nélkül; pedig emlékezhetünk, a Robert-ben három szemantikai blokk szerepelt. A kétnyelvű szótárak tehát – a magyar megfelelőkön keresztül – beszűkítették a francia szó szemantikai mezejét: kihagyták a második blokkot.

Érdemes megnézni, vajon mennyire szimmetrikus a két kétnyelvű szótár. A MFN *dictionnaire* címszójához képest a FMN nem tartalmazza az *analogikus szótár*, *fogalomköri szótár*, *kétkötetes szótár*, *kétnyelvű szótár*, *a hajózás szótára*, *a szótár használója*, *szótár segítségével olvas* kifejezéseket; a kétnyelvű szótár pedig nem *spanyol–portugál*, hanem *latin–francia*. Ugyanakkor a FMN-ban szerepelnek, ám a MFN-ból hiányoznak a következő példák: *helyesírási szótár*, *szakszótár*, *a Francia Akadémia szótára*, *szinonimaszótár*, *értelmező szótár*. Nyilván nincs egyértelmű magyarázat erre az aszimmetriára: lehet, hogy a kiinduló nyelvbeli gyakoriság, elterjedés vagy a szóválogatáskor használt forrás(ok) adatai befolyásolták a szótár-szerkesztőket.

2.

Az első pontban alkalmazott módszerrel most vizsgáljuk meg a *lexique* szó jelentéseit!

Robert	1. Dictionnaire. ♦ MOD. Dictionnaire succinct (d'une science, d'une technique, d'un domaine spécialisé). ⇒ glossaire . – Dictionnaire bilingue abrégé. ⇒ vocabulaire . – Recueil des mots employés par
--------	--

	un auteur, dans une oeuvre littéraire. ⇒ index . <i>Un lexique de Cicéron, de la Bruyère</i> . 2. (1861) LING. L'ensemble indéterminé des éléments signifiants stables (mots, locutions...) d'une langue, considéré abstraitement comme une des composantes formant le code de cette langue. ⇒ aussi vocabulaire . <i>Étude du lexique</i> . ⇒ lexicographie, lexicologie . 3. Ensemble des mots employés par qqn. <i>Un lexique de quatre mille mots. Le lexique de Proust</i> (⇒ idiolecte).
FMN	1. (kézi) szótár; ~ latin-français latin–francia kézisztár 2. egy író/szakterület szótára; ~ de Virgile Vergilius nyelvének szótára; ~ de terminologie linguistique nyelvészeti szaksztár 3. szókincs, szókészlet, szóanyag
Pálffy	1. <i>Ling</i> szókészlet; szókincs 2. írói szótár: ~ Baudelaire Baudelaire-sztár 3. Szaksztár; szakmai/tudományos szójegyzék: ~ de l'aviation/de l'industrie alimentaire repülési/élelmiszeripari szaksztár/szójegyzék

Észrevételek:

A Robert a *lexique* szónak három szemantikai blokkját különíti el. Az első blokkból látszik a szó jelentésváltozása is: a mára régiessé vált, ám tágabb értelmű eredeti *szótár* jelentés beszűkült, így a *lexique* ma már csak egy szakterület vagy egy szerző szókincsét, szókészletét jelenti.

Ha visszaemlékszünk a kiinduló pontra, láthatjuk, hogy a Robert 3. jelentése megfelel az ÉKSz. *szótár* szócikkének második jelentésének.

Mindkét francia–magyar szótár három szemantikai blokkot különít el szócikkében, amelyek azonban nem egyeznek sem egymással, sem – külön-külön véve őket – a Robert jelentésblokkjaival.

A FMN 1. és 2. pontja tulajdonképpen nem más, mint a Robert 1. jelentésblokkjának szétválasztása. A 3. pont alatt említett *szókincs, szókészlet* értelmezhető nyelvészeti terminusként is – ezt viszont jelezni kellene! – és köznyelvi kifejezésként is, ez esetben viszont a Robert által elkülönített szemantikai mezők keverednek egymással.

A Pálffy elsőként említi a szaknyelvi jelentést; a 2. és 3. pontban azonban megint a Robert 1. jelentésének „osztódását” találjuk.

A FMN mintha azonos jelentésűnek venné a *szókincs* és a *szóállomány* szavakat (lásd 3. pont), ha azonban utánanézzünk az ÉkSz.-ben e két szó jelentésének, láthatjuk, hogy a két szó között rész–egész viszony van: a *szóállomány* a szavak tetszőleges csoportjára vonatkozhat (nincs sem tematikai, sem méretbeli vagy egyéb megkötés), míg a *szókincs* esetében az ÉKSz. egy adott nyelvre vagy közösségre szűkíti az értelmezési tartományt. Ugyanakkor a *szókincs* a Robert 2. ('egy nyelv szavainak összesége'), illetve a 3. ('vki által használt szavak összesége') jelentésének, a *szóállomány* pedig – igaz nem a definíció, hanem a példa révén – az 1. ('vmely műben használt szavak összessége') jelentésnek feleltethető meg.

3.

Végezetül nézzük meg a *vocabulaire* jelentéseit!

Robert	<p>1. Dictionnaire succinct qui ne donne que les mots essentiels d'une langue. <i>Vocabulaire français-anglais</i>. – Dictionnaire spécialisé dans une science, un art (⇒ lexique), un état de langue (⇒ glossaire). «Gautier, qui avait dévoré les vocabulaires [...] des arts et des métiers» (France). ◇ Livre d'enseignement consacré à l'étude des mots. <i>Un vocabulaire pour débutants</i>. 2. (1762) Ensemble de mots dont dispose une personne. «Il ne faut pas confondre le vocabulaire d'un auteur avec le lexique de ses oeuvres» (Vendryes). <i>Vocabulaire actif</i> (employé), <i>passif</i> (compris), <i>disponible</i>. <i>Vocabulaire pauvre</i>. <i>Enrichir son vocabulaire</i>. ◇ Mots employés effectivement par une personne, un groupe. «Toutes les richesses du vocabulaire andalou» (Gaut.). <i>Le vocabulaire des maçons, des enfants</i>. «quand on veut écrire, faut avoir du vocabulaire» (Perec). PEJ. <i>Quel vocabulaire!</i> quelle manière étrange, grossière, de s'exprimer. «Conduire dans Paris, c'est une question de vocabulaire» (M. Audiard, «Mannequins de Paris». film). 3. (1803) Termes spécialisés (d'une science, d'un art, ou qui caractérisent une forme d'esprit). <i>Vocabulaire juridique, sociologique, technique</i>. ⇒ terminologie. «L'humour comporte un style, une langue, un vocabulaire» (Duham.). ◇ INFORM. Ensemble fini de symboles utilisé dans un langage informatique. 4. LING. Mots d'une langue considérée dans leur histoire, leur formation, leur sens (⇒ lexical). <i>La lexicologie «est fondée sur l'analyse détaillée des faits de vocabulaire»</i> (G. Matoré).</p>
FMN	<p>1. szótár, szójegyzék, szószeret 2. szókészlet, szókincs ~ abondant, précis gazdag, pontos szókincs; ~ actif, passif aktív/passzív szókincs; enrichir son ~ bővíti a szókincset; ~ fondamental alapszókincs 3. szakszótár, szakszókincs, szakszókincskészlet le ~ de la chimie, de la cuisine a kémia/a szakácsművészet szótára; ~ des sports sportszótár 4. szókészlet, nyelv votre ami a un ~ grossier a barátja durva szavakat használ</p>
Pálffy	<p><i>Ling</i> 1. szókincs szókészlet: ~ pauvre/réduit szegényes szókincs; enrichir son ~ a szókincset gazdagítja 2. (<i>terminologie</i>) szakszókincs; szaknyelv: ~ juridique/technique a jogi/műszaki szaknyelv 3. (dictionnaire) szójegyzék</p>

Észrevételek:

A Robert szócikkének mikrostruktúrájából látszik, hogy négy szemantikai blokkal van dolgunk. Az első magába foglalja a *lexique* 1. pontját és kiegészül az oktatásban használatos 'szószeret', 'szótárfüzet' jelentéssel. A második megfelelője az egyéni szókincs, azaz a *lexique* 3. jelentésblokkja. A harmadik a 'szakszókincs'; a negyedik pedig ismét nyelvészeti terminus, amely egy nyelv szavainak összességét jelöli ('szókészlet'). Megjegyzendő, hogy a *vocabulaire* címszó alatt a *dictionnaire* már csak a meghatározásokban szerepel, az utalások között nem. A *vocabulaire*

tehát a magyar szótár szó szemantikai mezőjének csak egy szűk szeletével érintkezik; inkább a szókészlet, szókincs jelentéssíkjába tartozik.

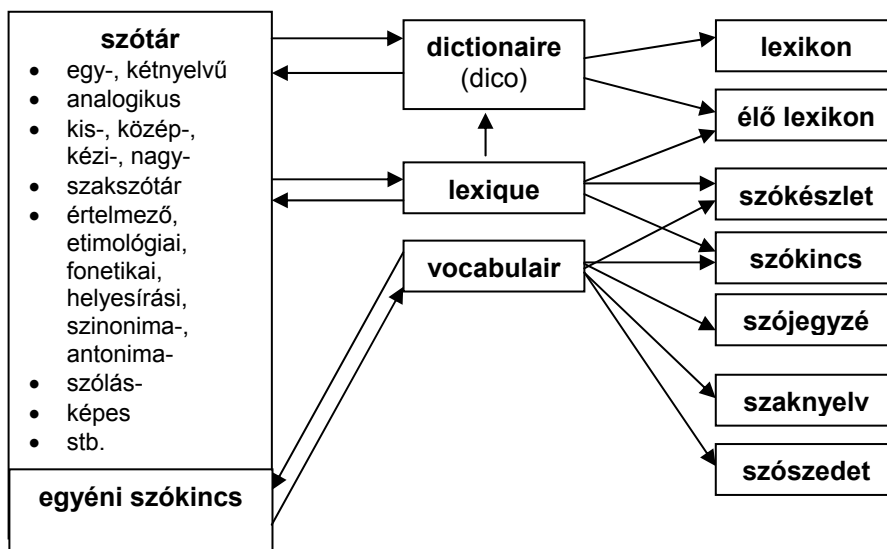
A FMN négy, a Pálffy három jelentését különíti el.

A Pálffy 1. jelentése a FMN 2. jelentésével, a 3. pedig a FMN 1. jelentésével feltehető meg. A Pálffy 2. szemantikai blokkja tulajdonképpen azonos a MFN 3. jelentésével; itt azonban érdekes megnézni a példaanyag különbségét! A MFN példái – magyarul és franciául egyaránt – a birtokos jelzős szerkezettel fejezik a 'vmely tudomány szakszókincsét összegyűjtő szótár'-t; míg a Pálffy a minőségjelzős szerkezetet használja. Ez a különbség azért érdekes, mert e példán keresztül a két szótár két, eltérő morfoszintaktikai sémát kínál egy adott valóságelem jelölésére. Az már a szótárhasználó nyelvi kompetenciáján múlik, hogy képes-e eldönteni, mikor melyik séma használható. Ha nem tud választani, akkor valószínűleg téves analógián alapuló szintagmákat hoz létre, például jogi szaknyelv vagy sportszótár stb.

A FMN 4. pontja nem biztos, hogy teljesen új jelentést jelöl: a példa alapján úgy tűnik, hogy itt a 2. blokkbeli jelentés ismétlődik meg – egy újabb magyar megfelelővel kibővülve. (A példa egyébként nem is a szó lexikai jelentését illusztrálja, hanem a pragmatikai jelentését, ami nehezíti a kérdés eldöntését.)

Összegzés

Az alábbi ábra segít áttekinteni a szótár szóból kiinduló „nyomozás” útvonalát:

Ez a „nyomozás”, azaz az egynyelvű szótárak meghatározásai, a kétnyelvű szótárak megfelelői és példái alapján látható, hogy még egy látszólag egyszerű – igaz, többjelentésű – főnévnek is milyen kiterjedt szemantikai mezeje van. Talán arra is rámutattunk, hogy a szótárakban nem könnyű kezelni a poliszémia proble-

matikáját, különösen olyan esetekben, amikor az egyes jelentések között nincs éles határ. A kétnyelvű szótárak szócikkei mutatják, hogy a *szótár* szónak milyen sokféle kiterjesztése lehet,¹ és ez a szemantikai határozatlanság inkább csak a példaanyagon keresztül kezelhető, mintsem a definíciók révén.

FELHASZNÁLT SZÓTÁRAK ÉS HIVATKOZÁSUK

- DUW = KLOSA, ANNETTE (Hrsg.) 2001. *Duden. Deutsches Universalwörterbuch*. 4., neu bearb. und erw. Aufl. Mannheim.
- ÉKSz. = JUHÁSZ JÓZSEF et al. (szerk.) 1987. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest.
- MFN = ECKHARDT SÁNDOR–KONRÁD MIKLÓS 1999. *Magyar–francia nagyszótár*. Budapest.
- FMN = ECKHARDT SÁNDOR–OLÁH TIBOR 1999. *Francia–magyar nagyszótár*. Budapest.
- LGWDaF = GÖTZ, DIETER (Hrsg.) 1998. *Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache, Langenscheidt*. Berlin.
- Pálfy = PÁLFY MIKLÓS 1999. *Francia–magyar kéziszótár*. Szeged.
- Perrot = PERROT, JEAN (szerk.) 2000. *Magyar–francia kéziszótár*. Szeged.
- Robert = ROBERT, PAUL 1993. *Le Nouveau Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*. 1. vol. Paris.

FÜGGELÉK

DICTIONNAIRE [diksɔ̃nɛʁ] n. m. - v. 1501 «dictionnaire bilingue» lat. médiév. *dictionary*, de *dictio* «action de dire».

1. recueil d'unités signifiantes de la langue (mots, termes, éléments...) rangées dans un ordre convenu, qui donne des définitions, des informations sur les signes. ABREV. FAM. (1885) DICO [diko]. *Des dicos. Dictionnaire alphabétique; dictionnaire conceptuel, dictionnaire de caractères chinois par clés. «il faut se figurer les usages nombreux et ordinaires du dictionnaire. On y cherche le sens des mots, la génération des mots, l'étymologie des mots»* (Baud.). *Consulter un dictionnaire. Chercher un mot dans le dictionnaire. Ce n'est pas dans le dictionnaire. Entrer dans le dictionnaire. – Liste des mots d'un dictionnaire. ⇒ nomenclature. Dictionnaire ne donnant que les mots principaux (⇒ lexique, vocabulaire), les mots difficiles ou peu connus (⇒ glossaire). Entrée, article d'un dictionnaire. ◇ Dictionnaire général. Dictionnaire de langue, donnant des renseignements sur les mots de la langue commune et leurs emplois. Technique de la confection des dictionnaires. ⇒ lexicographie. Les séances du dictionnaire à l'Académie française. Rédaction, mise à jour, révision d'un dictionnaire. «L'usage contemporain est le premier et principal objet d'un dictionnaire» (Littré). Définitions, exemples, citations, renvois d'un dictionnaire. Dictionnaire illustré. – Dictionnaire encyclopédique, contenant des renseignements sur les choses, les*

¹ Még a példákban gazdag szócikkek összegzésekor is találni olyan gyakori szintagmákat, melyek kimaradtak (például képes szótár, nagyszótár), s amelyek meghatározása és francia megfelelője így rejtve marad a szótárolvasó előtt.

idées désignées par les mots, et traitant les noms propres. ⇒ **encyclopédie**.

◇ *Dictionnaire bilingue*, qui donne la traduction d'un mot d'une langue dans un autre en tenant compte des sens, des emplois. *Dictionnaire français-anglais, latin-français. Traduire à coups de dictionnaire.* ◇ *Dictionnaires spéciaux. Dictionnaires thématiques.* – *Dictionnaire des synonymes, antonymes, homonymes; dictionnaire analogique, étymologique, orthographique. Dictionnaire de locutions, de proverbes. Dictionnaire de rimes, de prononciation. Dictionnaire de mots croisés.* – (Langues spéciales) *Dictionnaire de la philosophie, de la médecine.* ⇒ **terminologie, vocabulaire.** *Dictionnaire de l'argot. d'argot. «Dictionnaire de la musique», de J.-J. Rousseau. Dictionnaire des conventions, des signaux.* ⇒ **code, répertoire.** – *Dictionnaire d'un auteur.* ⇒ lexicque. *Dictionnaire des mots employés dans la Bible.* ⇒ concordance. – Recueil de noms propres, de faits, de jugements non systématiques, présenté comme un dictionnaire. «*Le Dictionnaire des idées reçues*», de Flaubert. ◇ Série des unités lexicales codifiées (mots, locutions) mise en mémoire dans une machine à traduire.

2. *Le dictionnaire d'une époque, d'une personne*, la somme des mots qu'elle emploie. ⇒ vocabulaire.

3. FIG. personne qui sait tout. *C'est un vrai dictionnaire, un dictionnaire vivant!* ⇒ **bibliothèque, encyclopédie.**

La question de notre article est de savoir ce que l'on entend par dictionnaire. Pour y répondre, nous avons pris la définition du mot szótár figurant dans un dictionnaire général hongrois. Ayant cherché ses équivalents français dans des dictionnaires bilingues, nous avons examiné les différents sens de ceux-là dans le Nouveau Petit Robert. Comme dernier pas nous avons recherché les équivalents hongrois des mots français. La comparaison des blocs sémantiques et des exemples se trouvant dans les six dictionnaires utilisés nous ont permis de poursuivre le changement de sens de la notion szótár ainsi que de dresser un tableau sur son champ sémantique et ses nuances de sens.

KOUTNY ILONA

Adam Mickiewicz Egyetem, Poznan

Nyelvi és nyelven kívüli ismeretek a szótárban

Tárgyszavak: *szemantikai kapcsolatok, szótárszerkezet, tezaurusz, tematikus szótár, kollokációk*

1. Bevezetés

Általában a szótárakat tekintik a nyelvi ismeretek tárházának, s az enciklopédiát a nyelven kívüli ismeretekének. A nyelvtanításban is fontos szerepet játszanak a nyelvi ismeretek, de pszichológiailag bizonyított, hogy a szavak megjegyzése sokkal könnyebb, ha egy adott szituációhoz kötjük azokat, ha szemantikailag közel álló szavakkal, kifejezésekkel találkozunk. A számítógépes rendszerek mesterséges intelligenciájának is szüksége van a fogalmak rendszerére, a közöttük lévő kapcsolatokra (úgynevezett szemantikai hálókra), hogy hatékony segítséget nyújthasson az ember-számítógép kommunikációban. A szótárak tudásreprezentációja napirendre került (vö. WIEGAND 2000).

A továbbiakban megvizsgáljuk, milyen kapcsolatok vannak a szavak között, melyek mondatokba, illetve szövegbe szerveződve ábrázolják a valóságot. Majd utalunk egy új szemantikai irányzatra, a keretszemantikára, mely a szavak jelentését szintén szituációs összefüggéseiben ragadja meg. Néhány szótártípust elemzünk abból a szempontból, hogy mit és milyen formában tartalmaznak ezekből az ismeretekből. Végül bemutatunk egy készülő új típusú tematikus szótársorozatot, mely kísérletet tesz arra, hogy a szavakat természetes környezetükben mutassa be.

2. Szókincs – szótár

A *szókincs* tükrözi a beszélőközösség ismereteit, a *világról alkotott képét*. A szókincs elemei, a *szavak* nem izoláltan látják el szerepüket, hanem összekapcsolva mondatokká és szöveggé. A szavak a mondatokon belül válnak egyértelművé, nyerik el aktuális jelentésüket. A szavak együttese rendszerint egy *helyzetre* vonatkozik, mely magával hozza szereplőit és körülményeit, azaz szemantikailag vagy tematikusan egymáshoz kapcsolható szavakat. A szituáció több oldalról közelíthető meg, illetve a világra vonatkozó ismereteink alapján tovább pontosítható, bővíthető. A szavak közötti kapcsolat kétféle lehet:

Szemantikai kapcsolat

a) együttes előfordulás (gyakran együtt előforduló elemek):

frazeológiai kapcsolatok (állandó kapcsolatok): *előadást tart, sikert arat ...*

kollokációk (gyakori szókapcsolatok): *előadást készít / lead / hallgat ...*

- érdekes / magas szintű / bevezető / átfogó / unalmas ... előadás*
- b) az adott kontextusban előforduló elemek (felcserélhetőség):
 szinonimák: *referátum, beszámoló, ismertető ...*
 antonimák: *ideiglenes – végleges, ...*
- c) asszociatívan megjelenő elemek (kiegészítés, bővítés): *előad, előadó, bemutat, műsor, közönség, előadó terem, előadásmód ...*

Strukturális kapcsolatok

az adott elem vonzatai (kötött együttes előfordulás): *vásárol* (vki, vmit, vkitől, vmennyiért),

pl.: *Pista vásárolt egy használt hűtőt a szomszédjától 10 000 forintért.*

Ezek az elemek is alapvetően szemantikailag motiváltak, az adott szituáció szereplői, de különbözőképpen grammatikalizálódtak különböző nyelvekben.

A *szótár* a szókincsnek egy rögzített formája, különböző kritériumok alapján, mint:

- a szókincs egésze vagy bizonyos része (általános, speciális),
- meghatározott célcsoport (turisták, szakemberek ...),
- tartalmazott nyelvi információk (kiejtés, nyelvtan, stílus ...),
- bizonyos rendezésben.

Rendszerint a könnyű hozzáférés és az absztrakció igénye kiszakítja a szót a természetes környezetéből, csak minimális számú kapcsolat kerül a szó mellé a szótárba (ez a szótár méretétől is függ!), azaz a jelentést megvilágosító legszükségesebb szemantikai kapcsolatok és a kötelező strukturális kapcsolatok, pedig a tényleges használat szempontjából még sok más elem ide kíváncskozna. A gazdag kapcsolatrendszer főleg a betűrendes szótárakban elsikkad.

A nyelvszajátítás feladata nem csupán a szavak elszigetelt megismerése, a *lexikai jelentésük* megtanulása, hanem egyúttal a jellemző környezet elsajátítása, ahol a szavak leggyakrabban megjelennek. Egy didaktikailag jól felépített szótárnak ezt tartalmaznia kellene.

A szóhoz kapcsolódó fogalom már több nyelven kívüli ismeretet ölel fel, ez a *konceptuális jelentés* (KIEFER 2000). A fogalom szabatos definiálása a terminológiai szótárak sajátja. Továbbá minden fogalomhoz az emberiség által megszerzett *enciklopédikus ismeretek*, illetve egyéni benyomások kapcsolódnak, melyek nem jelennek meg a szócikkekben, de az előbbieket alapvető fontosságúak az adott lexikai egység kontextuális használatában, s így rendkívül hasznosak a nyelvszajátításban.

A *keretszemantika* (FILLMORE et al. 2001) is felfedezte, hogy a szavak jelentése eseményekhez kapcsolva írható le. Úgy próbálja megragadni az eseményeket, hogy úgynevezett kereteket (frame) ábrázol, megadva azok szereplőit és forgatókönyvét (script). Például a vásárlás esetén megjelenik az *eladó*, a *vásárló*, az *áru* és a *pénz*, továbbá az első lépésben az eladónál van az áru és a vevőnél a pénz, majd a 2. lépésben ezek helyet cserélnek. Ezekből egy adatbázist hoznak létre, ezt valósítja meg a FrameNet Project.

3. Szemantikai és strukturális kapcsolatok a betűrendes szótárakban

3.1. Betűrendes kétnyelvű szótárak

A kétnyelvű betűrendes szótárak a nyelv szavait egyfajta konvencionális sorrendben adják meg, lemondva a köztük levő jelentésbeli összefüggésekről, mindössze a példákban és kifejezésekben található ezeknek nyoma, az előadás esetén (magyar–német és magyar–angol középszótár alapján):

Frazeológia	előadást tart	német –	angol give, deliver a lecture
Szókapcs.		–	–
Szinonimák	sokszor magyarázat nélkül a célnyelven		

A jelentést az idegen nyelvű megfelelő képviseli, több jelentés esetén külön pontokban. Magyarázat nélküli szinonimák idegen ajkú számára nem adják meg kielégítően a jelentéseket. Különböző nyelvi ismeretek szolgálták kiegészíteni a szótári egységeket, mint kiejtés, ragozás, stílusminősítés stb., de hiányoznak a nyelven kívüli ismeretek.

3.2. Betűrendes egynyelvű értelmező szótárak

Az egynyelvű értelmező szótárak már felhasználják az adott szóval szorosabb kapcsolatban levő fogalmakat a magyarázathoz. Ezek lehetnek fölérendelt fogalmak, funkciók, pl. (a *Magyar értelmező kéziszótár* alapján):

kutya ház- és nyájőrzésre, vadászatra használt vagy kedvtelésből tartott háziállat.

Az események definiálásához szükségesek a szereplők, pl.:

előadás irodalmi, zenei stb. alkotásnak, műsornak közönség előtti bemutatása.

A szótári vagy lexikális jelentés rendszerint támaszkodik a mindennapi ismereteinkre, az azonosításhoz minimálisan szükségesek, a lexikai jelentés részét alkotják. A magyar *megy* vagy az angol *go* meghatározásához elegendő a *helyet változtat*, de a német *gehen* vagy a lengyel *iść* meghatározásához ez már nem elegendő, szükséges a *gyalog* kifejezése, megkülönböztetendő a *fahren*, illetve a *jechać*-től, melyek a helyváltoztatást járműhöz kötik. Gyakran használt szókapcsolatokra, illetve további ismeretekre nincs utalás az ilyen szótárakban.

3.3. Szinonima- és antonimaszótárak

A szinonimaszótárak rendszerint betűrendben közlik a főbb szavakat, s ezekhez kapcsolják a rokon értelmű kifejezéseket, így a felcserélhetőség elvét elégítik ki. A *Magyar szókincstár* (KISS 1999) hatalmas anyagot fog át, különböző stílusrétegekből közöl szinonimákat.

A *Színes szinonimatár* (TÓTFALUSI 1997) kis anyagot fog át, de a szinonimitást tágabban értelmezi, például melléknévhez igei kifejezések is kapcsolódhatnak szinonimaként (*fősvény – fogához veri a garast*). A felcserélhetőség itt nem mondat, hanem szituáció szintű.

3.4. Valenciaszótárak (vonzatszótárak)

Strukturális kapcsolatokat adnak meg: igék, főnevek és melléknévek vonzatai. Szemantikai és nyelven kívüli ismeretekkel nem foglalkoznak.

3.5. Szókapcsolatszótár (kollokációs szótár)

A szemantikai és strukturális kapcsolatok leírására törekszik a szókapcsolatszótár (az úgynevezett kollokációs szótár), mint a *The BBI Combinatory Dictionary of English* (BENSON et al. 1986). A példákból kitűnik, hogy a nyelvi ismeretek mellett sok nyelven kívüli ismeretet is beépít az anyagába, szisztematikusan megadja a gyakori igés és melléknéves kapcsolatokat.

lecture	deliver / give / attend / follow a lecture; a lecture about / on
life	lead, prolong, save a life; devote one's life to; active, ascetic, busy, full, hard, hectic, miserable, stormy
dog	breed, keep, walk a dog; mad, rabid, vicious, wild; gun, Eskimo, guard, guide, hunting, pet, police, sheep, toy dog, watchdog; bite, growl, salivate, snap, snarl, whine, yelp; puppy, bitch

4. Szemantikai kapcsolatok a fogalom alapú szótárakban

A fogalom alapú szótárak, a teauruszok rendező elve nem a betűrend, hanem a fogalomtól indulnak ki, s ehhez rendelik a szavakat (REICHMANN 1989). A teaurusz lehet (MARELLO 1989):

- *kumulatív*: címszavakat sorol fel a hozzájuk kapcsolódó szavakkal;
- *definíciós*: definiálja a témák szerint csoportosított szavakat;
- *két- vagy többnyelvű*: megadja az elemek idegennyelvű megfelelőjét.

Formai és enciklopédikus információk is kapcsolódhatnak a címszavakhoz. Rendszerint betűrendes mutató egészíti ki a törzsanyagot, mely megkönnyíti a visszakeresést.

4.1. Roget's Thesaurus

A máig is népszerű, sok kiadást és átdolgozást megért angol köznyelvi teauruszt P. M. Roget alkotta meg 1852-ben (*Thesaurus of English Words and Phrases*). 6 alapkategóriára osztja az univerzumot: anyag, tér, értelem, akarat, érzelem, absztrakt viszonyok, és további mintegy 1000 alkategóriát különböztet meg fogalmi közelség alapján. A későbbiekben kulcsszavakat vezettek be, a címszó alatti fogalmak csoportosítására.

A címszavak képviselte fogalmakhoz felsorolja a hozzájuk kapcsolható szavakat főnévi, igei, melléknévi és határozószói csoportosításban magyarázat nélkül. A kumulatív teaurusz elsősorban művelt angol anyanyelvűek számára nyújt segítséget az árnyaltabb kifejezéshez. Mintájára különböző nyelvű teauruszok jöttek létre, mint a magyar Póra-féle 1907-ben.

4.2. Tezauruszszótár

A legújabb tezauruszok, mint az *Oxford Learner's Wordfinder* vagy a *Longman Language Activator* a fontosabb szavakat betűrendben közlik, s alattuk megadják a hozzájuk kapcsolható szavakat, kifejezéseket magyarázatokkal, utalásokat tartalmaznak a témához kapcsolható más címszavakra. Ezt a lexikográfia *analóg szótáraknak* vagy *tezaurusz szótáraknak* nevezi.

4.3. Tematikus szótárak

Az egy-egy témához, illetve kiválasztott jellemzőbb szavakhoz kapcsolható mindennapi szókincs összegyűjtését vállalják az utóbbi időben megjelenő és népszerűvé váló kétnyelvű tematikus szótársorozatok, mint a *Harald's dictionary* (angol/francia/német–lengyel), a *Le Robert, Nathan* szótára, a magyar *Öné a szó magyar–német*, illetve magyar–angol–amerikai (Emericzy) és *Német–magyar, magyar–német tematikus szótár* (Lőrincz). További szótárak bemutatását lásd KOUTNY 2001.

Legtöbbször a témára és altémákra osztott szókincs a témákon belül az ábécérendet követi vagy valami praktikus egymásutániségot. A fogalmi csoportosítás ritkább, alkalmi és nem következetes. Alapvetően tanulói szótárakról van szó. Jól felhasználhatók a mindennapi témák feldolgozásánál és vizsgáknál.

5. Újfajta tematikus szótársorozat

Elkezdődött egy idegen nyelvű–magyar, illetve egy magyar–idegen nyelvű tematikus szótársorozat kidolgozása. A szótárak szerkezete újszerű, a tematikus csoportosításban megadott legfontosabb mindennapi szavakhoz megadják az általuk reprezentált esemény szereplőinek és körülményeinek a leírását, a világ egy kis szeletére alkalmazható főneveket, igéket és mellékneveket. Előzményük a hasonló szellemben fogant Magyar–lengyel tematikus szótár (KOUTNY et al. 2000).

A kulturálisan kötött szókincs is könnyen beilleszthető ebbe a keretbe (KOUTNY 1997), mert a reáliák természetes környezetükben vannak. Már a címszavak felvétele is egyfajta kulturális irányultságot mutat.

Az idegennyelv-tanulás és vizsgázás céljait szolgálja, de a szókincs felfrissítése is kiválóan alkalmas ez a szerkezet. Külföldiek magyar tanulásakor is használható. A legújabb szavak és kifejezések is helyet kapnak a szótárban. A társalgási nyelv mellett a leggyakoribb szleng kifejezések is belekerültek, valamint néhány hivatalos és választékos kifejezés.

5.1. Makroszerkezet

A szótárak 32 fejezetben, s további alfejezetekben mutatják be a 30–35 000-es szókincsset, a mindennapi témákon kívül a politikai, gazdasági, tudományos és művészeti alapszókincsset, azaz az általánosan művelt szókincsset. Célnyelvi index egészíti ki a szótárakat alapvető nyelvtani információkkal, például rendhagyó ragozás, angol esetében kiejtés.

Felépítése több szempontból is eltér a tematikus szótárak többségétől. A témákon belül nem a betűrend a rendező elv, hanem az adott téma diktálta egyfajta gyakorlati logikai rend, például az általánostól a speciálisig, a távolabbtól a közelebbihez. Például a *Család, rokonság* alfejezet esetén így követik egymást a címszavak: *család, házaspár, szülők, gyerek, testvér, nagyszülők, rokon, unokatestvér,*

származás, élettárs, árva, egyedülálló ember. Ezek a címszavak adják a vázlatot, ha valaki a témáról akar beszélni. A többi szó és kifejezés ezek alá van besorolva.

5.2. Mikroszerkezet

A *címszavak* többségét főnév alkotja, de lehet ige vagy melléknév is, ha hozzájuk célszerű kapcsolni a többi alárendelt és asszociatív kifejezést az adott témában (például az emberi tulajdonságoknál a melléknévek dominálnak). Főnévi címszó esetén a hozzárendelt csoportok, melyek ismételhetők (lásd *gyerek*):

- az első csoportot a fajtái alkotják (szinonimák is ide kerülnek),
- a másodikat az igés kifejezések (a vonzatokat határozatlan névmás vagy konkrét példa adja meg), ideértve a témában használatos igéket is,
- a harmadikat a melléknévek, melyek gyakori szókapcsolatot alkotnak a címszóval,
- a negyedik csoportban találhatók a kevésbé gyakori, asszociatív szavak, melyekhez nincs hely önálló bokrot kialakítani.

gyer(m)ek child, *biz* kid

• **fiú** boy; (*családban*) son

kisfiú little boy

lány girl; (*családban*) daughter

kislány little girl

egyedüli ~, tréf egyke only child

elsőszülött first born

fogadott / nevelt ~ adopted / foster child

mostoha~ stepchild

mostohafiú stepson

mostohalány stepdaughter

az első házasságból származó ~ child from the first marriage

nem kívánt ~ unwanted child

házasságon kívüli ~ illegitimate child,

szerelem~ love-child

törvénytelen ~, rég fattyú bastard

♦ **engedelmeskedik, szót fogad vkinek** obey sb

nem hallgat a szüleine he doesn't listen to what his parents say

a szülő fejére nő a ~ he is getting beyond his parents' control

rosszul viselkedik misbehave

hasonlít vkire be similar to / resemble sb, take after sb; **hasonlít**

az apjára, tréf az apjára ütött, kiköpött / szakasztott / tiszta

apja he takes after his father / he's a chip off the old block; **ha-**

sonlítanak egymásra, mint két tojás they're as alike as two

eggs

a szőke haját az anyjától örökölte he gets his blonde hair from

his mother

■ **anyás, ragaszkodó** attached to his mother, clingy

félénk, félszeg shy
 bátortalan timid
 gyámoltalan helpless
 jólnevelt, illedelmes well-behaved, well brought up
 szófogadó, engedelmes obedient
 olyan, mint a kezes bárány as meek as a lamb
 szófogadatlan, engedetlen disobedient, unruly
 neveletlen badly-behaved, ill-mannered
 szemtelen, pimasz impertinent, cheeky
 jó / rossz good / naughty
 elviselhetetlen, rossz kölyök nuisance, pest
 javíthatatlan incorrigible
 akaratos self-willed, willful
 dacos headstrong
 makacs, önfejű stubborn, headstrong
 elkényeztetett spoilt
 fegyelmezett disciplined
 fegyelmez vkit discipline sb
 rendes nice, decent
 élénk lively
 kíváncsi nosy
 aranyos, kedves charming, sweet, cute
 pajkos, huncut mischievous
 irigy vkire envious / jealous of sb
 ♦anyámasszony katonája mummy's boy
 mama kedvence mummy's favourite
 a család szemefénye darling of the family
 úgy vigyáz rá, mint a szeme fényére mollicoddle

A szótár a tematikus szótároknál megszokott szerkezetnél jóval összetettebbet céloz meg, inkább tezaurusz jellegű. A *hierarchikus viszony*nál általában 2-3 szint fordul elő, ahol a csoportok hasonló módon ismétlődhetnek, mint pl.:

étkezéslet

tányér

lapos tányér

Mivel a szavak egy konkrét környezetben fordulnak elő, így jelentésük egyértelmű. Ha mégis előfordul, hogy kétféleképpen érthető egy szó, akkor ezeket magyarázatok különítik el: **játék 1.** (cselekvés) play; **2.** (játékszer) toy. Alapvetően a gyakori szókapcsolatok kapnak helyet a szótárban, az állandósult szókapcsolatokból csak a legfontosabbak kerülnek be.

A nagy tematikus szótárak előzeteseként megjelent a két témát tartalmazó angol-eszperantó–magyar kisszótár *tanulás* és *munka* kötete (KOUTNY 2002).

6. Összegzés

Abból indultunk ki, hogy a valóság helyzetekben nyilvánul meg, s mikor ezekről beszélünk, akkor a szavak nem elszigetelten, hanem szemantikai és strukturális kapcsolataikban jelennek meg. Megállapítottuk, hogy a szótárak többségében ezek a kapcsolatok nagyjából elsikkadnak a konvencionális betűrend érdekében. A kommunikatív nyelvoktatásnak pedig olyan szótárakra van szüksége, amely ezeket rendelkezésre bocsátja.

Ezt tartva szem előtt, a készülő tematikus szótársorozat széleskörű kapcsolat-rendszerként épít be a szótárba következetesen, megadja az események szereplőit, jellemzőit, leírja környezetüket. Így megadja egy átlagosan művelt ember szókincsét gyakori szókapcsolatokban.

SZÓTÁRAK

- BENSON, MORTON–BENSON, EVELYN–ILSON, ROBERT 1986. *The BBI Combinatory Dictionary of English. A Guide to Word Combinations*. Amsterdam–Philadelphia.
- KISS GÁBOR (szerk.) 1999. *Magyar szókincstár. Rokont értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára*. 2. kiad. Budapest.
- KOUTNY ILONA–JARMOŁOWICZ, JOLANTA–GIZIŃSKA CSILLA–FÓRIZS EMÍLIA 2000. *Magyar–lengyel tematikus szótár*. Poznań.
- KOUTNY ILONA 2002. *Angol–eszperantó–magyar kézikönyv. Tanulás és munka*. Poznań.
- MAGAY TAMÁS–ORSZÁGH LÁSZLÓ 1993. *Magyar–angol kézikönyv*. 5. kiad. Budapest.
- TÓTFALUSI ISTVÁN 1997. *Színes szinonimátár*. Budapest.
- TRAPPES-LOMAX, HUGH 1997. *Oxford Learner's Wordfinder Dictionary*. Oxford.

IRODALOM

- FILLMORE et al. 2001. The FrameNet Project.
<http://www.icsi.berkeley.edu/~framenet/FSTheory1.html>
- KIEFER FERENC 2000. *Jelentélmélet*. Budapest.
- KOUTNY ILONA 1997. Magyar és lengyel kultúra találkozása egy tematikus szótár keretében. In POLYÁK ILDIKÓ (szerk.): *VII. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia*. Budapest.
- KOUTNY ILONA 2001. A fogalomosztályozástól a tematikus szótárakig. *Emlékkönyv Bańczrowski Janusznak*. Budapest.
- MARELLO, CARLA 1989. The Thesaurus. In HAUSMANN, FRANZ JOSEF–WIEGAND, HERBERT ERNST–REICHMANN, OSKAR–ŽGUSTA, LADISLAV (Hrsg.): *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. Berlin–New York.
- REICHMANN, OSKAR 1989. Das onomasiologische Wörterbuch. Ein Überblick. In HAUSMANN, FRANZ JOSEF–WIEGAND, HERBERT ERNST–REICHMANN, OSKAR–ŽGUSTA, LADISLAV (Hrsg.): *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. Berlin–New York.
- WIEGAND, HERBERT ERNST 2000. Wissen, Wissensrepräsentation und Printwörterbücher. In *Proceedings of the Ninth EURALEX International Congress*. Stuttgart.

Normally dictionaries are considered as treasuries of linguistic knowledge and encyclopedias as treasuries of extralinguistic knowledge. In order to learn words linguistic information about them is needed, but to better remember them it is necessary to know the situations where they are used. Therefore extralinguistic information contributes to the acquisition of words and expressions, and related words can be better learned together. The paper presents the semantic and structural relations held between words, and it also makes reference to frame semantics. Various types of dictionary are analyzed from the viewpoint of contained relations. A new type of thematic dictionary is proposed where the words are presented in their natural surroundings, as with other elements of the same situation, as well as with their semantic and structural relations

KUGLER KATALIN

Szegedi Tudományegyetem

Gondolatok a legújabb orosz nyelvű szótárakról

Tárgyszavak: *lexikográfia, prosztorecsije, szleng*

Először is meg kell határoznunk, hogy mely orosz vonatkozású szótárak tartoznak a „legújabbak” közé. Ha a besorolás a megjelenés időpontján kívül a technikai kivitelezés szempontjából is történik, és ha eltekintünk az adott szótár lexikográfiai előtörténetétől, akkor feltétlenül ide kell sorolnunk az 1998-ban megjelent, Kiss Lajos által szerkesztett elektronikus *Orosz–magyar nagyszótárt*. Erről ugyanis tudnunk kell, hogy a szerkesztése 1990-ben leállt, és a szótár kartoték anyagának 1998-ban történt számítógépes feldolgozása során csupán kisebb korrekciókra volt lehetőség. Egyrészt ki kellett hagyni az időközben elavult fogalmakat, jelezni kellett a jelentésbeli változásokat, továbbá ki kellett bővíteni a szakszókincs állományát is. Korszerű szakszótárak hiányában azonban a bővítés korlátozott volt, hiszen képzelenség volt azt valamennyi szakterület szókincsére kiterjeszteni. A köznyelvben elterjedt szlengszavak és angol–amerikai kölcsönszavak is csupán részlegesen kerültek be a szótárba – ezt a hiányt volt hivatott pótolni a CD-n mellékleként megjelent *Orosz–magyar sajtónyelvi szótár* anyaga.

Mindennek dacára ezt a szótárt mérföldkönek kell tekintenünk a hazai orosz nyelvű szótárírás történetében. A majdnem egy évtizedes bénultság után – hiszen 1989 óta az Akadémiai Kiadó egyetlen orosz szótár kiadását, sőt a régi szótárak újrakiadását sem finanszírozta – hatalmas fegyvertény volt a szegedi Scriptum Kiadó részéről a haszonnal nemigen kecsegtető univerzális szótár megjelentetése. Az eredeti tervekben az is szerepelt, hogy a szótár anyaga később kiegészíthető lesz új elemekkel, ami biztosíthatta volna a szócikkek állandó továbbépítését, illetve a cikkszóállomány bővítését. Sajnos, ez a terv nem valósult meg.

Mégis érdemes, sőt szükséges megállni ennél a szótárnál, amely a szótárkritika részéről nem kapott különösebb figyelmet. Lehet, hogy a szótárból hiányzik jó néhány új vagy legújabb szakszó – bár melyik szótárra nem igaz, hogy már megjelenése napján elavult –, így is grandiózus a szóállománya: 295 ezer orosz címszó és kifejezést tartalmaz. Megtaláljuk benne viszont a növény és állatnevek latin megfelelőjét is, amelyek természetesen külön is előhívhatók. A rendkívül gondosan felépített szócikkek, a cizellált jelentésárnyalatok, a hatalmas példaanyag, amely messze felülmúlja a kétkötetes Hadrovics–Gáldi nagyszótár kereteit, a szerkesztő kifinomult szemantizáló képességéről, hatalmas szótárkészítői tapasztalatáról tanúskodik.

Időrendben haladva ezután a 2000-ben megjelent akadémiai magyar–orosz és orosz–magyar szótárakról kell szólni. Az ezredfordulóra égető szükségévé vált az új orosz nyelvű szótárak megjelenítése. A raktárakból eltűntek a régi kiadású szótárak, amelyek elavultságuk ellenére is hosszú évekig jó szolgálatot tettek az oroszul tanulóknak. Igaz, hogy a '90-es évek közepén több gazdasági szótár is megjelent (lásd: irodalom), ám ezeknek igazán csak a gazdasági szaknyelvet tanulók örülhettek, az általános szótárak továbbra is a hiánycikk kategóriába tartoztak.

Az új kézis�ótárak szerkesztési munkálatait Uzonyi Pál irányította, aki előzőleg német szótárak szerkesztése során szerzett komoly tapasztalatokat (*Magyar–német nagyszótár* és *Német–magyar nagyszótár*, 1998). Az érdeklődőknek bizonyára volt már alkalmuk megismerkedni az Akadémiai Kiadónál megjelent, Gáldi László–Uzonyi Pál szerkesztette szótárakkal, ezért a bemutatásuktól eltekintek, s inkább néhány kritikai észrevételt kívánok velük kapcsolatban megtenni.

Az orosz nyelvben a '80-as, '90-es években megjelent neologizmusok jelentését az elszánt russzista az újabb kiadású orosz nyelvű értelmező szótárak segítségével előbb vagy utóbb meg tudta fejteni, ám a magyar nyelv szókincsében meghonosodott új szavakat hogyan tudhatta volna korszerű szótárak nélkül lefordítani az orosz nyelvi valóságtól egyre jobban elszakadó nyelvtanár vagy nyelvtanuló. Ezért egy új magyar–orosz szótár iránti igény különösen nagy volt.

Minősítsük a megjelent magyar–orosz kézis�ótárt először egy átlagos szótárhasználó szempontjából, aki esetleg rendelkezik még régi kiadású szótárakkal, ám amelyekből természetesen nem fogja megtudni, hogyan kell oroszul mondani például azt, hogy *gyes, önkormányzati hivatal, padlószőnyeg, müzli, testépítés, testápoló, kergemarhakór, elvonás, fallabda* stb. Ezeket a szavakat rendre meg is találja az új kézis�ótárban, ám hiába fogja keresni benne az olyan nem kevésbé elterjedt szavakat, mint például *gyed, akciófilm, alufólia, BRFK, bringa, bruttósit, HIV-fertőzött, filézett, kukázó, kukás kocsi, KRESZ-tábla, megalkuvó, padlófűtés, seftelő* stb., és például a *BT*-nek csak betéti társaságként találja meg az orosz ekvivalensét, a Biztonsági Tanács orosz megfelelőjével már nem találkozunk. A hiányolt szavak egyébként kivétel nélkül megtalálhatók a Magyar–Országgh szerkesztésű, 2000-ben megjelentetett magyar–angol akadémiai kézis�ótárban. Jó lett volna még megtudni, hogy hangzik oroszul például az *agymosás, a bombariadó, kopogtató cédula, világörökség*, ám az olvasó ezeket a szavakat is hiába keresi.

Minthogy mind a magyar–orosz szótár, mind az említett magyar–angol szótár az Akadémiai Kiadó szótárprogramjának keretében jelent meg, az előbbiekkal kapcsolatban a következő kérdés merül fel: miért nem lehet a magyar–idegen nyelvű szótárak számára egy közös lexikai minimumot kialakítani, amely a magyar vonatkozású reáliákat, neologizmusokat tartalmazná, s amelyeket így nem kellene az egyes szótárbizottságoknak fáradságos munkával külön-külön összegyűjteni. A mellékelt példák szerint a címszóállomány új része enélkül esetleges lesz, s bizony itt-ott hiányos is.

Az orosz–magyar szótárban ugyancsak hiányolhatók az alábbi szavak: *бакалавр, безотцовщина, выбросы, номинация, номинант, радикулит, трудоголик, то-низирующее (средство)* stb., amelyekkel ma már gyakran lehet találkozni a publicisztikai szövegekben, illetve a társalgási nyelvben. Természetes, hogy a szótárhasználók szerteágazó igényeit lehetetlen teljességgel kielégíteni, és tudjuk, hogy

egy szótár lehetséges oldal- és címszóállománya is behatárolt, mégis lehetett volna gondosabb szerkesztéssel helyet szorítani a hiányolt szavaknak. Például ki lehetett volna hagyni olyan szavakat, amelyek az 1998-ban megjelent 130 000 címszót tartalmazó orosz értelmező szótárban (Большой толковый словарь) sincsenek meg, például отказчик/отказчица, неонка, нагличать, незадорого, никчемушный, волгнуть, illetve a БТС által népnyelvinek minősített волглый (nedves, nyirkos) szót.

Néhány észrevétel a szócikkek felépítésével, a minősítések, rövidítések alkalmazásával kapcsolatban.

Az új magyar–orosz szótár szerkesztése az Akadémiai Kiadó és a moszkvai Русский язык kiadó közös gondozásában 1974-ben megjelent, majd 1987-ben újra kiadott szótár alapján történt. (A közös kiadvány szerkesztője Gáldi László volt.) Ennek a szótárnak a 40 000-es címszóállományát egészítették ki főképp az új gazdasági, informatikai terminológiával. Kár, hogy csak a kéziszótár előszavában találunk utalást a címszóállomány mennyiségére – az orosz–magyar szótár esetében pedig még ott sincs erre vonatkozó információ –, eszerint az új szótár közel 60 000 szócikket tartalmaz.

Az új kiadás célzott használói a magyar anyanyelvű nyelvtanulók, nyelvtanárok, ezért véleményünk szerint nem indokolt, hogy a címszavak után még több toldalékot találunk, mint a régi, közös kiadású szótárban. Ez azért is nehezen indokolható, mivel a szótár elején 34 oldalon magyar és orosz nyelven a magyar nyelvre vonatkozó alapos nyelvtani ismertetés található. Feleslegesnek tartjuk például minden egyes igenél a főnévi igenév végződését feltüntetni. Elég lett volna csupán a töváltoztató igék esetében megadni a rendhagyó alakot. Megjegyzendő, hogy egyetlen akadémiai kéziszótárban sem lehet hasonló mennyiségű toldalékot találni a magyar címszavak után. Nem lenne célszerű ebben a vonatkozásban is bizonyos egységes normákat követni? Szükséges-e egy kéziszótárnak a kétkötetes Hadrovics–Gáldi szótárnál is több grammatikai információt adni a magyar címszavakról a leginkább magyar anyanyelvű használók számára? Azaz, például miért kell megadni valamennyi szabályos főnév birtokos személyjelét, tárgyragját és a többes számú alakját is, továbbá valamennyi címszó szófaját.

A szócikkekben a grammatikai minősítések után következik az orosz ekvivalens, amiről viszont minimális információt kapunk. A szótár csupán a rendhagyó orosz főnevek nemét, számát adja meg, de ahhoz, hogy például a *csirke* szó vagy akár az *angol férfi* orosz megfelelőjét (цыплёнок, англичанин) helyesen tudjuk használni többes számban, be kell szereznünk a szótár párját is, amelyben megtaláljuk az adott főnév ragozási típusát is. Megítélésünk szerint a magyar címszavak grammatikai minősítése eltúlzott, ugyanakkor az orosz megfelelőké nem elégséges, pontosabban szólva nem eléggé felhasználóbarát. Ezen a téren több segítséget lehetett volna nyújtani a szótár használóinak.

Annnyiban viszont egyértelműen felhasználóbarát a szótár, hogy a szóösszetételeket, amennyiben egybeírják őket, önálló címszóként tünteti fel, így nincsenek véget nem érő jelentésbokrok, nem kell hosszú szócikkeket végigböngészni ahhoz, hogy például az *áruakkreditív* orosz megfelelőjét megtaláljuk.

Az orosz–magyar szótárban helyénvalónak tekinthetjük az előszót követő, önálló tankönyvként is funkcionáló nyelvtani leírást a régebbi kiadásokból jól ismert

ragozási táblázatokkal, a kivételek felsorolásával. Mindez 136 oldalon, magyar és orosz (!?) nyelvű változatban található meg. Megjegyzendő, hogy az akadémiai kéziszótáraknál e téren is hiányzik az egységes koncepció, igaz, az eltéréseket itt jobban meg lehet indokolni a forrásnyelvek különbözőségével.

A címszavak tematikus besorolási lehetőségei jelentősen megnöttek – a nagyszótárhoz képest ötvennel több rövidítést találunk a vizsgált orosz–magyar szótárban –, amit az elmúlt évtizedek társadalmi, tudományos fejlődése teljes mértékben indokol. Ilyen új kategóriák például: *bibl*, *diák*, *gasztr*, *körny*, *szoc r* (a szocialista rendszerhez kötődő), *tv* stb.

A stílusos minősítések sorában hiányolom a *szleng* jelzést, ellenben meglehetősen gyakran lehet találkozni a *vulg* besorolással, ami az orosz просторечное слово (nem választékos köznyelvi szó) megfelelőjeként szerepel. Ezzel kapcsolatos aggályaimról már szóltam más alkalommal, ezért most csak annyit jegyeznék meg, hogy korántsem „vulgáris” minden olyan szó, amit a preskriptív szótárak közé tartozó Ozsegov–Svedova-féle értelmező szótár az említett kategóriába sorol. Igaz, hogy erre nincs hivatkozás, mégis valamennyi megfigyelt esetben azt lehetett tapasztalni, hogy a szerkesztők szinte teljes mértékben átvették az említett értelmező szótár stílusos minősítéseit (ami helyenként további hibaforrást jelent), és jobb megfelelés hiányában a *npocm.* kategóriát behelyettesítették a *vulg* jelzéssel. Ezen kívül a szavak funkcionális-stilisztikai minősítését szolgálja még a *biz* (bizalmas) jelzés, amely a *пазе*. (пазрoвoпhoe) kategória megfelelője és a *nép* (népies) jelzés. Összegezve azt mondhatjuk, hogy a forrásanyagként felhasznált szótár minősítéseit kritikusabban lehetett volna kezelni – elismerve ennek a munkának minden nehézségét –, annak érdekében, hogy az olvasó minél pontosabb képet kapjon az orosz szókincs mai állapotáról, s bizonyára lehetett volna a *vulgáris* jelzésnél szerencsebb magyar minősítő szót is találni.

Tudjuk, hogy heroikus munka volt alig két év alatt két kéziszótárt összeállítani. Természetesen ilyen körülmények mellett nem lehet azt a szerkesztési precizitást elvárni, ami jogos igény lehet például a *Francia–magyar kéziszótár* esetében (szerk. Pálffy Miklós 1999; 2001), amely majdnem 6 évig készült, illetve a párizsi közös szótárbizottság által készített *Magyar–francia kéziszótár* esetében, amelyen pedig majdnem egy évtizedig dolgoztak (szerk. Jean Perrot 2001). Az orosz kéziszótárak készítői nemcsak az idő szorításának voltak kitéve, hanem a szótárhasználók fokozott elvárásainak is. Mégis sajnálatosak az említett hiányosságok, valamint a két szótár helyenkénti koordinálatlansága.

Ha a mai orosz újságokat olvasva elbizonytalanodunk egy-egy szó jelentését illetően, és ha hiába fordulunk az új kéziszótárhoz segítségért, érdemes fellapozni a 2001-ben a Nemzetközi Üzleti Főiskola kiadásában megjelent, Gyömörey Erzsébet és Nyikulina Nagyvezda által összeállított *Orosz–magyar nyelvi kalauzt*. Ebben nagy valószínűséggel megtaláljuk az angol nyelvből kölcsönzött szavak pontos magyar jelentését, továbbá a szótár segít a szlengszavak megértésében, a betűszavak dekódolásában. A szótár erőnei között kell megemlíteni a következőket: a '90-es évek sajtóanyagából vett rövid szövegrészek eligazítást adnak arra vonatkozóan, milyen szövegkörnyezetben fordulhat elő az adott szó; megtaláljuk a címszó tematikus hovatartozását, a betűszavak kiejtését. Stílusos minősítő jelzés csupán kettő van: *apeo* és *пазе* (argotikus és a társalgási nyelvben előforduló alak). A gram-

matikai minősítés visszafogott, csupán a standardtól eltérő alakoknál találunk a ragozásra, illetve nem egyértelmű esetekben a főnév nemére utaló jelzést. Ezt a 3 500 címszót tartalmazó szótárt nagy haszonnal forgathatják felső szinten lévő nyelvtanulók, nyelvtanárok, az orosz szókincs változásai iránt érdeklődő nyelvészek.

A Kövecses Zoltán szerkesztette magyar–angol (1989; 1994), angol–magyar (1991; 1994) szlengszótár, valamint az 1998-ban megjelent *Magyar szlengszótár* után Fenyvesi István szlengszótára már nem sokkolta annyira az érzékeny fülű nyelvvédőket (*Orosz–magyar és magyar–orosz szlengszótár* 2001).

Fenyvesi István tíz éves gyűjtőmunkájának eredménye ez a szótár, amelyet forgatva az orosz nyelvet jól ismerő szakember is rádöbbenhet ismereteinek véges voltára. A szótár alcíme az is lehetne: ami az orosz szótárakból kimaradt. Különböző megfontolásokból az orosz lexikográfia „szalonképtelennek” minősítette a beszélt nyelv alsó rétegeihez tartozó, mégis az orosz nyelv szerves részét képező szitkuszavakat, trágár vagy obszcén kifejezéseket. Ezek a szavak a nyelvészek ítélete alapján évtizedekig a „tiltott” kategóriába tartoztak. A szótárban az „illetlen” szavakon kívül „illőket” is találhatunk, nevezetesen oroszosított angol szavakat, játékos szófordulatokat, mindazt, amit nemcsak a férfiszáj szokott kimondani a kötetlen, hétköznapi társalgás során.

A szlengkutatás megkésettsége, a szlengszavak szótárakban lévő mellőzöttsége természetesen nem csak a purista nyelvészek „bűne”. Rossz fényt vetett a szlengre az is, hogy számos eleme a lágerzsargonból származik, hogy használata az értelmiségi körökben egyúttal a „kincstári” orosz nyelv elutasítását is jelentette, hogy használata a diákság és a bohém művészvilág körében egyfajta szabadosabb életszemlélettel párosult, ami a peresztrojkaig eleve gyanúsnak minősült. Így érthető, hogy az orosz szlengkutatás csak a '80-as években kezdődött meg, igaz, utána a szleng- és zsargonszótárak készítése a lexikográfia prosperáló ágazatává vált.

Fenyvesi István szótárának érdeme, hogy 640 oldalon segít megfejteni a másutt fel nem lelhető „illő” és „illetlen” szavak jelentését, rámutat ezek használati körére és stílusárnyalatára. A címszavak – számuk mintegy 13 000 – szövegrészekbe vannak ágyazva, amelyek főleg irodalmi művekből, részben a sajtóból, illetve az élő beszédből származnak. A magyar–orosz részben köznyelvi szavakhoz vannak hozzárendelve az orosz nyelvű szleng változatok, ami némi csalódást okozhat a szótár egyes olvasóinak.

A szótárt haszonnal forgathatják mindazok, akik a mai oroszországi újságokat böngészve elbizonytalanodnak egy-egy szó jelentését illetően, akik szeretnék megérteni a posztmodern irodalmi szövegeket, s mindazok, akik szeretnék megízlelni az élő nyelv zamatát. A szótár révén az orosz nyelv alsóbb régióiba való alámerülés nemcsak tanulságos, hanem szórakoztató is az olvasó számára. A magyar megfelelők helyenkénti avittsága, a fel-felcsillanó népi humor derűs percekét okoz az olvasónak, aki meggyőződhet arról, hogy anyanyelvi ismeretei is mennyire végesek.

IRODALOM

- ANDRÁS T. LÁSZLÓ–KÖVECSES ZOLTÁN 1994. *Magyar–angol szlengszótár*. Budapest.
- FENYVESI ISTVÁN 2001. *Orosz–magyar és magyar–orosz szlengszótár*. Budapest.
- GÁLDI LÁSZLÓ 1974. *Magyar–orosz szótár*. Budapest–Moszkva.
- GÁLDI LÁSZLÓ–UZONYI PÁL 2000. *Magyar–orosz szótár*. Budapest.
- GÁLDI LÁSZLÓ–UZONYI PÁL 2000. *Orosz–magyar szótár*. Budapest.
- GYÖMÖREY ERZSÉBET–NYIKULINA, NAGYEZSDA 2001. *Orosz–magyar nyelvi kalauz*. Budapest.
- HADROVICS LÁSZLÓ–GÁLDI LÁSZLÓ 1968. *Orosz–magyar szótár*. Budapest.
- KISS LAJOS 1998. *Orosz–magyar nagyszótár*. CD-ROM. Szeged.
- S. KOVÁCS ZOLTÁN 1995. *Orosz–magyar, magyar–orosz gazdasági szótár*. Budapest.
- KUGLER KATALIN 1998. *Orosz–magyar sajtónyelvi szótár*. Szeged.
- KУЗНЕЦОВ, С. А. 1998. *Большой толковый словарь*. Санкт-Петербург.
- MAGAY TAMÁS–ORSZÁGH LÁSZLÓ 2000. *Magyar–angol szótár*. Budapest.
- ОЖЕГОВ, С. И.–ШВЕДОВА, Н. Ю. 1996. *Толковый словарь русского языка*. Москва.
- PÁLFY MIKLÓS 2001. *Francia–magyar kéziszótár*. Szeged.
- PERROT, JEAN 2001. *Magyar–francia szótár*. Szeged.
- PETUHOVA, TATJÁNA 1994. *Magyar–orosz közgazdasági szótár*. Budapest.
- PETUHOVA, TATJÁNA 1997. *Orosz–magyar közgazdasági szótár*. Budapest.

Данная статья посвящается анализу словарей, вышедших с 1998 г. в Венгрии. Особое внимание уделяется электронному русско-венгерскому словарю Лайоша Кишша, который уникален по богатству словарных единиц и по чёткому построению словарных статей. Появившиеся в 2000 г. средние академические словари не целиком оправдали ожидания, которые были связаны с ними. В статье анализируются недостатки этих словарей, затем представляется словарь русских неологизмов (авторы Дьёмёрей-Никулина), и также русско-венгерский словарь сленга, составленный Иштваном Феньвеш.

MAGAY TAMÁS

Károli Gáspár Református Egyetem

Kritika a (szótár)kritikáról

Tárgyszavak: *szótárkritika, szótárviták, Szótári Bizottság, OED kritikája, Webster's Third vitája, Hartmann kontra Urdang vita*

1. Angol és külföldi szótárírás

Egy viszonylag rövid konferencia-előadás keretei közé nem férhet bele a magyarországi szótárkritika története, annak jelene és jövője, csupán néhány gondolat hangzik el.

Ha körülnézünk a jelenben, egyre bővülő szótárkínálatokkal találkozunk, hazai- és külföldivel egyaránt, de ezek kritikájával vagy igényesebb ismertetésével aligha. Egyáltalán: gyengélkedik a magyarországi kritika más műfajban is. Elég, ha csak napilapjaink kulturális rovatait olvassuk. A tárgyilagos, elfogulatlan kritika meg éppenhogy fehér holló. Ennek okait most nem vizsgálom.

Minthogy azonban magyarországi szótárkritika jelenleg nem vagy alig létezik, tekintsük át a külföldi helyzetet. Kitekintésem az angolszász világot érinti elsősorban, bár talán ösztönzőleg hathat vizsgálódásom azokra is, akik más nyelvi kultúrákban járatosak. A németeknek például mindjárt tudom ajánlani Martha Ripfel (RIPFEL 1989) könyvét. Az angol nyelvű szótárírás történetének irodalma igen gazdag, szinte teljesnek mondható (STARNES–NOYES 1946; STEIN 1985; DE MARIA 1986; OSSELTON 1989a). S ha meggondoljuk, hogy más nyelvek szótárirodalmával, például a német, a francia, az olasz vagy – hogy egy kisebb nyelvet is említsek – a holland szótárírással is hasonló a helyzet, akkor azt is megállapíthatjuk, hogy ahol a szótártörténetnek kellő irodalma van, ott, azzal párhuzamosan, a szótárkritika is fejlett. A németek mellett említhetjük a francia Bernard Quemadat (QUEMADA 1967; 1972) vagy a holland Piet G. J. Van Sterkenburgot (VAN STERKENBURG 1984), de mint említettem, én az angolokkal szeretnék foglalkozni.

1.1. Kritikai szellem az angol szótártörténetben: Johnson és kora

„Minden idők szótáríróinak a sorsa, hogy – néhány tiszteletreméltó kivételtől eltekintve – az őket ért kritikák a felszínen mozognak, ahelyett hogy munkájuk és módszerük lényegével foglalkoznának” – írja Noel Osselton az „akadémiai” szótárkritika-történettel foglalkozó cikkében (OSSELTON 1989b). Magának Dr. Johnsonnak, az angol szótárírók atyjának is kevés jutott az intelligens kritikából, így kénytelen volt „önmaga kritikusa” lenni (NOYES 1954), amint az 1755-ben megjelent szótára előszavából kiderül. Már itt mindjárt levonhatunk egy tanulságot: nem elég értő szótárhasználónak lenni, hanem néhány szótárt meg kell írni vagy szerkeszteni ahhoz, hogy igazán értő szótárkritikus lehessen bárki is.

Az angol – s gondolom, más nyelvű – szótárírás eme korai időszakában a szótárkritika jórészt a szótárak előszavaiban zajlott, rendszerint oly módon, hogy mindenki kritizálta, mert túl akarta szárnyalni az elődjét (OSSELTON 1989a). Samuel Johnson (JOHNSON 1755) is híres, irodalmi értékű Preface-ében már előre mossa kezeit, vagyis elébe megy azoknak a kifogásoknak, amelyekkel majdani utódai kibővíthetik teljesítményét. Stanley Rypins (RYPINS 1925), Gertrude E. Noyes (NOYES 1954) és James Edmund Congleton (CONGLETON 1984) Johnsonnal és a korabeli kritikákkal foglalkozó, azokat összegező műveikben kimutatják, hogy már Johnson idejében világosan kirajzolódtak azok a témák és szempontok, amelyekből a mai szótárkritika is merít. Így például megróják Johnsont a körbe futó definíciókért ('circular definitions'), mint például: hosszú = „nem rövid”, rövid = „nem hosszú”; vagy a definiálás egy másik gyengeségeért: a köznap szavak műveltségsszavakkal való értelmezéséért. Kifogásolják továbbá, hogy az átvitt jelentés megelőzi a konkrét; vagy hogy túl sok „tudós” szót vesz föl a köznap szavak rovására, vagy épenséggel a régi vagy tájnyelvi szavakat hanyagolja el. Baj van a kritikák szerint a szinonímiával is, de legfőképpen az etimológiával. Macaulay szerint Johnson „csapnivalóan rossz” etimológus. Az irodalmi idézetek fölvetelében a kritika megoszlott: egyesek dicsérték az idézetek szerzőinek a megválogatásáért, mások ugyanazért elmarasztalták. Egyöntetűen elismerték, hogy Johnsonnak az írott (irodalmi) nyelv inkább az erőssége, nem pedig a mindennapi, beszélt köznyelv és frazeológia.

De a mindennapi szóhasználat szótári megjelenítése más, igényesebb korabeli szótáraknak is sebezhető oldala volt és maradt. Ahogy Országh László írja (ORSZÁGH 1956a, 265): „[Johnson] hatására a 18. század végén erősen fellendülő angol lexikográfiai irodalomnak J. szótára lett a legfőbb támasza. Szótárírók nemzedékei merítették belőle anyagukat, készítettek hozzá pótlásokat, s adták ki újra meg újra egyre »javított, bővített, átdolgozott« kiadásokban. Ható erejének csökkenése csak akkor kezdődött, amikor a 19. században a társadalmi és tudományos fejlődés következtében megváltozott az anyanyelvi szótár szerepéről és jellegéről alkotott felfogás, és a normatív, a nyelvi változást lassítani szándékozó lexikográfiai mű eszméjének helyébe fokozatosan a regisztratív és történeti szemléletű szótár lépett.”

E változások határköve volt Richard Chenevix Trenchnek a londoni Filológiai Társaság (Philological Society) 1857-i két ülésén elmondott kritikája *Angol szótáraink némely fogyatékoságairól* (*On some deficiencies in our English dictionaries*) címmel. Ez a harcos és markáns megnyilatkozás, amelynek lényege az volt, hogy a szótáríró a nyelvnek történetírója, nem pedig bírálója, ezzel tehát azt is kimondta, hogy az anyanyelv szótárának a történeti elvűségen kell alapulnia, amely elvet a nemsokára meginduló NED (*New English Dictionary*), majd OED (*Oxford English Dictionary*) következetesen végig is vitt.

1.2. Az OED kritikája

Óriási irodalma van az OED-nek, de legjelentősebb a korabeli kritikák közül annak a Henry Bradley-nek a kritikája (BRADLEY 1928), aki ennek révén kerül be a szerkesztők közé, a James Murray, William Craigie és C. T. Onions alkotta nagy négyesbe. Bradley egyébként konstruktív kritikájának egyik legérzékenyebb pontja

volt, ami minden idők lexikográfusainak problémája: a lexikalizálódásnak melyik az a pontja, amikor egy új szó, illetve szótári adat szótározható. Egyáltalán: mi tekinthető efemer, rövid életű, illékony elemnek s mi maradandónak. (Zárójelben hadd jegyezzem meg: ifjúi hévvel mindent föl akartam venni az éppen aktuális szótárba, de Országh nem engedte, mindig azt mondta, várd meg, amíg 'time-tested' lesz a szó. Így sokáig nem engedte be szótáraiba a *szíát*, mondván, hogy ez csak egy igen szűk réteg ajkán él.) Bradley jól érzékelte, hogy szinkrónia és diakrónia nem férnek meg jól egymás mellett. A (londoni) Filológiai Társaság Kr. u. 1000-tól kezdte a szavak felvételét, Bernard Quemada (QUEMADA 1972, 436) maximum 500 évig ment vissza, a modernebb projektek (például a *Trésor de la langue française*) még szűkebbre vette a határokat. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében készülő akadémiai nagyszótár 1772-től regisztrálja az adatokat.

Egy másik, Johnson óta minden lexikográfusnak és szótárnak a kritikát is ébren tartó kérdése a szaknyelvi szóanyag, különösen a tudományos és műszaki szakszókincs felvétele és aránya a köznyelvi szavakhoz képest. Ugyancsak problematikus kérdés az enciklopédikus elemek szótározása. S végül, a kritikának az is Johnsontól fogva minden lexikográfust próbára tevő kérdése: a szójelentéseket illusztráló idézeteket honnan, milyen szerzőktől merítsék, ki képviseli a „legjobb” nyelv-, illetőleg szóhasználatot, kinek a nyelve, nyelvezete, stílusa tekinthető mértékadónak, hitelesnek?

1.3. Az OEDS kritikája

A hosszan elnyúló szótárszerkesztési folyamatok természetes velejárója, hogy miután a nyelv szüntelenül változik, a későbbi kötetek mindig frissebbek, 'up-to-date'-ebbek a korábbiaknál. Nincs ez másképp az OED pótkötetei (OEDS) esetében sem, amelyeket Robert Burchfield szerkesztett 1972 és 1986 között. Ha nem ismerném személyesen is R. Burchfield szerénységét és a tudományosság előtti alázatát, azt vélhetném, hogy ő csak a dicshimnusz-számba menő kritikákat jegyezte föl (BURCHFIELD 1988), amelyekből kiderül, hogy ő és csapata mindenben folytatta és fenntartotta azt a tudományos színvonalat, amely a korábbi nagyok, James Murray és a többiek munkáját jellemezte. Egy kritikát, sőt inkább támadást azonban erősen zokon vett, mégpedig a strukturalista Roy Harris részéről. Támadásának célpontja a történeti módszer és az ábécérendi elrendezés volt, ami – mármint az ábécérend – szerinte a totálisan össze nem függő elemek bizzar egymás mellé helyezése. Szerinte fel kell hagyni a diakronikus lexikográfiával, új technikát kell alkalmazni, amely jobban érvényesíti az angol nyelv rendkívül összetett és bonyolult társadalmi és szituációs változatosságát, beágyazottságát, összefüggéseit és szerteágazódásait.

Viszónvázában Burchfield kifejtette érveit a diakrónia mellett, amellyel szemben Harris semmit sem tudott felmutatni, ami helyettesíthetné a történeti elvű szótárt. S ha ő strukturalista létére kidob minden irodalmi és köznyelvi idézetet, éppen a struktúrát, a rendszert nem fogja látni és láttatni. Ami pedig az ábécérendi elrendezést illeti – itt már a magam véleményét teszem hozzá, amivel, gondolom, Burchfield is egyetértene –, valóban egy önkényes rendszer, amelyben minden címszó, illetve szócikk megannyi, egymástól teljesen független mini-monográfia, s amelytől el lehet témi, ha például egy logikára épülő fogalomkörü elrendezést alkal-

mazunk, de az ábécérend akkor sem kerülhető el, mert a fogalomköri szótárnak is az ábécérendi szómutató a kulcsa.

1.4. Webster's Third (W3)

Most hirtelen váltással nézzünk meg egy pillanatra egy másik nagy, elhíresült vitát, amely Amerikában kavardott a „nagy Webster” (*Webster's Third New International Dictionary of the English Language, Unabridged*) 1961-es kiadása körül (Editor in Chief: Philip B. Gove, Springfield). A vita anyagát James Sledd és Wilma Ebbitt adta ki (SLEDD–EBBITT 1962), de részletesen ismertette Országh László (ORSZÁGH 1963) is. A részletekbe itt nem mehetünk bele, csupán a lényeget érintjük. A szóban forgó nagyszótár, amelynek címszóanyaga nagyjából az OED-jével azonos (450 000 tételre rúg), több mindenben szakított a hagyományokkal. Hiányzik belőle minden tulajdonnévi és egyéb enciklopédikus jellegű adat, mindent kisbetűvel ír, legföljebb megjegyzi, hogy usu. cap. (azaz rendszerint nagy kezdőbetűvel), az új szavakat és szójelentéseket jórészt a tudományos és szaknyelvi szókincs anyagából meríti, elődeinél nagyobb számban közöl összetételeket, s a hangsúlyt az amerikai angolságra fekteti. S ami talán a legnagyobb elfordulás az OED-hagyományoktól: szakított a diakrón szemlélettel, nem történeti elvű, az adatokat nem látja el évszámmal, bár a címszavak jelentéseinek sorrendje továbbra is időrendi. Ami a legtöbb vitát kavarta, az a szótár liberális ('permissive') szemlélete, főleg a szavak és jelentések minősítése tekintetében. A preszkriptív-normatív szerepről való lemondás abban nyilvánul meg, hogy a rétegnyelvi és stílári jelzéseket, helytelenítő megjegyzéseket nagymértékben csökkentette, megváltoztatta, sőt nem egy esetben eltörölte a szótár. Így például elhagyta a 'colloquial' és 'informal' jelzést, ami korábban és általában a pejoratív jelzéssel volt szinonim értékű. A normatív szerep ellen hat a helyesírási, illetve kiejtési variánsok olykor túl nagy számban való szerepeltetése. De kifogásolták sokan a szájbarágós, hosszadalmas körülíró értelmezéseket is, mint például a hotel esetében, amelyet alig kevesebb, mint 100 szóval értelmez. (Az ÉrtSz. mindössze 20 szóval értelmezi a szállodát, illetve szállót.)

A „permisszivitás” azután arra is vonatkozik, hogy a kelleténél több illetlen, 'substandard' szót, illetve példát enged be a szótárba, első ízben 1755 óta.

1.5. A Hartmann kontra Urdang vita

Szokatlanul éles vitát provokált Laurence Urdang kritikája Reinhard Hartmann szótáráról (HARTMANN–JAMES 1998) az *International Journal of Lexicography* hasábjain (HARTMANN 2000; URDANG 2000). Két nagy lexikográfus szervező egyéniség csapott össze, enyhén sértegetve egymást. Nem igazán derül ki, hogy L. Urdang milyen sérelmeket hordozott magában, meg hogy igazában mi motiválta „támadását”, amelyben leamatőrözte Hartmant (pedig ő aztán minden, csak nem amatőr, mert „profi” módon talán senki sem tett a lexikográfia mint szakma elterjesztése és kibővítése érdekében annyit, mint ő). Azzal már egyet lehet érteni, hogy Európa-centrikusnak ítélte Hartmann szótárát, de ez szerintem nem bűn, Urdang készítsen Amerika-centrikus szótárt. Urdang túl érzékenynek, kritikát nem tűrőnek minősítette Hartmant, de hát lehet-e csodálni, ha egy 8 oldalas kritikai ismertetésben csak negatívumokat sorakoztat fel az ismertető, mind a felvett címszavak, mind azok szócikkekben való elhelyezésére vonatkozóan? Így azután azt sem lehet cso-

dálni, ha az utolsó szó jogán Hartmann annak a reményének ad kifejezést, hogy a szótárírással egyidejűleg (Osselton szellemében) a szótárkritika is „professzionizálódik”.

2. Magyar szótárírás- és szótárkritika-történet

2.1. Múlt

A magyar szótártani irodalom bibliográfiája (MAGAY 1966) az 1945 és 1964 közötti két évtized során 512 tételben ad számot mindarról, amit a szótárírással és a szótárkiadással kapcsolatban a publikációk legkülönbözőbb formáiban írtak a szerzők. Azt is megtudhatjuk, hogy ez alatt a 20 év alatt 120-féle szótár jelent meg 2 és fél millió példányban. Ami azonban itt most minket inkább érdekel, az az, hogy ezen 512 tétel nagyrészt ismertetésekből áll. A Herczeg-féle olasz–magyar szótárvitán kívül (MAGAY 1966, 250–256. tételek) más, esetleg vitát is kiváltó, részletes, elemző ismertetést egyet sem találtunk, ami nem jelenti azt, hogy ne lennének közöttük igényesebb, problémafelvető és -megoldó ismertetések, tanulmányok, cikkek.

Az említett bibliográfiának a folytatása, vagyis az 1965-től napjainkig terjedő mintegy 35 év szótári-szótártani termésének a feldolgozását csak az egy éve a Magyar Tudományos Akadémia I. Osztálya Nyelvtudományi Bizottságán belül újra működő szótári munkabizottság vállalta magára (erről bővebben a 2.2.-ben). Ez a bizottság egyébként 16 évi szünet után kelt új életre, s szeretné elődjét abban is követni, hogy a számukra benyújtott szótári tervek elbírálásával emelje vagy legalábbis szinten tartsa az immár piacorientált Magyarországon készülő szótárak színvonalát. A rendszerváltás előtt a szótárkiadásban az Akadémiai Kiadónak monopol helyzete volt, és amíg a szótári bizottság működött (az 1980-as évek elejéig), minden benyújtott szótártervet megtárgyalt és véleményezett a bizottság, ez kötelező volt, e nélkül szótár – néhány, szórványosan más kiadónál megjelent, főleg szakszótár kivételével – nem jelenhetett meg. Ma gyökeresen más a helyzet, számos kiadó verseng a szótárkiadásban is, és azt csak remélni lehet, hogy a szótárírók erkölcsi kötelességüknek érzik (majd) a megmérettetés szükségességét egy megfelelő kompetenciával rendelkező grémium előtt.

Így most csak néhány mozzanatot emelnék ki a kritikai megnyilvánulások közül, azoknak is csupán a lényegét érintve (részletes elemzésre az időből nem futná).

Mindenekelőtt megemlítem, hogy a korábban működött szótári (fő)bizottság (melynek utolsó elnöke 1984-ben bekövetkezett haláláig Országh László, titkára Bakos Ferenc volt), tetemes mennyiségű szótárbeadvánnyal, tervvel stb. foglalkozott, ezeket megvitatta és nagy hozzáértéssel véleményezte. Ezekről a vitákról jegyzőkönyvek készültek, amelyek, ha nem is teljes számban, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának levéltárában találhatók.

(1) Időrendben elsőként említem meg Herczeg Gyula *Olasz–magyar szótárának* a vitáját, amelyet az önkény által szított kritika kavart egy ártatlan tudós ember körül, s tette őt politikai üldöztetés áldozatává, igaztalan, aljas módon. A publicisztika szintjén útszéli módon estek neki, szedték ízekre „ezt a tákolmányt” – Korach Mór, az Irodalmi Újság cikkírója szavaival –, és annak csak örülni lehet, hogy nem került börtönbe Herczeg Gyula.

A Magyar Tudományos Akadémia Szótári Bizottsága 1953. január 29-i ülésén tárgyalta meg a Herczeg-szótárt, az erről szóló jegyzőkönyv a Magyar Tudományos Akadémia Levéltárában a 60/2. számú dobozban van letéve. A jegyzőkönyv tanúsága szerint a bizottság Herczeg Gyula szótárát „számottevő alkotásnak” minősíti, s elfogadja Herczeg Gyulának a támadásokra adott válaszát. A bizottság nyomatékosan kifejti, hogy őket kizárólag a szakmai kérdések érdeklik, a politikai „hibák” nem. Ez nagy dolog volt abban az időben, és ismét csak azt bizonyítja, hogy a szótári bizottság elnöke, Bárczi Géza és titkára, Országh László (aki a szóban forgó jegyzőkönyvet aláírta) szembe mert szállni élet és halál urával, a „Párttal” és annak hű talpnyalóival, így az Akadémia vezetőivel is. A bizottság azt már nem tudta elérni, hogy a hibákat – amelyek valóban sajnálatosan nagy számban kerültek bele a szótárba – pótfüzetben Herczeg Gyula javíthassa ki. Ezt egy külön munkaközösség végezte el (Függelék címen jelent meg 1955-ben). Aminthogy a folytatást, a magyar–olasz kötet megszerkesztését is elvették Herczeg Gyulától, azt Koltay-Kastner Jenő szegedi professzor kapta meg. A Herczeg-vita az *MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményeiben* (KOLTAY-KASTNER 1954, 1–2. sz. 527–541) nyomon követhető. Koltay-Kastner az ideológiai kifogások terén rátett még néhány lapáttal, s igazában csak annyit tudott felhozni Herczeg Gyula védelmében, hogy szótára az első volt az Akadémiai Kiadó nagyszótárai között, és a nyomdai munkálatok „olyan hajszolt ütemben” történtek, hogy a szerkesztő a négy korrektúraforduló közül csupán egyet tudott átnézni. (Ami a szerkesztés, valamint a nyomdai műveletek hajszoltságát illeti, az Akadémiai Kiadó nem sokat változott az eltelt fél évszázad alatt. M. T.)

A sok politikai handabandázás után a szótári bizottságnak sok munkájába került, míg végre sikerült szakmai mederbe terelni Herczeg Gyula *Olasz–magyar szótára* körül gyűrűző kérdéseket, és végül a 2., bővített, átdolgozott és javított kiadás 1967-ben Herczeg Gyula szerkesztésében jelenhetett meg, „átnézte” Koltay-Kastner Jenő.

A mindenkori kritikák minőségének mottójául Herczeg Gyulának szavait idéhetjük: [Koltay-Kastner] „[...] bírálata az egyoldalúság hibájába esett a túl sok hiba s a túl kevés erény felsorolásával”.

(2) A végső szót tehát minden vitatott ügyben a „Párt” mondta ki, annak a vonalát, szempontjait, utasításait kellett követni és szajkózni, „vonalasnak” kellett lenni tudományos szövegekben is. Egy igen jellemző, 1952-ből származó feljegyzésből idézek néhány mondatot, amely Kundt Ernőnek *Az angol szókincs* című könyvének (1938) újra való kiadásával volt kapcsolatos. A kritika írója egy jeles magyar nyelvész. „A szerzőnek feltétlenül fel kell használnia Sztálin elvtárs cikkeinek az alapszókinszre vonatkozó részét, mely könyve tárgyát a lehető legközelebből érinti. [...] Könyvészeti része még a polgári nyelvtudomány szempontjából sem kielégítő. A szótári rész példaanyaga ideológiai szempontból ugyancsak átvizsgálandó”.

(3) Az *A magyar nyelv értelmező szótáráról* (ÉrtSz.) mind megjelenése előtt, mind után (1964-ig) megjelent kritikákat, ismertetéseket, közleményeket a már említett bibliográfia (MAGAY 1966) foglalja össze. A gyűjtő munka 1949 elején indult

meg, a szerkesztés 1951 végén kezdődött el (ORSZÁGH 1962, 119), a szótár 1. kötete 1959-ben, a 7. kötet 1962-ben jelent meg. A szerkesztőség 1951-ben egy próbafüzetet jelentetett meg, majd a befejezett kéziratból 54 szócikkból álló szemelvényt tett közzé (ORSZÁGH 1954; 1955), amelyhez számos hozzászólás érkezett (ZOLNAI 1955; HEXENDORF et al. 1956). Országh ezekre az észrevételekre ad választ (ORSZÁGH 1956b) a töle megszokott kristálytisza elvi szempontok alapján. Ezzel itt most nem foglalkozom, csak mint tényt regisztrálok, s mint lexikográfiai irodalmunk egy kis remekművét ajánlom elolvasásra. Ugyanis ebből is kiderül, hogy mennyire átgondolt, megtervezett mű az ÉrtSz., s milyen nagyszerűen összeválogatott szerkesztői gárda alkotta meg (csak néhány nevet említek meg: a munkálatokon a szemüket mindig rajta tartó Pais Dezső és Bárczi Géza, továbbá Balázs János, Kelemen József, Martinkó András, Soltész Katalin, Kovalovszky Miklós, Lengyel Lajos, Szabadi Béla, O. Nagy Gábor, Elekfi László, Kiss Lajos, Loványi Gyula, Ferenczy Géza, Ruzsiczky Éva stb.). A műhöz a kritika, még a rosszindulatú kritika sem tudott hozzáférni, sportszargonnal élve: nem talált rajta fogást. Ezt a nagyívű és mégis a legapróbb filológiai részletekre is odafigyelő összehangoló munkát nemcsak a tudományosságban, hanem a szervezésben is zseniális Országh László végezte, aki egyszerűen kikezdehetetlen, támadhatatlan volt, pontosabban: leperegtek róla a kisstílű, vazallus lelkületű emberek mérgezett lövedékei. S ha valamit mégis elértek, akkor az az, hogy ha valaki, akkor az anyanyelv szótárát megalkotó Országh László érdemelt volna ki egy Kossuth-díjat, amit azonban még posztumusz módon sem kapott meg!

(4) Volt néhány gyászévtizede történelmünknek, de talán a legsötétebbek a 20. század '50-es évei voltak, amelyekben a gyanakvásnak a sötét lelkülete hatotta át szellemi életünket is, minden jó érzésű, becsületes magyar emberben a rendszer ellenségét látták, és annak kiszolgálói földig hajoltak a hatalom, mégpedig az idegen hatalom előtt. Teljességgel hiányzott a szabadság, így a sajtószabadság is. Amiről nyelvészeti irodalmunk szemérmesen vagy a zsigerekbe oltott félelemből, óvatosságból hallgatott, a fiatal generáció, amely már levetkőzte a megelőző generációtól örökölt félelmet, leleplezte, mintegy tetten érte annak a bizonyos sötét, gyanakvó lelkületnek az egyik megjelenési formáját, amit cenzúrának hívnak. Kontra Miklós érdeme, hogy kiderítette, pontosabban közre adta, hogy az ÉrtSz.-nak volt egy eredeti és egy cenzúrázott, „purgált” kiadása, csak erről mindenki mélyen hallgatott, azok is, akik ezt a „herélést” elvégezték, s azok is, akik hivatalból tudtak róla. Ezzel sem tudok itt érdemben és részleteiben foglalkozni, csupán egyetlen példát említek meg: az anyaország címszó 2. jelentését illusztráló példamondatot, amely így szólt az eredeti kiadásban: „1948. március 15-én követelték Erdélynek az anyaországgal való egyesítését” kihúzták a cenzorok.

Kontra Miklós szerint csak az 1. és valószínűleg a 2. kötetet kellett utólag „kozmetikázni”, a 3. kötettől kezdve az ideológiai ellenőrzés a szerkesztéssel párhuzamosan haladt (KONTRA 1994).

(5) Az *Idegen nevek kiejtési szótára* 1974-ben jelent meg (MAGAY 1974). Tervezetét 3 évvel korábban három bizottság is megtárgyalta és jóváhagyta: a helyesírási, a nyelvművelő és – természetesen – a szótári bizottság. A szótár mintegy 40

ezer idegen személy- és földrajzi név kiejtését adta meg, 25 latin írású nyelv területéről. Az elv az volt, hogy ahol az idegen névnek magyar nyelvbeli megfelelője volt, a szótár minden esetben megadta magyar írás- és ejtismódját. Így tehát *Wien* mellett *Bécs*, *Paris* mellett *Párizs*, *Cluj-Napoca* mellett *Kolozsvár* is szerepelt. Az Akadémiai Kiadó szótárszerkesztőségének akkori vezetője (egykori ÁVH-s alezre-des) a szótár imprimálása során valósággal nekem támadt, villogó szemekkel lecsapva a kéziratot az asztalomra, ezekkel a szavakkal: „Tamás, te feltérképezted a trianoni Magyarországot.” 1974-ben még vastagon benne voltunk a diadalmas szocializmus építésében, a rendszer ellenségeit még akkor is börtönbe zárták vagy internálták. Annyit azért megmondtam: a helyneveket mindenkinek jogában áll saját anyanyelvén írni és mondani, magyar környezetben tehát így: *Temesvár* és nem *Timișoara*, *Marosvásárhely* és nem *Tirgu Mureș*. Sajnálom. Örjögése kissé alább hagyott, felkapta a telefont, felhívta Fábíán Pált, Bakos Ferencet, mint a magyar helyesírás, illetve az idegen szavak írásmódjának szakembereit, meg nyilván még néhány ideológust, akik megnyugtatták, hogy ez így rendben van. A beteg megnyugodott, szeme még egyet villant, s kiment a szobából. Ez is kritika volt, aminek én tulajdonképpen nagyon örültem, a börtönt megúsztam, mindössze a prémiumtól estem el.

2.2. Jelen

A magyar szótárirodalom bibliográfiája, amely a Magyar Tudományos Akadémia Szótári Munkabizottsága tagjai közül választott szerkesztőbizottság szerkesztésében megjelenő *Lexikográfiai füzetek* című új sorozat első számaként jelenik meg rövidesen, s amelynek adatgyűjtői úgyszintén az említett munkabizottság tagjai voltak, szerkesztője a jelen sorok írója, hozzásegíti a magyar olvasóközönséget ahhoz, hogy képet alkothasson magának arról, hogy az elmúlt közel egy évszázadban hogyan alakult a hazai szótárkiadás a megjelent szótárak tükrében. Az említett bibliográfia Sági Istvántól 1922-ben megjelent *A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete* című munka folytatása. Sági munkája a kezdetektől 1922-ig 479 tételt, a jelenlegi pedig 1922-től 2002-ig mintegy 770 tételt tartalmaz.

De ez csak az első lépés lesz. A második lépés terve egy szótártani bibliográfia, amely a jelen szerző szótártani (tehát a szótárakkal foglalkozó írók) bibliográfiáját (MAGAY 1966) folytatja 1965-től napjainkig.

S végül a harmadik lépés, a legmerészebb és leginkább hézagpótló munkának ígérkezik: a magyar szótártörténet megírása Melich János (MELICH 1907) és Gáldi László (GÁLDI 1957) nyomdokain. Ezt is a szótári munkabizottság tűzte ki célként maga elé. Korábban már megkockáztattam azt a megállapítást, hogy szótárkritika ott van, ahol már megírták az anyanyelv szótárainak történetét.

2.3. Jövő

Dolgozatom zárófejezetében néhány szempontot szeretnék felvetni azzal kapcsolatban, hogy – szerintem – milyen (legyen) a jó szótárkritika.

Először talán azt nézzük meg, milyen ne legyen. Megismételhetjük Herczeg Gyulától vett mottónkat: a kritika ne essen az egyoldalúság hibájába a túl sok hiba és túl kevés erény felsorolásával. Az „egyoldalúság” nem csupán úgy értelmezhető, hogy kizárólag a hibákat sorolja fel, avagy egyoldalúan csupán dicsér és méltat,

hanem abban is egyoldalú lehet, hogy a szótárt nem több szempontból (aspektusból) bírálja, illetve értékeli, hanem – például – csak a szókincs szempontjából, s ezen belül is csak azt vizsgálja, hogy mi nincs benne a szótárban (vö. LOVAS 1998). Ezt én – elnézést a nem tudományos fórumhoz méltó szóhasználat miatt – szótárcikizésnek nevezném.

A kritika ne legyen valamiféle szubjektív érzelemtől vagy befolyástól motivált. Hivatkozhatnék – ha nem lennék személyemben is érintve – az Akadémiai Kiadó Klasszikus Nagyszótárak sorozatában 1998-ban megjelent angol–magyar és magyar–angol nagyszótárainak angolul és magyar nyelven is megjelent kritikájára, amely abból indul ki, hogy a kiadói reklám hiába nevezi „új”-nak ezeket a nagyszótárakat, igazában nem történt bennük átdolgozás („[...] they have not been revised from the time-honoured volumes initially edited by L. Országh [...], just enlarged by adding new material”) (LÁZÁR–VARGA 1999, 66). A kritikából kiragadott néhány szavas megállapításban a 'just' szócska a legbántóbb, s a legkevésbé igaz. Ez a sommás megállapítás a 16–18. sorokban szerepel, s innentől kezdve nem lehet mit kezdeni a kritikával. Nem is reagált rá az elmarasztalt szerző, mert ami ez után következik, csupa negatív megállapítás, az pedig nem tette méltóvá a válassza.

2.4. Fórumok és műfajok

Tekintsük át, melyek azok a fórumok és műfajok, amelyekben szótárkritikák szoktak megjelenni.

- A publicisztika szintjén
  - Ismertetés, híradás újonnan megjelent szótárról: országos vagy helyi napilapokban, vagy egyéb sajtótermékek kulturális rovataiban.
  - Riport szótárírókkal népszerű magazinokban vagy egyéb sajtótermékekben.
- Tudományos szinten
  - Tudományos folyóiratokban: hosszabb kritikai ismertetés (recenzió); rövidebb ismertetés; elemző tanulmány egyetlen műről; összevetés, két vagy több szótáré ('comparative analysis of dictionaries').
  - Sorozatokban (pl. Lexicographica. Series maior): monográfiák szótárakról, szótárírókról, életművekről stb.
  - Könyv alakú feldolgozás (pl. OED-ről).
  - Konferenciák szerkesztett anyaga ('Proceedings').
  - Tankönyvek, illetve tankönyvekben fejezetek; egyetemi jegyzetek.
  - Elektronikus médiumok: pl. az interneten.
  - Televízióban, rádióban (előadás, riport stb.).

2.5. Szempontok, aspektusok

Melyek legyenek azok a szempontok, aspektusok, amelyek alapján a szótárral érdemben foglalkozó, azokat értékelő ismertetések, kritikák (recenziók) stb. készüljenek. Részletes tematikát természetesen itt nem adhatok, csak a főbb szempontokat emelem ki. (A következőkben általános nyelvi szótárakra gondolok.)

- A lexikai szempont, vagyis a szótár szókészlete: milyen a szótár szóanyagának a kiválasztása, kellő számban és arányban regisztrálja-e az új szavakat

és kifejezéseket, az irodalmi mellett a társalgási nyelvet, az egyéb nyelvi rétegeket (kollokvialistól a szleng felé), az általános, köznyelvi szavak mellett kellő arányban képviseltetnek-e a különböző szaknyelvek szavai, kifejezései, továbbá a származékszavak, összetételek, jelzős kapcsolatok.

- Mindenekelőtt eldöntendő: kik a szótár potenciális (tervbe vett, célzott) használói? Kiderül-e ez a szótár bevezető anyagából, illetve magából a szótárból?
- Milyen a címszavak elrendezése? (Bokrosító vagy szigorúan ábécérendi.) A kettő közötti átmenet szempontjából mennyire következetes a szótár?
- Milyen a szócikk felépítése? Mennyire veszi figyelembe a használók szempontjait, használóbarát-e (pl. a tipográfia megválasztásában), milyen az adatok hozzáférhetősége?
- A nyelvtani információ (morfológiai, szintaktikai) módja, mértéke, ez is annak függvényében, hogy kit tekint a szótár használóinak (felnőtt, gyerek, vegyes; az anyanyelv és/vagy az idegen nyelv használóit-e csupán, illetve is.) Döntő kérdés: aktív vagy passzív szótárról van-e szó?
- A szemantikai szempont: hogyan kezeli a poliszémiát a szótár? Mely eszközökkel végzi a jelentésmegkülönböztetést? Ha kétnyelvű szótár: milyen a fordítások (célnyelvi megfelelők, ekvivalensek) minősége, behelyettesíthetősége, mennyisége. Az ekvivalencia és szinonímia kérdése.
- A szótár metanyelve: főleg a jelentésmegkülönböztetésben használt irányítószavak, szövegkörnyezeti szavak stb. Ez is annak függvényében, hogy kik, mely anyanyelvűek a szótár használói.
- A szótár minősítési rendszere ('labelling'): időbeli, regionális, stílári, szaknyelvi minősítések (rövidítések). Mennyiben következetes, stílári szinten mennyire követi a nyelvi, nyelvhasználati változásokat?
- Illusztratív példamondatok, szövegkörnyezeti példák mennyisége, minősége a jelentésmegkülönböztetésnek alárendelve.
- A frazeológia szempontjai: szókapcsolatok (idiómák) jellege, mennyisége, feldolgozása, elhelyezése. Hogyan kezeli a kollokációkat?

2.6. Összefoglalás

Konklúzióképpen próbáljunk válaszolni arra a kérdésre, hogy milyen (legyen) a jó kritika?

Azt már többször mondtuk (a Herczeg-féle mottó): ne legyen egyoldalú (elfogult, részrehajló), igazságtalan, hanem legyen objektív (tárgyszerű, tárgyilagos); különösen a hosszabb lélegzetű (kritikai) ismertetés (recenzió) legyen elemző.

Tanulva az EURALEX-publikációk (ZGUSTA 1988), az IJL, a *Lexicographica* stb. irodalmából, érdemes elfogadni az azokban egyre sűrűbben megjelenő 'comparative analyses of dictionaries'-t, azaz az összehasonlító szótárelemzéseket vagy elemző szótár-összevetéseket, amelyek nagyon jó alapot szolgáltatnak a helyes kritikai szemlélethez, az objektív és elemző kritikai szótárismertetésekhez, az ideális szótárkritikához. Ide sorolnám – mintául – Lázár A. Péter (LÁZÁR 1996) tanulmányát (recenzióját) a CID-ről, Pajzs Júliát (PAJZS 1999) az új angol nagyszótárakról, továbbá az *Iskolakultúra* című folyóiratot, amely helyt ad szótári vonatkozású, igé-

nyes publikációknak és természetesen a *Modern Nyelvoktatást*, amely ugyancsak nyitott a lexikográfia irányában. S örömmel várok olyan információkat ebben a vonatkozásban, amelyekről nem tudok. Vagyis: van hol publikálni (egyébként külföldön is, például az IJL-ben), csak meg kell írni a mennél igényesebb ismertetéseket. Kíváncsi volna, ha az Akadémia minősítési rendszerében az igényes kritikai szótárismertetések tudományos publikációnak számítanának.

A kritikai szellemet az Eötvös-kollégiumban tanultam, és igyekeztem továbbadni egyetemi hallgatóimnak, kedves tanítványaimnak is, arra ösztönözve őket, hogy mindig mindent kritikával olvassanak vagy nézzenek.

Így önöket is arra kérem: fogadják kellő kritikával az én kritikámat is.

IRODALOM

- BRADLEY, HENRY 1928. Review of a New English Dictionary. Edited by James A. H. Murray. Part 1, A–Ant. Reprinted in *The Collected Papers of Henry Bradley*. Oxford. 127–137.
- BURCHFIELD, ROBERT 1988. The Oxford English Dictionary, Past, Present and Future. *Philologia Anglica. Essays presented to Professor Yoshio Terasawa on the occasion of his sixtieth birthday*. Tokyo. 425–440.
- CONGLETON, JAMES EDMUND–CONGLETON, ELIZABETH C. 1984. *Johnson's Dictionary. Bibliographical Survey, 1746–1984, with excerpts for all entries*. Terre Haute.
- DE MARIA, ROBERT, JR. 1986. *Johnson's Dictionary and the Language of Learning*. Oxford.
- ÉrtSz. = BÁRCZI GÉZA–ORSZÁGH LÁSZLÓ et. al. (szerk.) 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára*. 7 kötet. Budapest.
- GÁLDI LÁSZLÓ 1957. *A magyar szótáriródalom a felvilágosodás korában és a reformkorban*. Budapest.
- HARTMANN, REINHARD R. K.–JAMES, GREGORY 1998. *Dictionary of Lexicography*. London–New York.
- HARTMANN, REINHARD R. K. 2000. A rejoinder to Laurence Urdang. *International Journal of Lexicography*, 3. 194–196.
- HERCZEG GYULA 1952. *Olasz–magyar szótár*. 1–2. kötet. Budapest.
- HERCZEG GYULA 1955. Észrevételek Koltay-Kastner Jenőnek az Olasz–magyar szótárról írott bírálatához. *Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, 8. 184–192.
- HEXENDORF EDIT et al. 1956. Megjegyzések A magyar nyelv kézisztárának szemelvényeihez. *Magyar Nyelvőr*, 93–100.
- IJL = *International Journal of Lexicography*. Oxford.
- JOHNSON, SAMUEL 1755. *A Dictionary of the English Language*. London.
- KOLTAY-KASTNER JENŐ 1954. Herczeg Gyula: Olasz–magyar szótár. 1–2. kötet. *Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, 1–2. sz. 527–541.
- KONTRA MIKLÓS 1994. Országh László életművének néhány tudománytörténeti vonatkozása. A Magyar Nyelvészek VI. Nemzetközi Kongresszusán, az Országh László emlékére rendezett szekcióban 1994. augusztus 24-én, Egerben elmondott előadása. *Nyelvtudományi Közlemények*, 94. 1994–1995.

- LÁZÁR A. PÉTER 1996. Breaking new ground. A review of Cambridge International Dictionary of English. *The Even Yearbook*, 21–55.
- LÁZÁR A. PÉTER–VARGA GYÖRGY 1999. The kind of dictionary you need but aren't quite sure exists. Reflections on the „new” English dictionary from Akadémiai Publishers. *NovELTy*, 1. 66–77.
- LOVAS ISTVÁN 1998. Új angol–magyar és magyar–angol nagyszótár. Hol itt a probléma? *Magyar Nemzet*, 1998. szept. 25.
- MAGAY TAMÁS 1966. A magyar szótártani irodalom könyvészete 1945-től 1964-ig. ORSZÁGH LÁSZLÓ (szerk.): *Szótártani tanulmányok*. Budapest.
- MAGAY TAMÁS 1974. *Idegen nevek kiejtési szótára*. Budapest.
- MAGAY TAMÁS (szerk.) 2003. A magyar szótár irodalom bibliográfiája. *Lexikográfiai Füzetek*, 1. Megjelenés alatt.
- MELICH JÁNOS 1907. *A magyar szótárirodalom. A legrégibb szójegyzéktől Pápai Páriz szótáráig*. Budapest. (Nyelvészeti füzetek, 46.)
- NOYES, GERTRUDE E. 1954. The critical reception of Johnson's Dictionary in the later eighteenth century. *Modern Philology*, 175–191.
- OED = MURRAY, JAMES A. H.–BRADLEY, HENRY–CRAIGIE, WILLIAM A.–ONIONS, C. T. (eds.) 1884–1928. *The Oxford English Dictionary*. Oxford. First Supplement 1933.
- OEDS = BURCHFIELD, ROBERT W. (ed.) 1972–1986. *A Supplement to the Oxford English Dictionary*. Oxford.
- ORSZÁGH LÁSZLÓ 1954. Mutatvány A magyar nyelv kézi szótárából. *Magyar Nyelv*, 225–233.
- ORSZÁGH LÁSZLÓ 1955. Szemelvények A magyar nyelv kézisótárából. *Magyar Nyelvőr*, 81–87.
- ORSZÁGH LÁSZLÓ 1956a. Johnson lexikográfiai módszere. *Filológiai Közöny*, 3. 251–265.
- ORSZÁGH LÁSZLÓ 1956b. Válasz az értelmező szótárról közölt észrevételekre. *Magyar Nyelvőr*, 355–366.
- ORSZÁGH LÁSZLÓ 1963. Webster's Third New International Dictionary of the English Language. *Nyelvtudományi Közlemények*, 248–252.
- ORSZÁGH LÁSZLÓ (szerk.) 1962. *A szótárírás elmélete és gyakorlata a magyar nyelv értelmező szótárában*. Budapest. (Nyelvtudományi értekezések, 36.)
- OSSELTON, NOEL E. 1989a. English Lexicography From the Beginning Up to and Including Johnson. HAUSMANN, FRANZ JOSEF–REICHMANN, OSKAR–WIEGAND, HERBERT ERNST–ZGUSTA, LADISLAV (Hrsg.): *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. Berlin–New York. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft.)
- OSSELTON, NOEL E. 1989b. The History of Academic Dictionary Criticism With Reference to Major Dictionaries. HAUSMANN, FRANZ JOSEF–REICHMANN, OSKAR–WIEGAND, HERBERT ERNST–ZGUSTA, LADISLAV (Hrsg.): *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. Berlin–New York. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft.)
- PAJZS JÚLIA 1999. Országh László–Magay Tamás: Angol–magyar nagyszótár. Országh László–Futász Dezső–Kövecses Zoltán: Magyar–angol nagyszótár. Budapest. *Magyar Nyelvőr*, 245–248.; *Élet és Irodalom*, 1999. január 15.
- QUEMADA, BERNARD 1967. *Les dictionnaires du français moderne, 1539–1863*. Paris.
- QUEMADA, BERNARD 1972. Lexicology and lexicography. SEBEOK, THOMAS A. (ed.): *Current Trends in Linguistics*. Vol. 9. 395–475. The Hague.
- RIPFEL, MARTHA 1989. *Wörterbuchkritik. Eine empirische Analyse von Wörterbuchrezensionen*. Tübingen. (Lexicographica. Series maior, 29.)
- RYPINS, STANLEY 1925. Johnson's dictionary reviewed by his contemporaries. *Philological Quarterly*, 4. 281–286.
- SLEDD, JAMES–EBBITT, WILMA R. 1962. *Dictionaries and that Dictionary. A Casebook On the Aims of Lexicographers and the Targets of Reviewers*. Chicago.

- STARNES, DE WITT–NOYES, GERTRUDE E. 1946. *The English Dictionary from Cawdrey to Johnson 1604–1755*. Chapel Hill.
- STEIN, GABRIELE 1985. *The English Dictionary before Cawdrey*. Tübingen. (Lexicographica. Series maior, 9.)
- URDANG, LAURENCE 2000. A surrejoinder to Reinhard Hartmann. *International Journal of Lexicography*, 4. 313–315.
- VAN STERKENBURG, PIET G. J. 1984. *Van woordenlijst tot woordenboek. Inleiding tot de geschiedenis van woordenboeken van het Nederlands*. Leiden.
- W3 = GOVE, PHILIP B. (ed.) 1961. *Webster's Third New International Dictionary of the English Language. Unabridged*. Springfield. Ismertetés: ORSZÁGH LÁSZLÓ 1963. *Angol Filológiai Tanulmányok*, 133–139.
- ZGUSTA, LADISLAV 1988. *Lexicography Today. An annotated bibliography of the theory of lexicography*. Tübingen. (Lexicographica. Series maior, 18.)
- ZOLNAI BÉLA 1955. Megjegyzések a készülő magyar kézi szótárhoz. *Magyar Nyelv*, 1955. 324–328.

This article deals with the critique of dictionary criticism in Hungary. It starts with a history of academic dictionary criticism in England with reference especially to the Oxford English Dictionary (OED) and also to the controversy about the 1961 edition of Webster's Third (W3). The article then goes on to discuss debates and controversies over some Hungarian dictionaries of the past such as Gy. Herczeg's Italian-Hungarian (1952) and the 7-volume Dictionary of the Hungarian Language (1959–1962). The author tries to give aspects of adequate dictionary criticism, pointing out that it should always be objective and analytical, and never biased or emotional as it had often been prone to political prejudice during the past decades.

MÁRKUS ÉVA

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Szóföldrajzi vizsgálódások a Budai-hegység német nyelvjárásaiban

Tárgyszavak: *dialektológia, középbajor nyelvjárás, magyar jövevényszavak, magyarországi német nyelvjárások, nyelvjáráskutatás, szóföldrajz*

Előadásomban a 2000-ben megvédett PhD-disszertációm néhány eredményét kívánom bemutatni a 'lexikológia a nyelvjáráskutatásban' témakörében. 1993 és 2000 között terepmunka keretében vizsgáltam a Buda környéki, attól nyugatra fekvő magyarországi németek lakta falvak nyelvjárásait. A hét vizsgált település Budakeszi, Budaörs, Törökbálint, Bia, Torbágy, Etyek és Zsámbék volt. Mind a hét település mára erősen asszimilálódott, a német nyelvjárást jobbára már csak az idős emberek beszélik. Így közülük kerültek ki az adatközlőim is. Falvanként átlagban három embert kérdeztem meg, a lekérdezett nyelvi anyagról hangfelvétel készült, amelyet később fonetikusán átírtam. Az itteni németek középbajor, más néven keleti dunai bajor nyelvjárást beszélnek. A tanulmány jól egészíti ki Manherz Károly *Deutsche Mundarten im Pilisch-Gebirge* című munkáját, amely hat másik Buda környéki település – Pilisvörösvár, Piliscsaba, Dág, Leányvár, Csobánka, Üröm – nyelvjárását dolgozza fel.

A dolgozat egyik alapkérdése az volt, milyen fokú a másodikként emlegetett regionális kiegyenlítődés a vizsgált falvak között. E kérdés megválaszolásához mindenképpen összehasonlítható nyelvi korpuszra volt szükség. A legmegfelelőbbnek a Hutterer Miklós által összeállított 600 lexikai egységből – többnyire szavakból, néhány rövid mondatból, illetve kifejezésekből – álló kérdőív tűnt. A kérdőív a hétköznapi élet szavaiból válogat, rokonsági kapcsolatok, színek, számok, állatok, növények, ételek, eszközök, a paraszti élet kifejezései. Ezeket vettem hangsúlyra dokumentálás és archiválás céljából minden egyes településen. Az említettek alapján kb. 20 kazettán több mint 20 órás nyelvi anyag született.

A gyűjtött nyelvi anyag segítségével részletesen leírható volt a települések nyelvjárásainak hangtana, majd ezeket össze lehetett vetni egymással. Így megállapítható volt, hogy hozzávetőlegesen 80%-ban egyeznek a nyelvjárások, és a fennmaradó mintegy 20% mutat különböző hangtani vagy lexikális eltéréseket. A hangtan és a szóföldrajz képezte a dolgozat két fő fejezetét. A fonetikus átíráshoz a magyarországi német dialektológiában használatos transzkripció jeleket használtam.

A nyelvjárások közötti eltéréseket egyrészt térképeken ábrázoltam, illetve a függelékben táblázatos formában is megtalálható a korpusz összes feldolgozott eleme ábécérendben 45 oldalon, ami így *szótárszerűen* is használható. Technikai megoldásként a táblázatos formát választottam, függőlegesen sorakoznak irodalmi német nyelven a korpusz szavai és vízszintesen egymás mellett az egyes falvakban előforduló nyelvjárási megfelelőik. Az táblázatban a hangfelvételeken előforduló összes változat szerepel, tehát nemcsak a kiejtésbeli, fonetikai variánsok, hanem a lexikális változatok is. A könnyebb átláthatóság kedvéért lábjegyzetben szerepelnek az esetleges példamondatok, kifejezések, szóösszetételek; jelentésbeli megköltések, pontosítások (például Törökbálinton a 'barázda' lekérdezésekor megkülönböztették a 'földkupac' és a 'vályú, mélyedés' elnevezését); jövevényszavak eredetének magyarázata, illetve esetleges morfológiai és további lexikális változatok, nyelv- szociológiai megköltések, például idősök nyelve, előkelő szóhasználat, gúnynév.

A *szófeldrajzi rész térképei* tematikus csoportokba rendezve szerepelnek a dolgozatban, melyek a következők: rokonsági fokok megnevezése, mezőgazdasági szavak (növények, szerszámok, foglalkozások, tevékenységek), állatok, élelmiszerek nevei, ruházat, közlekedés és az egyéb, vegyes kategória.

A 22 kötetes *Deutscher Wortatlas* ('Német Szóatlasz') térképei segítségével nyomon lehet követni, hogy német nyelvterületen hol jelennek meg a lekérdezett fogalmak az interjúkban megadott szóalakjai. Ezek általában a középbajor, keleti dunai bajor területeken jellemzők, de mivel a vizsgált nyelvjárások keverék-nyelvjárások, más nyelvjárási területek is előfordulnak. Megjegyzendő továbbá, hogy Buda a bécsi köznyelvet közvetítette a környező falvak felé, így például a Mädchen ('lány') *Madl Mensch*, a Grummet ('sarjú') *Gram(m)at*¹ vagy a Roggen ('zab') *tr(o)ad* megfelelőis kifejezetten Bécs környékére jellemző. A leer *laa(r)* ('üres'), az auswringen *auswinden* ('kicsavarni'), a Frühling *fruj(o)ar* ('tavasz'), a pflügen *ockan* ('szántani'), a gácsér *anta*, *anten*, *anterer*, a Distel ('bogáncs') *Dist(e)l*, a Pilz ('gomba') *Schwammerl*, a Spatz ('veréb') *Spotz* megfelelőis *dunai bajor*. Dunai bajor a gähnen ('ásítani') *Mai au(f)reiß(e)n* formája (München, Landshut, Freising környékén). Az -el végződés vokalizált változatai szintén középbajor jellemzők, -i alakban Ybbs és Melk környékén, -ö/-l alakban Passau környékén, az -ü alak pedig ritka, Burgenlandban és Bécstől északra fordul elő. A Schornstein ('kémény') *raufang*, *rauchfang* alakban középbajor – bár Bécsben már *Rauch-/Raupfang* fordul elő –, München környékére pedig a *Kamin* jellemző, mint ahogy ez Zsámbékon is felerősült.

A heiser ('rekedt') *has(a)rig* alakja *osztrák*, az Etyeken előforduló *g(')ri(e)glt* pedig rendkívül ritka, mindössze 4 jelzésre akadtam, mindegyik középbajor területen, Münchentől kissé délre található. Az Augenbraue ('szemöldök') *-bram* alakja *osztrák*, az Augenlid ('szemhéj') *-deck(e)l* alakja délnémet (sváb-bajor). A Peitsche ('osztor') *Peitschen* alakban *osztrák dunai bajor* (Pozsonytól Melkig) vagy északbajor. A 'kaszát kalapálni' *dangeln*, *taungeln* alakja *osztrák nyelvjárási* jellemző, közép- és

¹ Az *osztrák* alak a *Groamat/-d* lenne. *Gram(m)at/-d* az északbajor területre is jellemző.

délbajor területen is, (bár Bécs kiesik, mert maga körül egy kis *dengeln*-szigetet képez), ezt a szóalakot használják. A Stachelbeere ('egres') *Ogrosl* alakban osztrák közép-bajor. A 'Heu umkehren' ('szénát forgatni') *umkean* alakban osztrák közép- és délbajor területen fordul elő, nagyjából az ország középső sávjában, illetve keleten is Burgenlandban. A veredeln ('nemesíteni') *pötzen* alakban osztrák. A Kater ('kandúr') *Koda* alakja (Etyek, Zsámbék, Bia, részben Torbágy) osztrák, illetve Straubingig benyúl német területre, *Kodera* alakban pedig (Budakeszi, Budaörs, Törökbálint, részben Torbágy) Burgenlandban jellemző. A 'szilva' *Zwetschn/Zweschpm* alakban osztrák közép-bajor. *Zweschpm* (Pozsonytól keletre) egyetlen jelölést találtam. A 'paraj-tarack' *bai/bei* alakban szintén osztrák közép-bajor (Melk, St. Pölten), *Bai(e)r/Baia* alakban keletebbre, Bécs környékén vagy délbajor területen jellemző. A Samstag ('szombat') *Samstog/Samstoch* alakban Pozsony, Bécs környékén. A 'gúnár' *ga(u)nassa* az osztrák–magyar határvidéken jellemző, *gaunassa* alakban egy piciny, Brünn melletti dél-morva nyelvjárási szigeten; általában pedig a *gonassa* alak a Pozsonytól Ybbsig terjedő dunai bajor alak, szemben a *ganserer* alakkal, ami a Duna felső folyásvidékére jellemző. Burgenlandi osztrák alak a *Hetscherl* ('csipkebogyó'), Bécsben már *Hetschepetsch*-t mondanak. A pókháló *Spinnawettan* alakban a Fertő-tó környékén és osztrák területen, a közép-bajor nyelvterület legdélibb részén fordul elő. (A Duna vonala mentén *Spinnahaut*-ot mondanak.) A Pfriem ('ár-cipészszerszám') *Ertl* alakban a Fertő-tó környékén, Burgenlandban, illetve délbajor területen jelenik meg.

A 'keresztanya, keresztapa' megfelelései különösen érdekesek, ugyanis a *Geidl* és *Goudl* szavak csupán egy Brünn környéki piciny dél-morva nyelvjárási szigeten képviseltetik magukat. Szintén Brünntől Ybbsig, a Duna vonalától északra jelenik meg a Ferkel *fa(d)l* alak, a *fadl* pedig osztrák jellemző, a Duna vonalán és attól délre mondják így a 'malac'-ot. A hímgalamb *tauba* megfelelése (Etyek, Bia, Torbágy) Brünn környékén, illetve Ybstől Passau előtti a Duna mentén terjedt el, a *tauw(e)raltaub(e)rer* (Budakeszi, Budaörs, Törökbálint, Torbágy) pedig Bécstől délre, a Fertő-tótól nyugatra jelenik meg. A Gurke ('uborka') *Umurkn* alakja osztrák, a vokalizált *Umuakn* pedig Párhagen és Rust környékén fordul elő. A Brennessel ('csalán') diftongizált formája *Breinessel/Brejnessel* Kőszeg környékén egy pici szigeten, illetve dél-cseh területen, Budweis környékén fordul elő. A Henne ('tyúk') *Hein/Hejn* alakban szintén Budweis környékén jelenik meg (*Henn* lenne a dunai bajor alak). Néha a sváb-alem. nyelvjárási terület is feltűnik, például a *Leicht* ('temetés') Bécs, de Stuttgart környékén egyaránt jellemző.

Az Elster ('szarka') *Kägretsch* megfelelés kifejezetten sváb-alem., ugyanis Biberach és Memmingen környékén fordul elő². A *Heuschrecke* ('szöcske') a sváb-alem. nyelvjárási területen (Ulm, Stuttgart, Rottweil, Tübingen) vagy dél-morva nyelvjárási területen, Brünn környékére jellemző, illetve előfordul délbajor területen is, a St. Gallen–Graz–Kőszeg vonal mentén. (A dunai bajor megfelelés a *Heuhupfer*, illetve *Heuschneck* lenne.) A Kartoffeln ernten ('krumplit a földből kiszedni')

² A *kadl* pedig, az összetett szó második eleme, osztrák területen fordul elő, bár nem kagratschkadl, hanem oisterkadl alakban.

ausmachen megfelelője az elzászi-alem. terület északi részén fordul elő, közel a középnémet rajnai-frank nyelvi határhoz³. A Hügel ('domb') *riegl* megfelelés, amit csak Zsámbékon, Bián és Törökbálinton ismertek, a Graz–Kőszeg–Baden háromszögben jellemző, tehát közép- és délbajor területen is. *Délbajor* és tiroli a *Tomate* ('paradicsom') *Paradeis* megfelelése – az osztrák középbajor megfelelés *Paradeiser* lenne –, és az Erdbeere ('eper') *Eaba* alakban (Brixen környékén). *(Er(d)beer/ -pir, -bar* lenne az osztrák megfelelő.) A Himbeere ('málna') *Impa* alakban szintén egy Brixen környéki kis sziget, illetve *h* nélküli alak *Imbee* még Kitzbühel környékén, az osztrák középbajor és délbajor határvidéken.

A többi település Hügel *hiegl* ('domb') szóalakja Prágától keletre jelenik meg, *észak-morva* nyelvjárási területen. A 'lámpabél' *Docht* alakban középbajor, a vizsgált területre jellemző zöngétlen ejtésű *tocht* észak- és dél-morva (Brünn), illetve délbajor jelenség. Szintén észak- vagy dél-morva a *touta* Eigelb ('tojásfehérje'). A Fledermaus ('denevér') diftongizált *fleida* alakban magyar területen, a nyugati határszélen vagy Budweis környékén, dél-cseh területen fordul elő. Hasonló szóródást mutat az Obst ('gyümölcs') diftongizált *oubst* alakja is. A Káfer ('bogár') *Káwe* alakban Iglau környékén, cseh területen, diftongizált *Käiwer* alakban pedig dél-morva (Brünn) területen található meg. (Dunai bajor lenne a *Käfer* alak, vagyis itt nem jellemző az *f > v* váltás a zöngésedés irányába.) A 'béka' *kroust* szóalakja Burgenlandban jellemző; *kroust*, *kraut*, illetve *krouth* alakban pedig délbajor, tiroli területen is megtalálható. (*Frosch* lenne a dunai bajor megfelelő.) A 'boka' *knöpe(r)* alakja Pozsony környékén, illetve Béctől kicsit északra, szigetszerűen jelenik meg. A 'sündisznó' *Saunig(e)* alakban a Fertő-tó környékén található meg szigetszerűen. A klein ('kicsi') *kla* alakja *északbajor–keleti frank* jelenség (Nürnberg és környéke), illetve cseh területen Iglau környékén fordul elő, vagy *kla(n)* formában középbajor, de csak Pozsony környékén fordul elő vagy rajnai frank (Mainz környékén). (A dunai bajor alak ez esetben *kloa* lett volna.) A Brombeere ('fekete szeder') *-bia* végződéssel északbajor jelenség. (Bécs környékére például *Bromber* jellemző.) Tehát a dunai bajor vagy középbajor elemek mellett előfordulnak délbajor, északbajor, sváb-alem. és cseh, morva nyelvjárási elemek is.

A térképeket a nyelvészeti eljárás szerint két csoportra lehet osztani; léteznek *onomaziológiai* térképek, ezek vannak döntő többségben, például az 'anyós' vagy 'após' nyelvjárási megfelelőit tartalmazzák, és van néhány *szemaziológiai* térkép is a tárgyalta fejezetben, például a 'Laub' ('lomb') szó jelentése általában a vizsgált nyelvjárásokban is 'lomb', de egy településen, Bián a 'kukorica levél' megnevezésére használták, és nem ismerték a 'lomb' jelentést. A nyelvjárási *moosn* szó általában 'seb'-et jelent, de van település, ahol 'anyajegy'-et is (Zsámbék, Budaörs, Törökbálint), esetleg 'folt'-ot (Budaörs). (Budaörs nem használta 'seb' jelentésben.) A Narbe → *moosn* megfelelés dunai bajor kifejezés, de osztrák területen nem jellemző (ott a Narbe *noám* jellemző), inkább Regensburgtól Salzburgig a német dunai bajor területen. A 'fromm' szó a települések felében a 'szelíd' tulajdonság jelölésére szolgál, másutt a 'vallásos' tulajdonságot jelöli. A 'Krauthahn' szó (Kraut=Kröte) pedig

³ Előfordul még a *klauben* alak is, ami dunai bajor.

néhol 'zöldgyík'-ot, néhol 'valamilyen madár'-t, néhol 'féreg'-et, 'kukac'-ot jelöl, alternatív jelentésként megadták még egy településen az átvitt értelemben használt 'szoknyavadász' jelentést is.

A szóföldrajzi különbségek, eltérések okai a legtöbb esetben az eltérő német nyelvjárási elnevezések, például a 'toboz' nevében a 'fenyő' megjelölése *Fichte* ('lucfenyő') vagy *Tanne* ('jegenyefenyő'). Említhető még a Base–Muhme ('néni') / *paazl-maam*, a Schnur–Schwiegertochter ('meny'), a Schwiegersohn–Tochtermann ('vej'), utóbbi elnevezés szó szerinti jelentése: 'vki. lányának a férje'), a Witweib–Witfrau ('özvegyasszony'), a Frucht–Weizen ('búza'), a Grummet–Nachgras ('sarjút', előbbi elnevezés a zöld sarjadó második aratásra utal, utóbbi az aratás után kinövő fűre), a Kornblume–Fruchtblume ('búzavirág'), a Grabschaufel–Stichschaufel ('ásó', előbbi előtagja a graben 'ásni', utóbbi előtagja a stechen 'szúrni' igére vezethető vissza, az utótag mindkét esetben 'lapát'-ot jelent), a Goldamsel–Gelbamsel ('sárgarigó', az első szó előtagjában az 'arany' szó szerepel), a Breme–Rossfliege ('böglyő', utóbbi elnevezés szó szerinti jelentése 'lólégy'; az első kifejezés Törökbálinton 'viráglevél'-t jelent, nem 'böglyő'-t) vagy a Station–Bahnhof ('pályaudvar') ellentét.

Egyes esetekben a különbségek oka nem német nyelvjárási ellentétek, hanem magyar vagy szerb elnevezések átvétele, például a 'toboz' elnevezése Etyeken eltér, a magyar 'csiga' szóból képzett elnevezést használják, vagy ugyancsak Etyeken a német Schwager/*schvoogá* ('sógor') mellett a magyar sógor/*schougá* szó átvett alakja is előfordul. A 'rigó' jelölésére egymás mellett áll a német *Amsel* és a magyar *rigó*, ami Torbágyon egy érdekes, vegyes szóösszetételhez vezetett: a német *gelb* ('sárga') nyelvjárási megfelelője és a magyar *rigó* összekapcsolásából alakult ki a *köövrigó*. A 'varjú' elnevezésénél a német *Krähe kraagá* ('varjú') – Törökbálinton – és *Dohle* ('csóka') – Etyeken, Budakeszin, Budaörsön – mellett a magyar 'csóka' is előfordul *tschougá* alakban Torbágyon. A csikó *tschikerl*-ként (Bia kivételével mindenütt) és *Füllen*-ként is (Törökálint és Budaörs kivételével mindenütt) megjelenik. A 'lepke' elnevezésére a *Sonnenvögerl* ('napmadárka' valódi bajor képződmény Etyeken, Zsámbékon, Törökbálinton, Budaörsön) és *Schmetterling* (Torbágyon, Bián, Budakeszin és Budaörsön) mellett Törökbálinton – ahol jelentős rác kisebbség is élt eredetileg, míg be nem olvadtak –, a szerb *tsitsamétse* ('citromfű, barka') is megjelenik.

Vannak különbségek, amelyek egyetlen települést választanak el a többitől, ilyen például az Ähre–Korn ('kalász') szembenállás, mások jobban megosztják a vizsgált területet, például a 'farsangi fánk' *foschinkropfá* ('farsangi fánk') mellett *tsimetkropfá* ('fahéjas fánk')-ként is megjelenik, a 'csöröge fánk' pedig igen változatos elnevezésekkel szerepel: száraz fánk, tojásos fánk, kanál fánk, élesztő fánk, illetve fahéjas fánk.

A hangtani, a szóföldrajzi és az összegző térképekkel együtt a dolgozat összesen 138 térképet tartalmaz, így *regionális atlaszként* is használható. A vizsgált terület kicsi, ezért minden nyelvi adat közvetlenül felírva szerepel a térképeken az egyes falvak mezőiben. Nem volt szükség jelek, illetve jelmagyarázat használatára.

A nyelvi érintkezés eredményeképpen magyar jövevényszavak is megjelentek a vizsgált német nyelvjárásokban, például *vike* ('bika'), *punde* ('bunda'), *pipotschn* ('pipacs'), *vieresch* ('béres'), *pedraints* ('petrence'), *sollasch* ('szállás'), ezek általában szintén megosztják a területet; vagy nem ismerik őket egységesen mindenütt, csak egyes falvakban használják; vagy fonetikus eltéréssel vették át őket, például a 'bika' esetében, ami Törökbálinton *viko*-ként jelenik meg *vike* helyett.

Végezetül megemlítem, hogy lehetőség nyílt a vizsgált nyelvjárások 20. századi változásának nyomkövetésére is, ugyanis 1929-ből és 1933-ból fennmaradt két disszertáció Budakeszi hangtanáról (Eszterle tollából) és Budaörs alaktanáról (Riedltől). Az ezekben talált nagy számú nyelvi anyagot összevettem a '90-es évek anyagával, így megállapíthattam néhány fejlődési tendenciát. Ezekből kiemelhető a lexikológia területéről egyes régi bajor elnevezések, például az *Ergetag* ('kedd') és a *Pfingstag* ('csütörtök') eltűnése, ugyanis a század végén már csak az irodalmi német eredetű *Tinstoch*, *Tunestoch* elnevezések voltak lekérdezhetők.

Jelmagyarázat: á → a hanghoz közeli Schwa-hang

IRODALOM

- HUTTERER, CLAUS JÜRGEN 1963. *Das Ungarische Mittelgebirge als Sprachraum. Historische Lautgeographie der deutschen Mundarten in Mittelungarn*. Halle. (Mitteldeutsche Studien, 42.)
- MANHERZ, KARL 1986. *Deutsche Mundarten im Pilisch-Gebirge (Werischwar/Pilisvörösvár, Tschawa/Piliscsaba, Dag/Dág, Leinwar/Leányvár, Tschowanka/Csobánka, Erben/Üröm)*. Budapest. (Ungarndeutsche Studien, 3.)
- MÁRKUS, ÉVA 2000. *Deutsche Mundarten im Ofner Bergland*. Budapest.
- MITZKA, WALTHER–SCHMITT, LUDWIG ERICH 1955–1980. *Deutscher Wortatlas*. Bd. 4, 7–22. Gießen.
- ESZTERLE M. EDIT 1929. *A budakeszi német nyelvjárás hangtana*. Budapest. (Német philológiai dolgozatok, 41.)
- RIEDL FERENC 1933. *A budaörsi német (középbajor) nyelvjárás alaktana*. Budapest. (Német philológiai dolgozatok, 56.)

Die Autorin untersuchte in den Jahren 1993–2000 die deutschen Mundarten von sieben Dörfern im Ofner Bergland/Ungarn. Die vorliegende Studie behandelt die wortgeographische Untersuchung der oben erwähnten Mundarten. Sie versucht, die vorgefundenen dialektalen Wörter/Ausdrücke auf großdeutschem Gebiet zu lokalisieren, um die abgefragten Ausdrücke mundartlich einordnen und sie gruppieren zu können. Mehrheitlich sind die untersuchten Mundarten mittelbairisch, wobei die große Wirkung der Verkehrssprache Wiens nicht vergessen werden darf. Außerdem finden sich noch schwäbisch-alemannische, nord- und süd-mährische, südböhmische, nord- und südbairische sowie ostfränkische Elemente. Es wurden semasiologische und onomasiologische Untersuchungen durchgeführt. Die Studie beleuchtet die Gründe der wortgeographischen Verschiedenheiten, dabei wird kurz auf die ungarischen Lehnwörter eingegangen.

MURÁNYINÉ ZAGYVAI MÁRTA

Eszterházy Károly Főiskola

Egy német–magyar/magyar–német analitikai kémiai szakszótár előkészületeiről II.

Tárgyszavak: körkérdés, szakszótár, szótárhasználat, szakfordítók, kémikusok, német nyelv

1. Bevezetés

A következő cikk a X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszuson tartott *Egy analitikai kémiai szakszótár előkészületeiről* című előadáshoz kapcsolódik, amely egy 1999-ben rendezett körkérdés eredményeit és az eredményekből levonható következtetéseket ismertette. Az akkori adatok 2000-ben egy újabb felmérés eredményeivel bővültek. A körkérdések közös célja az volt, hogy adatokat gyűjtsünk egy német–magyar/magyar–német analitikai szakszótár megírásához.

Az 1999-es kérdőívvel a kémia különböző területein dolgozó és kutató szakembereket kerestünk meg, míg a 2000-es változat megkérdezettjei a német nyelvvel foglalkozó fordítók, szakfordítók, tolmácsok, illetve szaktolmácsok közül kerültek ki.

Az első felmérésben feltett kérdések a kémikusok általános adatain kívül idegennyelv-ismereteikre, nyelvtudásuk felhasználási lehetőségeire, szótárismereteikre és szótárhasználatukra vonatkoztak, míg a második körkérdés az általános adatok mellett a válaszadók megbízásaira, megbízóira, szótárismereteikre és szótárhasználatukra irányult. A kérdések célja az volt, hogy adatokat szolgáltatassanak a leendő szakszótár célcsoportjával, típusával, a szócikkekben szereplő információk jellegével és mennyiségével kapcsolatban, valamint képet adjanak a német nyelvnek a kémia területén betöltött szerepéről is.

2. A körkérdések megkérdezettjei

Az 1999-es körkérdés során 16 felsőoktatási intézmény 42 kémiával foglalkozó tanszékére küldtünk kérdőíveket (kb. 140 darabot), amelyekből 60 kitöltött példány érkezett vissza. A válaszadók mindannyian a felsőoktatásban dolgozó oktatók és kutatók voltak. A 2000-es körkérdés során közel 192 fordító- és tolmácsirodát kerestünk meg (legtöbbjüket levélben), és annak ellenére, hogy a megkérdezhető egyének becsült száma jóval meghaladja az első körkérdésben potenciálisan résztvevők számát, valamint a második kérdőív kitöltése jóval rövidebb időt vett igénybe, összesen 38 értékelhető ívet kaptunk vissza. Az alacsony mintaszám egyfelől óvatosságra int a levonható következtetések tekintetében, másfelől elgondolkodtat – hiszen a negatív eredmény is eredmény –, vajon mivel magyarázható az

érdeklődés hiánya. Ha nem feltételezzük, hogy a felsőoktatásban dolgozó kémikusok általában nagyobb segítőkézséget tanúsítanak, valamint hogy a fordító- és tolmácsi irodák munkatársainak visszafogottsága finansziális okokra vezethető vissza, a fenti tényből a készülő szótár szempontjából az a következtetés vonható le, hogy a felsőoktatásban dolgozó kémikusok számára nagyobb jelentőséggel bírhat egy magyar–német/német–magyar analitikai szótár. Kérdés persze, hogy mi lehet ennek az oka. Elfogadható magyarázatnak tűnik ebben az esetben, hogy a fordítóirodák igen kevés kémiai témájú megbízást kapnak, a munkatársak tehát nem gyakran érzik egy ilyen jellegű szótár hiányát. Ezt a következtetést a 2. körkérdésben kapott válaszok is alátámasztják. Azt viszont, hogy miért kevés a fent említett megbízások száma, valószínűleg arra lehet visszavezetni, hogy a kémiai szaknyelvben is fokozatosan egyeduralkodóvá válik az angol nyelv a nemzetközi tudományos és üzleti kapcsolatok terén, illetve hogy a kutatókat idegennyelv-ismereteik általában képessé teszik arra, hogy szakmai téren – szakirodalom feldolgozása, publikációk/előadások írása, szakmai levelezés, szóbeli konzultációk stb. – külső segítség igénybevétele nélkül boldoguljanak.

Fontos megemlítenünk a megkérdezettek körének összetételét illetően, hogy a 2. körkérdésben beérkezett 38 kitöltött kérdőív 25:13 arányban származik fordítótól, illetve szakfordítótól, valamint azt, hogy 8 szakfordító az általános fordítónak szóló kérdőívet is kitöltötte, így a tőlük két ízben kapott információkat csak egyszer lehetett figyelembe venni.

Szakmai képzésük tekintetében viszonylag jól körülhatárolható csoportok rajzolódtak ki: kutatók a felsőoktatás területéről (nyelvi ismereteik tekintetében heterogén csoport, 60 fő), szakfordítóként (is) dolgozó vegyészmérnökök, akik kémiai szakfordítói vizsgával is rendelkeznek (4 fő), szakfordítóként (is) dolgozó egyéb mérnökök, akik (műszaki) szakfordítói vizsgával rendelkeznek (5 fő), fordítóként (is) dolgozó, jó német nyelvtudással rendelkező mérnökök (11 fő), fordítóként (is) dolgozó nyelvtanárok (6 fő), fordítóként (is) dolgozó, nem kémiai végzettséggel és nem nyelvtanári végzettséggel rendelkező, de a nyelvet jól ismerő szakemberek (4 fő).

3. A fordítói megbízások és a megbízók

A válaszadók egyharmada (10 fő) nem vállal kémiai tárgyú vagy kémiával részben összefüggő fordítást, a fennmaradó 20 fő pedig vállal(na) ugyan, de általában ritkán érkezik hozzájuk ilyen kérés. A legtöbben (9 fő) havonta egy alkalommal, 5 fő évente, 2 fő félévente, 2 fő legalább hetente és 2 fő még egyáltalán nem kapott ilyen munkát. Kiszámítottuk, hogy ilyen gyakoriság esetén egy fordító átlagosan kb. havonta egyszer, egészen pontosan 11,3 alkalom/fő/év számíthat kémiai tárgyú megbízásra. Ez a gyakoriság is alátámasztja azt a feltevést, hogy csak (kémiai tárgyú) szakfordítás nem biztosítana teljes idős foglalkoztatást, azaz két lehetséges alternatíva kínálkozik: vagy több szakterületet felölelő szakfordítói képzésre van szükség, vagy a szakfordítói tevékenység csak mellékállásként üozhető. Az egyik válaszadó, aki egyébként egy fordító- és tolmácsiroda ügyvezetője is, a következő – más fordítók által is gyakran hangoztatott – véleményt írta a kérdőív „egyéb megjegyzések” pontjához: „Csak az lehet jó szakfordító, aki a terület szakembere is

egyben. Nem hiszek az ettől független szakfordítóképzésben. Szakszöveget csak akkor lehet jól lefordítani, ha érti az ember szakmailag, hogy mit fordít.” Ez utóbbi kétségtelenül igaz, ha azonban figyelembe vesszük, hogy egy ember csak nagyon korlátozott számú szakterületen lehet otthon, akkor csak a második alternatíva jöhet számításba, amelynek hátránya viszont, hogy – mivel nem túl gyakori a megbízások száma – nehezen szerezhető, illetve tartható meg a fordítói rutin.

A megbízások, pontosabban a fordítandó szakszövegek jellege eltérő, többségükben (60%-ban) azonban „gyakorlati jellegű” szakszövegekről – használati utasításról, levélről, prospektusról, reklámanyagról, szerződésről, szabványról, szabadalomról stb. – van szó. Ez összhangban van azzal, hogy a megbízók zöme az ipar területéről való; azaz vagy az iparban dolgozó vegyészek, vagy vegyészeti, illetve egyéb ipari cégek közül kerül ki. Az iparból érkezik a megbízások mintegy 62%-a. Az oktatásban dolgozó kutatók összesen 12%-kal képviseltetik magukat, ami alátámasztja azt a fenti feltételezést, hogy többnyire saját nyelvtudásukra támaszkodnak.

A fordítások iránya tekintetében eltolódás tapasztalható a németről magyarra történő fordítás javára. (Főként magyarra fordít 44%, főként németre 11%, fele-fele arányban mindkét nyelvre 45%.) Itt természetesen csak azon válaszadóktól származó információkat vettünk figyelembe, akik mindkét irányban vállalnak fordítást (18 fő). A fenti eltolódás arra enged következtetni, hogy valamivel nagyobb szükség van a leendő szakszótár passzív, azaz német–magyar felére, valamint újra alátámasztja azt a megállapítást, hogy a fordítói megbízások elsősorban a német szakirodalmat „csak” felhasználó ipari szakemberektől származnak, míg a kutatók általában nem fordulnak segítségért a fordítókhoz.

4. A szótárismeret és a szótárhasználat

A szótárismeretre a kérdőívekben három kérdés vonatkozott. A kérdések megfogalmazása részben különbözött ugyan a két körkérdés során, de nem befolyásolja a válaszok értékelhetőségét. A három kérdés arra irányult, hogy a válaszadók ismernek-e két- vagy többnyelvű általános szótárakat, egynyelvű kémiai, valamint két- vagy többnyelvű kémiai, illetve nem kémiai szakszótárakat.

Az első kérdésre válaszolva mindkét körkérdésben legtöbbször a Halász Előd-féle szótárakat (HALÁSZ 1952; 1957) adták meg, beleértve az átdolgozott kiadást is (HALÁSZ–FÖLDES–ÜZONYI 1998). Ezen kívül elvétve megemlítettek még egyéb más szótárakat is, de olyan elenyésző számban, hogy az értékelés során nem érdemes kitérnünk rájuk.

Az egynyelvű kémiai szótárak kapcsán összesen egy mű merült fel, mégpedig a Römpp-féle kémiai lexikon (RÖMPP 1972).

A harmadik csoportban – elsősorban a fordítók és szakfordítók válaszaiban – igen tarka kép bontakozott ki. A válaszadók mintegy 50-féle szakszótárt sorakoztattak fel, melyek azonosítása az adatok hiányosságai miatt nem mindig volt lehetséges. Fontos információ azonban, hogy a hét (részben) kémiai szakszótár (általá-

ban többnyelvűek) esetében a magyar nyelv összesen négyszer szerepel¹ és hogy ezen szótárak „átlagéletkora” 30,5 év. A legtöbbször által ismert és használt szótár ebben a csoportban a Nagy–Klár-féle műszaki szótár (NAGY–KLÁR 1970; 1971).

A két körkérdésben szereplő válaszadók szótárhasználatát és véleményét tekintve a következő megállapítások tehetők: A leggyakrabban használt szótárak mind a két esetben a Halász Előd-féle szótárak (eredeti, illetve átdolgozott kiadás) és a Nagy–Klár-féle műszaki szótár. E két szótár esetében meglepő, hogy a fordítók sokkal nagyobb százalékban adták meg a műszaki szótárt, mint a kémikusok (százalékban kifejezve: 70%:28%), ami arra enged következtetni, hogy a fordítók körében a műszaki szótár ismertebb. Feltűnő továbbá, hogy a fordítók sokkal kritikusabbak a szótárak megítélésében, mint a kémikusok (lásd 3. táblázat).

Akik az átdolgozott Halász Előd-féle szótárt ismerik, fele-fele arányban kiválónak, illetve jónak találják, tehát valószínűleg sokkal inkább elégedettek az új változattal, mint a régivel. Egy fő utalt rá, hogy már nem is használja a régi kiadást.

A szótárhasználat gyakorisága százalékban				
	(szak)fordítók/kémikusok			
	hetente	havonta	félévente	már nem
Halász (rég)				
n=18/37	61/11	33/29	0/60	4/0
Halász (új)				
n=6/0	100/0	–	–	–
Műszaki				
n=19/17	42/6	58/41	0/53	–

1. TÁBLÁZAT

Találati arány százalékban					
	(szak)fordítók/kémikusok				
	mindig	általában igen	50-50 %	általában nem	soha
Halász (rég)					
n=18/37	5,5/17	71/58	18/22	5,5/7	–
Halász (új)					
n=6/0	50/0	16,5/0	33,5/0	–	–
Műszaki					
n=19/17	5/18	58/65	32/7	5/0	–

2. TÁBLÁZAT

¹ A válaszadók jelentős többsége (valamilyen szinten) beszél angolul is, ami lehetővé teszi számukra, hogy német–angol szótárakat is használjanak szükség esetén. Erre ők maguk is többször utaltak.

Szótárak minősítése százalékban					
	(szak)fordítók/kémikusok				
	kiváló	jó	közepes	rossz	nagyon rossz
Halász (régi) n=18/37	0/17	24/64	65/19	11/0	–
Halász (új) n=6/0	50/0	50/0	–	–	–
Műszaki n=19/17	5/24	37/47	42/24	16/5	–

3. TÁBLÁZAT

A válaszadók nem fűztek ugyan a megadott szótárak minősítéséhez minden esetben indoklást, de a Halász Előd-féle nagyszótárról és a műszaki szótárról alkotott véleményük jól összefoglalható. Általánosan mindkét szótárról az a vélemény alakult ki, hogy az idők során nagyon elavultak. A Halász-szótárral kapcsolatban többen megjegyezték, hogy sok benne a téves információ, valamint a műszaki szótárban kifogásolták, hogy a függelék nem dolgozták bele az eredeti szótárba, így megnehezítették a keresést. A Halász Előd-féle nagyszótár átdolgozott kiadását a kérdőívek kitöltésekor még csak kevesen ismerték, de a véleményük egybehangzóan pozitív volt.

A készülő analitikai kémiai szótár szempontjából az egyik legfontosabb kérdés az volt, hogy a válaszadók szakszövegek feldolgozása/fordítása közben milyen nyelvi adatokat keresnek a szótárakban. Az eredményeket a következő táblázat foglalja össze:

A keresett nyelvi adatok (%-ban)				
	(szak)fordítók/kémikusok (n=30/60)			
	nagyon gyakran	gyakran	ritkán	soha
egy német szó magyar jelentése	19/16	31/27	50/52	0/5
egy német szó magyar megfelelője	8/12	44/29	48/49	0/10
egy magyar szó német megfelelője	14/20	54/41	28/37	4/2
egy német szó helyesírása	4/5	12/23	56/60	28/12
egy német szó elválasztása	0/3	0/8	32/35	68/54
egy német szó kiejtése	0/0	0/3	16/24	84/73
egy német főnév névelője	11/26	37/37	44/35	8/2
egy német főnév többes száma	4/6	19/28	65/63	12/3
egy német ige ragozása	4/10	4/32	61/50	31/8

egy német ige vonzata	4/11	33/43	59/43	4/3
egy német szó kifejezésekben való használata	12/13	48/57	36/30	4/0

4. TÁBLÁZAT

A fenti adatok alapján a következő megállapítások tehetők: A két körkérdés eredményei általában erősítik egymást, ám néhány ponton tapasztalható komolyabb eltérés is. Feltűnő például, hogy egy német szó magyar megfelelőjét gyakorta keresők a fordítók körében jóval többen vannak. Mindez azonban nem meglepő, ha meggondoljuk, hogy amíg egy kémikus egy szakszöveg feldolgozása során „mindössze” a szöveg megértésére törekszik, addig a fordítás során a célnyelvi megfelelőket is meg kell találni.

Egyértelműen megállapítható, hogy a fordítók – jobb idegennyelv-ismereteik alapján – jóval ritkábban akadnak meg egy nyelvtani vagy helyesírási probléma miatt, viszont – természetesen elsősorban a nem vegyészként végzett szakfordítók esetében – jóval nagyobb arányban van szükségük segítségre a szakszavak célnyelvi megfelelőinek megtalálásakor, mint a kémikusoknak. Jól kimutatható tehát a kémikus szakemberek azon igénye, amelyet például az egyik válaszadó így fogalmazott meg: „Szakszövegek fordítása közben általában a legkevesebb problémát a szakszavak jelentik, talán több problémát okozhat az általánosabb jellegű részek megértése, illetve fordítása.” Az a sokszor hallott vélemény tehát, hogy egy szakszótárban nincs szükség általános nyelvi adatokra, hiszen aki szakszöveget olvas/fordít stb. „úgyis” ismeri már az adott idegen nyelvet, nem állja meg a helyét. A készülő szótár esetében pedig már csak azért sem, mert – a két körkérdésben résztvevők számából, tehát az érdeklődésből kiindulva – úgy tűnik, hogy a felsőoktatásban dolgozó kémikusok igényeit messzemenőkéig figyelembe kell vennünk.

Mindkét körkérdés résztvevőinek gyakran van/volna szükségük arra, hogy példákat találjanak a keresett szó kifejezésekben való használatára. Ezt az egyébként teljesen jogos igényt többen meg is fogalmazták. Sajnos, azonban a szakszótárakban gyakran nem közölnek több információt, mint a célnyelvi megfelelőt, esetleg a névelővel vagy a szófajmegjelöléssel kiegészítve. Ennek a hiányosságnak számos oka lehet. Mindenesetre törekednünk kell arra, hogy a jövő szakszótárai túlmutassanak egy szópárokból álló szószedeten.

Az eredmények azt mutatják, hogy az új német helyesírás bevezetése miatt felmerülő gondok (még) nem nyomasztják a kérdőívek kitöltőit. Egy fő utalt csak arra, hogy kifejezetten az új helyesírás miatt veszi elő gyakran a szótárt. Meggyőződésem azonban, hogy itt elsősorban arról van szó, hogy addig nem akarnak konfrontálódni a kérdéssel, amíg nem feltétlenül szükséges. Másfelől azonban az is tény, hogy Magyarországon még mindig kevés figyelem irányult erre a jelentős változásra, ami persze azzal is összefüggésbe hozható, hogy a német nyelvészek véleménye is megosztott a reformokkal kapcsolatban. Az azonban nem lehet kérdéses, hogy a készülő szótárnak az új helyesírási szabályokat pontosan figyelembe kell vennie.

5. Összefoglalás

Figyelembe véve a két körkérdés által hozott eredményeket, a készülő analitikai kémiai szakszótárral kapcsolatban a következő összefoglaló megállapítások tehetők:

A szótár felhasználói várhatóan elsősorban a német nyelvet különböző szinten beszélő kémikusok, vegyészkutatók lesznek, tehát igyekeznünk kell felhasználói igényeiket maximálisan kielégíteni. Mivel azonban ez a célcsoport méretét tekintve kicsinek mondható, a szótár által felölelt szakterület pedig erősen behatárolt, célszerű más esetleges felhasználók – tehát elsősorban a (szak)fordítók és (szak)tolmácsok – igényeit is figyelembe venni. A szakszótár célcsoportját tehát kémiai és nyelvi szempontból nézve is szakemberek és laikusok alkotják.

A készülő szótárnak mindkét fordítási „irányt” tartalmaznia kell, nem elegendő csak német–magyar szótárt készíteni. A szótárhasználat célja szerinti tipologizálás alapján tehát fordítói szótárról van szó, amely receptív és produktív részből áll.

A készülő szótárnak többfunkciósnak kell lennie, ami azt jelenti, hogy tartalmaznia kell szemantikai, grammatikai, helyesírási, szakmai (kémiai) információkat is. Különös gondot kell fordítani a szócikkekben szereplő kollokációkra, példákra.

Mivel a kémia minden területét felölelő kétnyelvű szakszótár ma Magyarországon nincs, a szócikkek szelekciója során a „tisztán” analitikai kémiai szakkifejezések mellett lehetőség szerint figyelembe kell venni a kémia egyéb területeit is.

A készülő szótárnak tükröznie kell a tudományterület ma használt szókincsét.

A felhasználók (jogosan) elvárják, hogy a szótárban szereplő információk nyelvi és szakmai szempontból is maximálisan megbízhatók legyenek.

Végezetül pedig számításba kell vennünk, hogy a felhasználók a nyomtatott szótárak mellett egyre inkább az elektronikus szótárakat részesítik előnyben, mely véleményüknek a körkérdések során is több ízben hangot adtak.

IRODALOM

- HALÁSZ ELŐD 1952. *Német–magyar szótár*. Budapest.
- HALÁSZ ELŐD 1957. *Magyar–német szótár*. Budapest.
- HALÁSZ ELŐD–FÖLDES CSABA–UZONYI PÁL 1998. *Magyar–német nagyszótár*. Budapest.
- HALÁSZ ELŐD–FÖLDES CSABA–UZONYI PÁL 1998. *Német–magyar nagyszótár*. Budapest.
- HESSKY, REGINA (Hrsg.) 1996. *Lexikographie zwischen Theorie und Praxis. Das deutsch-ungarische Wörterbuchprojekt*. Tübingen.
- KROMANN, HANS-PEDER 1992. Wörterbücher und ihre Benutzer. Wörterbücher mit Deutsch als Objektsprache. In ÁGEL, VILMOS–HESSKY, REGINA (Hrsg.): *Offene Fragen – offene Antworten in der Sprachgermanistik*. Tübingen. 151–164.
- NAGY ERNŐ–KLÁR JÁNOS 1970. *Német–magyar műszaki szótár*. Budapest.
- NAGY ERNŐ–KLÁR JÁNOS 1971. *Magyar–német műszaki szótár*. Budapest.
- RIPFEL, MARTHA–WIEGAND, HERBERT ERNST 1988. Empirische Wörterbuchforschung. Ein kritischer Bericht. In WIEGAND, HERBERT ERNST (Hrsg.): *Studien zur Neuhochdeutschen Lexikographie* VI., 2. Teilbd. Hildesheim–New York. 491–520.
- RÖMPP, HERMANN 1977. *Chemie Lexikon*. Stuttgart.
- SKUDLIK, SABINE 1990. *Sprachen in den Wissenschaften. Deutsch und Englisch in der internationalen Kommunikation*. Tübingen.

WIEGAND, HERBERT ERNST 1998. *Wörterbuchforschung. Untersuchungen zur Wörterbuchbenutzung, zur Theorie, Geschichte, Kritik und Automatisierung der Lexikographie*. Teilbd. 1. Berlin–New York.

Im Artikel werden die Ergebnisse von zwei Fragebogenaktionen in Ungarn aus den Jahren 1999 und 2000 verglichen und für die Zwecke eines deutsch-ungarischen/ungarisch-deutschen Fachwörterbuchs für analytische Chemie analysiert. 1999 wurden Experten auf verschiedenen Gebieten der Chemie, im Jahre 2000 (Fach)übersetzer aufgesucht. Die gestellten Fragen bezogen sich – über allgemeine Angaben zur Person hinaus – auf Sprachkenntnisse, Wörterbuchkenntnisse und Wörterbuchbenutzung sowie auf Aufträge der Informanten. Die Antworten enthalten wichtige Informationen zum Nutzen, zur Zielgruppe bzw. zum Typ des Fachwörterbuchs für analytische Chemie sowie zum Inhalt der Wörterbuchartikel.

MURÁNYINÉ ZAGYVAI MÁRTA

Eszterházy Károly Főiskola

Egy szakszótár lemmaszelekciós kérdéseiről

Tárgyszavak: lemmaszelekció, szakszótár, kémia, korpusz, előfordulási gyakoriság

1. Bevezetés

Az a kérdés, hogy egy kétnyelvű szótárba mely lexikai elemeket vegyük fel és melyeket ne, a (meta)lexikográfia egyik legnehezebb kérdése. A lexikográfiai szakirodalomban e témáról – más lexikográfiai kérdésfeltevésekkel ellentétben – kevés közlemény látott napvilágot, a megoldásról pedig megoszlik a szakemberek véleménye. Az egységesség hiánya megmutatkozik a szótárak szerkesztőinek különböző eljárási módjában is, hiszen – elméleti megalapozással vagy anélkül – minden szótárszerkesztőnek döntenie kell valamilyen válogatási elv mellett, még akkor is, ha önmaga sem teljesen elégedett a döntéssel, mely többnyire számos kompromisszum eredményeképpen jött létre.

A következőkben azokat a válogatási elveket szeretném ismertetni, melyek egy jövőbeli magyar–német/német–magyar analitikai kémiai szakszótár (a továbbiakban AKSz.) szerkesztése során a munkát vezérlik. Helyhiány miatt azonban gyakran csak arra van lehetőség, hogy a felmerülő problémákat megemlítsük, a kérdés részletes elemzésére az adott keretek között nincs mód.

2. A címszavak kiválasztásának alapelvei

A címszavak kiválasztásának szempontjait három nagy csoportra lehet osztani, melyek azonban részben fedik egymást (lásd HESSKY 1996):

(1) általánosan érvényes, az érintett nyelvektől független szempontok

Az általános elvek a szótár típusával, funkciójával, a célcsoport igényeivel, a szótár alapjául választott szókincssel függenek össze, azaz a szelekció után olyan címszókészletnek kell rendelkezésre állnia, amely mennyiségében és minőségében a lehető legjobban kielégíti a potenciális felhasználók igényeit, valamint a lehető legjobban reprezentálja a vizsgált szakterületre jellemző nyelvi elemeket. Ez az AKSz. esetében azt jelenti, hogy nem kapnak helyet a szótárban regionalizmusok, archaikus szavak és kifejezések, erős szelekció érvényesül továbbá az általános nyelvi elemek és a határtudományok szókincse esetében.

(2) az érintett nyelvekkel összefüggő szempontok

A második szempontcsoporttal kapcsolatban a lexikográfiai szakirodalom még kevesebb tanáccsal szolgál, különösen ha a magyar és német kémiai szaknyelvet tekintjük. Ehhez a csoporthoz tartoznak azok a szempontok, amelyek a két nyelv, illetve az általuk közvetített kultúrák közötti különbségekből és hasonlóságokból adódnak, például a szóképzési, illetve ragozási rendszer különbözőségei, a „hamis

barátok, (faux ami), az internacionalizmusok, kultúraspecifikus különbségek (utóbbiakkal az AKSz. esetében nem kell számolnunk). Különleges és rendkívül nehéz kérdés az anglicizmusok, pontosabban amerikanizmusok kezelése az AKSz. esetében.

(3) pragmatikus szempontok

A harmadik szempontcsoport hatókörébe tartoznak az úgynevezett kategoriális döntések alapján nem eldönthető szókincscsoportok, melyek a szótár terjedelmét oly mértékben megnövelnék, hogy – bár egyértelműen a tárgykörhöz tartoznak – jelentős szelekció alá kell esniük. Az AKSz. esetében ilyenek például az elemek és vegyületek, szerves és szervetlen vegyületcsoportok, triviális nevek, mértékegységek, rövidítések és feloldásuk, amelyek nem a fő részben, hanem tematikus és alfabetikus elrendezésben a szótár függelékében kapnak helyet, illetve a vegyületek esetében a képzési és helyesírási szabályokat adjuk meg, amivel több segítséget nyújtunk, mint egy hosszú felsorolással (például szisztematikus nevek esetében).

3. A szaknyelv és az általános nyelv a szakszótárban

A szaknyelv(vek) és az általános nyelv viszonyának ábrázolására többféle modell született, melyek közül a legelfogadottabb szerint a szaknyelv(ek) halmaza és az általános nyelv halmaza metszett halmazzal rendelkezik, mely metszett halmaz elemei azon lexikai egységek, amelyek mind a szaknyelv(ek)ben, mind az általános nyelvben ugyanazon funkcióval és ugyanazon jelentéssel bírnak (lásd BERGENHOLTZ 1994). Az, hogy a metszett halmaz elemei közül melyeket lemmatizáljuk, elsősorban attól függ, hogy mi fontos a potenciális felhasználók számára, azaz a válasz függ a potenciális felhasználói körtől, igényeiktől és a szótár tervezett funkcióitól.

Bergenholtz véleménye szerint egy szakszótár címszókészletének kiválasztása során a következő választási lehetőségek jöhetnek számításba:

- a) csak az adott tudományra/tudományterületre jellemző terminusok vagy
- b) terminusok és más olyan kifejezések, amelyeket a szaknyelvben másképp használnak, mint az általános nyelvben vagy
- c) terminusok és más olyan kifejezések, amelyek az adott tudomány számára fontosak vagy
- d) olyan kifejezések, amelyekről feltehető, hogy nagy rendszerességgel fordulnak elő az adott szaknyelvben vagy
- e) olyan kifejezések, amelyek szakszövegbeli előfordulási gyakorisága eléri a megszabott minimális értéket.

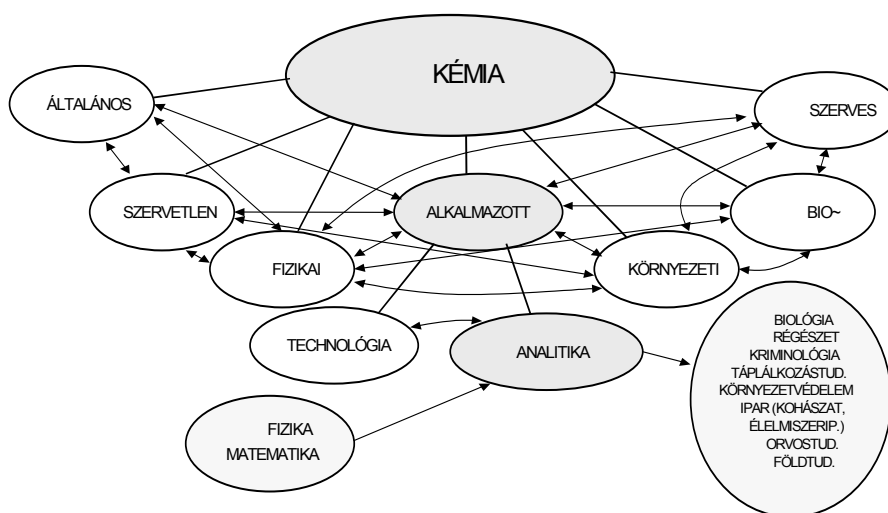
Azt, hogy a fenti – egymást részben fedő – lehetőségek melyikét válasszuk, döntően az határozza meg, hogy a szaknyelv és az általános nyelv nem határolható el egyértelműen egymástól. Abban a kérdésben, hogy mely lexikai elemek tekinthetők terminusoknak, maguk a szakemberek is éles vitákat folytatnak, álláspontjuk messze nem egységes. A lexikográfus számára ez azt jelenti, hogy a szakszótár nem mondhat le egyértelműen arról, hogy általános nyelvi elemeket tartalmazzon. A megoldást véleményem szerint az e) lehetőség kínálja, melynek előnye, hogy nem kell egyértelműen elhatárolni a terminusokat és a nem-terminusokat, illetve nem kell meghatározni, hogy „mi a fontos”. Hátránya azonban az, hogy

- korpusz nélkül nem lehet tudni, hogy milyen a szavak gyakorisága (de még korpusz segítségével is csak óvatos becslések tehetők, hisz a feldolgozható szövegek terjedelme behatárolt);
- ritkán előforduló szavak is lehetnek nélkülözhetetlenek, különösen ha új szak kifejezésekről van szó, amelyek még csak most vannak elterjedőben (ebben az esetben figyelembe kell vennünk a c) elvet);
- nem minden olyan szót érdemes felvenni, amely sokszor előfordul (pl. kötőszavak, létige, módbeli segédigék stb.); ezek esetében csak azokat célszerű lemmatizálni, amelyeket a szaknyelvben másképp használunk, mint az általános nyelvben, itt tehát a b) elv érvényesülne.

Az AKSz. esetében a gyakoriságon alapuló lemmaszelekciót választottuk (lásd 5.3. pont) azzal a kiegészítéssel, hogy az újonnan bevezetett – de egyértelműen terminusnak nevezhető – egységek, valamint az elsősorban nyelvtani funkciókkal bíró lexémák (elöljárószavak, kötőszavak, létige stb.) esetében a gyakorisági elv nem tartható.

4. A kémia határtudományainak szókincse a készülő szótárban

Egy szakszótár esetében az előző kérdésfeltevéshez hasonló mértékű gondot jelent a szakszótár tárgyköre és a határtudományok szókincsének elválasztása, hiszen maguk a tudományterületek sem határolhatók el élesen, időnként jelentős átfedésekkel kell számolnunk, mely átfedések olyan „új” tudományterületek születéséhez vezettek, mint például fizikai kémia, biokémia, agrokémia, környezetanalitika stb. Tehát bizonyos mértékben figyelembe kell vennünk a határtudományok szókincsét is. Ehhez azonban megfelelő szakember(ek) segítségével át kell tekintenünk a kémia (analitika), valamint a határ- és társtudományok rendszerét, meg kell vizsgálnunk a köztük fennálló viszonyokat. Az analitika helyét a kémia tudományán belül, illetve a határ- és társtudományokkal való összefüggését az 1. ábra szemlélteti.

1. ÁBRA

Ahogy az ábrán látható, az analitika a kémia minden részterületével szoros (és kölcsönös) összefüggést mutat. Különös figyelmet érdemel az ábra alsó része, amely azt mutatja, hogy a fizika és a matematika „kiszolgáló tudományok” az analitika számára, továbbá az analitika „kiszolgáló tudomány” számos egyéb tudományág számára. Az AKSz. esetében ez azt jelenti, hogy a kémia egyéb területeinek szókinszén kívül nagy mennyiségben kell számítanunk matematikai és fizikai szak kifejezésekkel, le kell mondanunk azonban a „tisztán” biológiai, illetve régészeti, kriminológiai stb. szókinsz feldolgozásáról.

5. A korpusz és a benne előforduló szavak lemmatizálása

A lemmaszelekció számára elsősorban a korpusz biztosítja az empirikus hátteret. H. E. Wiegand monográfiája alapján (WIEGAND 1998) lexikográfiai korpusznak tekintem a szótár elsődleges forrásait, azaz a (kvázi) természetes kommunikációs szituációkból származó szöveget. (Másodlagos források lehetnek más szótárak, lexikonok, az esetlegesen előforduló egyéb forrásokat tekintem harmadlagos forrásoknak.)

5.1. A korpusz összeállításának alapelvei

A szövegkorpusz összeállítása rendkívül felelősségteljes feladat, hiszen már ekkor meghatározzuk azt a szókinszet, amelyből a szelekció történik, ezért nagy körültekintéssel kell eljárunk. Az AKSz. számára összeállított korpusz esetén a következő alapelveket vettük figyelembe:

- a) Minden szöveg legyen autentikus szöveg. Sajnos, még ezen elv szigorú betartása mellett is számos olyan idegen (angol) szakkifejezéssel találkozunk, melyek nem illeszkednek sem a német, sem a magyar nyelv rendszerébe. Az anglicizmusok (amerikanizmusok) feldolgozása az egyik legnehezebb és legvitatottabb feladat.
- b) Minden szöveg legyen szakmai szempontból aktuális, reprezentálja a tudomány mai fejlettségi fokát. Az AKSz. esetében a választott szövegek tankönyvek, monográfiák esetében 1990, szakkikkek esetében 1995 után születtek. Korábbi szövegeket egyáltalán nem, illetve csak rendkívüli körülménnyel vettünk figyelembe.
- c) Már az előkészítő szakaszban is elengedhetetlen az adott szaktudomány tapasztalt képviselőivel történő folyamatos konzultáció, így a korpusz összeállítása során is igénybe kell vennünk a segítségüket.
- d) A korpusz összeállításának alapja a adott szaktudomány területeinek rendszere (lásd 5.2. pont). Az összeállítás során ügyelnünk kell arra, hogy minden részterületet több szöveggel „fedjünk le”.
- e) A korpusz lehetőség szerint legyen polifunkcionális, azaz biztosítsa a szakszókincs szemantikai, morfológiai, szintaktikai, kollokatív stb. vizsgálatának lehetőségét. Az AKSz. számára ez például azt jelenti, hogy a táblázatok, diagramok általában figyelmen kívül hagyhatók.
- f) A korpusz terjedelme az egyik legnehezebb kérdés, melyre a munka elején csak körülbelüli válasz adható. A szükséges szövegmennyiség változhat attól függően, hogy mekkora tudományterületet szándékozunk feldolgozni. Az AKSz. esetében jelenleg közel egymillió német szövegszóval számolunk, amely mennyiség bizonyos határokon belül lehetőséget biztosít frekvenciavizsgálatokra is (lásd BERGENHOLTZ–PEDERSEN 1994). A magyar nyelvű korpusz jóval kisebb – pontosan még nem meghatározott – terjedelmű, szándékunk szerint csak akkor lesz rá szükség, ha a munkát segítő szakemberek tanácsstalanok, bizonytalanok vagy nem értenek egyet bizonyos szavak, kifejezések „magyarításában”. Szeretném hangsúlyozni, hogy a korpusz összeállítása során nem elsősorban a mennyiség, hanem a minőség a fontos, azaz nem a szövegek száma, illetve hossza, hanem a szakterület minél precízebb lefedettsége a döntő (lásd 5.1. d) pont.)
- g) Mivel célunk a modern tudományos analitikai kémiai szaknyelv feldolgozása, az AKSz. számára összeállított korpusz kizárólag nyomtatott formában megjelent szövegekből, tankönyvekből, szakkikkekből, műszerismertetőkből áll, melyeket szakemberek írtak szakemberek és leendő szakemberek, azaz hallgatók számára. Figyelmen kívül hagytuk a szóbeli kommunikációban elhangzó szövegeket, például egyetemi előadásokat, konferencián tartott előadásokat, illetve az olyan egyéb szaknyelvi stílusrétegeket, mint például laborzsargon.

5.2. Az analitikai kémia területeinek rendszere

Mint már említettük, a szaklexikográfiai munka nélkülözhetetlen feltétele a vizsgált tudományterület rendszerének szakemberek bevonásával történő áttekintése. A következő ábra az analitikai kémia részterületeit mutatja be. A korpusz összeál-

vonalúbb” lemmaszelekcióra, hanem bővebb mikrostruktúra kialakítására és szövegillusztrációk közlésére is.

IRODALOM

- BERGENHOLTZ, HENNING 1994. Fachsprache und Gemeinsprache: Lemmasselektion im Fachwörterbuch. In SCHAEDE, BURKHARD–BERGENHOLTZ, HENNING (Hrsg.): *Fachlexikographie. Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*. Tübingen. 285–304.
- BERGENHOLTZ, HENNING–PEDERSEN, JETTE 1994. Zusammenstellung von Textkorpora für die Fachlexikographie. In SCHAEDE, BURKHARD–BERGENHOLTZ, HENNING (Hrsg.): *Fachlexikographie. Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*. Tübingen. 161–176.
- HESSKY, REGINA (Hrsg.) 1996. *Lexikographie zwischen Theorie und Praxis. Das deutsch-ungarische Wörterbuchprojekt*. Tübingen. (Lexicographica. Series maior, 71.)
- WIEGAND, HERBERT ERNST 1998. *Wörterbuchforschung: Untersuchungen zur Wörterbuchbenutzung, zur Theorie, Geschichte, Kritik und Automatisierung der Lexikographie*. Teilbd. 1. Berlin–New York.

Beim Entstehen eines neuen Wörterbuchs müssen zahlreiche schwierige Fragen beantwortet werden. Eine dieser ist die Entscheidung, welche Textwörter des Korpus lemmatisiert werden sollen und welche nicht. Auf diese Frage ist in der Fachliteratur keine eindeutige Antwort zu finden, aber jeder Lexikograph muss eine Entscheidung treffen. Im Artikel werden die möglichen Aspekte aus der Sicht eines deutsch-ungarischen/ungarisch-deutschen Fachwörterbuchs für analytische Chemie erörtert, mit besonderer Rücksicht auf Probleme der Überlappung zwischen Fachsprache und Gemeinsprache, zwischen den Fachwortschätzen der verschiedenen Teilgebiete der Chemie, sowie zwischen der Fachsprache der Chemie und der der Nachbarwissenschaften.

MURÁTH JUDIT

Pécsi Tudományegyetem

A szakszótárírás elmélete a germanisztikában

Tárgyszavak: szakszótár, szaklexikográfia, meta-szaklexikográfia

1. Noha a szakszótárírás gyakorlata a hellenizmus korától nyomon követhető, a szakszótárakhoz kapcsolódó elmélet körvonalai – néhány korábbi kezdeményezést leszámítva – alig több mint egy évtizede vannak kibontakozóban a germanisztikában. Már igen korán, az időszámításunk előtti 4. században megjelennek a görögöknél a fogalmi szótárak – onomasztikonok – és közöttük azok, amelyek elsősorban a biológia, a földrajz, az orvostudomány szakszókincséhez nyújtanak magyarázatot. A latin nyelvű glosszáriumok lényegében ezekre a munkákra támaszkodnak, majd a 18. században megjelennek a kétnyelvű (latin–német), a többnyelvű szakszótárak, amelyek kezdetben az orvostudomány, a botanika, a kémia szakszókincsét dolgozzák fel, azután folyamatosan újabb és újabb területet, sorra kerül a műszaki szakszókincs, a kézműipar különböző ága, hogy csak néhányat említsünk a sok közül. A 19. század második felében az iparosodás, a műszaki haladás és sok tevékenység nemzetközivé válása következtében ugrásszerűen megnövekedik a kétnyelvű szakszótárak száma, míg a 20. században igazi robbanás következik be a szótárpiacon, és a mennyiség tekintetében a szakszótárak egyértelműen az első helyet foglalják el (vö. KLEIN 1999, 1910; HAENSCH 1991, 2937). A szakszótárírás ugyanakkor gyakorlati tevékenységnek számít még akkor is, amikor az általános szótárírás elmélete – a metalexikográfia – már a tudomány rangjára emelkedik.

2. A szótárkutatás, valamint a szótárírás elméletének a középpontjában tehát hosszú ideig az általános szótárak álltak annak ellenére, hogy nagy szükség lett volna a szakszótárírást támogató, jól megalapozott elméletre és az azt megelőző kutatásokra. Hiszen a szakszótárak területén kaotikus állapotok uralkodnak, ahogy erre Weinrich is utal 1976-ban (WEINRICH 1976, 365). Nem látja ezt másként Kučera sem, aki nyolc évvel később mint kiadói lektor és egy műszaki kétnyelvű szótár szerkesztője megjegyzi, hogy a szaklexikográfia „a lexikográfia peremén vegetál” (KUČERA 1984, 3).

Wiegand, a lexikográfia prominens képviselője öt évvel később – és ekkor már 1988-at írunk – csak megerősíti és kicsit részletesebben is bemutatja a helyzetet. Senkinek sincs áttekintése arról, hány szakszótár létezik, milyen típusúak vannak forgalomban. A szakszótárak címe gyakran félrevezető, rendkívül sokszínű a vá-

laszték, hogy csak néhány példát ragadjunk ki. Ezek az állapotok természetesen nem vonzzák különösebben a kutatókat:

„Úgy látom, hogy a legtöbb kutató e szaklexikográfiának nevezett bozótos felett elhúzott a helikopterrel, miközben ellőtt néhány felvételt. Néhányan csupán rövid tartózkodás céljából landoltak, vagy kényszerleszállást hajtottak végre, mivel más – többnyire lexikológiai – kutatások során kénytelenek voltak szakszótárakat tanulmányozni. Azonban alig volt közöttük olyan kutató, aki azért szállt volna ki a helikopterből, hogy hosszabb expedícióra induljon ezen a barátságtalan területen, hogy magát az őszbozótost kutassa, és – legalábbis én úgy látom – nem akadt közülük senki, aki megpróbált volna a metalexikográfia lándzsájával akkora nyílást ejteni az őszbozótoson, hogy ez a még egyáltalán nem kutatott terület elméleti megfontolásai számára hozzáférhetővé váljon.” (WIEGAND 1988, 731) (*M. J. fordítása*)

3. Az áttörést Wiegand 1988-ban *Was eigentlich ist Fachlexikographie?* című, a szaklexikográfiáról megjelent tanulmánya jelentette, amelyből a fenti idézet is származik. Wiegand cikkében az addigi szótárkutatás hagyományaira építve, ugyanakkor attól eltávolodva szakszótár-tipológiájával egy új diszciplína megteremtéséhez tette meg az első nagy lépést, amelyet további lépések követtek. 1991 novemberében az Árhusi Közgazdaságtudományi Egyetemen megtartották az első szaklexikográfia kollokviumot, majd 1992 novemberében a másodikat (*Das Fachwörterbuch*) a siegeni Gesamthochschule-n. Ezeken a tudományos vitaüléseken a germanisztika szaklexikográfiával foglalkozó neves képviselői fejtették ki elméletüket. A konferenciák anyagát két gyűjteményes kötetben foglalták össze. Mindkettő 1994-ben jelent meg Dressler–Schneider (*Wörterbücher der Medizin. Beiträge zur Fachlexikographie*) és Schneider–Bergenholtz (*Fachlexikographie. Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*) szerkesztésében.

Öt évvel később, 1999-ben jelent meg Hoffmann–Kalverkämper–Wiegand kiadásában a HSK sorozat (*Handbücher für Sprache und Kommunikationswissenschaft*) 14., *Fachsprachen. Ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft* című kötete, amelynek második része 32 tanulmányt szentel a szaklexikográfia és a meta-szaklexikográfia kérdéseinek, összefoglalva az eddigi kutatások eredményeit.

Noha csupán tizenöt év távlatában beszélhetünk a szaklexikográfia elméletéről a germanisztikában, a tanulmánykötetek és a kézikönyv szerzői a problémák széles spektrumát sorakoztatják fel. A német, dán, svéd, osztrák kutatók fejtegetéseikben valamennyien az általános lexikográfiában kibontott elméletre támaszkodnak, azonban megpróbálnak attól eltávolodni, és az általuk kutatott szubnyelvek sajátosságai alapján a szaklexikográfia önálló elméletét megalapozni. Sok figyelemre méltó eredményről számolnak be, ugyanakkor számos esetben nem jutnak tovább a problémafelvetésnél.

4. E rövid írás sajnos nem teszi lehetővé valamennyi részletes kifejtését. Ezért a wiegandi szótártípológiából kiindulva kívánom felvillantani azokat a véleményem szerint lényeges kérdéseket, amelyekre kitérnek a kutatók, s amelyek alapján meghatározhatók a számunkra követendő kutatási irányok is.

A wiegandi szakszótártípológia háromféle szakszótártípust különböztet meg, ezek:

- 1) a „*fachliches Sprachwörterbuch*”, amely kizárólag a szaknyelvre vonatkozó információkat tartalmazza (WIEGAND 1988, 762; lásd még WIEGAND 1994, 108; SCHAEDEER 1994, 23), például morfológiai jellemzőket vagy a lemma ekvivalensét. Ezért ehhez a típushoz nemcsak egynyelvű, hanem számos két- és többnyelvű szótárt is sorolnak (lásd WIEGAND 1994, 109)
- 2) a „*fachliches Sachwörterbuch*”, amely kizárólag szakmai információt közöl (lásd WIEGAND 1988, 777; lásd még WIEGAND 1994, 109; SCHAEDEER 1994, 23)
- 3) a „*fachliches Allbuch*”, amely mind a szaknyelvre, mind a szakmára vonatkozó információkat tartalmazza (vö. WIEGAND 1988, 778; lásd még WIEGAND 1994, 110; SCHAEDEER 1994, 24)

Schaeuder a wiegandi tipológiára támaszkodva fejti ki 1994-ben elméletét, amelyben különbséget tesz a szaklexikográfia *elmélete* és *gyakorlata* között.

A szaklexikográfia gyakorlata a *Fachlexikographie*, amelynek három típusát különbözteti meg (lásd SCHAEDEER 1994, 25; lásd még WIEGAND 1988, 776):

- 1) fachliche Sprachlexikographie
- 2) fachliche Sachlexikographie
- 3) fachliche Allbuchlexikographie

Magát a *szaklexikográfiát* pedig a következőképpen definiálja:

„olyan tudományos tevékenység [...], amely szakszótárak előállítását tűzi ki célul. 'Előállítás' alatt a tervezés, az írás és/vagy szerkesztés valamint a nyomtatás, illetve a nyomdai előkészítés folyamatának gyakorlata értendő.” (SCHAEDEER 1994, 24)

A *meta-szaklexikográfia*, azaz a szakszótárírás elméletének tárgya pedig

„a szaklexikográfia diakrón és szinkrón kutatása; azé a szaklexikográfiáé, amely a szakszótárak tervezésének, az írás és/vagy szerkesztés valamint a nyomtatás, illetve a nyomdai előkészítés folyamatának tudományos gyakorlatát foglalja magában, beleértve e gyakorlat eredményét, a szakszótárt is. A szakszótárak kutatásának fontos szempontjai: tipologizálásuk, céljuk és funkciójuk, használói és használatuk, hatékonyságuk, tartalmuk és szerkezetük.” (SCHAEDEER 1994, 27)

Különösen izgalmas a schaeuderi elméletben a *meta-szaklexikográfia kutatási területeinek* meghatározása. Lényegében itt érvényesül az a nyelvvel kapcsolatos felfogás, amelyet Wiegand 1988-ban megjelent cikkében fejtett ki, a későbbiek folyamán több ízben tovább pontosított, és amelyet a szaklexikográfia elméletének megalapításán fáradozó, a gyakorlatot jól ismerő kutatók is vallanak.

Voltaképpen miről is van szó?

Míg köznyelvi szókincsünk és a hozzá kapcsolódó jelentések prototipikusan szerveződnek, addig a szaknyelv definitorikus. Egy nyelv ismeretének nem feltétlen velejárója egy szaknyelv ismerete és annak korrekt használata. A korrekt szaknyelvi nyelvhasználat előfeltétele ugyanis a szakmai ismeretekben keresendő. Így válik érthetővé, hogy a meta-szaklexikográfia definiálását követően utóbbi kutatási területeiről szólva a schaederi modellben (SCHAEDEK 1994, 29) a *szaklexikográfiai vizsgálatok* (fachlexikographische Untersuchungsfelder) a kutatásnak lényeges, azonban csak *egyik* vonulatát képezik. Ezzel párhuzamosan és vele egyenrangúan jelennek meg az ábrázolásban a *szaknyelvi* (fachsprachliche) és a *szakmai* (fachliche) kutatások, hangsúlyozva azok jelentőségét, egyben utalva a meta-szaklexikográfia interdiszciplináris voltára.

Már az eddigi témafelvetések is számos területét vizsgálták a fenti modellnek. A szaklexikográfia és az egyes szakterületek szótárírásának történeti áttekintése, a szakszótárak tipologizálása, azok makro- és mikrostruktúrája, a számítógéppel előállított szakszótár, az ekvivalencia kérdése a két- és többnyelvű szótárakban, a szakszótár mint a szakfordítás segédeszköze, a szaklexikográfia és a terminográfia kapcsolata, mind olyan releváns kérdések, amelyek megvitatásra kerültek az eddigi publikációkban. Mindamellett meg kell állapítanunk, hogy számos kérdés még tisztázásra vár.

5. A schaederi modell útmutató lehet a magyarországi meta-szaklexikográfia megalapozása számára is (MURÁTH 2000, 42). Meggyőződésem, hogy igazán használható szakszótárak akkor készülhetnek, ha a szótáríró megalapozott elméletre támaszkodhat, amely azonban nem merülhet ki a szorosabb értelemben vett szaklexikográfiai kutatásokon alapuló teóriában, annak ki kell egészülnie a szakmai háttér felkutatásával, lexikológia-terminológiai, valamint a szótárhasználatot szemügyre vevő szótárhasználati (szociológiai) kutatásokkal is.

IRODALOM

- DRESSEL, STEFAN–SCHAEDEK, BURKHARD 1994a. *Wörterbücher der Medizin. Beiträge zur Fachlexikographie*. Tübingen. (Lexicographica. Series maior, 55.)
- HAENSCH, GÜNTHER 1991. Die zweisprachige Fachlexikographie und ihre Probleme. In HAUSMANN, FRANZ–REICHMANN, OSKAR–WIEGAND, HERBERT–ZGUSTA, LADISLAV (Hrsg): *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. 3. Teilband. Berlin–New York. 2937–2949. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, 5.)
- HAUSMANN, FRANZ JOSEF–REICHMANN, OSKAR–WIEGAND, HERBERT ERNST–ZGUSTA, LADISLAV (Hrsg.) 1989–1991. *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. 3 Teilbde. Berlin–New York. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, 5.)
- HOFFMANN, LOTHAR–KALVERKÄMPER, HARTWIG–WIEGAND, HERBERT ERNST (Hrsg) 1998–1999. *Fachsprachen. Ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft*. 2 Teilbde. Berlin–New York. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, 14.)

- KLEIN, WOLF PETER 1999. Formen der Fachlexikographie in der vorindustriellen Zeit. Eine historische Übersicht. In HOFFMANN, LOTHAR–KALVERKÄMPER, HARTWIG–WIEGAND, HERBERT ERNST (Hrsg.): *Fachsprachen. Ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft*. Berlin–New York. 1910–1925. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, 14.)
- KUČERA, ANTONIN 1984. Aus der Werkstatt der praktischen Verlagslexikographie, Übersetzungswörterbücher der Fachsprachen. *Mitteilungen für Dolmetscher und Übersetzer*, 1. 3–6.
- MURÁTH FERENCNÉ 2000. Szótárkészítés és emberi információfeldolgozás. *Nyelv infó*, 1. sz. 32–36.
- MURÁTH FERENCNÉ PÉNTÉK JUDIT 2000. *Zweisprachige Fachlexikographie in Theorie und Praxis – dargestellt am Beispiel der ungarisch-deutschen und deutsch-ungarischen Wirtschaftskommunikation*. Ph.D-Dissertation – unveröffentlicht.
- MURÁTH JUDIT 2003. *Zweisprachige Fachlexikographie*. Budapest.
- SCHAEDE, BURKHARD–BERGENHOLTZ, HENNING (Hrsg.) 1994. *Fachlexikographie. Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*. Tübingen. (Forum für Fachsprachenforschung, 23.)
- SCHAEDE, BURKHARD 1994. Zu einer Theorie der Fachlexikographie. In SCHAEDE, BURKHARD–BERGENHOLTZ, HENNING (Hrsg.): *Fachlexikographie. Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*. Tübingen. 11–41.
- WEINRICH, HARALD 1976. Die Wahrheit der Wörterbücher. In MOSER, HUGO (Hrsg.): *Probleme der Lexikologie und Lexikographie. Jahrbuch 1975 des Instituts für deutsche Sprache*. Düsseldorf. 347–371.
- WIEGAND, HERBERT ERNST 1988. Was eigentlich ist Fachlexikographie? Mit Hinweisen zum Verhältnis von sprachlichem und enzyklopädischem Wissen. In HAIDER-MUNSKÉ, HORST–POLENZ, PETER VON–REICHMANN, OSKAR–HILDEBRANDT, REINER (Hrsg.): *Deutscher Wortschatz. Lexikologische Studien*. Berlin–New York. 729–790.
- WIEGAND, HERBERT ERNST 1994. Zur Unterscheidung von semantischen und enzyklopädischen Daten in Fachwörterbüchern. In SCHAEDE, BURKHARD–BERGENHOLTZ, HENNING (Hrsg.): *Fachlexikographie. Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*. Tübingen. 103–132.

Die europäische Fachlexikographie ist als kulturelle und eigenständige wissenschaftliche Praxis weit über 1000 Jahre alt, doch die Konturen einer wissenschaftlich fundierten Theorie entfalten sich – abgesehen von einigen früheren Ansätzen – erst etwa seit fünfzehn Jahren. Sie ist in der Lexikographie tief verwurzelt und entwickelt sich in deren Rahmen. In der germanistischen Fachlexikographie hat Wiegand als erster unternommen, „mit der metalexikographischen Panga [...] Schneisen in das Wildwuchsgebiet“ zu schlagen. Er macht im Jahre 1988 den ersten Typologierungsversuch von Fachwörterbüchern, den er dann im Jahre 1994 präzisiert hat. Seine Theorie und das Konzept von Schaefer zu theoretischen und praktischen Fragen der Fachlexikographie könnten auch für eine Meta-Fachlexikographie in Ungarn wegweisend sein.

NEMESNÉ KIS SZILVIA

Kaposvári Egyetem

A névtan és az alkalmazott nyelvészet kapcsolódási pontjai

Tárgyszavak: *onomasztika, alkalmazott nyelvészet, szociolingvisztika, adattár, művelődéstörténet*

A névtan fogalmának és területeinek meghatározása igen összetett feladat. A nevek vizsgálata sokrétegű, és számos tudomány eredményeit magába foglalja.

„Valamely nép tulajdonnevei [...] a legszorosabb, legszövevényesebb összefüggésben állnak történeti életének változásaival, különösen pedig művelődéstörténeti élete folyamán végbemenő fejlődésével” – írja Pais Dezső. A nevek származásának kiderítéséhez fel kell kutatni ezeket a művelődéstörténeti „érintkezéseket”. Így a névtudomány egyben „alkalmazott művelődéstörténet” is (PAIS 1921, 158).

A kultúrtörténeti háttér komplexitását igazolja az is, hogy a maga a *kultúra* szó az egyetemesség fogalmát is magába foglalja. A névkutatáshoz szorosan hozzátartoznak a nevek más nyelvekben való előfordulásuk, jelentésük és használataik. Bármilyen nevet vizsgálunk, nemzetközisége előbb-utóbb érzékelhetővé válik.

A címben ígért közös pontok vizsgálatának kiindulópontjához Hoffmann István definícióját idézem: „a névkutatás [...] tudományos tevékenység, amely az utóbbi évtizedekben az egyik legdinamikusabban fejlődő magyarságtudományi diszciplínának bizonyult.” Hoffmann István a nevek kutatását magyarságtudományinak tartja. Pais Dezső fent idézett mondatához kapcsolódva ő is kiterjeszti egész nemzeti kultúránkra a névtan területeit. Ez a meghatározás természetesen nem zárja ki a nemzetköziséget sem.

Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a névtan nem elszigetelt, öncélú tudomány, hanem eredményei építőkövei lehetnek más vizsgálatoknak. A megszaporodó publikációk, kutatásokat támogató fórumok a téma aktualitását bizonyítják. Egyre többen foglalkoznak az onomasztika számos területével. A kérdés az, milyen keretekben folynak a kutatások, illetve eredményeiket hogyan kamatoztatják.

A névtant leggyakrabban a nyelvészet egy részeként értelmezik, jóllehet a tulajdonnevekkel a leíró grammatika egyik kategóriája sem foglalkozik. Azonban – hivatkozva a fentiekre – túlmutat egy nyelvészeti problémán.

Elsőként nézzük meg a névtudomány helyét a nyelvészetben.

Az onomasztika önálló tudománnyá fejlődött, a művelői nemcsak nyelvészek. Az eredményeket tekintve nemcsak a nyelvtudomány sajátja, hanem beépíti kutatásaiba a történettudományt, a művelődéstörténetet, a történeti és leíró földrajzt, nyelvjárást, a biológiát, a csillagászatot, a nyelvtörténetet, a néprajzot, a művé-

szettörténetet, a szlengkutatást és számos más területet is. Ilyen értelemben segédtudományi szerepe is hangsúlyos.

A névtudomány és a nyelvészet szoros összefüggésben vannak egymással. A nevek kutatásához a diakrón és a szinkrón nyelvvizsgálat is elengedhetetlen. Ugyanakkor meg kell ismerni az adott tudomány korszerű fajtáit (ezekről később szólok), annak fejezeteit, a lassan önállóvá fejlődött ágazatokat, és tájékozódni kell ezek tudománytörténeti aspektusában is. Így juthatunk el olyan közös pontokig, mint a komplex névtudományban alkalmazott nyelvészet. Így jönnek létre más területek, mint például a magyar névtannak kevésbé fejlett része, az alkalmazott névkutatás, amely lehetővé teszi, hogy az eredmények a mindennapi életbe történő átvitelének lehetőségeit is bemutassuk. Szépe György professzor szerint „mindezt egy olyan képesség tartja össze, amelyet »alkalmazásnak« nevezhetünk. Ez a *képesség* tartalmazza a *mindenfelé nyílt interdiszciplináris szemléletet*, a társadalmi felelősségérzetet, valamint a nyelvi kommunikációval kapcsolatos igényességet is.”

Ennek tükrében emelném ki néhány közös metszetét e két tudományterületnek. (A névtan és a nyelvészet közös pontjaiból.) Több esetben hivatkozom konkrét, már publikált vizsgálatokra is.

I.1. A legtöbb névvizsgálat a *hely- és személynévadás* motívumait tárja föl. A földrajzi nevek analízisének eredetüket tekintve az egyik legjobban körüljárt téma. Ugyanakkor nagyon nehéz feladat. Az „etimon” történeti következtetések levonására adhat alkalmat. Azonban vigyázni kell, ha bizonyításunk mögött nincsenek valós momentumok, akkor félrevezethetők lehetnek.

- A helyneveket többnyire diakrón aspektusból vizsgálják a névkutatók; a név- és a településtörténet kapcsolata ehhez a legrégebb óta használt vizsgálati módszer. A mai magyar nyelvünk *helyneveinek használatára* már jóval kevesebb kutatás irányul. Az élő nyelvi névfunkció kérdéseit mutatja be Balázs Géza *Helynévrövidülések – antropológiai nézőpontból* címen, melynek bázisát a nyelvben egyre szaporodó helynévrövidülések adják. A *Balcsi – Balaton, Bőpö – Budapest* stb. féle helynévrövidülések hátterében a nyelvi játékosság áll, tágabb értelemben egy antropológiai nyelvészeti jelenségbe, a népetimologizálásba illeszkedőnek tartja.

Helyneveink raghasználatára világít rá *szociolingvisztikai* megközelítésben Bartha Csilla *Helyneveink ragozása határainkon innen és túl* című tanulmánya. A földrajzi nevek változó használatát, annak mértékét kutatja.

- A másik gyakorta elemzett terület a *személynévadás*. Ez szintén bemutatható diakrón vagy szinkrón metszetben egyaránt. Egy családnév történetéhez számos művelődéstörténeti motívumot mérlegelünk, melyeket szociológiai szempontokkal kiegészítve más szemszögből világíthatunk meg. Így az egyes tájnevek gyakorisága, illetve hiánya régi családnevekben is kutathatóvá válik.

A történetiség mellett a névdívat kérdése a személynév egy sajátos típusának, a ragadványneveknek a vizsgálata szintén érdekes kérdés szociolingvisztikai megközelítésben. Itt emelném ki Kis Tamás *Személynevek a szlengben* című munkáját, mely a ragadványnevek és a szleng kapcsolatára hívja fel a figyelmet.

I.2. A *pszicholingvisztikai* empiriák is jelentős eszközei lehetnek az onomasztikának. A névválasztás mentális okainak feltérképezése, esetleg magyarázatai a kognitív megközelítésnek is teret engednek. A névadás és névhasználat indítékait be-

folyásoló lelki tényezők, a nevek eufemisztikus használatának elemzése, a névdivat pszicholingvisztikai megközelítéséig széles a kínálat, melyek kutatásaira még nem sok példát találunk.

I.3. Az összegyűlt anyag rendszerezésénél egyre nagyobb az igény a korszerű adattárra. A szócikkek kialakításának elvein, felépítésük szabályain, a címszavak kérdésén, a jelentés rögzítésének módusain, az adatközlő rész korrekt megszerkesztésén és a szócikkekben alkalmazott utalások kezelésének követelményein túl a számítástechnika vívmányaira is egyre nagyobb szükség van. Fontos, hogy az adatbázis magába foglalja és külön-külön is „lekérdezhetővé” tegye minden címszó lokalizációját, idegen nyelvi megnevezését, első előfordulásainak évszámát és alakját, etimológiáját, (esetleg bekerülését más nyelvbe) és más nevekhez kapcsolódó utalásait. Ennek reprezentatív példája Kiss Gáboré: *Kísérlet a Földrajzi nevek etimológiai szótárának számítógépes feldolgozására*. A szerző Kiss Lajos *Földrajzi nevek etimológiai szótárát* számítógépesen dolgozta fel. (Ezek az eredmények válthatják a hosszadalmas és időigényes cédulázást.)

I.4. A tulajdonnév szinte minden fajtájához szorosan hozzátartoznak a nevek helyesírási, nyelvhelyességi kérdései is, melyekhez a nyelvi norma korszerű megközelítéseit is számba kell vennünk.

I.5. A klasszikus névtan nem nélkülözheti a *szemantika* eredményeit sem. A szójelentés értelmezése és struktúrájának vizsgálata a szótártani kutatások rendszerébe is szervesen beépül. A jelentésszerkezet szempontjából J. Soltész Katalin korábbi típusaira hivatkoznék, melyek jó alapot nyújtanak a nevek szemantikai besorolásaihoz. Ugyanakkor a jelentéstan kognitív eredményeit sem hagyhatjuk figyelmen kívül, melyek a főnevek fogalmát, egymással való kapcsolatukat, agyi reprezentációjukat másként definiálja.

II. A másik fontos kérdés az, *hogyan érvényesíti az onomasztika segédtudományi szerepét*, milyen kapcsolatban van más tudományágak tartalmaival. A kérdésre adott választ leginkább az iskolai tudástartalmakkal kapcsolatban találhatjuk meg.

A felső tagozatban tárgyalt névismeretek látszólag a tulajdonnév fogalmával kapcsolatban a magyarórákon kerülnek elő. Azonban más tudományterületek ismeretanyagai között is rendszeresen találkoznak diákjaink nevekkal. Ezért lenne fontos, hogy ismerjük fel, és megfelelő módon tárjuk fel a nevek mögött megbújó számos rejtett művelődéstörténeti kincset. Csak néhány példa bemutatása a teljesség igénye nélkül.

II.1. *Történelmi, művelődéstörténeti* ismeretekre térhetünk ki a régi személyneveink történeti változásait figyelve. Az „ösködőkbe” a régészeti, antropológiai, összehasonlító nyelvészeti stb. kutatások révén kapunk bepillantást, kezdve a honfoglaló törzsek, vezérek, népek, földrajzi helyek neveivel.

II. 2. Az *irodalom* szintén jó terep a kutatáshoz. Nemcsak érintjük a történelmet az irodalmi művekben előforduló nevekkal, hanem megfejtésük sokszor a mű konkrét értelmezéséhez is hozzájárul, például a fabulák állatszereplőinek elnevezéseinek motívumai.

II. 3. A *csillagászat* asztronómiai elnevezéseinek jelentéstartalmait is felfejthetjük, ez is izgalmas feladat lehet. Kultúrtörténet bújik meg a *földrajzi neveink*, a *matematika*, a *fizika*, a *botanika*, a *képzőművészet*, a *hon és népismeret* stb. elnevezéseiben is. Az anyanyelvi órákon a nyelvtani besorolásuk és írásmódjuk taglalása-

val ne elégedjünk meg, a bennük rejlő hátteret, érdekességeket is kutassuk fel tanulóinkkal.

A tanórán tudatosított komplex névtani elemzés megtérül a nevek helyesírási, stiláris ismereteinek tanításakor, melyek így motiválttá válnak.

Összegzésül elmondható, hogy az egyre nagyobb érdeklődéssel bíró névtan nem öncélú ismerethalmaz, hanem szinte minden diszciplínával élő kölcsönhatásban lévő rendszer. Mint önálló tudománynak is van létjogosultsága, de segédtudományi szerepét is be tudja tölteni.

Szoros kapcsolatban van a nyelvészettel, annak korszerű alkalmazott ágaival. Eredményei egyrészt beépülnek a mindennapi életbe, másrészt egy komplex, az *egész kultúrát átszövő tudásvázat* is ad mindannyiunk számára. Ennek segítségével lehetővé válhat önmagunk jobb megismerése. Így igazolva látszik a bevezetőben idézett Hoffmann István-mondat, vagyis valóban „*magyarságtudományi diszciplína*” is a névtan.

IRODALOM

- BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC 1989. *Névtudomány és művelődéstörténet*. Zalaegerszeg.
- BÁRCZI GÉZA 1958. A tulajdonnevek. In BÁRCZI GÉZA: *A magyar szókincs eredete*. Budapest. 122–162.
- BENKŐ LORÁND 1998. *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY–RÁCZ ENDRE (szerk.) 1983. *Név és társadalom*. Veszprém.
- HOFFMANN ISTVÁN 2001. *Név és kultúra*. Debrecen.
- HOFFMANN OTTÓ 2001. Verecke híres útján jöttem én ... (Ady). Miről vallanak az őstörténeti és honfoglalás kori nevek. In ANDOR JÓZSEF–SZÜCS TIBOR–TERTS ISTVÁN (szerk.): *Színes eszmék nem alszanak ... Szépe György 70. születésnapjára*. Pécs. 503–512.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
- KISS GÁBOR–ZAICZ GÁBOR (szerk.) 1997. *Szavak–nevek–szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Budapest.
- NEMESNÉ KIS SZILVIA 2003. *Lónévadási szokások ménesekben. Szépe György előszavával*. Kaposvár.
- PAIS DEZSŐ 1921. Régi személyneveink jelentéstana. *Magyar Nyelvőr*, 158–163.
- PUSZTAI FERENC 1999. Az utótagok lexikográfiai bokrai. *Magyar Nyelvjárások*, 375–382.

The study first places onomastics within linguistics and generally in the system of sciences. Onomastics has become independent, building the elements from several fields of history, cultural history, ethnography, historical and descriptive geography, biology and linguistics in its research. In this respect it functions as an auxiliary science. The study discusses the relations of onomastics and some branches of applied linguistics listing particular works. (Sociolinguistics, slang research, psycholinguistics, semantics, lexicography.) Then it points out how the common results of the above disciplines and onomastics can be found in school education.

PACSAI IMRE

Nyíregyházi Főiskola

A közmondások szerepe a világ nyelvi képének vizsgálatában

Tárgyszavak: *közmondás, kölcsönzés, nemzeti mentalitás, világ nyelvi képe*

A 20. század végén írt nyelvészeti munkákban egyre többször foglalkoznak a nemzeti mentalitás sajátosságaival, valamint az adott fogalomhoz szorosan kapcsolódó kulturológia és nyelvészet területét érintő kérdésekkel. Ezek között szerepel a világ nyelvi képe megjelenítési módjának és eszközeinek vizsgálata.

A nemzeti mentalitás kérdéseivel már a 20. század elején is mélyrehatóan foglalkoztak az orosz értelmiség emigrációba kényszerült képviselői, akik kívülről szemlélve tényszerűen elemezheték az igen összetett kérdéskört. A neves orosz tudós, N. Sz. Trubeckoj (TRUBECKOJ 1990; 1991a,b) emigrációban írt munkáiban az orosz kultúra gyökereit kívánta vizsgálni és objektív képet nyerni az orosz nemzeti mentalitás kialakulásának folyamatáról. Trubeckoj érdeme, hogy egy konkrét történelmi-társadalmi folyamat tényezőit veszi vizsgálat alá. A valós kulturális kapcsolatok feltárását illetően az orosz tudományos élet érdeklődésének hiányáról beszél. Véleménye szerint a Volga-medencében élő oroszok és uráli, valamint altáji népek között huzamos és intenzív kapcsolat jött létre, amely létrehozott egy sajátos etnokulturális övezetet. A szerző az adott régiót az „*orosz kulturális zóna*” terminussal nevezi el. Megállapítása szerint az adott övezet kulturális öröksége élesen elkülönül a többi szláv nép hagyományaitól, s jóval inkább kötődik a sztyeppei népek kultúrájához.

Trubeckoj elméletét igazolja V. V. Koleszov (KOLESZOV 1999) azon megállapítása, miszerint az orosz mentalitás keleti jegyekkel bír, s lényeges eltérő vonásokat mutat a nyugati népek mentalitásához képest. Koleszov a nemzeti mentalitás meghatározását végezve kutatásunk szempontjából fontos összefüggésekre mutat rá. Hangsúlyozza a nemzeti mentalitás, a nemzettudat, valamint a nemzeti nyelv kategóriáiban, struktúráiban gyökerező világkép szerves egységét.

O. A. Kornyilov a *világ nyelvi képének* kérdéskörét vizsgálva rámutat arra, hogy a világ nyelvi képében a közvetlen valóság mellett helyet kap a közvetett valóság is, amelynek magvát a nemzeti kulturális hagyományok képezik. E térben és időben objektíven létező hagyományrendszert a nyelvi tudat strukturálja.

A *világ nyelvi képe* és a népköltészet kapcsolatára világít rá V. V. Vorobjov *Лингвокультурология* című munkája. Az adott tudományág elsődleges forrása-ként a *népköltészetet* jelöli meg, amely véleménye szerint is alapvetően fontos a nemzeti nyelvben tükröződő nyelvi kép karaktere, sajátosságai szempontjából.

Bańcerowski Janusz (BAŃCZEROWSKI 2000) *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései* című könyvében találtunk rá a közmondásokban tükröződő nemzeti sajátosságokkal és a világ nyelvi képével kapcsolatos megállapításokra, amelyek a tanulmányunkban elemzett kérdéskör elméleti megalapozását szolgálják. A világ nyelvi képe vizsgálatának szemantikai problémáit elemezve mutat rá a szerző a közmondások szerepére a világ nyelvi képével kapcsolatos összetett kérdéskör kutatásában. A világ nyelvi képét meghatározó definíciók között fontosnak tartja megemlíteni J. Bartmiński azon tételét, amely szerint a világ nyelvi képe nem más, mint a nyelvben rögzült valóságnak az interpretációja, amelyet ítéletek formájában fogalmazhatunk meg. A közmondások éppen ezeket az ítéleteket rögzítik sajátos, kötött jellegűknél fogva.

Az orosz folklór és népnyelv összefüggéseinek vizsgálata során került sor az orosz közmondások tüzetesebb tanulmányozására. A V. I. Dal gyűjteményében szereplő közmondások nemcsak az orosz nép tapasztalatáról, értékítéletéről nyújtanak képet az olvasó számára, hanem nyelvészeti szempontból is fontos forrást képviselnek. Az elit- és a tömegkultúra normáinak élesen eltérő vonásait N. Sz. Trubeckoj (TRUBECKOJ 1991a) vázolja fel *Верхи и низы русской культуры* című munkájában. Ugyanezen tanulmányában fogalmazza meg az orosz kulturális zóna jelentőségét az orosz etnikum kulturális hagyományai szempontjából. Trubeckoj elméletének megalapozottságát Jiří Polívka (POLÍVKA 1932), Karel Horálek (HORÁLEK 1962), Roman Jakobson (JAKOBSON 1966) a nagyorosz folklór sajátosságait feltáró munkáinak vizsgálati eredményei egyaránt megerősítik.

1. Az orosz közmondások areális vonatkozású jegyei

Először is az orosz közmondásokban megjelenő specifikus nyelvi kép strukturális tényezőit kívánjuk röviden felvázolni, melyek egy meghatározott stílusréteghez, az orosz népnyelvhez kötődnek. V. I. Dal a gyűjteményéhez írt előszóban a kutatásunk szempontjából lényegesnek tekinthető megállapítást tesz, amikor szembeállítja az orosz közmondásokban megjelenő népnyelvet az úgynevezett „művelt társadalom” nyelvével. Szerinte az igazi, ízig-vérig orosz jelleggel a népnyelv bír, az erős latin és germán hatás alá került irodalmi nyelvvel szemben. Az 1984-ben megjelent Dal-gyűjteményhez Mihail Solohov ír előszót, mely a következő mondattal kezdődik: „Egy nép legfőbb gazdagsága maga a nyelv.” Említést tesz arról, hogy az orosz nyelv különösen gazdag közmondásokban, több ezer népi bölcsességet kifejező közmondás ismeretes, mely az orosz nép tudatát, értékítéletét talán a legbővebben tükrözi.

Számunkra igen fontos V. I. Dalnak az orosz közmondásokkal kapcsolatos szociolingvisztikai tartalmú megállapítása, mely véleményünk szerint az areális nyelvészet területét is érinti. Ezen összefüggésekre N. Sz. Trubeckoj irányítja a figyelmet, amikor az elit- és a tömegkultúra élesen elkülönülő normáira, tartalmára mutat rá. Míg Nagy Péter reformjai a V. I. Dal által említett igen erős latin és germán hatás alá vonják a társadalom elitjének kultúráját, addig a tömegkultúra az írástudatlanság következtében végérvényesen elkülönül a korábban jóval kisebb eltérést mutató elitkultúrától. A népi kultúrában nem következik be az a törés, ami az elit kultúrájában végbemegy. A tömegkultúrában, azaz az orosz népi mentalitásban a Trubeckoj elemezte orosz kulturális zóna hatásai folyamatosan érvényesülnek, sőt erősöd-

nek, amit a 18. században az orosz nyelvbe került jelentős számú jövevényszó is igazol. E jelenség jól megfigyelhető a J. N. Sipova, valamint az N. A. Baszkakov (BASZKAKOV 1979) írta lexikológiai munkákban, melyek épp a Trubeckoj elemezte zónában jelentkező nyelvi kontaktusokat vizsgálják.

Említést érdemel, hogy Dal közmondásgyűjteményében több mint 150, a vizsgált area nyelveiből átvett jövevényszó szerepel. Az orosz népnyelvbe került jövevényszavak egy meghatározott életmód formálta kapcsolatrendszer létrejöttére utalnak. A hétköznapi kapcsolatokat jelenítik meg a jól körvonalazható szemantikai mezők:

- állattartás és pásztorkodás: *мерин* (Д.ІІ.120) 'paripa', *арба* (Д.І.198) 'szekér', *аркан* (Д.І.66) 'pányva'
- használati tárgyak: *балакирь* (Д.ІІ.265) 'korsó', *булат* (Д.ІІ.5) 'acél'
- ruházat: *балахон* (Д.І.65) 'felső ruha', *епанча* (Д.ІІ.89) 'köpeny'
- étkezés: *брага* (Д.І.181) 'gyengébb sör', *кулага* (Д.ІІ.89) 'rozstészta', *махан* (Д.ІІ.259) 'hús'
- épületek, létesítmények: *бульдыр* (Д.ІІ.83) 'félreeső ház', *мазарки* (Д.І.181) 'temető', *майдан* (Д.ІІ.209) 'tér, harcmező'
- gazdasági, szellemi élet, államigazgatás: *аршин* (Д.І.353) 'hosszmérték', *барыш* (Д.ІІ.33) 'haszon', *казна* (Д.І.188) 'kincstár', *аман* (Д.І.358) 'kegyelem', *карач* (Д.ІІ.33) 'magas tisztség', *ясак* (Д.І.356) 'adó'

Az N. A. Baszkakov (BASZKOV 1979) vizsgálta kulturális-nyelvi érintkezést bizonyítja, hogy számos frazeológiai elem is bekerült az orosz közmondásokba. Jellegzetes módon utalnak az orosz kulturális zóna kapcsolataira a *Взять барыша баш на баш*. (Д.ІІ.33); *Ни сана ни мана*. (Д.І.351); *Талан на майдан*. (Д.ІІ.209); *Ни яман ни якши, ни средней руки*. (Д.І.369); *Кто кричит аман, кто атлан*. (Д.І.358) közmondások. Bennük jól felismerhető formában megőrződtek a török népek frazeológiájából átvett fordulatok. E kapcsolatot bizonyítják a *баш* 'fej', *сана* 'neked', *мана* 'nekem', *талан* 'szerencse', *майдан* 'tér', *яман* 'rossz', *якши* 'jó', *аман* 'kegyelem', *атлан* 'lóra!' török eredetű szavak. N. A. Baszkakov (BASZKOV 1979) lexikológiai munkájának bevezető fejezetében épp az említett jövevényszavak és frazeológiai egységek, valamint a török népek nyelveire jellemző mellérendelő szóösszetételek vizsgálatának nem kellő voltára hívja fel a figyelmet. Megállapításával egyező, bár attól függetlenül megalkotott véleményt hangoztat O. B. Tkacsenko (ТКАЧЕНКО 1979) professzor is, aki az orosz folklór egyik legjellegzetesebb műfaja, a népmese tipikus fordulatait veszi (жил–был, жили–были) vizsgálat alá. Tkacsenko kutatási eredményei azt igazolják, hogy a Trubeckoj meghatározta areában élő népek kultúrája és nyelve kölcsönösen hatott egymásra, így az orosz frazeológiában is fellelhetők e hatásrendszer nyomai.

Az orosz közmondásokban szereplő frazeológiai egységek között az orosz kulturális zónában létrejött kapcsolatrendszerére utaló struktúrák kerültek elő a mikrolingvisztikai vizsgálatunk során. Míg Tkacsenko az orosz népmesékben a Volga-vídek finnugor népeinek nyelvére jellemző fordulatokat mutatott ki, addig a közmondásokban elsősorban a török népeknek az orosz kultúrára gyakorolt hatása figyelhető meg.

A közmondásokban is szerepel Baszkakov, valamint Tkacsenko vizsgálta sajátos szóalkotási forma, a mellérendelő szóösszetétel számos típusa. Ilyen struktú-

rákra találtunk, mint a *ворчит-журчит, пиво-мед, отец-мать, род-племя, подобру-поздорову, путь-дорога, судить-рядить, ум-разум, хлеб-соль*, melyek egyben az orosz népnyelv kedvelt alakzatai is. Korábbi kutatásunk eredményeképp sikerült az orosz nyelv „*парные слова*” terminussal jelölt szóösszetételeinek jelentős számú szemantikai-strukturális megfelelőjét feltárni épp a Trubeckoj körvonalazta övezet nyelveiben, ami az általunk feltételezett areális vonás fontos bizonyítéka. Egyik legtipikusabb példának tekinthető a török és orosz szó összekapcsolása révén létrejött szinonimák alkotta *счастье-малан* 'szerencse' jelentésű összetétel, mely ugyancsak egy frazeológiai jellegű közmondásban szerepel. A szülést levezető bábaasszony a következő szavakkal szokta megköszönni a vendéglátást: „*Как в поле туман, так ему счастье-малан.*” (Д.І.296) 'Annyi szerencsében legyen része (az újszülöttnak), amennyi köd lepi a mezőt.' Említést érdemel, hogy a *малан* 'szerencse' jelentésű török eredetű jövevényszó számos példájára találunk a Dal-gyűjtemény közmondásaiban. Az említett szinonimák alkotta összetétel, melynek tényleges funkciójára először S. K. Chatterji mutatott rá az indiai nyelvek azonos szemantikai reláció alapján felépülő struktúráit vizsgálva, tulajdonképpen a jövevényszó jelentését hivatott magyarázni. Az adott funkció ismeretében elfogadható az indiai nyelvész megalkotta *translation's compounds* 'fordító összetétel' jelentésű terminus használata.

Sajátos, az említett struktúrához kapcsolódó altípussal, a *szóismétléssel* mutat rokon vonásokat a *figura etymologica* jellegzetességeinek megfelelő szóalkotási módokat. A példák jól szemléltetik az azonos fő alakváltozatait: „*Бредень бредни бредет, а мы языком щелкаем.*” (Д.І.156); „*День деньской – как за язык повешенный.*” (Д.І.380); „*Течья течет. Ливня льет. Лётом летит.*” (Д.ІІ.21); „*Прилипли крепко-накрепко к смоле.*” (Аф. 243); „*Час часовать не ночь ночевать.*” (Д.ІІ.59)

Az orosz népnyelv jellegzetes struktúrája az azonos fővű, de ellentétes jelentésű szavak alkotta szerkezet: „*Жил не жил, умер не умер.*” (Д.І.201); „*Бойся не бойся, а року не миновать.*” (Д.І.40); „*Была не была. Было не было – катать сплеча!*” (Д.І.55); „*Сердись не сердись, а лучше покорись*” (Д.І.96); „*Напоить не напоил, а пьяницей корил.*” (Д.І.103); „*Сорочи не сорочи, а без рубля быть.*” (Д.І.109); „*Горевать не горевать, и хоронить не миновать.*” (Д.І.112); „*Вари не вари, а масло поверху.*” (Д.І.151); „*Была не была – пошла такова.*” (Д.І.212); „*Был не был, жил не жил – знать, что пропал.*” (Д.ІІ.171); (Д.ІІ.301); „*Живет не живет, а проживать проживает.*” (Д.І.199); „*Плачь не плачь, а есть-пить надо.*” (Д.ІІ.250); „*Кабала не кабала, а голова не своя (а голова продана).*” (Д.ІІ.289); „*Крещи не крещи, а минули водокрещи.*” (Д.ІІ.335); „*Дуй не дуй, а великдень у порога.*” (Д.ІІ.331); „*Курнуть не курнуть, так чтобы уж рога в землю.*” (Д.І.199). Az orosz népnyelv gyakran használja az adott szintaktikai képződményt a meghatározatlanság, hozzátételezőlegesség kifejezésére. A magyar népmesék jellegzetes kezdő fordulata is alkalmazza az adott struktúrát: „*Hol volt, hol nem volt.*” A tatár nyelvben is használatos hasonló szerkezet: *булмаса булган икен* (ТаРС 83) 'Volt, nem volt! Valahogy volt!'

Az adott típusú szóismétlés sajátos formáját képviselik a névszó és a belőle alkotott ige együttes szerepeltetése: „*Не век вековать, одну ночь ночевать.*”

(Д.І.379 (І.37); „Не первую волку зиму зимовать.” (І.381); „Видывали мы виды.” (Д.І.312); „День дневать, ночь коротать.” (ІІ.232); „Варвара мосты мостит.” (южи) (ІІ.321); „Знахари-то говорят, как город городят.” (Д.ІІ.347); „Где часу часовать, а бы приведет и ночь ночевать.” (Д.І.47); „Горе горюю, а руками воюю.” (Д.І.90); „Не вор ворует а коровщик.” (Д.І.167); „Видом не видал, слыхом не слыхал.” (Д.І.185); „Сидень сидит, а часть его растет.” (Д.І.197); „Слоном слоняться (т.е. шататься поздно).” (Д.І.200); „Меледу меледить.” (Д.І.355)

A közmondásokban szereplő reduplikációk között felismerhető a magyar nyelvben is használatos struktúra, melyben az ige ragozott alakja és a főnévi igenév kapcsolódik össze. Például szolgálhat az „*Enni ettem, de mégis éhes vagyok*” mondat.

„Я любить не люблю, отказать не могу.” (Д.ІІ.5); „Гулять гуляй, да не загуливайся!” (ІІ.19); „Воровать ворует, а концов хоронить не умеет.” (І.124); „Спать не сплю, дремать не дремлю, а все думаю думать.” (Д.І.337); „Жить живи, да честь знай.” (Д.221); „Летать летаю, а сесть не дают” (Д.І.47); „Потчевать потчуй, а неволить неволь.” (Д.ІІ.233); „Плакать не плачу, а слеза бежит.” (Д.І.105);

Az azonos típusú struktúrák használatát figyelhetjük meg a finnugor nyelvekben, lásd magy.: *kérve* kér, *várva vár*; *réges-régen*; *telis-teli*; удм: *оди́гысь-оди́г* 'egyetlenegy', *чукна-чук* 'nagyon korán' (УзРС 478); mordvin: *келейде келейсте*, *келида келиста* 'nagyon szélesen', szélesnél szélesebben' (ГМЯ 376); *шуваниядонга шуванияста китирдеми* 'vékonyan, vékonyan fonni' (szó szerint: 'vékonynál vékonyabban'), *сэрейде седе сэрейстэ* 'mindenkinél magasabbra nőni' (szó szerint: 'magasnál magasabbra nőni'). Ez a szóalkotási típus a török nyelvekre és a hindire is jellemző lásd ujj.: *бир-бирлеп* 'egyenként', *пейдин-пей* 'folyamatosan'; хинди: *даура-даур* 'folyton-folyvást'; *чхака-чхак* 'telis-tele'.

A magyar ikerszó kategóriájának megfelelő képződményre is találunk példát a közmondásgyűjteményben: „*Чигирики мигирики, шаранды баранды.*” (Д.ІІ.58); „*Шулды-булды закоулды.*” (Д.ІІ.58); „*Алай-булай крымские песни – да там их и тресни.*” (Д.І.273). F. J. Kors a sajátos fonetikai jegyekkel rendelkező divergens reduplikációk (ikerszavak) areális vonatkozását elemezve utal arra a tényre, hogy a szláv nyelvekben jóval kevésbé használatosak, mint a török népek nyelvében. Alf Grannes a Balkánon és a Földközi-tenger keleti medencéje környezetében élő népek nyelvében használatos azonos típusú reduplikációk esetében tárt fel hasonló areális vonásokat.

2. Az orosz kulturális zóna közmondásainak képi és tartalmi azonossága

Az orosz közmondások tartalmi vonatkozásban is tükrözik az adott kulturális zóna világképét. Szembetűnő a bennük helyet kapó értékítélet, életeszemlélet azonossága. A közmondásokban fontos szerepet kapnak a sztyeppén élő nomád pásztorok életéhez kapcsolódó képek. A nomád pásztorok élete elképzelhetetlen ló nélkül. A ló a sztyepei népek folklórájának nélkülözhetetlen motívuma, mely egyaránt fontos szerepet kap a hősénekekben, népmesékben és a közmondásokban.

Az orosz közmondásokban több száz ló alakját megjelenítő struktúrára találunk. A ló megbecsülése, a róla való gondoskodás tükröződik a következő, képeiben azonos közmondásokban: orosz: „*Погоняют коня не кнутом, а овсецом*” (Д.ІІ.355) 'Nem ostorral, hanem zabbal hajtják a lovat.'; „*Не погоняй кнутом, погоняй мешком (овсом)*” (Д.ІІ.61) 'Ne ostorral hajtsd a lovat, hanem abrakostarisznyával (zabbal)'; „*На лошадь не плетью покупают а овес.*” (Д.ІІ.355) 'A lónak nem ostort, hanem zabot kell venni.'; tatár: „*Атны чыбыркы бэлэн кума, солы белэн ку.*” (ТаРС. 643) 'Ne ostorral hajtsd a lovat, hanem zabbal.'; üzbég: „*Погоняют коня не кнутом, а овсом.*” (УзП. 100); magyar: „*Zab hajtja a lovat, nem ostor*” (ONG. 731); „*Zabos lónak jókedv az ostora.*” (ONG. 444).

Másik párhuzamos példára találunk a következő kép esetében: „*Коня куют, а жаба лапы подставляет*” (Д.ІІ.106) 'A lovat patkolják, a béka is nyújtja a lábát.'; tatár: „*ат ятын дагалаганда, бока ботык кыстыре*” 'A lovat patkolják, a béka is nyújtja a lábát.'; (ТаРС 123); török: „*atlar nallanirken kurbağalar ayak uzatmaz*” (ТурС 73) 'A lovat patkolják, a béka is nyújtja a lábát.'

A Volga-medence hagyományait tükröző közmondások között nem véletlenül találjuk ott a magyar megfelelőiket. A magyar történelem ad magyarázatot e kapcsolattrendszerre.

A kulturális kapcsolatra utaló fontos motívum az orosz parasztság körében elterjedt szokásjog, a legkisebb fiú öröklési jogának megjelenítése az orosz közmondásokban:

„*Меньшой сын на корню сидит (в крестьянстве – наследует домом).*” (Д.І.130) 'A legkisebb fiú ül a gyökéren' (a parasztság szokása szerint ő öröklí a házat); „*Меньшому сыну отцовский двор, старшему новоселье (т. е. по смерти отца; это в крестьянстве обычай).*” (Д.ІІ.73) 'A legkisebb fiúnak jár az apai porta, az idősebb fiú új házba költözik (az apa halála után)'. V. I. Dal maga is fontosnak tartja az adott közmondások értelmezését, mivel az orosz parasztok szokásjoga a minoritás elvét tükrözi. Ez különösen érdekes, mivel az európai szokásjog az elsőszülöttségi jogra épül a bibliai hagyományoknak megfelelően. A minoritásról mint a nomád népek szokásjogáról először Guilford Rubrik 1223-ban számol be Mongóliában tett útjáról írt feljegyzéseiben. J. V. Baranyikova a burjátok szokásjogát vizsgálva tesz említést a minoritás továbbéléséről a burját–mongol, valamint a török népek körében. E szokásjog részletesebb elemzését végzi Sz. A. Kaszkabaszov és N. V. Bikbulatov a törökség hagyományait vizsgálva. A magyar szokásjogban is jelen van a minoritás hagyományrendszere, melyről Werbőczy *Hármaskönyvének* az örökösödésről szóló cikkelye alapján meggyőződhetünk. A minoritás intézményét, mint magyar szokásjog jellegzetes vonását mutatja be Tagányi Károly (TAGÁNYI 1919), a magyar szokásjog neves kutatója.

Helyet kap az orosz közmondásokban az adott régióban élő népek számára fontos hagyomány, a jószomszédi kapcsolat megteremtése és megbecsülése, ami az egymásrautaltságból fakad. Orosz: „*Не, купи двора, купи соседа.*” (Д.ІІ.155) 'Ne portát (udvart) vegyél, hanem szomszédot!'; „*Не купи деревни, купи соседа.*” (Д.ІІ.155) 'Ne falut vegyél, hanem szomszédot!'; török: „*er alma, komşu al*” (ТурС 281) 'Ne házat, szomszédot válassz!'; Узб.: „*Ховли олма, кушин ол*” (УзРС 659) 'Ne házat, szomszédot vegyél!'; türkmén: „*Не покупай дом, купи соседа.*” (Туркм. П. 128) 'Ne házat, szomszédot vegyél!'; Кирг.: „*конуш алгыча, кон, шу ал*” (КирРС

402) 'Ne szálláshelyet, szomszédot válassz!'; újgur: „*Uj almañ, hamsaj alañ.*” (Kúnos 10) 'Ne házat, szomszédot vegyé!'

A sztyeppéi népek harci morálja is említést nyer: Orosz: „*Лежачего не бьют*” (от кулачных боев) (Д.І.130) 'A fekvőt (legyőzöttet) nem verik'; „*Лежачего не бьют. Аман да пардон уважай*” (Д.І.116) 'A fekvőt (legyőzöttet) nem verik – Az «aman» és «pardon» segélykérést tiszteld!'; tatár: „*еғылганны кыйпамыйнар*” (ТаРС 145) 'A fekvőt (legyőzöttet) nem verik.'; török: „*yerdeki yüze basılmaz*” (ТурРС 145) 'A földön fekvő arcára nem taposnak.'; türkmén: „*еачаны ковуж,ы болма*” (ТуркмРС 166) 'Ne üldözd a menekülőt!'; „*Кто просит пощады, того не бьют.*” (Туркм. П. 95) 'A kegyelmet kérőt nem ütik.' „*И бегущему дай пощаду*” (Туркм. П. 94) 'A menekülőnek kegyelmezz meg!'

A nomád népek életbölcseletét szövegeik meg a következő azonos képre épülő közmondások: orosz: „*Цела ль голова, а шапку бог даст.*” (Д.І.419) 'Ha ép a fejed, sapkát ad rá a teremtő.'; tatár: „*баш сау булса бурек табылып*” (ТаРС 616) 'Csak ép legyen a fejed, sapka kerül rá.'; üzbég: „*бош омон булса бурк топилур*” (УзРС 97) 'Csak legyen meg a fejed, sapka kerül rá.'; votják: „*йырыд не вань, изъы сюрроз*” (УдРС 176) 'Csak a fejed legyen meg, sapka kerül rá.'

A pásztoréletből merít képet a következő orosz közmondás és tartalmi-képi megfelelői: orosz: „*Ласковое теля двух маток сосёт*” (Д.І.209) 'Kedveskedő borjú két anyától szophat'; tatár: „*имэ белгэн ике ананы имген*” (ТаРС) 'Kedveskedő borjú két anyától szopik'; török: „*iki anali kuzu*” (ТурРС 438) 'két anyától szopik'; csuvas: „*йăпăлти пăру ук ама емём*” (ЧРС 32) 'Kedveskedő borjú két anyától szophat.'; üzbég: „*яхши бузок икки онани эмади*” (УзРС. 555) 'A jó borjú két anyától szophat.'

A vizsgált kulturális övezet jellegzetes közös frazeológiai egysége azonos képre épül: orosz: „*Пустить красного петуха*” (Устроить пожар, поджечь разг.) 'Felröpíti a vörös kakast (felgyújtja a házat)' (Ожеров 444); tatár: „*Кызыл этечь жибери*” (ТаРС 733) 'Felröpíti a vörös kakast (felgyújtja a házat)'; votják: „*Гурд амац лезыны*” (УдРС 31) 'Felröpíti a vörös kakast'; magyar: „*Felrepül (felszáll, leszáll) valahova a vörös kakas*” (O. NAGY 1996, 325) „*Vörös kakast röpít (küld) a házára*” (O. NAGY 1996, 325).

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy az orosz közmondásokban megtalált nem szláv nyelvi és tartalmi vonások rendszert alkotnak. E rendszer fő szervező eleme az a huzamos és intenzív kapcsolat, amely a Volga-medenében élő népek nyelvi és kulturális sajátosságait meghatározó módon alakította. A sokoldalú kapcsolatrendszer a világ nyelvi képének sajátos formálásához is hozzájárult, amit az adott régióknak a frazeológiájában megjelenő nyelvi sajátosságok is jól szemléltetnek.

IRODALOM

- BAŃCZEROWSKI JANUSZ 2000. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest.
 БАРАННИКОВА, Е. В. 1979. *Бурятские народные сказки*. Москва.
 БАСКАКОВ, Н. А. 1979. *Русские фамилии тюркского происхождения*. Москва.
 HORÁLEK, KAREL 1962. *Študie o slovanské lidové poezii*. Praha.
 JAKOBSON, ROMAN 1972. *Hang, jel, vers*. Budapest.

- КОЛЕСОВ, В. В. 1999. *Жизнь происходит от слова*. Санкт-Петербург.
- КОРНИЛОВ, О. А. 1994. Языковые модели мира как отражение национальных менталитетов. In Павловская, А. В. (ред.): *Россия и запад, диалог культур*. Москва.
- О. NAGY GÁBOR 1996. *Magyar szólások és közmondások*. Budapest.
- ПАЧАИ, ИМРЕ 1995. *Ареальные аспекты парных слов в русском языке*. Ниредьхаза.
- POLÍVKA, JIŘI 1932. *Slovanské pohádky*. Praha.
- TAGÁNYI KÁROLY 1919. *Hazai élő jogszokások gyűjtéséről*. Budapest.
- ТКАЧЕНКО, О. Б. 1979. *Сопоставительно-историческая фразеология славянских и финно-угорских языков*. Киев.
- ТРУБЕЦКОЙ, Н. С. 1990. О туранском элементе в русской культуре. *Вестник Московского университета*, 6. 60–80.
- ТРУБЕЦКОЙ, Н. С. 1991a. Верхи и низы русской культуры. *Вестник Московского университета*, 1. 87. 98.
- ТРУБЕЦКОЙ, Н. С. 1991b. Наследие Чингисхана. *Вестник Московского университета*, 4. 33–78.
- ФАСМЕР, М. 1986. *Этимологический словарь русского языка в четырёх томах*. Москва.

FORRÁSMUNKÁK

- Аф. = Народные русские сказки А. Н. Афанасьева в трех томах. Москва.
- ГМЯ = Грамматика мордовских языков. Саранск. 1980.
- Д. = Пословицы русского народа. Сборник В. Даля в двух томах. Москва.
- КирРС = Киргизско-русский словарь. Москва. 1965.
- Kúnos = Adalékok a jarkndi törökség ismeretéhez. Budapest. 1912.
- Ожегов = Ожегов С. И.: Словарь русского языка. Москва. 1975.
- ТаРС = Татарско - русский словарь. Москва. 1966.
- ТуРС = Турецко-русский словарь. Москва. 1977.
- ТуркмРС = Туркменско-русский словарь. Москва. 1968.
- Туркм П. = Туркменские пословицы и поговорки. Ашхабад. 1961.
- УзРС = Узбекско-русский словарь Москва. 1963.
- УзП = Узбекские пословицы и поговорки. Москва. 1958.
- УдРС = Удмуртско-русский словарь. Москва. 1983.
- ЧРС = Чувашско-русский словарь. Москва. 1985.

Исследование сущности языковой картины мира, по мнению многих исследователей, является важной задачей лингвистики. В работах, вышедших в конце XX века, рассматриваются вопросы, связанные как с сущностью национального менталитета, так и со спецификой категорий определенных языков. Польский лингвист Й. Бартмински (1990) подчеркивает значение в исследовании специфики языковой картины мира народных изречений, представляющих собой суждения о мире. Данная проблема имеет тесную связь с изученными нами вопросами, касающимися как области народного русского языка, так и фольклора. В русских народных пословицах, зафиксированных в сборнике В. Даля, обнаруживаются языковые структуры, свидетельствующие о своеобразном отражении действительности и о языковых и культурных контактах русского народа с народами Востока. По нашему мнению, данные контакты сыграли немаловажную роль в формировании специфики ментальности и стихии русской культурной зоны, о которой кстати, говорится в работе И. С. Трубецкого.

PAJZS JÚLIA

Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézet

A korpuszalapú szótárírás alternatívái

Tárgyszavak: korpusznyelvészet, számítógépes lexikográfia, szótári adatbázis

1. Korpuszalapú szótárak

A számítógépes korpusz (szöveggyűjtemény) használatával készült szótárak elsődlegesen a korpuszra támaszkodnak forrásként, emellett esetenként figyelembe vehetik a hagyományosan, kézzel gyűjtött cédulákon található adatokat és a korábban készült szótárakat. Még az azonos méretű és felhasználói körű szótárak is jelentős mértékben eltérhetnek a tekintetben, hogy milyen mértékben befolyásolja a szótár struktúráját a korpusz használata (RUNDELL 1998; PAJZS 2001). Míg egyes szótárak szerkezete hagyományos, és a korpusz csupán az illusztráló példamondatok alapjául szolgál (pl. *Trésor de la langue française*, *Dictionary of Old English*), az elsőként megjelent korpuszon alapuló szótár (Cobuild 1987) a szócikkek szerkezetét is teljesen átalakította a korpuszban talált adatoknak megfelelően: az egyes jelentésekhez tartozó adatok gyakorisága határozta meg a jelentések sorrendjét.

2. A korpuszok jellemzői

Szinkrón vagy diakrón. A számítógépes korpuszok többsége elsődlegesen szinkrón anyagot tartalmaz, de vannak több évszázad szóanyagát felölelő korpuszok is (pl. A *Trésor Frantext* korpusza, A *Dictionary of Old English* korpusza). Mivel a korpuszgyűjtés és elemzés rendkívül költséges feladat, a kiadók elsősorban a mai szövegek gyűjtésére fordítanak szívesen pénzt, hiszen a minél frissebb szóanyagot tartalmazó szótárakra van elsősorban kereslet.

Reprezentatív, 'opportunist', 'monitor'. A reprezentatív korpuszokat valamilyen előre meghatározott szempontok szerint, igen gondos munkával állítják össze. A válogatás irányelveit elsősorban az szabja meg, milyen korszakot és/vagy milyen nyelvi réteget kívánnak bemutatni. Ennek alapján döntenek el, milyen műfajok, milyen arányban legyenek jelen a korpuszban. Az opportunist korpusz legfőbb jellemzője, hogy a gyűjtés elsődleges meghatározója az elektronikus formában való hozzáférhetőség – természetesen a fizikai hozzáférhetőség mellett, a felhasználás jogának tisztázottsága is lényeges kérdés. A monitor korpusz a két korábban említett elv ésszerű kompromisszuma: ha egy-egy műfajból túl sok lenne, (mivel már korábban is volt például több tízezer szónyi gazdasági újságszövegük, és éppen hasonlóhoz sikerült hozzájutniuk,) egyszerűen kihagyják a régebbit, vagy annak csak egy kisebb részét hagyják meg, és az újabb szövegekkel frissítik a korpuszt. A kíváncsi arányok megtartásának az is egy lehetséges módja, hogy nem „dobják el” a ré-

gebbi szövegeket, hanem igyekeznek minden műfajt minél folyamatosabban és egyenletesebben bővíteni.

Méret. A korpuszok méretét rendszerint a bennük található szövegszavak mennyiségével jellemzik. Míg az úttörő Brown korpusz egymillió szövegszóból állt, a mai korpuszok jellemző mérete 100–200–300 millió szövegszó. Fontos tulajdonság, hogy megszabják-e előre az egyes szövegrészeket maximális–minimális méretét. Erre főként a reprezentatív korpuszok összeállításakor szoktak törekedni.

3. A Nagyszótár terve és a Magyar történeti korpusz

Az MTA Nyelvtudományi Intézetében párhuzamosan két, eltérő elvek alapján gyűjtött korpusz építése van folyamatban. Míg a Korpusznyelvészeti osztályon a közelmúltban megjelent, különféle műfajú, elektronikus formában hozzáférhető szövegek lendületes gyűjtése folyik, a tervezett Nagyszótár forrásanyagául a Lexikográfiai és lexikológia osztályon egy történeti korpuszt gyűjtöttünk. Ennek jellegzetességei a fenti szempontok alapján:

- diakrón (1772–1992)
- reprezentatív (több mint 21 000 műrészlet, 2000 szerzőtől)
- 25 millió szövegszó
- nincs maximális–minimális szövegméret

Az eredeti elképzelés az volt, hogy ebből a korpuszból és a korábban gyűjtött archivális cédulákból hagyományos nagyszótár készüljön (KISS–PAJZS 1989; B. LŐRINCZY–GERSTNER 1998; GERSTNER 2000). Ennek egyik legfontosabb sajátossága a teljességre törekvés mind a címszavak és alakváltozataik kiválasztásában, mind a feldolgozott jelentésárnyalatok gazdagságában, a szókapcsolatok, szólások, szóláshasonlatok stb. terén. Az elképzelés célul tűzte ki valamennyi felsorolt jelentés/szólás lehető legteljeskörűbb adatolását. Minden jelentés első előfordulására idézetet kellett kiválasztani pontos bibliográfiai adatokkal a korpuszból és a cédulákból, és további 5–6 példamondatot lehetőleg 30–50 évenként úgy, hogy az adott jelentést minél pontosabban illusztrálja, amennyiben lehetséges a legutóbbi időkgig, amennyiben időközben kihalt egy jelentés, azt is precízen érzékeltetni kellett. Természetesen kiemelkedően hasznos és szükséges volna egy ilyen szótár megjelenése – egyidejűleg nyomtatott és számítógépes adatbázis formában –, de sajnálatos módon a gyakorlati tapasztalatok azt mutatták, hogy reális időn belül, az intézet rendelkezésére álló forrásoknak pályázati forrásokból való jelentős kiegészítésével sem valósítható meg a tervezett szótár. (Összehasonlításképpen: a példaként szolgáló, hasonlóan igényes francia *Trésort* egy 140 fős intézet készítette el több mint 30 év alatt, ezzel szemben a tervezett magyar nagyszótáron rendszerint 5–10 fős állandóan változó összetételű munkacsoport dolgozott hosszú éveken át.) Ezért 2000 végén olyan döntés született, hogy az eredeti elképzelést jelentősen szűkítve egy lényegesen kevésbé megvalósíthatatlan szótár készüljön. Ennek legfőbb jellemzői a korábbihoz képest:

- Körülbelül 80 000 címszót tartalmazzon (a korábban tervezett 120 000 helyett), nyolc kötetben (a korábbi 12–15 helyett).
- A jelentésárnyalatokra bontásnál ne törekedjünk teljességre, nagyjából az ÉKSz. gyakorlatát tekintsük irányadónak.

- A szókapcsolatokból csupán az értelmezésre szorulókat tüntessük fel, a szólásokat, szóláshasonlatokat, közmondásokat egyáltalán nem tartalmazza ez a tervezet.
- Az egyes jelentéseket és értelmezett szókapcsolatokat mindössze egyetlen példamondattal illusztráljuk, amely lehetőség szerint a legelső előfordulás legyen. Amennyiben az első előfordulás nem illusztrálja kellőképpen a jelentést, felvehetünk egy későbbi úgynevezett „beszédes” példamondatot is. A szótár elektronikus változatában egynél több példamondat feltüntetésére is van lehetőségünk, amelyeket megkülönböztetünk a nyomtatásban megjelenítendőktől.

Az új elképzelés szerint készülő szócikkek tapasztalataink szerint ugyan lényegesen gyorsabban készíthetők, mint az eredetiek, (kb. ötször annyi szócikk készült el azonos idő alatt), a jogosan elvárható, reálisan tervezhető összteljesítménytől (egy-két évenként egy kötet elkészítése) azonban sajnos továbbra is reménytelenül távol vagyunk. Ezért indokoltnak tartom annak vizsgálatát, van-e egyáltalán olyan szótártípus, ami a rendelkezésünkre álló korpuszból a reálisan tervezhető személyi/anyagi feltételekkel belátható időn belül (10–15 év) elkészíthető, és érdemes is elkészíteni.

4. Egy 'opportunist/realista szótár' tervezete

A jelenleg érvényben lévő tervezet megvalósíthatóságának egyik legfontosabb korlátja, hogy változatlanul ragaszkodik az egyes jelentések első adatának feltüntetéshez. Bár ez a filológiai pontosságra törekvés a feltételezett felhasználók szempontjából teljesen érthető, következetes véghezvitele azonban a tapasztalatok szerint aránytalanul sok időt/energiát követel. Hiszen egyetlen módon biztosítható, hogy tényleg minden jelentésárnyalatot azonosítsa a szócikkíró, és eldöntse, melyik jelentéshez melyik példamondatot kell első előfordulásként feltüntetnie: ha az összes, a korpuszban és a cédulákon talált példamondatot egyenként elolvassa. Minthogy a korpuszban és a cédulákban összesen kb. 30 millió adat található jelenleg, és a korpusz további bővítését is tervezzük, önmagában az adatok gondos áttanulmányozása ezer emberévben mérhető, és ez a munkafázis alig változott az új koncepció kialakításával. (Ráadásul még az ilyen gondosan kiválasztott példamondatok is csupán a rendelkezésünkre álló anyagban az első, nem pedig az adott korszak összes nyomtatásban megjelent nyelvi forrásanyagában.) Az általam javasolt és a mellékelt próbaszócikkkel illusztrált szótár elsődlegesen ebben a kérdésben lenne megalkuvóbb: a szigorúan első adat feltüntetése helyett mindössze azt tartom reális célkitűzésnek, hogy törekedjünk a jelentések minél korábbi és minél későbbi példamondatokkal való illusztrálására, és lehetőség szerint iktassunk be a 19. vagy a 20. századból is egy-egy jellegzetes példamondatot. A példamondatok kiválasztásánál nem a minél nagyobb időintervallum felölelése az egyetlen szempont, a jelentésárnyalatok érzékeltetésére is alkalmazhatunk változatos példamondatokat külön értelmezés nélkül (lásd *zubbony* szócikk).

4.1. A tervezett szótár főbb sajátosságai

- Nem törekszik teljességre sem a címszavak, sem a jelentések, sem a szólások feldolgozásában: a nyilvánvaló jelentésekhez igyekszik értelmezést és példamondatokat rendelni.
- Szólásokat, szókapcsolatokat csak mértékletesen dolgoz fel, nem annyira a különleges, mint inkább a gyakori szókapcsolatok bemutatására törekszik.
- Az értelmezések stílusa a lehető legegyszerűbb, közérthető, inkább redundáns, mint kódolt (kerüli a rövidítéseket, különféle funkciójú zárójeleket, az értelmezésekben gyakori, ismert szavakat használ, hogy lehetőleg ne kelljen a felhasználónak más szócikket is végig olvasnia az éppen tárgyalt szó megértéséhez).
- A szinonimákat külön megjelöli, kiemeli. Amennyiben az értelmezésen belül használ szinonimát, külön kóddal látja el anélkül, hogy ez a nyomtatásban feltétlenül látszódná, annak érdekében, hogy az elektronikus változatban minél könnyebben „körbejárhatók” legyenek a hasonló jelentésű szavak. Az értelmezések kódolt (XML) változatában jelöli a jelentés főbb fogalomköri jellemzőjét is, szintén az adatbázisban való felhasználhatóság hatékonyságának növelésére.
- Egy-egy jelentéshez lehetőleg 2-3 példamondatot ad meg (szemben az érvényben lévő tervezet egyetlen példamondatával), amennyiben lehetséges, minél tágabb időt felölelve, de ennél fontosabb szempont a mondatok információ tartalma. Amennyiben sem a korpuszban, sem a cédulák között nem található megfelelő példamondat, de a címszó vagy az adott jelentés létezése ismert, példamondat nélkül is feltüntethető a szótárban.
- Mérete: a papírváltozat méretét nem fontos kezdetben meghatározni, hiszen elsődlegesen adatbázisként készülne a szótár, WEB-en és CD-n lenne elérhető. De készülne belőle nyomtatott változat is, akkora, amekkorát valamelyik kiadó ésszerűnek, eladhatónak tart. Ehhez csak annyi a további teendő, hogy a példamondatok egy részénél megjelöljük, hogy a nyomtatott változatban is megjelenjen-e, vagy a példamondatnak melyik rövidített része jelenjen meg. Ugyanígy későbbi munkafázisban eldönthető, a sok bibliográfiai adat közül melyeket érdemes kinyomtatni is (pl. csak az évszám és a szerző neve, vagy csak az évszám). Az adatbázisban természetesen minden pontosan megtalálható lesz, és közvetlenül kikereshetjük az idézet nagyobb szöveggörnyezetét a WEB-en hozzáférhető korpuszban.

4.2. A próbaszócikk készítés tapasztalatai:

Az „önkísérlet” során az ÉKSz. *zöngé-zúg* címszó metszetének kidolgozására vállalkoztam. Terjedelmi korlátok miatt itt csupán néhányat mutatok be ezekből. Egy hét alatt 29 szócikket sikerült – a mintában látható szinten – elkészítenem. (Összehasonlításképpen: szakértő szócikkíró munkatársaim az eredeti Nagyszótári tervezet alapján évente készítettek 20–30 szócikket fejenként. A jelenleg érvényben lévő koncepció szerint fél évente mintegy 40–50 szócikket készít egy-egy lexikográfusunk, amelyek azonban természetesen sokkal alaposabban kidolgozottak, mint az általam készítették, többszöri javításon átesetek stb.) Az egyik fontos megfigyelés: az ÉKSz. és a korpusz párhuzamos vizsgálatakor csaknem minden címszóhoz, az ÉKSz.-ben feltüntetett jelentésük többségéhez találtam példamondatot a kor-

puszból. A gyakoribb szavaknál inkább a bőség zavaró, nehéz eldönteni, melyiket hagyjuk ki a jobbnál jobb példamondatok közül. Amire nincs adat a korpuszban, arra időnként találunk a cédulákban megfelelőt (a 29 szó mintegy 50 jelentése közül 10 jelentésre nem volt egy példamondat sem a korpuszban, ezek közül háromra találtam a cédulákban legalább egy példát).

A korpusz adatai alapján gyakran adódnak új jelentések, címszavak az ÉKSz.-hez képest (pl: *zöngésül*, *zörgés* 2. *zubog* 2,3).

A példamondatok feladata kettős: van amikor az értelmezést segítik, pontosítják (*zörej* 2,3), van amikor csak illusztrációként szolgálnak, egyfajta „képeskönyvként”: (**zöngicsél**: Szellő bodrozta a nagy fehér virágokat, miközben méhek és más fürgé röpködők *zöngicséltek* az illatos rengetegben, (1948 Tamási Á: 2000701015, 46); **zörej**: K. a helyén van az asztalánál, kopog az írógépe, a hangok nem árulják el a betűket. Ezzel a *zorej* a lehallgatókészülék nem tud mit kezdeni. (1969 Konrád Gy: 2000351007, 0659); **zubbony**: Az ő ruhája izgalmasabb minden pöreségnél: fölül szigorú, csukott kék parádéskocsi öltöny arany sujtásokkal, *zubbonya* nyakig gombolt, karján hosszú, zárt, csak karcsú derekára olvad rá, ahogy nőnek olvadhat, s alul hosszan felhasított szoknya ugyanazon színekben. (1988 Lengyel P: 2000397006, 154).)

Bizonyos címszavakra és jelentésárnyalatokra csak egy írótól van sok példa: ebben a szeletben több olyan jelentés volt, amit csak vagy főként Móricz használt a korpusz és a cédulák szerint. Ez egyebek közt annak következménye, hogy Móricz az egyik legnagyobb mértékben reprezentált szerző a korpuszban (Németh László után a második, több mint 370 ezer szövegszónyi szöveggel), de láthatóan az ÉKSz. szerkesztői is nagymértékben a tőle származó idézetekre támaszkodtak. (Például a *zuborog*: összesen tízszer fordul elő a korpuszban, ebből hatszor Móricz szövegben; a *zubbony*, 'gyerekuha' csak *Móricz Árvácska* című regényében fordul elő, de ott sokszor; a *zörög* szó 'zsörtölődik, pöröl' jelentésben szintén csak Móricz szövegeiben található. A kijelölt részben szintén feltűnően sok a Vörösmarty idézet, ő is csaknem 260 ezer szövegszóval van jelen a korpuszban, ezért ha korábbi adataira „vadászunk”, leginkább tőle találunk megfelelő példamondatot.)

4.3. Próbaszócikkek

zöngicsél tn és ts ige

1. 'valaki halkan, (csukott szájjal) énekel': ≈ dúdol, hangicsál, zümmög | Mé-lázva jött az ösvényen, népdalaink egyikét *zöngicsélve* (1864 Halmágyi S: Elv., 255) | A kis kölyök, ki voltam, ma is él / s a felnőttet a bánat fojtogatja; / de nem könnyezik, egy dalt *zöngicsél* / s ügyel, hogy el ne szálljon a kalapja. (1936/1984 József A: 2000282148, 320).
2. 'madár vagy rovar halkan, zümmögő hangot ad': ≈ döngicsél, zümmög, énekel | Egyszer csak szúnyog is *zöngicsél* a fejem körül. (1912 Gárdonyi G: 2000173002, 23) | Szellő bodrozta a nagy fehér virágokat, miközben méhek és más fürgé röpködők *zöngicséltek* az illatos rengetegben, (1948 Tamási Á: 2000701015, 46).

zördít tn ige

1. 'gyors mozdulattal zörgő hangot kelt': És hozza szörnyű fegyvereit, 's nagyot *zördít* vasával pajzsa' nyomos rezén; (1823/1960 Vörösmarty M: 1900524120, 242) | A ministráns gyerek háromszor *zördít* a repedt acél csengőkkel (1898 Gárdonyi G: Falu I., 45).
2. (*biz*) 'hangosan ráfordul, rászól valakire': ≈ zördül | ÉKSz.

zördül tn ige

1. 'egymáshoz súrlódó tárgyak hirtelen halk, zörgő hangot keltenek': ≈ zörren | és ha csak kevés *zördülést* hall-is, ottan azt gondolja, hogy talám ötet akarják a' tömlőtzből a' kinokra vinni, (1775 Aranka G: 1800010005, 11) | De a kard se *zördül* mozdul (1860 Thaly Kálmán: 1900477022, 213) | Nem fejezhette be elmékedését: mintha haraszt *zördült* volna a háta mögött. (1967 Rónay Gy: 2000573161, 49). I. **megzördül**
2. (*biz*) 'haragosan ráfordul valakire, veszekedést kezdeményez': ≈ zördít | Mért nem mondtad meg gazfickó! – *zördült* a csárdás fiára, (1904 Rákosi V: 1900387013, 14). I. **összezördül**

zörej fn

1. 'kellemetlen hang, általában tárgyak surlódásából, összeütközéséből keletkezik': meszsze visítva kicseng fülsértő harczi *zörejjel*. (1822/1963 Vörösmarty M: 1900524373, 25) | K. a helyén van az asztalánál, kopog az írógépe, a hangok nem árulják el a betűket. Ezzel a *zörejjel* a lehallgatókészülék nem tud mit kezdeni. (1969 Konrád Gy: 2000351007, 0659) | Aztán a hangoktól, neszekről, *zörejektől*, minden nyikorgástól, korgástól. (1970/1972 Örkény I: 2000500038, 391).
2. (*Fiz*) 'szabálytalan rezgéssel keletkező hang': Ha a rezgés szabálytalan, a hangot *zörejnek*, ha szabályos (egyenlően ismétlődő), zenei hangnak nevezzük. (1928/1951 Keszler: Összhangz, 1).
3. (*Orv*) 'szokatlan, betegségre utaló hangjelenség, amely orvosi vizsgálattal észlelhető': ez oldali tüdőben száraz nyálkás *zörejek* is hallatszottak. (1847 Schoepf Mérei Á: 1900305004, 265) | Keringése normális, az enyhe bronchiektáziás *zorej* pneumatikusan indokolt. (1974 Munkácsi Miklós: 2002025025, 598).

zörgés fn

1. 'ismétlődő, zörgő hang': Erdők mellett a' fa-level *zörgésétől*, (1779 Mihályt I: 1800225014, 0070) | Nem hallottam a gépezet *zörgését*, nem láttam a vetítő lámpa fényét, (1917 Schöpflin A: 2000590005, 45) | az én tiszta házámban bújtak el amikor a falevél *zörgésétől* berezeltek. (1967 Méliusz J: 2000433001, 130).
2. 'hangos kopogtatás': S félperc mulva határozott kopogás, majd erőlyes *zörgés*, végül éktelen dörömbölés rázta a költőnő szobájának ajtaját. (1949 Hollós Korvin L: 2000252012, 0050).

zubbony fn

1. 'rövid, könnyű kiskabát, egyenruha tartozéka': $\approx$ zakó, köpeny | s a mennyei birodalom fiai és leányai nem külömbőség nélkül apró csúcsos sapkákban, bő *zubbonyban*, s bő nadrágban mászkálnak fel s alá, (1858 Xántus J: 1900531006, 163) | az ablak alatt ügető kocsi után már kényelmes házi *zubbonyban* integetett. (1893 Herczeg F: 2000241020, 90) | Bodros, fekete haján puha tisztí sapka – a sapka elején három arany csík – testén rászabott tisztí *zubbony* – hajtókéjén annak is három – három arany csík – derekán öv és revolver, lábán csizma. (1945 Illyés Gy: 2000274069, 14) | Az ő ruhája izgalmasabb minden póreségnél: fölül szigorú, csukott kék parádéskocsis öltöny arany sujtásokkal, *zubbonya* nyakig gombolt, karján hosszú, zárt, csak karcsú derekára olvad rá, ahogy nőnek olvadhat, s alul hosszan felhasított szoknya ugyanazon színekben. (1988 Lengyel P: 2000397006, 154).

2. (táj) 'egybeszabott gyermekruha': itt soha sincsen többet meztelenül, mindig ruhában van, állami *zubbonyban* s az alatt ing is van. (1941 Móricz Zs: 2000462012, 74).

zubog tn ige

1. 'folyadék gyorsan mozog, forr, ezáltal hangot keltve': A spirituszlámpa égett, *zubogott* a forró víz (1911 Pásztor Á: 2000519004, 24) | Forgó halántékán *zubogni* kezdett a nagy ér, s látása elhomályosult; (1982 Jékely Z: 2000278103, 20).

2. 'ömlik': Az Öröm Könny-húllatásnak patakja *zubog* már alá meg-élemedett Ortzámonn; (1800k./1900. Nagyváthy J: 1800239001, 0011) | olyan ez a köny, mint az olvasztó kohóban felolvadt ércz, csak hadd *zubogjon* és folyjon tova, (1887 Tóvölgyi T: 1900492007, 43).

3. 'zúg': *Zubog* a szél. Hallod a fákat? (1930/1981 Justus P: 2000286014, 0022) | *Zubog* a szél / mint tehervonat, / de hogy dől a nap! (1961 Vészi Endre: 2000776023, 0037).

5. Összegzés

A jelenlegi, eredetileg a NSz. számára gyűjtött történeti korpuszból egészen jó közép méretű szótárt lehet készíteni, amely az elmúlt több mint kétszáz év nyelvhasználatát tükrözi. Nagyon fontos különbségnek tartom mind az eredeti, mind a jelenleg érvényben lévő, kevésbé maximalista tervezethez képest a reális megvalósíthatóságot. Ha e rövid próbát alapul vehetjük a becsléshez, azt remélhetjük, hogy a jelenlegi 10 fős munkacsoport az általam gyakorlott munkamódszerrel és intenzitással 8–10 év alatt elkészíthetne egy kb. 80–90 ezer címszavas szótárt (míg a mostani tényleges teljesítményük alapján, ugyanez a 10 ember kb. 80 év alatt készítené el az aktuális tervezet szerinti szótárt!).

A nyomtatandó szótárváltozat mérete, szerkezete, tipográfiai megjelenése eldöntendő ugyan, de a kezdéskor csupán a tipográfiai és logikailag elkülönítendő szerkezeti egységeket kell azonosítanunk, hiszen a szótár természetesen korszerű technikával, XML formátumban készül, ezért a tipográfiai megjelenést elég közvetlenül a kinyomtatás előtt megtervezni.

A létrejövő szótári adatbázist ezután folyamatosan karban kell tartani, a WEB-en állandóan hozzáférhetővé tenni a legaktuálisabb állapotot, 5–7 évenként nyomtatásban megjelentetni az átdolgozott kiadást.

SZÓTÁRAK

- Cobuild = SINCLAR, JOHN–HANKS, PETER et al. (eds.) 1987. *Collins Cobuild English Dictionary*. London.
- ÉKSz. = JUHÁSZ JÓZSEF–SZÖKE ISTVÁN–O. NAGY GÁBOR–KOVALOVSKY MIKLÓS (szerk.) 1972. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest.
- ÉrtSz. = BÁRCZI GÉZA–ORSZÁGH LÁSZLÓ et al. (szerk.) 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára*. Budapest.
- LDOCE3 = SUMMERS, DELLA (ed.) 1995. *Longman Dictionary of Contemporary English*. London.
- Szókincstár = KISS GÁBOR (szerk.) 1998. *Magyar szókincstár. Rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára*. Budapest.

IRODALOM

- B. LÖRINCZY ÉVA–GERSTNER KÁROLY 1998. Lehet-e végre a magyar nyelvnek nagyszótára? *Magyar Tudomány*, 3. 261–71.
- GERSTNER KÁROLY 2000. Cédulák és fájlok – A Magyar akadémiai nagyszótár alapjairól. In KIEFER FERENC–GÓSY MÁRIA (szerk.): *Helyzetkép a magyar nyelvtudományról*. Budapest. 35–43.
- KISS LAJOS–PAJZS JÚLIA 1989. A magyar irodalmi és köznyelv nagyszótára (1533–1990). *Magyar Nyelv*, 2. 129–136.
- ORSZÁGH LÁSZLÓ (szerk.) 1966. *Szótártani tanulmányok*. Budapest.
- PAJZS JÚLIA 1997. Milyen szótár készíthető a nagyszótári korpuszból? In KISS GÁBOR–ZAICZ GÁBOR (szerk.): *Szavak–nevek–szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Budapest. 289–297.
- PAJZS JÚLIA 2001. Számítógépes korpuszra épülő angol értelmező szótárak In ANDOR JÓZSEF–SZÜCS TIBOR–TERTS ISTVÁN (szerk.): *Színes eszmék nem alszanak ... Szépe György 70. születésnapjára*. Pécs. 915–925.
- RUNDELL, MICHAEL 1998. Recent Trends in English Pedagogical Lexicography. *Intertanionial Journal of Lexicography*, 315–342.
- SINCLAIR, JOHN 1997. *The Lexical Item*. The Tuscan Word Centre.

The paper describes the possibilities of making corpus based dictionaries. The project for compiling the Historical Dictionary of Hungarian is presented, and a new, alternative way of compilation is suggested. In order to increase the feasibility of the project it would be reasonable not to insist on giving the very earliest quotation to each senses, but something, which is as early as possible. Also, instead of giving only one example sentence to each of the senses, giving three or even more, from various kind of sources, to illustrate the meaning from many points of view. Some sample entries from this suggested dictionary are given in the paper.

PÁLFY MIKLÓS

Szegedi Tudományegyetem

Alapjelentés és kiinduló jelentés egy kétnyelvű szótárban

EGY LEXIKOMETRIAI VIZSGÁLAT TANULSÁGAI

Tárgyszavak: asszociáció, megoszlás, poliszémia, sztochasztikus kapcsolat

Tanulmányom statisztikai elemzés: igei és főnévi jelentésstruktúrák szótári megjelenítését veti egybe a *Francia–magyar kéziszótár* (PÁLFY 1999) anyaga alapján, s a vizsgálat tanulságainak felhasználásával kívánja alátámasztani Kiefer Ferenc meghatározásait a poliszémia-kontinuumról, valamint a szabályos és a szabálytalan poliszémiáról.

Kiefer Ferenc az utóbbi évtizedek jelentéstani kutatásainak eredményeit összegző művében, a *Jelentélméletben* (KIEFER 2000) a „szabályos” poliszémián belül megkülönböztet szemantikai és konceptuális poliszémiát. Kiefer poliszémia-felfogása szerint az alulspecifikált, igen általános igei alapjelentések a kontextus alapján konceptuálisan differenciálódnak; ezzel szemben a főnevek másképp viselkednek: alapjelentés helyett kiinduló jelentésről beszélünk, amelyből metonimikus kiterjesztéssel (konceptuális eltolódással) jönnek létre az újabb jelentések.

A következőkben azt mutatom be, hogy az igei és a névszói kategóriák eltérő megoszlást mutatnak ugyanazokkal a szemantikai minősítésekkel szemben. Az asszociációs kapcsolatnak (minőségi ismérvek közötti valószínűségi kapcsolatnak) a megléte vagy hiánya összefügghet az egyes szófajokra jellemző poliszémia-típussal.

Természetes, ha egy szótári korpuszban mint állósokaságban a statisztikai vizsgálat elsősorban a metanyelvre irányul. Ebben az elemzésben arra keresünk választ, hogy kimutathatók-e sztochasztikus (valószínűségi) kapcsolatok a leggyakoribb metanyelvi jelek: a grammatikai kategóriák és a szemantikai minősítések között. Mind a grammatikai kategória, mind a szemantikai minősítés olyan minőségi ismerv, amelynek a meghatározása a legkevesebb szubjektív mozzanatot tartalmazza.

A leggyakoribb szófajok: az igék és a névszók, ezen belül a tárgyas és a nem tárgyas igék, illetve a főnevek és melléknevek, valamint a két leggyakoribb minősítés: a használati terület (a táblázatokban Ht) és nyelvi szint (a táblázatokban NySz) összefüggéseit vizsgáljuk.

Az ismérvek közötti sztochasztikus (valószínűségi) kapcsolat

A statisztikai sokaságot egyidejűleg több szempont (ismérv) szerint is jellemezhetjük. A sokaságra vonatkozó ismérvek között akkor van kapcsolat, ha az egyik ismérv szerinti hovatartozásból informálódhatunk a másik szerintire is.

Függvényszerű kapcsolat van két ismérv között, ha az egyik szerinti hovatartozásból egyértelműen következik a másik szerintire;

sztochasztikus kapcsolat van két ismérv között, ha az egyik szerinti hovatartozásból következtethetünk ugyan a másik szerintire, de nem kizárólagosan. A sztochasztikus (valószínűségi) kapcsolat tehát átmenetet képez a kapcsolat hiánya (függetlenség) és a teljes meghatározottság (függvényszerű kapcsolat) között.

Asszociációnak nevezzük a két minőségi ismérv közötti sztochasztikus kapcsolatot.

Két minőségi ismérv asszociációs kapcsolatának elemzésére jól használható az ismérvek kombinált csoportosítását tartalmazó tábla. Az ismérvek közötti kapcsolat létének kimutatására elsősorban megoszlási viszonyszámokat használhatunk.

A táblá(k)ban nemcsak oszloponként, hanem soronként is számíthatók megoszlási viszonyszámok. Mind oszlopirányban, mind sorirányban a viszonyszámok különböznek egymástól, ebből következően a tábla függőleges összesen és vízszintes összesen rovatában lévő adatokból is megállapítható, hogy van-e sztochasztikus összefüggés a vizsgált két ismérv között. Meghatározhatók a koordinációs viszonyszámok is.

Mindezt általánosságban így fogalmazhatjuk meg az áttekinthetőség kedvéért egy kétszer kettes, azaz alternatív ismérveket tartalmazó kombinációs (kontingencia-) tábla segítségével (az „összesen” sorban és oszlopban található gyakoriságok neve peremgyakoriság):

	1	0	Össz.
1	f_{11}	f_{10}	$f_{1.}$
0	f_{01}	f_{00}	$f_{0.}$
Össz.	$f_{.1}$	$f_{.0}$	n

Koordinációs viszonyszám: $f_{11} / f_{1.} \cong f_{.1} / n$

sztochasztikus kapcsolat:	függetlenség:
$f_{11}/f_{01} > \text{vagy} < f_{10}/f_{00}$	$f_{11}/f_{10} = f_{01}/f_{00}$

Megoszlási viszonyszám: $f_{11} / f_{1.} \cong f_{.1} / n$

sztochasztikus kapcsolat:	függetlenség:	függvényszerű kapcsolat
$f_{11}/f_{1.} > \text{vagy} < f_{.1}/n$	$f_{11}/f_{1.} = f_{.1}/n$	$f_{11}/f_{1.}$ és $f_{00}/f_{0.} = 100\%$, f_{01} és $f_{10} = 0$

Az eltérések kiszámítási módja: a megfigyelt (x) és az elméleti (x') értékekből:

$$\sum \frac{(x - x')^2}{x'}$$

Az elméleti érték (x') = a peremgyakoriságoknak és a sarokszámoknak a hányadosa. Az eltérések összegét az úgynevezett Pearson-kritérium táblázatának megfelelő értékével vetjük egybe: 1 sor és 1 oszlop esetén a függetlenség mértéke = 1, s az ennek megfelelő értékek 0,05 %-os valószínűség esetében 3,841; 0,01 %-os valószínűség esetében pedig 6,635.

Az egybevetés segítségével állapíthatjuk meg, hogy az adott esetben igaznak bizonyul-e a függetlenség hipotézise (a valószínűség értékéhez viszonyított alacsony összérték), vagy sem (magas összérték): ez utóbbi esetben a vizsgált ismérvek között sztochasztikus (azaz valószínűségi) kapcsolat áll fenn. Mivel a vizsgált ismérvek minőségi jellegűek, a sztochasztikus kapcsolatot: asszociáció.

A vizsgálat eredményei

Igék: tárgyas igék vs egyéb igei kategóriák:

Megfigyelt értékek:

	Ht	Nysz	Össz.
Tárgyas	98	74	172
Egyéb	143	171	314
Összes	241	245	486

Elméleti értékek:

	Ht	Nysz	Össz.
Tárgyas	85	87	172
Egyéb	156	158	314
Összes	241	245	486

Az eltérések: 1,99; 1,08; 1,99 és 1,82 = 6,88. *Nincs sztochasztikus kapcsolat* – akkor sem, ha a tárgyas és pronominalis igéket állítjuk szembe a többivel.

Névszók: főnevek vs melléknevek és határozói képzett alakjaik:

Megfigyelt értékek:

	Ht	Nysz	Össz.
Főnév	789	250	1039
Mell.név	266	141	407
Összes	1055	391	1446

Elméleti értékek:

	Ht	Nysz	Össz.
Főnév	758	281	1039
Mell.név	297	110	407
Összes	1055	391	1446

A megfigyelt és az elméleti értékek közötti eltérések: 1,2; 3,2; 3,4 és 8,7 = 16,5. Az 5 és 1 %-os küszöb fölött, az összeg a küszöb gyenge többszöröse. Mivel a függetlenségi hipotézis nem bizonyul helytállónak, *a sztochasztikus kapcsolat kétségszoros bevonhatatlan.*

Igék vs névszók:

Megfigyelt értékek:

	Ht	Nysz	Össz.
Igék	241	245	486
Névszók	1055	391	1446
Összes	1296	636	1932

Elméleti értékek:

	Ht	Nysz	Össz.
Igék	326	160	486
Névszók	970	476	1446
Összes	1296	636	1932

Az eltérések: 22,16; 45,15; 7,44; 11,36 = 86,11; *van tehát nyilvánvaló sztochasztikus asszociációs kapcsolat.*

Összefoglalva

- Az *igék*en belül (tárgyas igék vs nem tárgyas, egyéb igék) nem tudunk kimutatni asszociációs kapcsolatot a két kategória valamelyike és a szemantikai minősítések valamelyike között. Talán nem tévedek, ha ezt a tényt az ige alulspecifikált, igen általános alapjelentésével hozom összefüggésbe: azzal, hogy ezek az alapjelentések a kontextus alapján differenciálódnak, s elsősorban nem a szótári jelentésszerkezetben, hanem *a szócikken belüli példaanyagban* mutatkoznak meg.
- A *névszók*on belül határozottan elkülönülnek a főnevek a melléknevektől, s a használati terület is elkülönül a nyelvi szinttől: feltűnő, hogy a főneveknél a használati területi utalások száma a stílusréteg-minősítésekének több mint háromszorosa. A használati területek *poliszémia*ja független a kontextustól, mivel a kiinduló jelentésekből metonimikus kiterjesztéssel (konceptuális eltolódással) jönnek létre az újabb jelentések.
- Ami az igék vs névszók szembeállítását illeti: ez az oppozíció az előző kettő látványos igazolása, ugyanis *az asszociációs kapcsolatok eltérései itt a legmarkánsabbak*. A névszók közötti szemantikai minősítések száma az igék között találhatókénak a háromszorosa – ezen belül különösen nagy az eltérés névszók és igék között a használati területi jelzés tekintetében; a névszókban a használati terület vs stílusréteg-minősítés aránya pedig kevés híján 3:1. Ez akkor is érdekes, ha tudjuk: a használati területre vonatkozó utalások viszonylag magas számát nemcsak a szemantikai megkülönböztetésre nagyon alkalmas mivoltuk, hanem a szótár szerkesztőinek az a tudatos törekvése is magyarázza, hogy ennek a kódjelnek a segítségével könnyebb legyen a komplex keresés a szótár elektronikus változatában.

Úgy vélem tehát: az a tény, hogy az igei és a névszói kategóriák asszociációs kapcsolatai eltérő megoszlást mutatnak ugyanazokkal a szemantikai minősítésekkel szemben (az asszociációs kapcsolat megléte vagy hiánya) – összefügg az egyes szófajokra jellemző *poliszémia*-típussal. Feltűnő az igei szócikkek spontán módon nagyobb példaanyaga, ellentétben a névszói szócikkéval – erre nézve nem végeztem statisztikai számításokat az informatikai keresés nehézségei miatt, de nyilvánvaló, hogy ez a megoszlás is a kontextus alapján végbemenő differenciálódás folyamatát tükrözi.

IRODALOM

- KIEFER FERENC 2000. *Jelentéelmélet. A poliszémia és a kétszintű szemantika*. Budapest. 121–147.
- PÁLFY MIKLÓS 1998. *Francia–magyar [elektronikus] szótár*. Szeged.
- PÁLFY MIKLÓS 1999. *Francia–magyar kézisztár*. Szeged.

Abstraction faite des vocabulaires terminologiques et de certains vocabulaires d'auteurs, rares sont les cas où le corpus d'examen soit un dictionnaire, et surtout : un dictionnaire bilingue. Ce fait s'explique par le peu d'intérêt des résultats obtenus dans ces cas (p. ex. analyse des occurrences dans les phrases-exemples d'un dictionnaire). Une analyse statistique de la métalangue est cependant plus prometteuse : tel un examen des répartitions entre catégories grammaticales et remarques sémantiques. Ces unités sont des caractères qualitatifs qui ne contiennent que très peu d'éléments subjectifs et qui sont, par conséquent, facilement mesurables. Ce petit exposé se propose d'adapter une approche statistique au nouveau dictionnaire électronique français-hongrois en démontrant, dans des tables de contingence, quelques rapports associatifs entre les catégories grammaticales et sémantiques les plus importantes.

PIRÓTH ATTILA

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Angol–magyar fizikai szótár

Tárgyszavak: fizika, természettudomány, angol, magyar, szótár

1. Motiváció

Sok más tudományterülettel együtt a fizikáról is elmondható, hogy kutatása a 20. század végére nemzetközivé vált. A közvetítő nyelv ismert okokból az angol lett, ami azt a paradox helyzetet eredményezte, hogy a magyar kutatók lényegesen több szakirodalmat olvasnak angolul, mint magyarul. Saját kutatásaikról írt összefoglaló cikkeik szinte kizárólag angol nyelven születnek, túlnyomórészt anyanyelvi lektor közreműködése nélkül.

A fizikát – és más, hasonlóan vékony réteget foglalkoztató tudományokat – tanulók is jól teszik, ha minél alaposabb angol nyelvtudásra tesznek szert, hiszen az utóbbi évtizedekben jelentősen szűkült a naprakész magyar nyelvű szakkönyvek skálája. Mely angol–magyar szótárakra támaszkodhatnak a fizikával foglalkozók és a fizika iránt érdeklődők? Vegyük sorra a legismertebbeket.

- Ország–Magyar, illetve Ország–Futász–Kövecses-féle klasszikus nagyszótárak (1998). A teljesség igénye természetesen fel sem merülhet, mégis a szótár igen hasznos, hiszen a benne található fizika szócikkek száma jelentősen megnőtt, a magyar megfelelők pedig pontosak, megbízhatóak. Ismeretterjesztő és népszerűsítő írások esetében kitűnő választás.
- *Angol–magyar műszaki és tudományos szótár* (1993). A bő 30 év után ismét megjelent szótár mintegy 80 tudományterület 300 000 szócikkét tartalmazza. A tudományos és műszaki szövegek fordításánál és olvasásánál alighanem ez a legjobb rendelkezésre álló segédeszköz, hiszen magyar megfelelői is pontosak. Átfogó jellege miatt azonban még ez a kötet sem léphet fel a teljesség igényével az egyes tudományterületeken. Ilyen látványos hézag például a csillagászat néhány alapvető kifejezésének hiánya: *galactic*, *galaxy*, *Hertsprung-Russel diagram* stb.
- *Magyar–angol műszaki szótár* (1959). Az előző szótár CD-ROM változata alkalmas a magyar–angol irányú keresésre, így az elektronikus változat lényegesen jobban használható, mint az utoljára több mint 40 éve átdolgozott könyvváltozat. Ennek sok hiányossága szembeötlő. Természetes, hogy a 20. század második felének új kutatási területei nem szerepelnek a szótárban, azonban a mechanika, az elektrodinamika és más régebbi tudományágak szóincse sem kielégítő – sem mennyiségre, sem minőségre. Hiányzik például a középiskolai tananyag egyik legfontosabb fejezetének címe: *ferde hajítás*, melynek megfelelőjét legcélszerűbb egy angol középiskolás könyvből visszakeresni: *motion of a*

projectile, projectile motion, body projected at an angle stb. (A fentiek a szótár angol–magyar változatában sem szerepelnek.) A *perdület* szóra szintén nem szerepel a leggyakrabban használatos *angular momentum*, csupán a *moment of momentum* kifejezés. A szótár egy orosz–angol szótár fordított változata; a szótáríróknak tehát magukon a szavakon kívül aligha állt rendelkezésükre bármiféle fogódzó (például szöveggörnyezet).

- Ötnyelvű fizikai szótár (1974). Ez a 75 000 címszót és még több szinonimát tartalmazó mű a legrészletesebb rendelkezésre álló fizikai szótár. Az eredetileg négynyelvű (angol, német, francia, orosz) szótárt utólag egészítették ki magyar kötettel, szintén fordítás útján. A magyar nyelvű regiszter használata nehezebb, mint egy kétnyelvű szótáré, és bizony ez a szótár is kicsit régi. Ezek a hiányosságok azonban csak hosszú használat után tűnnek fel, így e kiváló mű ellen leginkább az hozható fel, hogy antikváriumokban is csak nagyritkán lehet rábukkanni.
- Egynyelvű szótárak (McGraw–Hill, Oxford, Penguin stb.). A kétnyelvű szótárakkal szemben tagadhatatlan előnyük, hogy naprakész, meggondolt válogatások. A McGraw–Hill-szótár kiejtést is közöl. Hátrányuk – a magyar megfelelők hiányán túl – az, hogy főneveken, illetve melléknév+főnév szerkezeteken túl kevés szócikket tartalmaznak.
- Egyetemi jegyzetek (pl. Pösze–Molnár, 1991). A néhány évvel ezelőtt még 35 forintért (ma már majd' 2000-ért) kapható, 2000 szavas jegyzet többé-kevésbé a középiskolai szakszókincset kívánta felölelni. A szószerkezetet fonetika, angol nyelvű szemelvények, nyelvtani összefoglaló (fizikai példamondatokkal) egészítette ki. Csupa hasznos gondolat – melyeket helyszüke miatt nem lehetett olyan mélységben kidolgozni, amilyenre egy fizikával angolul foglalkozónak szüksége lehet.
- Internet. Az angol kifejezések értelmének megfejtéséhez kiváló eszköz, azonban a magyar megfelelőket általában a felhasználónak kell kitalálnia. Ennek eredménye gyakran az anglicizmusok magyar szöveggörnyezetbe erőszakolása. Az internet aligha támogatja azt az alapfokú nyelvi igényességet, ami ahhoz szükséges, hogy az angol *Hamiltonian*-ból – mely magyarul (klasszikus mechanikai környezetben) *Hamilton-függvénynek* vagy (kvantummechanikában) *Hamilton-operátornak* fordítandó, – ne pusztán '*hamiltoni*' legyen.

2. Mit tartalmaz majd a készülőben levő szótár?

Hogyan határolható körül az a szókincs, melynek helyet kell kapnia egy kutató fizikusok, fizika szakos diákok, illetve fizikai fordítók számára jól használható szótárban? Ebben az egyetemi tanmenet nyújthat segítséget: a fizikus képzés 5 évéből az első 3 alapozó képzés, melyen minden fizikus-palánta átesik. Az ezen 3 év alatt előforduló szókincsnek tehát mindenképpen szerepelnie kell. Az ezt követő 2 év 6–8 specializációs irányra bomlik, ezek ma is élénk kutatási területekre nyújtanak bevezetést. Az aktív kutatási területek teljes, naprakész szókincsének feldolgozása olyan hatalmas munka lenne, melyet meg kell előzzön egy kisebb terjedelmű szótár megjelenése. Így a határt valahol az első 3 év képzésének szókinc-

csénél célszerű meghúzni. (Egy ilyen szótár szinte teljesen felölelné azt a szókinccset is, mellyel egy fizikatanár vagy alkalmazott kutató munkája során találkozik.)

A fizikus tanterv első 3 évben a következő előadások, gyakorlatok szerepelnek:

- *kísérleti fizika*: mechanika, elektromágnesség, termodinamika, optika, atomfizika
- *elméleti fizika*: mechanika, hidro- és aerodinamika, elektrodinamika, kvantummechanika, relativitáselmélet, statisztikus fizika
- *bevezetés a specializációs irányokba*: szilárdtestfizika, magfizika, részecskefizika, kozmikus fizika (geofizika, asztrofizika, csillagászat)
- *spektroszkópia, laboratóriumi gyakorlat*
- *matematika*: analízis, differenciálegyenletek, valószínűség-számítás, statisztika, algebra, numerikus módszerek, az elméleti fizika speciális matematikai módszerei
- *határtudományok*: kémia, számítástechnika, elektronika stb.

Különösen a határtudományok szókinccse vet fel komoly problémákat, hiszen a határvonal meghúzása – terjedelmi okokból – itt életbevágóan fontos, ugyanakkor igen nehéz feladat.

3. A szógyűjtés módja

A fordított szótárak által felvetett problémák elkerülésének talán legkézenfekvőbb módja az önálló szógyűjtés. Ehhez célszerű angol anyanyelvű szerzők munkáját alapul venni, hiszen a *lingua francán* érkező szerzők nem feltétlen sajátították el a nyelv és a szaknyelv minden csínját-bínját. A 2. pontban felsorolt tudományterületekről tehát egy-egy átfogó, angol nyelvű könyvet választottam feldolgozásra. A szöveg olvasása közben felbukkanó angol szakkifejezések magyar megfelelői korábbi tanulmányaimból általában visszaköszönnek; ha mégsem, a párhuzamos magyar nyelvi szövegek nyújtanak segítséget. A szöveggörnyezetből kivett szavaknak számos előnye van: 1.) szinonima–antonima párok gyakran világosan ki vannak jelölve; 2.) a szótárakban gyakran nem ismertetett rövidítések rendre fel vannak oldva; 3.) a szótárakban nem közölt szavak jelentése gyakran nyilvánvaló a kontextus alapján; 4.) a szótárakban helyszűke miatt nem közölt, ugyanakkor nagyon hasznos, hosszabb nyelvi egységek megtanulhatók. A legutóbbi pontra alább részletesen kitérek.

A szógyűjtés során szótárakhoz csak a magyar megfelelők keresése céljából fordulok. A fentiekben felsorolt szótárak közül egy sem hibátlan; az önálló szógyűjtéssel a hibák átvételének esélye csökkenthető.

A fenti módszer persze lényegesen lassabb, mint több szótár anyagának egybegyűjtése. A gyűjtés során könnyű átsiklani egyszerű szavak felett ('ez már biztos benne van!'), így a munka elkészülte után elkerülhetetlen a más munkákkal való összehasonlítás és kiegészítés.

Álljon itt példaként néhány olyan szó és szóösszetétel, mely a könyvekben, illetve a fizikai nyári iskolákon gyakran fordul elő, ám a felsorolt szótárakban nem szerepel.

Oh, be a fine girl, kiss me! *Orosz barátom azt felelte, gépek készítenek mindent.* vagy *Olyan barátságos a fényes Göncöl, keresd meg!* (A csillagok fényesség szerinti osztályozására: OBAFGKM.)

back-of-the-envelope calculation *nagyságrendi becslést adó vázlatos számolás, kb. lapszéli számolás*

back-of-the-preprint calculation *az előzőnél hosszabb, néhány oldalas vázlatos számítás*

handwaving argument *meggyőzőnek ható, de felületes érvelés/gondolatmenet*

4. Φdgin Grammar

A fizikusok által beszélt leegyszerűsített angol nyelvet többen *Fidgin English*-nek hívják. A recept egyszerű: vedd a fizika szempontjából legfontosabb 800 főnevet, toldd meg néhány melléknévvel, tanuld meg a 20 legfontosabb igét, és sose használd az aktív igeszemléletet. Ezen a konyhanyelven már úgy-ahogy el lehet boldogulni, de aki precíz és igényes kutatásainak eredményét angolul akarja ismertetni, jobban teszi, ha nyelvileg is igényesebb hozzáállást választ.

A nyelvtant persze sok helyről megtanulhatják a kutatók, de a tapasztalat az, hogy nem teszik. Még szótár után is csak igen kevesen nyúlnak cikkírás közben, nemhogy valamely nyelvtani összefoglaló után! Így aztán a folyóiratok cikkeinek nemcsak szerzőlistája mutatja, melyik származik anyanyelvi szerzőktől. Azonban nem a lustaság az egyetlen akadály. A szokásos nyelvtankönyvek nem térnek ki olyan részletességgel például az egyes szám-többes szám kérdéskörre (zero degrees, $1,3 \times 10^{-3}$ joules stb.), amennyire egy tudományos cikk szerzőjének szükségé lenne rá. Ez is motivált abban, hogy kollégáimmal, Jani Máriával és Pallaghy Évával egy fizikai mondatokkal illusztrált nyelvtani összefoglaló megírásába fogjunk. A jellegzetes nyelvtani szerkezetek gyűjtése könnyen végezhető a szótárhoz szükséges szókincs keresésével párhuzamosan.

A nyelvtani összefoglalóban külön hangsúlyt kapnak az olyan, lépten-nyomon szükséges, azonban a szótárakban és nyelvkönyvekben nehezen megtalálható szerkezetek, mint bizonyos vonzatok, a névelők, a fent említett többes szám vagy a fizika formális nyelve. Nézzünk néhány példát!

A z-tengely körüli φ szögű/30 fokos elforgatás

brit megfelelője: *Rotation about the z-axis by 30 degrees/an angle φ*

Amerikában ez inkább: *Rotation around the z-axis through 30 degrees/an angle φ.*

$C_v = n \cdot k$ where n is a number of the order of the number of the degrees of the system.

A meglepő ötszörös birtokos szerkezet magyarul:

$C_v = n \cdot k$, ahol n nagyságrendileg megegyezik a rendszer szabadsági fokainak számával.

How many joules of work is done? Az 'is' lényegesen gyakoribb az ehhez hasonló mondatokban, mint az 'are' – de a nyelvtankönyvek erre nem szoktak kitérni.

A kétnyelvű szótáraknál a terjedelmi korlátok általában nem teszik lehetővé az olyan különbségek megvilágítását, mint ami a *velocity* és a *speed* között vagy a *fluid* és a *liquid* között áll fenn. A nyelvtani összefoglaló igen.

Az egyetemi jegyzetként készülő munkát többek között az Eötvös Loránd Tudományegyetem szakfordító-képzésében használnánk, így a példamondatok magyaros fordításának is helyet kell kapnia. Legfőbb szempontunk ebben talán az, hogy bátorítsuk a diákokat: ha a szükség úgy hozza, inkább fogalmazzák meg ugyanazt a gondolatot teljesen más szavakkal egy jól hangzó mondat keretében, minthogy szó szerint próbáljanak fordítani. Jó példa erre a következő – angolul talán döcögősnek ható – mondat:

The increment in entropy cannot be less than the heat absorbed by the system divided for each increment of heat by the appropriate temperature.

Az entrópiaváltozás nem lehet kisebb, mint a rendszer által felvett elemi hőmennyiségeknek az aktuális inverz hőmérséklettel súlyozott összege.

A magyarosan (fizikusan) hangzó mondat létjogosultságát az adja, hogy hallatán ugyanazt a képletet íránk fel, mint az angol mondat alapján.

A nyelvtani összefoglalót nyelvhasználati rész zárja, melyben a tudományos szövegek gyakori és problémás szavainak (például *respectively*) helyes használatát példamondatok mutatják be. A munkát szó- és nyelvtani szerkezet-kereső index egészíti ki. A példamondatok zöme szakkönyvekből és folyóiratokból származik, jelentős részük azonban olyan ismert szállóigékből – *God does not play dice* (Einstein) stb. – melyeknek ismerete hozzátartozik a természettudományos műveltséghez, azonban melyeknek elsajátításáról az egyetemi képzés semmilyen formában nem gondoskodik.

5. Szövegszerkesztés

Mind a szótár, mind a nyelvtani összefoglaló szerkesztésére a tudományos (matematikai–fizikai) körökben legelterjedtebb LaTeX nevű szövegszerkesztő programot használok. Ezzel könnyen megvalósítható, hogy a szótár felépítése és kinézete a műszaki–tudományos szótáréra hasonlítson. A szövegszerkesztő nagy előnye, hogy bizonyos sokszor használatos parancsok – tedd ki a főnév *fn.* vagy a szilárdtestfizika *szilfiz.* jelét – könnyen átdefiniálhatóak: egyetlen sor átírásával megoldható, hogy a szótárban mindenütt a *szilfiz.* jel pirossal legyen szedve – ami egy lektor feladatát nagyon meggyorsítja. A LaTeX-ben jól nyomon követhető utasításokkal lehet meghatározni, mely szavak helyesírását ellenőrizze a magyar, s melyekét az angol szabályok szerint. A beépített számlálók, a jól kezelhető indexkészítő opció, a szép matematikai képletek írásának lehetősége, a beépített fonetikai fontok csak a legfontosabbak a LaTeX kínálta további lehetőségekből.

6. Hol tart a projekt?

Jelenleg az angol–magyar változat szógyűjtésének derekán. Eddig 25 referencia mintegy 15 000 oldalát dolgoztam fel; ennek eredménye 8650 címszó és 31 000 címszó és szóösszetétel, a nyelvtani összefoglaló esetében pedig 1500

példamondat. A gyűjtés ritkán – és egyre ritkábban – hoz többet a konyhára napi 50 szónál. A 25 könyvvel szinte teljesen sikerült lefedni a 2. rész szorosan a fizikához kötődő anyagrészeit, a határtudományokat azonban még csak nagy vonalakban sikerült feldolgozni. Várhatóan 50 000 szó körül jut a szótár olyan állapotba, hogy ke-
rek egésznek mondható, publikálásra érdemes mű legyen.

Addig azonban még bele kell venni a legfontosabb nevek – főként tulajdonnevek – kiejtését, egyéb szótárak és lexikonok segítségével pótolni kell a kimaradt szavakat, majd az egész anyagból ki kell selejtezni a többi közül kilógó, kevésbé hasznos/fontos kifejezéseket. A magyar megfelelők megtalálása a magyar nyelvű szakirodalom átfésülésén kívül csakis nagyszámú lektor bevonásával lehetséges. A sort a helyesírás-ellenőrzés aprólékos munkája zárja majd.

Ezek után következik az angol–magyar szótár invertálása. A LaTeX index-opciója ezt megkönnyíti, de teljes egészében természetesen nem hajtja végre. Az így kapott nyers változat feldolgozása az angol–magyar irányhoz hasonló lépésekkel történhet.

A szótár 2-3 év múlva jelenhet meg könyv formájában. Az Eötvös kiadó és a Tinta kiadó – majd a konferencia után az Akadémiai Kiadó – jelezte szándékát, hogy kiadná a művet.

In this talk an English-Hungarian dictionary of physics is presented. I take a quick look at the available dictionaries, and pinpoint some of their merits and inadequacies. Next, I delimit the subject matter of the dictionary, the most important fields of physics, the bordering sciences. The method of collecting terms is then presented, which is not based on existing dictionaries but textbooks of physics (in both languages). The aim of the project is to provide physicists a one-stop reference, therefore pronunciation is also included. However, examples of usage and whole sentences are rare in bilingual dictionaries, therefore a „Fidgin grammar” guide may complement the dictionary. Finally, I present some arguments for using the word processor LaTeX for such projects.

POMÁZI GYÖNGYI

Akadémiai Kiadó

Szótárszerkesztési módszerek

NÉMET ZSEBSZÓTÁRAK

Tárgyszavak: kétnyelvű szótárak, adatbázis, német–magyar, magyar–német

1. Az Akadémiai Kiadó új német szótárai

Az Akadémiai Kiadó 2002-re teljessé vált német–magyar és magyar–német szótárcsaládjának (HALÁSZ–FÖLDES–UZONYI 1998a,b; 2000a,b; 2002a,b) legkisebb tagjai a zsebszótárak. A *Német–magyar zsebszótár*at Dávid Gábor Csaba (DÁVID 2001), a *Magyar–német zsebszótár*at Pomázi Gyöngyi (POMÁZI 2001) szerkesztette.

A zsebszótárak a digitálisan rögzített, strukturált adatbázisba rendezett német nyelvi korpusz¹ felhasználásával készültek. A szótári adatbázis két legfontosabb összetevője: a nyelvi adatokhoz rendelt egzakt és zárt definiáló kód, valamint az adatok közzétételkor szükséges sorrendjét meghatározó szerkezeti váz. A szerkesztéskor az adatbázis címszavait és szócikkeinek kiválogatott tartalmi elemeit szigorúan meghatározott szempontok alapján állítottuk össze, bővítettük, kiegészítettük és rendszereztük.

A két mű szerkesztési elvei megegyeznek a nagy-, kézi- és kisszótáraknál kialakított szerkesztési elvekkel (FÖLDES–UZONYI 1999): a lemmák kiválasztása, a szócikkek felépítése, a homonimakezelés, a szófaji besorolás, a címkézés és a vonzatkezelés azonos a három, terjedelmileg és műfajilag is eltérő szótártípusnál. A kétnyelvű szótárak készítő lexikográfusnak „elvileg két nyelvi szabályrendszert kell leírnia: két fonetikai, két morfológiai, két szintaktikai rendszert, valamint a két nyelv szemantikáját, stilisztikáját és kollokációit” (KROMANN 1998, 223). A szótárírónak mérlegelnie és döntenie kell, melyik nyelvet és melyik nyelv terminológiáját választja a két nyelv leírásához. A zsebszótárak hangsúlyosan a magyar anyanyelvű felhasználóknak készültek. A német nyelvre vonatkozó nyelvi és szemantikai információk magyar nyelvűek, a német hasábján (akár cél-, akár forrásnyelv) csak az esetek és a vonzatok nevének rövidítése német nyelvű.² A szótárak monoszkopálisak; a két irány egy időben készült, nem „kifordításai” egymásnak, de a szóanyag kiválasztásának és a szócikkek szerkesztésének elvei azonosak.

2. A célközönség

A zsebszótárak a még kevés lexikai ismerettel rendelkező, de azt azonnal használni akaró és tudó magyar anyanyelvű nyelvhasználót célozzák meg. A szótárak

¹ Egységes elv szerint gyűjtött és feldolgozott, számítógépen tárolt szöveges adatbázis.

² A, D, etw, G, h. i. jd, jm, jn, js, N

nem passzív fordítószótárak, hanem aktív funkciójúak: a forrás- és célnyelvi vonzatok paralel megadása tekintetében bidirekcionálisak.

A magyar–német irány az aktív nyelvhasználatra³ ösztönöz: a jelentések közötti eligazodást kiegészítő magyarázatokkal, a mondatalkotást kontrasztív vonzatok megadásával segíti.

3. A zsebszótárak makro- és mikrostrukturális felépítési elvei

3.1. Szókészlete. Makrostrukturális elemzés

A zsebszótárak a mai magyar és német köznyelv alapszókincsét, leggyakoribb kifejezéseit tartalmazzák. Ennél a műfajnál a makrostrukturának, a lemmák kiválasztásának szigorú keretek között kell maradnia. A magyar–német zsebszótár 12 500 lemmája tematikusan a következő területekből épül fel: a köznyelv alapszókincse, ezen belül elsősorban a reáliák, a köznyelvbe már beépült szakszókincs és az alapvető stílusbeli és regionális változatok. A makrostruktúra teljessége okán Európa valamennyi országa, népe, nyelve szerepel a szótárban. A köznyelv tematikai elrendezése: tárgyak, cselekvések, színek, számok, földrajzi nevek, tulajdonságok, énekhangok, rokon kapcsolatok, művészeti korszakok, társasági formációk, évszakok, hónapok, napok, napszakok, ünnepek, vallások, számok, étkezések. A szótár belső szerkezeti homogenitását egyetlen terület bontja meg: nagyobb számban szerepelnek a szótárban az utazás során szükséges kifejezések.

A zsebszótári szóanyag feldolgozása eltér a már megjelent szótárakétól; megváltozott az ekvivalensek sorrendje, a német jelentések elé tett magyarázatokkal igyekeztünk még pontosabbá és világosabbá tenni a német megfelelők használatát. Általában a leggyakrabban használt szavak értelmezése, idegen nyelvi ekvivalenseinek feltárása veti fel a legtöbb gondot.

3.2. A szócikkek. Mikrostrukturális elemzés (Magyar–német zsebszótár)

3.2.1. A szócikkek

A kétnyelvű, interlingvális szótárak a feldolgozott két nyelv szerint két hasábra bonthatók. A most tárgyalt szótár forrásnyelve a célcsoport anyanyelve, így a magyar címszó kiejtése hiányzik, morfológiai kódjai a műfajból következően minimálisak. A szintaktikai és szemantikai jellemzőket csak feltétlenül szükséges esetben adtuk meg, ellenben a szó használati köre és minősítése, ahol indokolt, szerepel.

³ Az angolszász nyelvterületen megjelenő szótárak egyre fokozódó mértékben törekednek az aktív nyelvhasználatra, a használt, élő nyelv feldolgozására (*Collins Cobuild English Language Dictionary*, London–Glasgow, 1987; a borító szlogenje: Helping learners with real English.). Új irányzatként létrejöttek fogalomköri szótárak, melyek nem ábécérendben közlik a címszókat, hanem fogalmi csoportosításban (Pl. a brit nemzeti korpuszt felhasználó szótárak: *Longman Activator*, Essex, 1997; *Longman Essential Activator*, Essex, 1997) Az elgondolás nem új: Ambrosius Calepinus (1435–1511) eredetileg latin nyelvű értelmező szótára, mely később hét-, tíz-, majd tizenegy nyelvű szótárrá bővült, szintén fogalomkörönként csoportosít (*Calepinus latin–magyar szótára 1585-ből*, kiad. Melich János, Budapest, 1912). Johann Murmellius (1480–1517) latin–német–magyar szógyűjteménye (*A Murmellius-féle latin–magyar szójegyzék 1533-ból*, kiad. Szamota István, Budapest, 1896) szintén tematikus elrendezésű, 45 fogalomkör szerint csoportosítja a latin szóanyagot.

A célnyelv lexikográfiai adatai, a jelentések önálló struktúrát alkotnak, de a szótár csak azokat a nyelvi jelenségeket tárgyalja, melyek a két nyelv kölcsönhatásakor lépnek föl, és párhuzamosan értelmezhetők. A továbbiakban a magyar–német irány mikrostruktúrájának alapvető elemeit, a minősítések és magyarázatok elveit, továbbá a vonzatok és példák helyét, szerepét ismertetem. Ez a szótár is – mint a kiadó többi német szótára – egy szócikkben egy címszót tárgyal, nem közli a képzett alakokat, nem bokrosít.

A szócikkek élén a félkövér betűkkel nyomtatott vezérszó, a lemma áll. A magyar címszó általában egyben a szó töve is, amelyhez a toldalékok kapcsolódnak. Kivételt képeznek az izes igék: ezeknél a tö végét függőleges választóvonallal (cezúrával) jelöljük.

A címszavak rendezésénél nem tettünk különbséget *a, á, e, é, i, í, o, ó, ö, ő, u, ú* és *ü, ű* között. A homonimákat felső indexszámmal jelöli a szótár (pl. *áll*¹ *tn i* és *áll*² *fn*). A címszót a szócikk szövegében nem ismételjük meg, helyette tildét (~) használunk. Mivel a szótár magyar anyanyelvűek számára készült, nem adjuk meg a címszavak szófaji besorolását, csak a homonimák esetében és akkor, ha hangsúlyozni akarjuk, hogy a címszó az adott szócikkben abban a minőségében szerepel, de lehet és van más szófaja, nyelvtani besorolása is.

3.2.2. Morfológiai, szemantikai és szintaktikai kódolás

A magyar lemmák a szótár méretéből és céljából következően csak a feltétlenül szükséges morfológiai információval rendelkeznek. A különböző szófajú, azonos alakú címszavak külön lemmák, a homonimák szintén. A szótárban használt szófaji jelölések: *fn, mn, tn i, ts i, vh i, sztn i, szn, hsz, ksz, msz, ne, nu, nm*.

Azoknak a főneveknek, amelyeknek hímnemű és nőnemű alakjuk is van (például foglalkozásnevek, népnevek), az esetek többségében – helytakarékosságból – csak a hímnemű változata szerepel. Kivételt jelentenek a népnevek és a gyakori foglalkozásnevek.

A célnyelv leírása részletezőbb. Az idegen eredetű német szavak kiejtését megadtuk – nagyrészt a magyar fonetikai rendszer szerint. A főnevek nemét a határozott névelő (*der, die, das*) utolsó dőlt betűje jelöli, amely szóköz nélkül áll a főnév előtt (pl. *sWörterbuch*). Az ingadozó neműek névelői között virgula található (pl. *jóga r/sJoga*). Az igei ekvivalensek mögött a múlt idő képzésénél használt segédige rövidítése áll (*h., i., h./i.*).

Mind a forrás-, mind a célnyelv azonos szemantikai címkézésére szolgálnak a stílusrétegek rövidítései: *átv, biz, hiv, közb, pejor, tréf, vál*. A regionális besorolások csak a célnyelvhez tartoznak: *Au, dn, S*. Ezeken kívül 29 szakjelzetet használunk az egyes szakterületekhez tartozó fogalmak, jelentések megkülönböztetésére.⁴

A német jelentések szintaktikai szerepét három vonatkozásban tárgyaljuk: 1. egyes szófajok mondatban betöltött különböző szerepe (határozóként, jelzőként stb.), 2. a leggyakoribb, magyartól eltérő vonzatok (kötelező és/vagy opcionális voltukat nem jelöltük), 3. a leggyakrabban előforduló kifejezések, példák.

⁴ *anat, bány, biol, elektr, épít, film, fiz, földr, gaz, gj, inform, jog, kat, ker, közl, mat, mezőg, műsz, nyelv, nyomd, orv, pol, rep, sp, szính, tört, vall, vegy, zene*

Mivel a kétnyelvű szótárnak mindkét irányban kódoló és dekódoló funkciót kell ellátnia, a címszó egyes jelentései közti eligazodáshoz szükség van egy vagy több kiegészítő szemantikai információra. A német ekvivalensek előtt álló magyar nyelvű, jelentést pontosító, a használatot megkönnyítő, kiegészítő adatok az adott szó szemantikai körét, érvényességét, valamire való vonatkozását határolják be. Mollay Erzsébet ezeket metanyelvi információknak, irányítószóknak nevezi. Ez lehet körülírás, szinonima vagy fogalomkörü jelzés. Differenciálja a címszó és a példakifejezések jelentésváltozatait. Az irányítószókat egyes esetekben helyettesítheti a csoportnyelvi minősítés vagy a szövegkörnyezeti példák felsorolása (MOLLAY 1998).

A szakjelzetek, a stílusminősítések és a jelentést pontosabbá tevő adatok (csak személyre; csak átv) a szótárban szereplő jelentések sokrétű jelentésmezőjét szűkítik vagy tágítják (átv is), a minél precízebb azonosításra törekedve.

A mondataktatóst segítik a mindkét nyelven megadott forrás- és célnyelvi vonzatok és a kifejezések. A cél a magyar nyelvhasználattól eltérő, leggyakoribb vonzatok megadása. A magyar vonzatot a címszóhoz hasonló félkövér betűtípussal, a német vonzatot az ekvivalenssel megegyező normál álló betűvel adjuk meg, zárójelben. A német előjárószó mögött vagy a megfelelő eset rövidítése (N, A, G, D), vagy a személyre, illetve tárgyra vonatkozó rövidítés áll (jm, jn, js, etw). Pl. **vonzódik (vkihez/vmihez)** sich hingezogen fühlen *h.* (zu D).

A vonzatok és példák kiválasztásakor a legmodernebb lexikográfiai gyakorlatot⁵ követtük, vagyis nem a „nehezen kikövetkeztethető” 1+1=3 típusú szókapcsolatok szerepelnek a szótárban, hanem a leggyakoribbak. A köszönéseket, udvariassági formákat, az időjárással kapcsolatos legbanálisabb kifejezéseket is közöltük, nem építettünk a szótárírói gyakorlatban létező elvre, mely bizonyos, evidensnek tekintett vagy a nyelvi tévedést szinte kizáró esetekkel nem foglalkozik. A modern lexikográfia egyre kevésbé hagyatkozik a szótárhasználó világról és nyelvről való ismereteire, mivel ennek megítélése nem megbízható módszereken alapul.

3.2.3. A szócikk-szerkezet. A jelentések

A magyar címszavak után a célnyelvi ekvivalens áll a szükséges lexikográfiai információval (segédige, névelő, szófaj). Ha a címszónak több elkülöníthető jelentése van, az egyes jelentéseket tipográfiaileg is megkülönböztetjük. A címszavak jelentéseit külön jelentéssztyályokba soroltuk eltérő szófaj esetén⁶ (pl. ts i, vh i). A magyar címszavak német ekvivalenseinek sorrendjét mindig a gyakoriság határozza meg, függetlenül az adott szó elvont vagy konkrét jelentésétől.⁷ Ebben eltér-

⁵ A legmodernebb szótárak az aktív, tipikus és valódi nyelvhasználatot veszik alapul, és a gyakoriság szerint rangsorolják a kifejezéseket, példákat, kollokációkat és a frazeologizmusokat. Vö. John Sinclair: Introduction. In *Collins Cobuild English Language Dictionary*, London–Glasgow, 1987. 15.

⁶ A magyarországi német szótárírói gyakorlatban – elsősorban a Halász-szótárakban – kialakult az, hogy a különböző szófajú lemma bizonyos esetekben önálló címszó. Az afrikai melléknévként és főnévként külön lemmát alkot, nem egy lemma két jelentéssztyálja, hanem két lemma indexszámmal jelölve. A német–magyar szótárakban ez a típus eleve két szótári címszó. A zsebszótárak követik ezt a hagyományt.

⁷ Halász Előd magyar–német (1964) és német–magyar (1967) szótáraiban a jelentések

tünk a német nagyszótárak gyakorlatától, ahol a jelentések metaforikusan, a konkrétól az elvont felé haladnak. Szintén eltértünk attól az elég általánosnak mondható szótárírói gyakorlattól, hogy építsünk a szótárhasználó német nyelvi kompetenciájára. A magyar nyelv tekintetében igen, de a német esetén a közölt nyelvi adatokat igyekeztünk minél explicitebbé tenni. Az (er-/auf)hängen, auf-/erheitern típusú helykímélő megoldásokat majdnem minden esetben kiírtuk, hogy az ige alakját nem (jól) ismerő szótárhasználó egyértelmű német jelentést kapjon. Kivétel az igezők előtagjaként gyakran szereplő her- hin- határozószó. (Legtöbbször elhagyható elemként, azaz zárójelben közöljük.) Az ekvivalensek használati körének pontosabb behatárolására szolgálnak a szakjelzetek, a minősítések (dőlt betűvel) és a jelentést még pontosabban meghatározó kiegészítések (szögletes zárójelben, dőlt betűvel). A magyar vonzatokat a *valaki* és *valami* névmás rövidítéséhez illesztett ragokkal és névutókkal jelöljük (pl. **vk**éhez, **vk**ire/**vm**ire, **vm**in át). A német szavak vonzata az etwas, jemand vagy az eset német nevének rövidítésével, illetve a megfelelő előjárósókkal szerepel (pl. A, G, D, in D, etw, jm, js, jn). A jelentésváltozatot félkövér arab sorszám jelöli. Ha a címszó különböző nyelvtani tulajdonságokkal rendelkező jelentésében szerepel (például különböző szófaj, tárgyas vagy tárgyatlan ige), félkövér római szám mutatja a jelentésszintályokat (pl. **én nm I. szem nm ich II. birt nm az ~ -m** mein, meine, mein).

A szótár célja a szó legfontosabb jelentéstartalmának és szintaktikai viselkedésének megadása. A szócikkben – indokolt esetben – a címszóval alkotott gyakori szókapcsolatok, példák is helyet kaptak, például adásvételi szerződés, áfás számla, adventi koszorú, egyéni vállalkozó, nyitvatartási idő, nyugati kultúra, rántott csirke, szövetségi tartomány, születési anyakönyvi kivonat, úthasználati díj, visszaváltható üveg.

4. Magyar terminológia

A szótárak a célnyelvhez tartozó lexikográfiai adatokat a célnyelven, a forrásnyelvhez tartozókat a forrásnyelven adják meg. A két nyelv kölcsönös értelmezését segítő metanyelv a célcsoport nyelve, a magyar. A különböző szófajok, nyelvtani tulajdonságok, szemantikai magyarázatok nyelve szintén magyar. A kezdő nyelvtanuló használja általában a legrosszabbul a szótárat, mert nem ismeri a nyelv szemantikai sokrétegűségét. Az anyanyelvén olvasható szemantikai kiegészítések biztosabbá tehetik a német ekvivalens kiválasztását. Például megelőz: 1. [térben] 2. [időben] 3. [rangban v. sorrendben] 4. [megakadályoz]. A nemekre és nyelvre vonatkozó magyarázatok egységesek: férfi, nő, fiú, lány, nyelv. A szó- és nyelvhasználatra, mondatbeli elhelyezésre és az egyes jelentésmezőkre vonatkozó információk szintén egységesek, például előtagként, jelzőként, önállóan, térben, időben, hely, mérték, ember, folyamat, helyzet, állapot, intézmény.

5. Az új helyesírás alkalmazása

A zsebszótárak mindkét iránya az 1998-as német helyesírási reform szabályait követi. A régi alakokat a német–magyar rész sem tünteti fel. Az elhagyható elemet

---

mindig a konkrétól az elvont és speciális felé haladtak, függetlenül a gyakoriságtól.

tartalmazó igekötős igék elválasztásánál alkalmaztuk egyedül a kétféle elválasztást is megengedő szabályt. Az új elválasztási szabályok szerint a herauf-, hinauf-, darauf- típusú határozószókból lett igekötők összetételénél, melyeket a nyelvhasználó már nem érez összetételnek, kétféle elválasztás is megengedett: he-rauf, her-auf. Ha a szó elhagyható részeként szerepelt az említett igekötő például (her-/hin) eingeben, a következő elválasztási módszert alkalmaztuk: (her-/hin)-eingeben. Ha az igekötő nem szerepelt zárójelben, akkor he-reingeben az elválasztás a sor végén.

6. A szótárak tipográfiája

A szótáraknál a címszavak, a szócikkek s a könyv mérete, papírmínisége, tipográfiája sokkal inkább befolyásolja a mű használati értékét, mint bármely más esetben. A használó nem összefüggő szöveget olvas, hanem törmelékeket: nyelvtani rövidítést, szavakat, kifejezéseket, mondatokat. Minden szótár zsúfolva tartalmazza két nyelv egymásnak való megfeleltetését és a kölcsönös dekódoláshoz szükséges nyelvi adatokat. A szótár használatát és a nyelv megértését megkönnyíti, ha a szótárhasználó a tartalmilag összetartozó adatokat – lehetőség szerint⁸ – ugyanabban a formában találja. A zsebszótáraknál a címszó talpatlan, áttekinthető, groteszk (azonos vonalvastagságú) betűtípus, mert kereséskor fontos a gyors azonosítás. Az idegen nyelvű címszó olvasása sem okoz gondot a használónak. A szótáraknál három nyelvet kell elkülöníteni és tipográfiaiailag összehangolni: a forrás- és célnyelvet, továbbá a kettő közötti dekódolást segítő metanyelvet. A zsebszótáraknál a forrásnyelv és a hozzá tartozó vonzatok fett stílusúak, a célnyelv és a hozzá tartozó vonzatok álló normál stílusúak, a metanyelv kurzív.

7. A zsebszótárak a nyelvi adatbázisban – számítógépes szótárszerkesztés

A szótárak adatbázisban történő rögzítése, nagy nyelvi korpuszok egységes kezelése, címkézése, rendezésének lehetősége forradalmi változásokat hozott a lexicográfiában. Az Oxford English Dictionary számítógépesítése során született meg a nyelvtan által definiált adatbázis fogalma. „Ha adatbázisként rögzítünk egy szöveget/szótárat, az annyit jelent, hogy az egyes szerkezeti elemeket (az adatbázis mezőit) valamilyen módon megjelöljük, azonosítjuk (PAJZS 1992/1993, 161).

Az elemeket definiáló adatbázisok számítógépes rögzítésére kialakult egy egységes, szabványos jelölési rendszer, az úgynevezett SGML (Standard Generalized Mark-up Language 'általános szabványos kijelölő nyelv'). E szabványos jelölő nyelv segítségével a szótár valamennyi elemét tagolójel azonosítja. Szerkesztés közben mindig láthatjuk, milyen szerkezeti elemben, a struktúra mely részében járunk. Az SGML „leglényegesebb tulajdonsága, hogy az egyes mezők (szerkezeti elemek) elejét a mező nevének rövidítése jelzi < > zárójelpárban, végét pedig ugyanez egy / jellel bővítve. A szótárak adatbázisként történő rögzítése tehát homogén, könnyen kezelhető és módosítható anyagot eredményez” (PAJZS 1992/1993). A bemutatott

⁸ A „lehetőség szerint” itt a két végtől való tartózkodást jelenti. A kevés jelölést, stílust használó módszerrel nem különböztethetők meg a különféle nyelvi adatok. A túl változatos megoldás viszont tipográfiaiailag, esztétikailag sem elfogadható, és a sokféle jel nem könnyíti, hanem nehezíti a szótár használatát.

zsebszótárak a német adatbázis sokkal mélyebb, komplexebb információkat tartalmazó rétegeiből csak egy viszonylag kis mennyiséget mutatnak, s abból is csak a leglényegesebb elemeket, a lexikai, grammatikai, szemantikai esszenciát. A két szótár az adatbázis felszíne, de a két nyelv alapszókincsének, legfontosabb lexikai építőköveinek összegyűjtése, közzététele.

IRODALOM

- DÁVID GÁBOR CSABA 2001. *Német–magyar zsebszótár*. Budapest.
- FÖLDES, CSABA–UZONYI, PÁL 1999. Großwörterbücher mit Deutsch als Ausgangs- bzw. Zielsprache. Zur Problemlage in der Relation Deutsch-Ungarisch und Ungarisch-Deutsch. *Deutsche Sprache*, 4. 336–355.
- HALÁSZ ELŐD–FÖLDES CSABA–UZONYI PÁL 1998a. *Magyar–német nagyszótár*. Budapest.
- HALÁSZ ELŐD–FÖLDES CSABA–UZONYI PÁL 1998b. *Német–magyar nagyszótár*. Budapest.
- HALÁSZ ELŐD–FÖLDES CSABA–UZONYI PÁL 2000a. *Magyar–német kisszótár*. Budapest.
- HALÁSZ ELŐD–FÖLDES CSABA–UZONYI PÁL 2000b. *Német–magyar kisszótár*. Budapest.
- HALÁSZ ELŐD–FÖLDES CSABA–UZONYI PÁL 2002a. *Magyar–német szótár*. Budapest.
- HALÁSZ ELŐD–FÖLDES CSABA–UZONYI PÁL 2002b. *Német–magyar szótár*. Budapest.
- KROMANN, HANS-PEDER 1998. Neue Orientierung der zweisprachigen Wörterbücher. Zur funktionalen zweisprachigen Lexikographie. In HESSKY, REGINA–KNIPF, ERZSÉBET (zgest.): *Ein Textbuch zur Lexikologie*. 2. Bd. 223–231. Budapest.
- MOLLAY ERZSÉBET 1998. *A holland–magyar kézisztár szerkesztési elvei*. Budapest. (Néderlandisztikai füzetek, 3.)
- PAJZS JÚLIA 1992/1993. Készülő szótárak mint adatbázisok. *Nyelvtudományi Közlemények*, 1–2. sz. 161–177.
- POMÁZI GYÖNGYI 2001. *Magyar–német zsebszótár*. Budapest.

This paper presents the methods of making active bilingual dictionaries according to a systematically built database. You can follow the workflow of dictionary-making based on a German-Hungarian and Hungarian-German database. It demonstrates the principles of headwords' selection and content elements of entries, the standard parts of macrostructure and microstructure, the roles of usage labels and subject labels, complementary or limiting semantic explanation of meanings, illustrative expressions and phrasal verbs, nouns, examples.

REDER ANNA

Pécsi Tudományegyetem

Kollokationen in Wörterbüchern für DaF-Lerner

Tárgyszavak: *Bedeutungswörterbuch, Kollokation, Lernerwörterbuch, Mikrostruktur, syntagmatisches Wörterbuch*

1. Die Relevanz der Wörterbücher im Lehr- und Lernprozess für DaF

Wörterbücher sind bekanntlich ständige Begleitmedien des Lernens und Lehrens fremder Sprachen. Sie leisten Hilfestellungen, wenn man Texte verstehen, produzieren oder korrigieren möchte. Nichtmuttersprachler geraten beim Textverstehen oft in eine Situation, in der sie merken, sie kennen eine Bedeutung eines Wortes, aber im aktuellen Kontext hat das Wort wohl eine andere Bedeutung. Z. B. *dick* in der freien Wortverbindung *dickes Buch* ($\approx$ *vastag könyv*) oder in der Kollokation *dicke Freunde* ($\approx$ *bizalmas barátok*), oder *heiß* in der freien Wortverbindung *heiße Suppe* ($\approx$ *forró leves*) oder in der Kollokation *heißer Tipp* ($\approx$ *biztos tipp*).

Dem Nachschlagen der Bedeutung solcher Wortverbindungen im Wörterbuch kommt besondere Relevanz zu, wenn zwischen den Bestandteilen im Vergleich von Erstsprache und Zielsprache keine völlige Äquivalenz besteht, wie das der Fall bei den obigen Beispielen ist.

Die im Sprachvergleich feststellbare unterschiedliche Polysemie der Wörter und ihr nicht übereinstimmendes syntagmatisches Potential im Ungarischen und im Deutschen können schon beim Textverstehen Schwierigkeiten bereiten. Der Lerner greift zum Wörterbuch oder er bedient sich anderer Strategien, wie z. B. Erschließen durch Kontext. Beim Texteproduzieren aber konsultiert der Lerner vorwiegend ein Wörterbuch, wenn er sich keine Hilfe vom Lehrer holen kann. Wenn er z. B. zu einem Substantiv nach dem damit kompatiblen Verb sucht, z. B. was heißt *eine Krankheit bekommen* oder kann man auch **eine Krankheit erhalten*? Auf der Basis seiner muttersprachlichen Sprachkompetenz kann der Lerner nicht die richtige Wahl treffen, er kommt bestenfalls zur synonymen Formulierung wie: *krank werden*.

Jeder Fremdsprachenlerner hat je nach dem Entwicklungsstand seines Interlanguageniveaus individuelle Schwierigkeiten mit dem Wortschatz und auch solche, die durch interlinguale Interferenzen geprägt sind.

Wörterbücher bilden ein wichtiges Hilfsmittel für Lehrende beim Korrigieren von Schüleraufsätzen und Erstellen von Aufgaben. Da sie als Fremdsprachensprecher nicht über eine muttersprachliche Kollokationskompetenz im Deutschen verfügen können, verwenden sie bei der Bewältigung der tagtäglichen Arbeit Wörterbücher.

Dieses Referat stellt sich die Aufgabe, ausgewählte Wörterbücher auf ihr Kollokationsverständnis hin zu befragen und Überlegungen anzustellen, wie man einen schnellen Zugriff auf Kollokationen ermöglichen könnte.

2. Zum Kollokationsbegriff

Zum sprachlichen Phänomen der *Kollokation* gibt es in der Fachliteratur zwei Forschungsrichtungen. Die eine deutet *Kollokation* in Anlehnung an John Rupert Firth (FIRTH 1957) als eine lexikalisch-semantische Selektionsbeziehung. In dieser Auffassung bildet die Kodifizierung der Kollokation kein lexikographisches Problem.

Die andere Richtung betrachtet *Kollokation* als eine phraseologische Einheit (vgl. BURGER 1998, 50), die zwischen den freien Wortverbindungen, wie z. B. *Oma besuchen*, einerseits und den Idiomem, wie z. B. *Katze im Sack kaufen*, andererseits angesiedelt ist, und die als solche in die Mikrostruktur als feste Wortverbindung aufzunehmen wäre.

Wenn wir im Weiteren *Kollokation* als eine feste polylexikale Einheit annehmen, bemerken wir, dass die Grenzen zu den freien Wortverbindungen und zu den Idiomem fließend sind. Zum Zentrum dieser festen, analysierbaren phraseologischen Einheit können *Kollokationen* im engeren Sinne gezählt werden, wie z. B. *Schule besuchen*, und die *Kollokationen* im weiteren Sinne gehören zur Peripherie. Letztere sind typische nichtidiomatische Wortverbindungen, wie z. B. *den Tisch abräumen* oder *dunkle Nacht*. Sie lassen sich von den freien Wortverbindungen, wenn überhaupt, durch ihr häufiges Miteinandervorkommen abgrenzen und durch das Charakteristikum der Asynthesierbarkeit (vgl. zum Terminus LEHR 1998, 258). *Kollokationen* im engeren Sinne weisen nicht nur ein an einer Stelle stark eingeschränktes paradigmatisches Potential auf sondern erfüllen auch ein semantisches Kriterium, nämlich das Kriterium der gerichteten Bedeutungszuweisung. Die Basis (*Schule*) ist semiotaktisch autonom, sie hat eine kontextfreie Bedeutung und der Kollokator (*besuchen*) erfährt eine Bedeutungszuweisung von der Basis (HAUSMANN 1997, 173).

3. Die Auswahl der Wörterbücher (WB)

Es gibt eine Vielzahl von Wörterbüchern, mit deren Hilfe der Fremdsprachenlerner versuchen kann, seine Probleme im Bereich der Kollokationen zu beheben und der Fremdsprachenlehrer seine Korrektur durchzuführen. Ich beziehe mich nur auf einen aber wesentlichen Teilbereich der Wortschatzschwierigkeiten, indem ich die Kollokationen und deren Auffindbarkeit in Wörterbüchern in den Mittelpunkt stelle. Die Typologie der Wörterbücher von Franz Josef Hausmann (HAUSMANN 1985, 379–398) führt uns im Hinblick auf Kollokationen einerseits zu allgemeinen Wörterbüchern, die den Wortschatz der deutschen Gegenwartssprache erfassen, und andererseits richten wir unser Augenmerk unter den Spezialwörterbüchern auf syntagmatische Spezialwörterbücher sowie auf einsprachige und zweisprachige Lernerwörterbücher.

4. Die Kollokationsauffassungen der ausgewählten Wörterbücher

Zur Erfassung des Kollokationsverständnisses der ausgewählten Wörterbücher habe ich die Wörterbucheinleitungen analysiert und unter dem Lemma „Kollokation“ im Wörterverzeichnis nachgeschlagen.

Das Ziel ist, die Kollokationsauffassungen der ausgewählten Wörterbücher zu erschließen. Das heißt die Frage zu beantworten, ob sie unter Kollokation eine lexikalisch-semantic Selektionsbeziehung oder eine bestimmte lexikologische Einheit verstehen. Im Falle der phraseologischen Auffassung soll das Kollokationsverständnis der Autoren einer Skala zugeordnet werden, in der den einen Pol der weitgefasste Kollokationsbegriff, häufig miteinander vorkommende Elemente, und den Gegenpol die Kollokationsdefinition von Lutzeier bilden würde: „Eine Kollokation ist eine zwei-elementige Verkettung von Elementen, bei der an mindestens einer Position ein stark eingeschränktes paradigmatisches Potenzial auftritt und mindestens eine Position erst durch die jeweilige Umgebung inhaltsmäßig bestimmt wird“ (LUTZEIER 1995, 97). Die Kollokationsauffassungen der Wörterbuchautoren habe ich den Kollokationsdefinitionen in der Fachliteratur zugeordnet. (Siehe Tabelle 1).

	D D U W	W D W	B D W	D S W	W u W	L G W D a F	D G W D a F	D U H W
Kollokation als lexikalisch-semantic Selektionsbeziehung	X	X	X		X			
Kollokation als eine feste polylexikale Einheit im weiteren Sinne	X					X	X	
Kollokation als eine feste polylexikale Einheit im engeren Sinne								X
Markierung der Kollokation in der Mikrostruktur						X		X

TABELLE 1: DIE KOLLOKATIONS-AUFFASSUNGEN DER AUSGEWÄHLTEN WÖRTERBÜCHER

4.1 Einsprachige Gesamtwörterbücher

4.1.1 Duden Deutsches Universalwörterbuch (DDUW) (1996)

Der Terminus Kollokation wird in der Wörterbucheinleitung nicht erwähnt. Der Terminus Kollokation wird aber als Lemma mit Definition und Beispielen angegeben: „inhaltliche Kombinierbarkeit sprachlicher Einheiten z. B. *dick+Buch* aber nicht **dick+Haus*“ (861). Dieses Kollokationsverständnis untermauert die Bedeutungsangabe von „kollokieren“: „inhaltlich zusammenpassende sprachliche Einheiten miteinander verbinden“ (861).

Eine zweite Kollokationsauffassung der Autoren lässt sich vom Lemma „Kollokator“ ableiten: „Wort, dass sich in einer Kollokation mit dem zentralen Wort verbindet“. (861) Wenn wir nun in der Definition zu Kollokator den Begriff Kollokation durch die Bedeutungsumschreibung aus ihrem Lemma substituieren,

„Wort, dass sich | in einer Kollokation | mit dem zentralen Wort verbindet“
 Wort, dass sich | in einer inhaltlichen Kombinierbarkeit sprachlicher Einheiten |
 mit dem
 zentralen Wort verbindet

stoßen wir auf den Widerspruch, dass es sich wohl hier nicht um eine Beziehung handeln kann, sondern um eine lexikalische Einheit, deren Bestandteile gewiß eine Beziehung aufweisen, die auf inhaltlicher Kombinierbarkeit beruht. Innerhalb dieser lexikalischen Einheit werden die Bestandteile, wohl nach der Funktion in der Relation unterschieden. Dem einen kommt eine „zentrale“ Rolle zu und das andere verbindet sich mit ihm zu einer Einheit. Diese Deutung des Lemmas zum „Kollokator“ geht in die Richtung, Kollokation als eine lexikalische Einheit zu interpretieren. Die Uneinheitlichkeit der Kollokationsdefinition im DDUW zieht die Unmarkiertheit der Kollokationen nach sich. Dadurch fehlt die Voraussetzung zum schnellen Zugriff im Eintrag.

4.1.2 Wahrig Deutsches Wörterbuch (WDW)

Die in das WDWB aufgenommenen Mehrwortlexeme werden in Bezug auf Analysierbarkeit nicht unterschieden und der Begriff „Kollokation“ fällt in der Einleitung auch nicht. Er ist aber als Eintrag präsent: „bedeutungsmäßige Verträglichkeit von Wortverbindungen z. B.: *weiches Fell, weiche Wäsche aber nicht weicher Traum*“ (763)

4.1.3 Bunting Deutsches Wörterbuch (BDW)

Kollokationen werden in der Einleitung nicht erwähnt. Aber das Nachschlagen unter dem Begriff Kollokation im BDW ergibt für die Kollokation keine phraseologische Kategorie sondern eine lexikalisch-semantische Bedeutungsbeziehung, synonym zur Kollokabilität oder Verträglichkeit: „inhaltliche Logik der Bedeutung bei Wortverbindungen: *hohes Haus, hohe Mauer* aber nicht **hohe Maus*.“ (654)

4.2 Syntagmatische Spezialwörterbücher

4.2.1 Duden Stilwörterbuch (DSW)

Die Nichtdefiniertheit der Kollokation bedeutet für den Benutzer hinsichtlich der Kollokationssuche das Durchforsten der Beispiele in Normalschrift und das der „festen Verbindungen“ in Fettschrift sowie das der durch <in der Verbindung> markierten Verbindungen, letztendlich den ganzen Eintrag.

4.2.2 Wörter und Wendungen (WuW)

Agricola nimmt eine Klassifikation unter semantischem Aspekt nach dem „Grad der Verschmelzung ihrer Bedeutungselemente“ (28) sowie nach dem Grad der Wahrscheinlichkeit des gemeinsamen Auftretens der Elemente vor. Drei Kategorien sind mit genauer Beschreibung und mit vielen illustrierenden Beispielen angegeben:

- (1) freie Wortverbindungen
- (2) lose Wortverbindungen
- (3) feste Wortverbindungen

Diese Klassifikation gibt eine grobe Gliederung der Phraseologismen, die hinsichtlich der Kollokation, als eine polylexikale Einheit keine Zuordnung zu einer der Kategorien zulässt. Lediglich wird der Begriff „Kollokabilität“ synonym zu Verträglichkeit gebraucht.

4.3 Lernerwörterbücher

4.3.1 Langenscheidt (LGWDaF)

Kollokationen sind in der Mikrostruktur durch spitze Klammern markiert und dadurch drucktechnisch von Beispielen und Idiomen abgehoben. Welche Wendungen werden aber in LGWDaF als Kollokation verstanden? Die dem LGWDaF entnommene Definition besagt: „Kollokationen sind typische Verbindungen von mehreren Wörtern, die eine syntaktische Einheit bilden“ (Hinweise für den Benutzer 7.4.). Beim Vergleich mit Lutzeiers Definition ist ersichtlich, dass die Binarität der Bestandteile aufgegeben wurde und die Bedeutung von „typisch“ zu vage ist, um es mit den semantischen und formalen Charakteristika zu konfrontieren. Das Attribut „typisch“ wird weiter unten schülerfreundlich ausgeführt, nämlich, dass es um „Partner“ geht, mit dem das jeweilige „Stichwort häufig zu finden ist“, mit dem es verträglich ist. Die Verfasser des LGWDaF geben selbst zu, dass der Begriff Kollokation „relativ weit gefasst ist“ und keine exakte Abgrenzung zu den losen kompatiblen Kombinationen darstellt. Der Benutzer findet demnach die Kollokationen markiert, also der schnelle Zugriff ist durch die spitzen Klammern gewährleistet. Er wird aber darauf aufmerksam gemacht, dass unter den Kollokationen auch solche aufgezählt sind, die zu den „losen Kombinationen“ gehören, und einige Kollokationen in den Beispielsätzen integriert sind. Also es reicht nicht unter den Einträgen in den spitzen Klammern nachzuschlagen, um eine bestimmte Kollokation zu finden, sondern auch die Beispielsätze müssen in Betracht gezogen werden.

4.3.2 de Gruyter Wörterbuch Deutsch als Fremdsprache (dGWDaF)

Kollokationen bilden in der Mikrostruktur keine selbständige Kategorie, sondern sie sind unter den Beispielen zu suchen. „Als Kollokationen werden übliche Verbindungen (nicht nur Zweiverbindungen) gefasst, die man bei Nennung eines der

Glieder erwarten darf.“ Es wird auf die Problematik der Auffindbarkeit der Kollokationen hingewiesen, die ja aus mehreren Komponenten bestehen. Ein Bestandteil wird als gewichtig erklärt, unter dessen Lemma die Kollokation aufgeführt ist. Das illustrierende Beispiel in der Einleitung ist eine Kollokation im weiteren Sinne: *ein Gerät erproben*, das unter *erproben* dargestellt ist, nicht aber unter *Gerät*. (XIV) Diese Lemmazuweisung bricht mit der Basis / Kollokator Zuordnung anhand der Wortarten, die das Substantiv als Basis bestimmt (HAUSMANN 1993). Der zentrale Bestandteil der Kollokation ist der, an dem das paradigmatische Potential mehr eingeschränkt ist und dadurch die Wahrscheinlichkeit des Auftretens der anderen Komponente erhöht ist. Kollokationen werden mitunter im dGWDaF auch bei beiden Bestandteilen aufgeführt. Der Benutzer hat am besten damit zu rechnen, dass er praktisch bei jeder Komponente nachschlagen muß. Zeitsparend könnte die Überlegung zur Gewichtung der Bestandteile sein.

4.4 Deutsch–Ungarisches Handwörterbuch (DUHW)

Das DUHW ist ein bilinguales Lernerwörterbuch mit der Sprachrichtung Deutsch–Ungarisch und kann daher zum Verstehen von fremdsprachlichen Texten Hilfestellungen geben. Kollokationen werden in der Einführung explizit behandelt. Sie werden abgegrenzt einerseits von den Beispielen und andererseits von den Idiomem. Auch typographisch sind sie markiert mit zwei senkrechten Strichen (virgula). Die Definition von Kollokation, wird sprachkontrastiv angegangen. Kollokationen sind solche typischen Wortverbindungen des Deutschen, deren wort-wörtliche Herübersetzung eine ungewöhnliche Wortverbindung im Ungarischen hervorrufen würde (X). Es handelt sich um äquivalente Wortverbindungen im Deutschen und im Ungarischen, in denen ein Bestandteil nichtäquivalent ist. Die Wörterbucheinleitung läßt auf ein Kollokationsverständnis im engeren Sinne der Verfasser schließen. Die Markiertheit der Kollokationen ist benutzerfreundlich, denn sie verkürzt enorm die Zugriffszeit.

4.5 Zusammenfassung der Kollokationsauffassung der Wörterbücher

Da es für das Deutsche kein Spezialwörterbuch gibt (vgl. das Kollokationswörterbuch für das Englische, BENSON 1990), das die Kollokationen kodifiziert, habe ich einbändige Wörterbücher unter die Lupe genommen, die unter anderen Angaben auch Kollokationen aufzeichnen. Es läßt sich feststellen, dass in den Allgemeinwörterbüchern Kollokation als lexikalisch-semantiche Bedeutungsbeziehung verstanden und synonym zu Verträglichkeit und Kompatibilität verwendet wird. In dieser Lesart sind „wesenhafte Bedeutungsbeziehungen“, „lexikalische Solidaritäten“ und „semantiche Valenz“ verwandte Kategorien. Da die Kollokation als eine lexikalisch-semantiche Selektionsbeziehung verstanden wird, erfordert sie auch keinen expliziten Eintrag in den Lemmata, sondern sie legitimiert die Aufnahme der Beispiele, ohne aber ein objektives Auswahlkriterium zu bieten. Dementsprechend kommt der Kollokation keine Markierung in der Mikrostruktur zu und dadurch ist der schnelle Zugriff nicht gewährleistet.

Das Analysieren der Einleitung von syntagmatischen Spezialwörterbüchern ist nicht aufschlußreich, denn das Kollokationsverständnis der Autoren ist nicht expliziert, obwohl ich von syntagmatischen Spezialwörterbüchern eine Definition und

eine Markierung der Kollokationen erwartet habe. Da die syntagmatischen Wörterbücher Kollokationen in der Mikrostruktur nicht markieren, wäre ein weiteres syntagmatisches Wörterbuch, nämlich ein Kollokationswörterbuch nötig.

Spezialwörterbücher hinsichtlich der Benutzer, also Lernerwörterbücher verstehen unter Kollokation eine feste polylexikale Einheit im weiteren Sinne. Eine strikte Trennung der Kollokationen durch drucktechnische Zeichen finden wir in zwei Wörterbüchern, im LGWDaF und im UDHW. In den anderen analysierten Wörterbüchern können die Kollokationen in mehreren mikrostrukturellen Bereichen vorgefunden werden, in den Bedeutungserläuterungen oder unter den Anwendungsbeispielen sowie auch bei den festen Wortverbindungen.

In den Bedeutungswörterbüchern und in den Lernerwörterbüchern sollten Kollokationen im engeren Sinne eine gesonderte Stelle mit Markierung in der Mikrostruktur bekommen. Die kategoriale Nähe der Kollokationen zu den Idiomen könnte ein Argument für die Stelle direkt vor den Idiomen in der Mikrostruktur sein. Die Markierung und die basisorientierte Makrostruktur würden einen schnellen Zugriff gewährleisten.

Die Wörterbuchanalyse führte zur Forderung, dass die Kollokationen als phraseologische Kategorie wie Idiome mit gesonderter Markierung an einer festen Stelle in der Mikrostruktur kodifiziert werden sollen, um die schnelle Auffindbarkeit zu gewährleisten. Die Analyse der obigen Wörterbücher ergibt eine Beweisführung für die Notwendigkeit eines Kollokationswörterbuchs.

WÖRTERBÜCHER

- BENSON, MORTON–BENSON, EVELYN–ILSON, ROBERT 1990. *Student's Dictionary of Collocations*. Berlin.
- BDW = BÜNTING, KARL-DIETER (Hrsg.) 1996. *Deutsches Wörterbuch*. Chur/Schweiz.
- DDUW = DROSDOWSKI, GÜNTHER (Hrsg.) 1996. *Deutsches Universalwörterbuch*. Mannheim.
- DGWDaF = KEMPCKE, GÜNTHER (Hrsg.) 2000. *Wörterbuch Deutsch als Fremdsprache*. Berlin.
- DSW = DROSDOWSKI, GÜNTHER (Hrsg.) 1988. *Stilwörterbuch der deutschen Sprache*. Mannheim.
- DUHW = HESSKY, REGINA (Hrsg.) 2000. *Deutsch–Ungarisches Handwörterbuch*. Budapest.
- LGWDaF = GÖTZ, DIETER–HAENSCH, GÜNTHER–WELLMANN, HANS (Hrsg.) 1998. *Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache*. Berlin.
- WDW = WAHRIG, GERHARD (Hrsg.) 1986. *Deutsches Wörterbuch*. Gütersloh.
- WuW = AGRICOLA, ERHARD (Hrsg.) 1992. *Wörter und Wendungen*. Mannheim.

LITERATUR

- BURGER, HARALD 1998. *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin.
- FIRTH, JOHN RUPERT 1957. *Papers in Linguistics 1934–1951*. London.
- HAUSMANN, FRANZ JOSEF 1985. Lexikographie. In SCHWARZE, CHRISTOPH–WUNDERLICH, DIETER (Hrsg.): *Handbuch der Lexikologie*. Königstein. 367–411.

- HAUSMANN, FRANZ JOSEF 1993. Was ist eigentlich Wortschatz? In BÖRNER, WOLFGANG–VOGEL, KLAUS (Hrsg.): *Wortschatz und Fremdsprachenerwerb*. Bochum. 2–21. (Fremdsprachen in Lehre und Forschung, 14.)
- HAUSMANN, FRANZ JOSEF 1997. Semiotaxis und Wörterbuch. In KONERDING, KLAUS-PETER–LEHR, ANDREA (Hrsg.): *Linguistische Theorie und lexikographische Praxis*. Tübingen. 171–179.
- LEHR, ANDREA 1998. Kollokationen in Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache. In WIEGAND, HERBERT ERNST: *Perspektiven der pädagogischen Lexikographie des Deutschen*. Tübingen. 256–279.
- LUTZEIER, PETER ROLF 1995. *Lexikologie. Ein Arbeitsbuch*. Tübingen.

In meinem Beitrag berichte ich über Ergebnisse, die ich bei der Untersuchung einsprachiger deutscher Lernerwörterbücher, zweisprachiger ungarisch-deutscher Wörterbücher und allgemeiner einsprachiger Wörterbücher sowie syntagmatischer Spezialwörterbücher des Deutschen in Bezug auf Kollokationen gewonnen habe. Die Kollokationsauffassungen der ausgewählten Wörterbücher werden durch die Analyse des jeweiligen Einleitungstextes und des Lemmas „Kollokation“ dargestellt sowie einer Kategorisierung zugeordnet. Darüber hinaus wird die Zugriffsmöglichkeit auf die Kollokationen in der Mikrostruktur beschrieben. Das Fazit der Analyse ist die Forderung nach einer typographischen Hervorhebung der Kollokationen in der Mikrostruktur analog zu Idiomen sowie die Notwendigkeit eines Spezialwörterbuchs zur Kodifizierung der Kollokationen.

RÉPÁSI GYÖRGYNÉ

Nyíregyházi Főiskola

Nemzetközi elemek a politikai/diplomáciai szakszókincsben

MAGYAR–OROSZ–NÉMET EGYBEVETÉS

Tárgyszavak: *gazdasági szaknyelv, lexikai parallelizmusok, tükörszók*

A Nyíregyházi Főiskola Európa Tanulmányok Központjának koordinálásában elkészült és megjelent az Aula Kiadó gondozásában egy hétnyelvű, magyar–angol–finn–francia–német–olasz–orosz politikai/diplomáciai szótár (MIHALOVICS–RÉVAY 2002). A mintegy hétezer szócikket tartalmazó szótár szavai és kifejezései között vannak teljesen eltérő szerkezetek, de vannak párhuzamosságok is az egyes nyelvek között. „Hogy a nyelvi változások gyakran összefüggnek külső (társadalmi, gazdasági) változásokkal, ez régóta ismert, elfogadott tény (szavak elavulása, újak keletkezése, jelentésváltozások, mint *fal, toll, lábas*). Hogy a változásokban olyan belső hatóerők szerepelnek, mint a gazdaságosság (ökonómia) és a redundancia, a közlés hatékonyságának igénye, a gondolkodás fejlődése stb., ez inkább csak az utóbbi években kezd előtérbe kerülni s egyben-másban elfogadottá válni.” (BENCÉDY 2001, 2)

Amikor politikai/diplomáciai szaknyelvről beszélünk, megkerülhetetlenekké válnak a gazdasági élettel, a menedzsmenttel, a jogi szférával kapcsolatos kérdések is. Ismeretes, hogy napjainkban a gazdasági szaknyelv elsősorban a gazdasági életben meghatározó szerepet betöltő amerikai gazdasági nagyhatalom nyelvéből kölcsönöz, az angol nyelv amerikai változatából. A jogi szaknyelv mindig is a latin eredetű szavakat, kifejezéseket részesítette előnyben a kölcsönzés szempontjából. Itt és most azonban nem etimológiai elemzésre vállalkozom, hanem sokkal inkább azokat a párhuzamosságokat, azonosságokat és különbségeket szeretném bemutatni, amelyek a magyar, német és orosz politikai/diplomáciai nyelvben fellelhetők. Az említett jelenségek vizsgálhatók diakrón és szinkrón szempontból. Most kizárólag a szinkrón vizsgálat a célom.

Amikor nemzetközi szavakról beszélünk, akkor nem kerülhetjük meg a tükörszók, a kölcsönszók és a lexikai parallelizmusok kérdését. A tükörszók Ozsegov meghatározása szerint olyan szavak vagy kifejezések, amelyek az idegen szó vagy kifejezés szó szerinti fordításával keletkeznek (vö. OZSEGOV 1975). Például *sajtóközpont* ném. *Presszentrum* (n) or. *пресс-центр*; *miniszterelnök* ném. *Premierminister* (m) or. *премьер-министр*; *alelnök* ném. *Vizepräsident* (m) or. *вице-президент*; *alkirály* ném. *Vizekönig* (m) or. *вице-король*.

A *lexikai kölcsönzések* terminus technicus a nyelvészeti szakirodalomban még *interlexémák* szakszóként is szerepel. A lexikai kölcsönzést általában az új tárgyak és új fogalmak megnevezése iránti igény váltja ki. A megnevezésért esetenként valamely idegen nyelv használható szavához, kifejezéséhez fordulunk. A kölcsönzés legegyszerűbb módjának azt tartjuk, amikor a fogalommal együtt kölcsönözzük az új szót is az adott fogalom megnevezésére. Például: ném. *Clearingverkehr kliringforgalom; Lombardkredit lombardhitel*.

Milyen körülmények szükségesek az átvevő nyelvben ahhoz, hogy valamely szó vagy kifejezés meghonosodjék? Mindenekelőtt szükséges, hogy az átvevő nyelv képes legyen az adott szó/kifejezés fonetikus és grafikai megjelenítésére. Az idegen szónak az átvevő nyelvbe való fonetikai és grammatikai beépülése után beszélhetünk az adott szó általános használatáról, valamint arról a képességéről, hogy újabb szavak képzésének alapjául szolgálhasson (vö. KRISZIN 1968, 35).

A *lexikai parallelizmusoknak* mint nyelvészeti jelenségnek a lényegét Dubicsinszkij abban látja, hogy az ilyen típusú lexémák mind a kifejezés, mind pedig a szemantikai tartalom tekintetében egybeesnek (vö. DUBICSINSZKIJ 1993, 71). Az ilyen szóképzési elemeket a nemzetközi lexikológiába soroljuk. Ez a tudományág a kontrasztív lexikológia speciális részét képezi. Olyan jelenségeket kutat, mint a nemzetközi homonimák, paronimák, interlexémák és lexikai parallelizmusok.

Napjainkban, modern körülményeink közepette a tudomány, a technika, a szociális szféra, a nemzetközi élet, a gazdaság, a jog egyre inkább nemzetközivé válik, következésképpen fokozódik a nemzetközi terminológia használata is. Ezzel ellentétes tendencia, hogy minden nép és ország ugyanakkor igyekszik a nemzeti nyelvű terminológia és szakirodalom létrehozására is. A termelés, a szociális szféra, a politikai élet globalizálódása egységesíti a fogalomrendszereket. Ma már vitathatatlan tény, hogy a nemzeti terminológia forrása leggyakrabban az angol nyelv. Az egyes idegen szavakat a különböző nyelvek különféle módon adaptálják, más és más módon igazítják hozzá nemzeti nyelvük fonetikai és grammatikai sajátosságaihoz. Ugyanez elmondható a diplomácia és a politika nyelvről is, ami nem kerülheti meg a vállalatvezetés, a pénzügy, a humánpolitika és általában a gazdaság kérdéseit sem. Álljon itt néhány példa:

magyar	német	orosz
agresszió	Agression	агрессия
agresszor	Agressor	агрессор
akkreditálás	Akkreditierung	аккредитация
anglománia	Anglomanie	англомания
audiencia	Audienz	аудиенция
autonómia	Autonomie	автономия
centralizmus	Zentralismus	централизм
cenzor	Zensor	цензор
ceremónia	Zeremonie	церемония
civilizáció	Zivilisation	цивилизация
diplomácia	Diplomatie	дипломатия
parlamentarizmus	Parlamentarismus	парламентаризм

<i>telekommunikáció</i>	<i>Telekommunikation</i>	<i>телекоммуникация</i>
<i>terrorista</i>	<i>Terrorist</i>	<i>террорист</i>
<i>terrorizmus</i>	<i>Terrorismus</i>	<i>терроризм</i>

Még ha elképzelhető volna is egy olyan ideális eset, hogy a nemzetközi terminológiához tartozó szakszavak szemantikailag egyértelmű megfeleltetéseket alkotnak az egyes nyelvekben, még akkor is elkerülhetetlenül megjelenik néhány markáns különbség vagy a szóképzésben, vagy a lexikai kapcsolódás szabályaiban, vagy éppen a grammatikai jellemzőkben. Megjegyzendő, hogy néhány nemzeti, illetve nemzetközi szervezet egyik legfontosabb feladatának tekinti a terminológia egyezésítését.

Az egyes nyelvekben meglévő, külsőre/hangzásban hasonló terminológiai egységeket terminológiai parallelizmusoknak nevezzük. Ilyenek például or. *biológia*, ang. *biology*, francia *biologie* (vö. DUBICSINSZKI 1993, 77).

Az interlexémákat szinkrón kritériumok alapján vizsgáljuk, a kölcsönzéseket pedig diakrón nézőpontból. A szóképzés szerinti elemzés a magyar, német és orosz nyelv összehasonlítása során legkönnyebb a tükörszók esetében.

1. A magyar és a német nyelvben megfigyelhető egy közös tendencia, mely a valódi tükörszók esetében mutatható ki. Mi számít valódi tükörszónak? Olyan magyar és német/orosz szavak, amelyeknek azonos a szerkezetük. Ezek leggyakrabban a szóösszetételek. Olyan példákat említhetünk, mint: ném. *Arbeitgeber* magy. *munkaadó* or. *работодатель*; ném. *Bankgeheimnis* magy. *banktitok*; ném. *Absatzforschung* magy. *marketingkutatás*; ném. *Absatzstrategie* magy. *marketingstratégia*; ném. *Betriebsleiter* magy. *üzemvezető*, *vállalatvezető* stb. Ezekben a szavakban a szóösszetétel mindkét/mindhárom nyelvben képző nélkül keletkezik. Gyakoriak azonban az olyan esetek is, amikor a német nyelvben a szóösszetétel képzős, a magyarban pedig képző nélküli: *Arbeitsvertrag* – *munkaszerződés*; *Führungstheorie* – *vezetéselemzés*; *Arbeitszeit* – *munkaidő*; *Entscheidungsanalyse* – *döntéselemzés*; *Abteilungsplanung* – *osztálytervezés*.

Kevésbé jellemzőek az olyan esetek, amikor a német szókapcsolatnak a magyarban szóösszetétel felel meg:

<i>Entwicklung der Organisation</i>	<i>szervezetfejlesztés</i>
<i>Entwicklung von Führungskräften</i>	<i>vezetőképzés</i>

2. Magyar–német–orosz teljes ekvivalencia megfigyelhető a jelzős szerkezetek körében is:
magy. *állami preferenciák* ném. *staatliche Präferenzen* or. *Государственные преференции*
magy. *átfogó hadmozdulat* ném. *Umfassendes Manöver* or. *глобальная военная операция*
magy. *diplomáciai pálya* ném. *Diplomatische Laufbahn* or. *Дипломатическая карьера*
magy. *diplomáciai testület* ném. *Diplomatisches Korps* or. *Дипломатический персонал*

Az orosz–magyar, magyar–orosz tükörszók esetében az alábbi tendenciák mutathatók ki.

- a) A magyar nyelvben szóösszetétel, az oroszban egyeztetett jelzős szerkezet:
államérdek – *государственные интересы*
munkaviszony – *трудовое отношение*
munkaidő – *рабочее время*
államhatalom – *государственная власть*
hiánygazdaság – *дефицитная экономика*
jogállam – *правовое государство*
jogállam – *правовая безопасность*
- b) A magyarban szóösszetétel, az oroszban nem egyeztetett jelzős szerkezet:
esküdtszék – *суд присяжных*
esküszegés – *нарушение присяги*
súlyeltérés – *расхождение в весе*
súlyvám – *пошлина с веса*
súlyvesztés – *потери в весе*
hintapolitika – *политика лавирования*
időeltérés – *разница во времени*
- c) A magyarban összetett szó, az oroszban birtokos szerkezet:
készpénzéérték – *стоимость наличных денег*
kártérítés – *возмещение ущерба*
fiókbank – *филиал банка*
jogalany – *субъект права*
hitelprogram – *план кредита*
nyereségtétel – *статья прибыли*
nyugdíjbiztosítás – *страхование пенсий*
tőkenyeresség – *увеличение рыночной стоимости капитала*
- d) A magyar összetett szónak az oroszban körülírás felel meg:
fájdalomdíj – *вознаграждение за вред неимущественного характера (Schmerzensgeld!)*
határköltségár – *цена на основе предельных издержек*
konjunktúraérzékeny – *чувствительно реагирующий на изменения конъюнктуры*
konjunktúrapolitika – *политика по регулированию конъюнктуры*
- e) A magyarban összetett szó, az oroszban egyszerű szó:
hajótörés – *крах*
időszak – *период*
egyenrangú – *равный*
emlékoszlop – *монумент*
érdemrend – *орден*
hadjárat – *поход*
helyreigazítás – *исправление/поправка*
országhatár – *граница*

- f) A magyarban összetett szó és az oroszban is az:
igazságszolgáltatás – правосудие
járműpark – автопарк
infrastruktúra – инфраструктура
jogelőd – правопредшественник
jogfolytonosság – правопреемность
össz nemzeti – общенациональный.
3. Az idegen nyelvi hatásoknak minden nemzeti nyelv ellenáll bizonyos mértékig természetes módon. Ennek lexikai bizonyítéka az az eset, amikor például a politikai/diplomáciai szókincsen belül olyan lexémákkal találkozunk, amelyek minden vizsgált nyelvben nemzetközi szóként szerepelnek, a magyar nyelvben viszont saját magyar szakszó van rájuk:
magy. *csoportjog* ném. *Kollektivrecht* or. *коллективное право*
magy. *alelnök* ném. *Vizepräsident* or. *вице-президент*
magy. *díszvacsora* ném. *Bankett* or. *Банкет*
magy. *díszszemle* ném. *Parade* or. *парад*
magy. *egyeduralom* ném. *Monarchie* or. *монархия*
magy. *ellenzék* ném. *Opposition* or. *оппозиция*
magy. *emlékirat* ném. *Memoiren* or. *меморандум*
magy. *felügyelő* ném. *Inspektor* or. *инспектор*

Megállapítható tehát, hogy a politikai/diplomáciai magyar, német és orosz szaknyelv nemzetközi szóképzésében azonos és különböző szerkezetű szavak is előfordulhatnak. Különösen sok hasonlóság figyelhető meg a magyar és a német nyelv között, aminek természetesen diakrón szempontból is kimutatható történelmi okai vannak. A német nyelv erőteljes hatást gyakorolt a magyarra.

Az orosz és a német nyelv egybevetése során kevesebb hasonló szerkezetet találhatunk. Ennek oka valószínűleg abban keresendő, hogy a két nyelv különböző nyelvcsoporthoz tartozik. Ez is történelmi ok.

A lexika és a terminológia nemzetközivé válásának folyamata a közvetlen nyelvi kontaktus révén valósul meg, és nem vonatkoztatható el azoktól az egységesülési tendenciáktól sem, amelyeket az Internet hatása jelent. A nyelvi kontaktusok a nemzetközi érintkezés egyik legfontosabb területét jelentik, amelyek nélkülözhetetlen feltételei a diplomáciai, politikai és kulturális kapcsolatoknak az egyes népek és országok között.

IRODALOM

- BENCÉDY JÓZSEF 2001. A nyelvi, nyelvhasználati változások belső hatóerőiről. *Magyar Nyelvőr*, 2. 137–145.
- ДУБИЧИНСКИЙ, ВЛАДИМИР ВЛАДИМИРОВИЧ 1993. *Лексические параллели. Харьковское лексикографическое общество.* Харьков. 71.
- КРЫСИН, ЛЕОНИД ПЕТРОВИЧ 1968. *Иноязычные слова в современном русском языке.* Москва. 35.
- KOVÁCS JÁNOS (szerk.) 1992. *Menedzsment 2000. Német–angol–francia–magyar négy nyelvű szakszótár.* Budapest.

MIHALOVICS ÁRPÁD–RÉVAY VALÉRIA (szerk.) 2002. *Hétnyelvű politikai és diplomáciai glosszár*. Budapest.

ОЖЕГОВ, СЕРГЕЙ ИВАНОВИЧ 1975. *Словарь русского языка*. Москва.

Для профессиональной лексики политики и дипломатии венгерского, русского и немецкого языков характерны интернациональные элементы. Они могут быть параллельными конструкциями в названных трёх языках, названные лексикографами интерлексемами. Общей тенденцией в немецком и венгерском языках является употребление бессуфиксальных калек. Полная эквиваленция наблюдается в некоторых определительных конструкциях всех трёх языков. При анализе русских и венгерских калек можно наблюдать слова разных структур.

SULYOK HEDVIG

Szegedi Tudományegyetem

Utak a szótárhoz, utak a Verancsics-szótárhoz (és tovább)

Tárgyszavak: *történeti lexikográfia, jellista, glossza, nomenclatura, pentaglosszárium*

1.1. A kimondott (később a leírt) szónak az emberiség történetének kezdete óta mágikus ereje van. Isten maga is a kimondott szó (*logosz/verbum*) segítségével teremte, s már a Bibliában is benne foglaltatik az eredeti *egynyelvűségre* való utalás epizódja: Ádám nevet ad az „ég minden madarának és a mező minden vadjának” (Gen 1,3–27; Gen 2,20), s a *többnyelvűség* kialakulásának (*confusio linguarum*) a mítosza (Gen 11,1–9) is. Ez a mítosz – implicit módon – magában foglalja egy foglalkozási csoportnak, a tolmácsoknak a megjelenését is (Ruben és testvérei Józseffel Egyiptomban már *per interpretum* beszélgetnek – Gen 42,23); ahhoz pedig, hogy ez a mesterség kialakulhasson, szükség volt bizonyos tanulási módszerek és segédletek létrehozására, valamiféle *szótárra*.

A szótár – a nyelvtanulás, nyelvtudás, nyelvismeret speciális *terméke* és *eszköze* – az írás megjelenése óta különböző formáiban jelen van az emberiség történetében, vele együtt fejlődik, változik. (Nyelvünkben például maga a szó – *Zótár* formában – csak 1767 óta adathozható: „Sokot magyarázó könyv...” TESz. 3. köt. 789) A szótár fogalmának meghatározása szinkron szempontból jó ideig viszonylag egyszerű feladat volt, ám a 20. század utolsó harmadának soha nem látott társadalmi-technikai fejlődése, a felhalmozott információtömeg áramlása arra készítette a lexikográfusokat, hogy a szótárfogalom tartalmát bővítsék, majd újra- és újra-fogalmazzák.

Értelmező kéziszótárunk még azt mondja róla: „a ~ valamely nyelv szavainak jelentős részét betűrendben tartalmazó és ugyanazon a nyelven értelmező, vagy a szavak idegen nyelvi megfelelőit közlő könyv” (ÉKSz. 1308), ha pedig a Cambridge enciklopédia meghatározását tekintjük mérvadónak megtudhatjuk, hogy: „Hagyományosan könyv formájú, de ma már gyakran számítógépes adatbázisként elérhető referenciamű. A szótárak egy nyelv szavairól közölnek nyelvészeti adatokat ábécésorrendbe rakott *címszavak* formájában” (CRYSTAL 1997, 1329). A *nyelv enciklopédiája* szerint „a szótár olyan kézikönyv, amely egy vagy több nyelv szavait sorolja fel, rendszerint alfabetikus rendben, helyesírási, kiejtési, grammatikai, jelentéstani, történeti és nyelvhasználati információkkal kiegészítve” (CRYSTAL 1998, 143). Napjainkban a szótárfogalom modern szemléletű újradefiniálására Fóris vállalkozott, aki a következőképpen adja meg a szó jelentését (FÓRIS 2002, 21): „A szótár olyan egy- két- vagy többnyelvű strukturált adatbázis, amely – hordozótól függetlenül – szavak, kifejezések, fogalmak jelentését, magyarázatát, eredetét,

egyszóval jellemzőit, és ezeknek adott szempont szerint, kulcsszavakkal történő osztályozását tartalmazza, egy meghatározott korpusz vizsgálata alapján.”

Diakrón szempontból – ha a *történetiség* követelményeinek is eleget kívánunk tenni – azt látjuk, hogy koronként és kultúránként más és más szerkezetű, tartalmú, felhasználású és elnevezésű dokumentumokat tekintettek szótárnak. A nyelvtörténetnek – s a történeti lexikográfiának is – figyelembe kell vennie, hogy a szótárak maguk is hosszú fejlődés eredményeként létrejött történelmi produktumok, voltaképpen az ókori és középkori „nehéz szavak listáiból”, a könnyen félreérthető szavak jegyzékéből eredeztethetőek; majd a reneszánsz és a felvilágosodás kora lesz az, amikor a nemzeti nyelvek első szótárai megszületnek. Ez a folyamat nem zárult le, hanem napjainkig folytatódik (ROBINS 1997, 259).

1.2. Az első, már szótárfélének tekinthető ékírásos táblákat az i. e. 2. évezred elején állították össze: a *sumer* szójegyzék jogi műszavakat sorol fel akkád megfelelőivel együtt. Az ókori Ebla területén (Tell-Mardíh) közel 150 000 agyagtábla került elő, köztük számos, a fentiekhez hasonló szójegyzék, ékírásos tankönyv, melyeket jóval Hammurapi (i. e. 18. sz.) uralkodása előtt állítottak össze, s évszázadokon keresztül szinte változtatás nélkül másoltak és használtak, egész Asszurbán-apli idejéig, aki mintegy 11 évszázaddal később uralkodott (POSTGATE 1977, 27, 31).

Az írnokképzés mnemotechnikai segédeszközei az úgynevezett *jellisták* (sillabarium), amelyek jelek/jelcsoportok/szavak függőleges oszlopokba rendezett jegyzékei voltak. Az egyszerű jellistákon ábrázolva van a jel, a jel megnevezése és a hangok, amelyekből összeáll: valójában tehát egy háromhasábos szószeret. Szótárak esetében a gondosan egymás alá írt jeleket (egyszerű szótagjelekkel írt) sumer olvasatukkal is ellátták, jobboldalt pedig akkád megfelelőiket közölték. Így szintén háromoszlopos (kétnyelvű) szillabáriumot hoztak létre. A jelcsoportokat *akrofónikus* (a szó első szótagjának jele szerinti) rendben írták le, ezzel egy újabb ismértéket teremtve meg a szótárkészítésnek (OPPENHEIM 1982, 304–305; LIPIN–BELOV 1955, 167). Az úgynevezett *akkád oszlop* szerint rendezett sumer–akkád szószeretek segítségével aztán a hettiták is elkészítették saját szótárukat, s mivel ez az írásrendszer elég rugalmas volt ahhoz, hogy egyéb idegen nyelvek (elámi, ugariti, kassu) lejegyzésére is használhassák, így valójában rendszeresen háromnyelvű „szótárakat” alkottak, amelyekben a sumer, mint az adott ékírás megteremtője, az akkád, mint a Közel-Kelet diplomáciájának *lingua franca*-ja, harmadikként pedig az éppen aktuális birodalom nyelve szerepelt (KLIMA 1983, 239–241; POSTGATE 1977, 154; FODOR 1999, 519). A sumer ekkor már régen holt nyelvnek számított, ám szerepe ezekben a jellistákban kb. az volt, mint a latiné a középkori és kora újkori szótárakban.

Idő/tér hiányában eltekintünk most az indiai szubkontinensen, az ókori Iránban, valamint az Egeikumban virágzó nyelvtan- és szótárírástól, arról azonban szót kell ejtenünk, hogy – mivel a tágabban értelmezett nyelvtudomány, s így a lexikográfia első művelője Európában a klasszikus görögség volt – több lexikográfiai műfaj és fogalom kialakulását neki köszönhetjük. Már az i. e. 6. század elején készültek szószeretek Szólón törvényeihez, a *szkholion* pedig nemcsak ’irodalmi mű’, hanem ’kommentár, szövegmagyarázat’ jelentéssel is bír, s az i. e. 5. századtól kezdve eleinte Homérosz, később pedig egyéb szerzők munkáihoz írták a sorok közé vagy

a lap szélére. Hasonló célt szolgáltak az ókortól a kora újkorig oly gyakori *glossák* is, amelyek funkciója az volt, hogy a görög/latin szöveg olvasóját, használóját támogatassák, segítsék a nehezebb szavak, nyelvjárási szövegek megértésében, tolmácsolásában. Előfordulnak az interpretálandó szöveg margójára (*glossae marginales*) írva, illetve a sorok közé jegyezve (*glossae interlineares*). Eleinte csak Homérosz műveihez, később a görög és latin költészet minden rangos alkotásához, majd a Bibliához, az egyházatyák szövegeihez, a Koránhoz, jogi és egyéb művekhez készültek ezek a magyarázó kifejezések (VIL 3. köt. 582–583). A klasszikus és bizánci görögség által létrehozott *szünonümon*, *antonümon*, *lexikon*, *onomasztikon* műfajú alkotásokról beszélni itt messzire vezetne, de meg kell jegyeznünk, hogy termékenyítőleg hatottak az antik és középkori latin nyelvtanirodalomra is. Részletekbe itt sem bocsátkozhatunk, ám megkülönböztetett figyelmet érdemel részünkről a szótárírók és fordítók patrónusa, a hanyatló Birodalom talán legkiválóbb nyelvésze, a dalmáciai Stridonban született Hieronymus (Szent Jeromos 340–419), a Biblia-fordító *vir trilinguis*. Ő fogalmazta meg követelményként először egyértelműen, hogy a fordításoknak lehetőleg az eredeti szövegből kell készülniük. Élete folyamán több lexikográfiai jellegű kommentárt írt a Szentírásban előforduló nevek, helyszínek, szövegrészek értelmezéséről – teljes bibliai *enciklopédiát* alkotva ezáltal (ALTANER 1947, 216–221). Az ókor lezárásának a középkor kezdetének kiváló személyisége a 6–7. század fordulóján született Sevillai Izidor (Isidorus Hispalensis), kinek *Magyarázatok vagy származtatások húsz könyve* (tematikus rendben haladó értelmező szótár vagy lexikon) hosszú időre meghatározta a latin nyelvet terület műveltségét; számos jónevű epigonja követi őt (pl. Hrabanus Maurus Magentius stb.).

A kora középkor szótárirodalmát vizsgálva hajlamosok vagyunk csak a keresztény Európában született műveket számba venni, holott e korszak arab és más lexikográfusai is igen jelentősek: a 8–9. században az abbaszida kalifák szabályos fordítóirodát működtetnek Bagdadban, ahol szír, perzsa, szanszkrit és görög műveket fordíttatnak le; a 10. századtól pedig – nyelvük védelmében és az arabizáció ellen-súlyozására – kopt lexikográfusok több szótárt és nyelvtant is hoznak létre (FODOR 1999, 83–84; COLLISON 1982, 38–40, 49–51).

Bizánc széleskörű grammatikai műveltséggel rendelkező tudósai közül figyelmet érdemel Phótiosz pátriárka, kinek nevéhez a terjedelmes *Lexeon szünagógé* (Szavak gyűjteménye) elkészítése fűződik, s a szlávok apostolaiként tisztelt Konstantin-Cirill és Metód munkássága. Magasan a kor színvonala felett álló filológiai műveltségük, erudíciójuk évezredekre átívelően határozta meg Délkelet-Európa szláv-jainak szellemi életét.

Nyugat-Európában a 8–9. századtól jelennek meg az anyanyelvi bejegyzések, glosszák (vö. Paulus Diaconus: *Historia Longobardorum*); alfabetikus szótár összeállítása pedig a 11. században működő lombard Papias Vocabulista nevéhez fűződik. Művében (*Elementarium doctrinae rudimentum* vagy *Lexicum*) a hét szabad művészet szókészletét tárgyalja és bizonyos ritka szavak gyűjteményét adja. Papias *Rudimentuma* minőségileg tér el elődei inkább glosszográfiai fogantatású műveitől, már nem csak azt célozza, hogy segítségével értelmezhetőek legyenek a Biblia vagy a klasszikusok, hanem a szavakat és kifejezéseket bizonyos nyelvészeti utalásokkal is ellátja (nem, ragozási típus stb.); a szótár nála kezd olyan eszközzé

válni, melynek segítségével szövegek is szerkeszthetők, s mert már nem témakörök szerint csoportosít, mint elődei, megkönnyíti a használó munkáját is; művében – csírájában – már tényleg a mai szótár van jelen (MASSARIELLO MERZAGORA 1983, 15).

A korai európai szótáriródlomra – így a magyarra is – nagy hatással volt még a pisai Hugutius (Uguccione da Pisa) 1192 körül írt *Liber derivationum*-a is. A mindkettőjük (Papias és Hugutius) munkáját *felhasználó* Johannes Balbus de Janua (Giovanni Balbi/Giovanni da Genova) *Catholiconja* 1286 tájt készült, s hazánk könyvtárai számos megglosszázott példányát őrzik, olyannyira elterjedt tankönyvünk volt (LACZKÓ 1906, 28).

2.1. A 15. század – mondhatni – forradalmi újdonságokkal robban be Európába; a könyvnyomtatás feltalálása, a nagy földrajzi felfedezések soha nem ismert méretűre tágitják a szellemi és fizikai horizontot. A humanizmus és a reneszánsz rendkívül kedveli a klasszikus görögöt és latint, mint az antik ismeretek tolmácsolóját, ugyanakkor a latin leánynyelveket sem tartja többé korcs és deformált változatoknak, hanem önálló nemzeti nyelveknek. Bár a középkorban is írtak már provanszál és katalán nyelvtant, s Dante nyelvről vallott nézeteit fejtegető művei (*Convivio*, *De vulgari eloquentia*) is a 14. század elejéhez köthetők, mégis a 15. század az, amikor az első, modernebbnek mondható, olasz és spanyol nyelvtanok megjelennek, sőt Itáliában a glosszairódlomnak egy sajátos ága is virágzik: a latin szavak mellé a helyi volgare szavait szótárazzák. Készül ekkortájt latin–toszkán, latin–velencei, latin–bergamói szójegyzék is, s a 15. század elejéről való egy témák szerint csoportosító (fegyverek, élelmiszer, állatok, szövetszók stb.), praktikus célokat szolgáló szógyűjtemény is, ez a *Solennissimo vocabulista*, mely a szavakat gyakorta rövid mondatokban, szólásokban, közmondásokban magyarázza (MASSARIELLO MERZAGORA 1983, 16).

Azt látjuk, hogy a reneszánszban együtt van jelen a tematikus szójegyzék (*nomenclatura*) s a szótár is, melyre egyre nagyobb szüksége lesz a feltörekvő, utazókereskedő-peregrináló középosztálynak, s az Itália-szerte virágzó egyetemi központoknak. A „könyvszakma” fellegvárává Velence válik (Fabrianoban találhatók a fél-sziget legnagyobb papírgyárai). Itt jelenik meg az első bilingvis – nem latin alapú – olasz szótár is: 1477 *Vocabolista italiano-tedesco*, valamint a kor nagysikerű, először egy-, kettő-, majd fokozatosan többnyelvűvé váló Calepinus-féle szótára (1502 Reggio; 1509 Venezia) is.

Európában a humanizmus virágoztatja fel a poliglott szótárak divatját, mely – érdekes módon – két irányba tereli a szótárkészítőket, -kompilálókat tevékenységét. Részben egyre testesebb, terjedelmesebb, következésképpen egyre nehezebben kezelhető, egyre több nyelvet felölelő szótárak születnek, hisz mindig van kereslet a meglevő alapok anyanyelvvel való bővítésére, s legtöbbször akad egy Pesti Gábor vagy egy Arator Szántó, aki vállalkozik arra, hogy az ötödik nyelv mellé a hatodikat, a kilencedik mellé a tizediket odaszerkessze; másrészt a nagyok munkáit felhasználva megindul kivonatolásuk, átdolgozásuk (nemritkán „zanzásításuk”) is. Mielőtt viszont e vonalat folytatnánk, célszerűnek látszik a korabeli magyar viszonyokra is vetni egy pillantást.

A főként tulajdonneveket tartalmazó szórvány-nyelvemlékeink után a hazai glosszáriumok hosszú sorát egy rövid, néhány szavas feljegyzés nyitja 1290 körül (*Vatikáni*

glosszák). Mivel a *Régi magyar glosszárium* (BERRÁR-KÁROLY 1984) – a *Calepinus* kivételével – 1600-ig tartalmazza az e témakörbe vonható műveket, ezekből most csak egy-két szójegyzékre térnek ki. A szójegyzék, mint már említettük, eredetileg téma- és fogalomkörök szerint csoportosított valamilyen céllal írott/ szerkesztett nomenclatura; a Földközi-tenger medencéjében s az Adria partvidékén gyakran *vocabulista* névvel is illették, utazók-kereskedők használták szívesen, mert a mindennapi életben való eligazodásukat segítette; némelyik példányuk az útisztárak elődjének is tekinthető, bár terjedelmük eleinte ritkán haladja meg a néhány oldalt.

A 15. század elejéről ilyen Rotenburgi János német diák „nyelvmestere”, aki 1420 táján Budára jöven tanulni latin grammatikájába kb. 90 magyar szót, kifejezést írt, mellé a német vagy latin értelmezésekkel. A mindennapi élet szavai ezek, itt-ott obszcén kifejezésekkel megspékelve, a magyar szavak németes helyesírással, hallás után leírva.

Van egy hasonló szójegyzékünk, mely a század '80-as vagy '90-es éveire datálható, az úgynevezett *Ábel-féle olasz–magyar szójegyzék* (SIMONYI 1901, 225–227). Ábel Jenő a vatikáni levéltár egy kéziratának kb. 3 lapjáról másolta le ezt a 220 olasz–magyar szó- és kifejezéspárt, melyet egy – talán Mátyás udvarában tartózkodó – olasz jegyezhetett fel magának hallás után, olaszos helyesírással, a szöveg tanúsága szerint egy magyarul nála jobban beszélő, de nem magyar anyanyelvű személytől; például *bella polzella/sepe leagno, perche/meneche, siamo ad dormire/gere algionchel, bevi/giale, grande peccato/nogio locho*. Érdekességnek nemcsak azt tarthatjuk, hogy *lakol* igénk töve itt még főnévként szerepel, azaz volt 'bűn' jelentésű *lak* szavunk, melyből a 'meglakol, megbűnhődik' származik, nem is rendkívül pajkos szóincse a kuriózuma (io vorria foctare), hanem eddig ez az első olyan ismert szójegyzékünk, melyben az olasz mellé magyar szavak vannak szótárazva.

Az Ábel-féle szójegyzéket mintegy fél évszázad múltán követi Pesti (Mizsér) Gábor *Nomenclatura sex linguarum*-a (Bécs 1538), melyben az eredeti öthöz [... Latinae, Italicae, Gallicae, Bohemicae, Germanicae] latinból lefordítja a magyart is, így bővítve azt hatnyelvűvé. Még ez sem szótár, a nevében sem, szerkesztésében sem, hisz ötvenöt témakör köré csoportosítja szójegyzékét, sőt külön részt szán az utazók, követjárók számára is. (Pesti az erasmusi humanizmus magyarrá válását nemcsak – egyébként imponáló anyagú, majd' 4000 magyar szót tartalmazó – szójegyzékével, hanem fordításaival is igyekezett előmozdítani: vö. BALÁZS 1989, 109; FÁBIÁN 1990, 6).

2.2. S ezen a ponton kanyarodhatunk vissza témánk elhagyott vonalához, azaz a többnyelvű szótárak sorsához. Mivel a szótár nemcsak a dokumentumok szerkesztéséhez, hanem az egyre nagyobb számú deákság számára is kellett, a külföldi egyetemeken iskolázódott humanistáink közül többen érezték szükségét megfelelő, iskolában is használható szótárak elkészítésének. A magyarral is bővített *Calepinus* 1585-ben, 1586-ban, 1587-ben és 1588-ban Lyonban, 1590-ben pedig Bazelben is megjelent. (A lyoni szótárak tíznyelvű művek: *Ambrosii Calepini Dictionarium Decem Linguarum. Nuper hac postrema editione quanta maxima fide ac diligentia fieri potuit, accurate emendatum, multisque partibus cumulatam, et locupletatum. Ubi Latinis Dictionibus Hebraeae, Graecae, Gallicae, Italicae, Germanicae et Hispanicae, itemque nunc primo et Polonicae, Vngaricae atque Anglicae*

adiectae sunt..., míg a bázeli kiadás tizenegy nyelvű – *vndecim lingvarum* –, az eddig felsoroltakon kívül még a *Belgica* szerepel címlapján, vö. MELICH 1906, 46–49).

Itthon azonban nem mindenki ismerhette e könyveket, még kevesebben birtokolhatták azokat. Szikszai Fabricius Balázs sárospataki tanárkodása idején (1570-es évek) készített egy fogalomkörös nagyszótárt (*Nomenclatura seu Dictionarium Latino-Vngaricum*. Debrecen 1590), melyben Murellius szótárát saját anyagával bővítette; s Szamosközy István is szerkesztett az 1580-as évek táján egy latin–magyar szótárt (csak töredékesen maradt fenn), melyben – kimutathatóan – a magyarral még nem bővített *Calepinus*-ra támaszkodott.

Öt nyelvű szótárt, mégpedig Európa öt legnemesebb (latin, olasz, német, horvát, magyar) nyelvének szótárát adta ki 1595-ben Velencében Verancsics Faustus, aki a maga korában is kiemelkedett a klasszikus és a nemzeti nyelvek ismeretével (VERANTIUS 1595). (Az Ábel-féle szójegyzék, Pesti Nomenclaturája, a Calepinus 1585-ös lyoni kiadása után az ő pentaglosszáriumát tarthatjuk a negyedik olyan műnek, ahol az olasz mellé szótárazva magyar szavak is szerepelnek.) Bár Verancsics – műve előszavában – arra utal, hogy a szótár nyelveit bírván és ismervén, nem volt szüksége máshonnan összeszedvegetni anyagát, s e vallomását még Melich János is elfogadta, később Balázs János kimutatta, hogy Verancsicsnak ismernie kellett a magyarral is bővített Calepinus valamelyik változatát (BALÁZS 1975, 376–378). E tény ellenére sem mondhatjuk, hogy szótára nem önálló mű.

A szótárak az ókortól napjainkig úgy születtek/születnek, hogy van egy „adatbázis”; ez egy nyersanyag, amelyet a következő szótár készítője felhasznál: bővíti-szűkíti, kiegészíti, átszerkeszti, javítja (esetleg rontja), avagy az adott „alapanyag” mintájára szerkeszti meg a saját maga által összegyűjtött korpuszt, kiegészítve azt, természetesen munkaközössége, esetleg (ami nálunk még ritka, ám Nyugat-Európában jóval elterjedtebb) interdiszciplináris teamje eredményeivel.

Verancsics kétségkívül ismerhette a Calepinust, ám ő egy – fogalmazzunk így – kézisztár-félét hozott létre, mely talán nélkülözi amannak (egyébként sem a mindennapi, hanem inkább iskolai használatra szánt) bő szókincsét a maga ötezer párszáz lemmájával, ám „nélkülözi” annak hátrányait is, mert könnyen kezelhető, elérhető árú – s a korabeli Magyarországon szükséges nyelvek egy kötetben vannak szótárazva. Verancsics még arról sem feledkezett meg, hogy olvasóját fonetikai instrukciókkal lássa el, miként olvasandó egy-egy betű egyik, miként a másik nyelven.

A mű latin címében *Dictionarium*, a magyarban is használhatjuk rá a szótár megjelölést, ugyanis (a kor színvonalán inkább többé, mint kevésbé) eleget tesz a „szótárság” kritériumainak. A latin szavak ábécérendben vannak szedve; a mellénevek nem szerinti végződéseit jelöli, a homonimáknak pedig megadja a genitívuszát (pl. *Os, oris*; *Os, ossis* p. 72), azaz nyelvészeti adatokkal is szolgál. A Verancsics-szótárból már a 16. század végén (vagy a 17. század elején) Bernardino Baldi egy (kéziratban fennmaradt) magyar–olasz szótárt alkotott (magyarul nem tudván néhol elnézte és elírta Verancsics szavait); Petrus Loderecker 1605-ben Prágában a lengyel és cseh nyelvvel kibővítve heptaglosszáriumként újra kiadta. Felhasználta a Verancsics-szótár magyar szókincsét Hieronymus Megiser is a maga *Thesaurus Polyglottus*-ában is (Frankfurt 1603; 1613), s közvetve – Megiser szótá-

rán át – Georg Henisch is (MELICH 1906, 165–176). A szótár következő – teljes – kiadása Ponori Thewrewk József nevéhez fűződik (Pozsony 1834), s facsimile kiadásban 1971-ben és 1992-ben Zágrábban újra kiadták kibővítve azt a Valentin Putanec által összeállított Hrvatsko-Latinski Rječnik-kel, mely a Dictionarium latin–horvát részének megfordítása (vö. SULLYOK 2001a, 213–220). A mű magyar–latin anyagának feldolgozása B. Simond Renée nevéhez fűződik; a magyar–olasz és olasz–magyar szójegyzéket pedig (főként nyelv- és művelődéstörténeti célokat szolgálóan) jómagam dolgoztam fel és adtam ki a közelmúltban (SULLYOK 2001b).

3. Összegzésként. Napjainkban a szótárkészítés és a „nyelvipar” terén *paradigmaváltásnak* vagyunk tanúi, új eljárások és módszerek eresztenek gyökeret a lexicográfiában, s az alapvetően filológiai fogantatású tudományág eredményeit egyre inkább természettudományi módszerekkel ötvözve (a szótár információs struktúráját átalakítva) állítják praktikus célok szolgálatába. (A témáról vö. FÓRIS 2002, 12–16, 28–31.) S ha egy régi szótárnak napi gyakorlati haszna a CD-ROM-os, frissíthető, korrigálható *tesoro*-k korában talán nincs is, évszázadokon átívelő sorsa, kultúra- és adathordozó szerepe van és lesz, míg valaki felnyitja, utána néz egy-egy jelentésváltozásnak, vagy rálel egy régi töre (vö. *lak*: 'bűn'), egy perifériára szorult szóra, mely már kiavult a nyelvből, bár a következő lépésben talán már a DISC-re van szüksége (Dizionario Italiano Sabatini Coletti = DISC e CD ROM. Firenze 1997).

IRODALOM

- ALTANER, BERTOLD 1947. *Ókeresztény irodalomtörténet. Patrológia*. Budapest.
- BALÁZS JÁNOS 1989. A latin a Duna-tájon. In BALÁZS JÁNOS (szerk.): *Nyelvünk a Duna-tájon*. Budapest. 95–140.
- BALÁZS JÁNOS 1975. L'importanza del „Dictionarium” (1595) e della „Logica nova” (1616) di Faustus Verancsics, publicati a Venezia. In (A cura di) KLANICZAY TIBOR: *Rapporti veneto-ungheresi all'epoca del Rinascimento*. Budapest. 373–388.
- BERRÁR JOLÁN–KÁROLY SÁNDOR (szerk.) 1984. *Régi magyar glosszárium. Szótárak szójegyzékek egyesített szótára*. Budapest.
- COLLISON, ROBERT 1982. *A history of foreign-language dictionaries*. London.
- CRYSTAL, DAVID (szerk.) 1997. *Cambridge enciklopédia*. 2. köt. Budapest.
- CRYSTAL, DAVID (szerk.) 1998 *A nyelv enciklopédiája*. Budapest.
- ÉKSZ. = JUHÁSZ JÓZSEF–SZÓKE ISTVÁN–O. NAGY GÁBOR–KOVALOVSKY MIKLÓS (szerk.) 1972. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest.
- FÁBIÁN ZSUZSANNA 1990. Disamina storica del vocabolario di italiano-ungherese e ungherese-italiano. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Romanica*, 14. 5–25.
- FODOR ISTVÁN 1999. *A világ nyelvei*. Budapest.
- FÓRIS ÁGOTA 2002. *Szótár és oktatás*. Pécs. (Iskolakultúra, 14.)
- KLIMA, JOSEF 1983. *Mezopotámia. Ősi civilizáció és kultúra a Tigris és az Eufrátesz mentén*. Budapest.
- LACZKÓ GÉZA 1906 A magyar nyelv régi szótárai. *Magyar Nyelv*, 10. 433–453.
- LIPIN, L.–BELOV, A. 1955. *Az írás regénye*. Budapest.
- MASSARIELLO MERZAGORA, GIOVANNA 1983. *La lessicografia*. Bologna.

- MELICH JÁNOS 1906. A magyar szótáriródlom. *Nyelvtudományi Közlemények*, 24–57, 165–206, 288–308.
- OATES, DAVID–OATES, JOAN 1976. *A civilizáció hajnala*. Budapest.
- OPPENHEIM, A. LEO 1982. *Az ókori Mezopotámia. Egy volt civilizáció portréja*. Budapest.
- POSTGATE, NICHOLAS 1977. *Az első birodalmak*. Budapest.
- ROBINS, ROBERT HENRY 1997. *A nyelvészet rövid története*. Budapest.
- SIMONYI ZSIGMOND 1901. Az Ábel-féle szójegyzék. *Nyelvtudományi Közlemények*, 225–227.
- SULYOK HEDVIG 2001a Fausto Veranzio, il lessicografo In *L'italianistica in continuo rinnovo. Nuove officine, nuovi risultati*. Atti del convegno internazionale (a cura di E. Gregoris, F. Szénási) 4–5 aprile 2001. Szeged.
- SULYOK HEDVIG 2001b. *Magyar–olasz és olasz–magyar szójegyzék Verancsics Faustus Dictionariuma alapján. Lessico ungherese-italiano e italiano-ungherese in base al Dictionarium di Faustus Verantius*. Szeged. (Fasciculi Linguistici, 2.)
- TESZ. = BENKŐ LORÁND (szerk.) 1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Budapest.
- VERANTIUS FAUSTUS 1595. *Dictionarium Quinque Nobilissimarum Europae Linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae et Vngaricae*. Venetiis, Apud Nicolaum Morettum.
- VIL = KIRÁLY ISTVÁN–SZERDAHELYI ISTVÁN (szerk.) 1970–1995. *Világírodalmi lexikon*. Budapest.

Il dizionario – mezzo e prodotto della conoscenza delle lingue – è presente dal tempo della comparsa della scrittura, sotto forme diverse, nella storia dell'umanità (glosse, nomenclatura thesaurus ecc.), e può risalire alle liste di parole difficili dell'epoca antica. In Europa, con l'Umanesimo e Rinascimento, nascono i dizionari poliglotti per soddisfare le esigenze del ceto medio in ascesa e dei fiorenti centri universitari. L'autrice – dopo aver presentato i possibili predecessori del pentaglossario di F. Veranzio – lo presenta come il quarto lessico in cui contemporaneamente sono presenti voci italiane ed ungheresi. Fino agli anni settanta del Novecento il concetto di dizionario era più o meno facilmente definibile, mentre negli ultimi decenni del secolo, con la comparsa di nuovi metodi tecnologici, con l'esplosione informatica, i lessicografi si sono spinti ad allargare e ridefinire quel concetto semantico, dando questa denominazione a vari tipi di vettori di dati in forma di dizionario.

SZÉKELY GÁBOR

Nyíregyházi Főiskola

A fokozó értelmű szókapcsolatok magyar–német szótára

A WÖRTERBUCH DER VERSTÄRKENDEN WORTGRUPPEN DER UNGARISCHEN UND
DER DEUTSCHEN SPRACHE CÍMŰ KIADVÁNYRÓL

Tárgyszavak: *abszolút szuperlatívusz, fokozás, magn paraméter*

Több előadás és dolgozat keretében (SZÉKELY 1998a; 1998b; 1998c; 2000; 2001) számoltam be arról a munkáról, amelyet az OTKA támogatásával 1996-tól kezdődően annak érdekében végeztem, hogy elkészítsem a fokozó értelmű szókapcsolatok magyar–német szótárát. Ennek az előadásnak, illetve dolgozatnak csak annyi a célja, hogy bemutassam a még utolsó lektorálás és tördelés előtt álló, de lényegét tekintve már késznek tekinthető szótárt.

A kiadvány, az előszót követően négy nagy fejezetből áll: 1. rész: A magyar fokozó értelmű szókapcsolatok a kulcsszók szerint rendezve. 2. rész: A német fokozó értelmű szókapcsolatok a kulcsszók szerint rendezve. 3. rész: A magyar fokozó értelmű szókapcsolatok a fokozó lexémák szerint rendezve. 4. rész: A német fokozó értelmű szókapcsolatok a fokozó lexémák szerint rendezve.

Az előszó feladata a szokásos: alapvető tájékoztatást nyújt a szótár céljáról, megismerteti az olvasót a legfontosabb használati utasításokkal.

Az első rész mintegy ezer magyar szócikket tartalmaz. A szócikkek felépítése a következő:

MAGYAR KULCSSZÓ, utalás a kulcsszó szófaji jellemzőire, **a német megfelelő**, 'a kulcsszó jelentése', a fokozó lexémák és azok *stilisztikai jellemzői*.

A fokozó lexémák fokozó értelmű szókapcsolatokat alkotnak a kulcsszóval (*be-tegesen aggódik*). Vannak azonban olyan szavak is, amelyek egy adott kulcsszóval rokon értelmet fejeznek ki, de nyomatékosabb jelentéssel: *alázatos < szolgálkú*. Az ilyen szinonimákat / jellel különítettem el. Ha a fokozó értelmet összetett szó fejezi ki (*barát < kebelbarát*), akkor az elkülönítő jel: //. A hasonlító értelmű fokozó lexémákat (~ *mint a templom egere*) /// jellel, a fokozó értelmű frazeológiai egységeket (*karcsú < tűbe lehetne fűzni*) pedig //// jellel különítettem el. Egy példa:

EGÉSZSÉGES mn gesund

'jó egészségben lévő'

abszolút *id.*, abszolút mértékben, bámulatosan, csodálatosan, csuda/csudára *biz.*, fantasztikusan, felettébb/fölöttébb *vál.*, haláli(an) *szleng*, hallatlanul, hihetetlenül, igen *vál.*, irtó *biz.*, kimondottan, maximálisan, *id.*, meglehető-

sen, meglepően, minden szempontból, minden tekintetben, nagyon, rendkívül *vál.*, rettentően *biz.*, ritka, roppant *vál.*, százszázalékosan, teljesen, teljes mértékben, tökéletesen, túl(ságosan), / kicsattanó, pirospozsgás, viruló, // makk~, /// ~, mint a makk, //// majd kicsattan az egészségtől; kutya baja, (mint a zsentesi halottnak)

Az első rész több mint 30 ezer fokozó értelmű szókapcsolatot tartalmaz.

A második fejezetben mintegy 1100 szócikk található a német kulcsszók szerint rendezve. A feldolgozott német fokozó értelmű szókapcsolatok száma körülbelül az egyharmada a magyar szókapcsolatok számának. Valószínűsíthető, hogy a feldolgozott mintegy 1100 német kulcsszó és körülbelül 1400 német fokozó lexéma segítségével német anyanyelvű szerző ennél több szókapcsolatot tudna létrehozni, de az is lehetséges, hogy a magyarban a fokozó lexémák és a kulcsszók kötetlenebbül kapcsolhatók egymáshoz. Ez a kérdés esetleg további vizsgálatoknak is témája lehet.

A német szócikkek felépítése ugyanolyan, mint a magyar szócikkek felépítése:

ESSEN *vi* (a, e) *eszik*

'Nahrung in den Mund nehmen (kauen) u. schlucken'
ausgiebig, für drei *umg.*, für sein Leben gern, gierig, hastig, kräftig *umg.*, mit großem Appetit, ordentlich *umg.*, reichlich, schnell, tüchtig *umg.*, unmäßig, zuviel, wahllos / schmausen; /// ~ wie ein Hamster; ~ wie ein Scheunendre-scher *umg.*; //// gefräßig wie ein Hamster

A szócikkekkel kapcsolatban talán még a stilisztikai mutatókkal kell foglalkozni.

STILISZTIKAI JELLEMZŐK AZ I. RÉSZBEN

Stilistische charakteristik im teil I.

1. *biz.* = bizalmas: a minősítés a köznapi társalgás nyelvében előforduló szavakon kívül a bizalmas, familiáris stílusban használatos szavakra, a népies jellegű kifejezésekre is vonatkozik: *vertraulich*: freundschaftlich u. persönlich, bzw. volkstümlich

2. *durva*: az alantas stílusú beszédben elhangzó, az emberek többségének az ízlését bántó, sértő szavakra vonatkozik: *derb*: grob, ohne Feinheit

3. *id.* = idegen: azokra a szavakra vonatkozik, amelyeket az átlagos magyar nyelvhasználó idegennek érez: *fremd*: Wörter, die von den Ungarn als Wörter von anderer Herkunft betrachtet werden

4. *rég.* = régies: a magyar anyanyelvűek számára ma már nem v. kevésbé ismertek, ill. kevesen használják őket: *altmodisch*, *veraltet*: nicht mehr modern, selten verwendet

5. *szleng*: a kevésbé igényes, olykor humoros nyelvhasználatban előforduló szavakra vonatkozik: *Slang*: nachlässige, saloppe Umgangssprache

6. *vál.* = választékos: az emelkedettségre törekvő nyelvhasználat szavai, a szépirodalmi nyelvhasználatra törekvő szavak: *gehoben*: sich vom Alltäglichen abhebend, sich darüber erhebend

STILISZTIKAI JELLEMZŐK A II. RÉSZBEN STILISTISCHE CHARAKTERISTIK IM TEIL II.

1. *abwert.* = abwertend: in seiner Bedeutung herabsetzend: leértékelő
2. *derb:* grob; ohne Feinheit: durva
3. *geh.* = gehoben: sich vom Alltäglichen abhebend, sich darüber erhebend: emelkedett
4. *salopp:* die Nichtachtung gesellschaftlicher Formen ausdrückend: hanyag
5. *scherzh.* = scherzhaft: auf spaßige, witzige Weise unterhaltend: tréfás

Mint látjuk, a stilisztikai mutatókat illetően teljes párhuzamosságot nem sikerült megvalósítani. Célom az volt, hogy a szótár egyértelmű utalásokat tartalmazzon.

A harmadik fejezetben a magyar szókapcsolatokat a mintegy 1000 fokozó lexéma szerint rendezve találjuk meg, pl.:

MÉLYSÉGES(EN)

aggodalom, aggódó, alázat, alázatos, álom, barátság, béke, bizalmatlanság, bölcs, bölcsesség, csalódás, csalódik, csend, csodálkozás, csodálkozik, egoista, egoizmus, egyetért, egyetértés, együttérzés, éj(szaka), elégedett, elégedettség, elégedetlen, elégedetlenség, elítél, elkeseredés, elkeseredik, elkeserít, ellenszenv, ellentét, ellentmondás, elpirul, érdekelt, erkölcstelen, fájdalom, fanatizmus, gyász, gyűlöl, gyűlölet, hála, hallgatás, helyes, hisz, hit, hú, igaz, igazság, igazságos, igazságtalan, kétségbeesés, kétségbeesett, kétségbeesik, kiábrándultság, logikus, megbán, megráz, megvet, megvetés, mély, naiv, naivság, nyugalom, nyugtalanság, optimista, optimizmus, öröm, őszinte, pesszimista, pesszimizmus, rejtély, remény, reménykedik, reménytelenség, részvét, rokonszenv, sajnál, sajnálat, sötétség, szégyen, szenved, szerelem, szerelmes, szeret, szeretet, talány, tapintat, téved, tisztel, tisztelet, titok, tudatlanság, tűz, unalom, zavar, zűrzavar

Az utolsó részben a német kifejezések található fokozó lexémák szerint rendezve.

Mind a magyar, mind pedig a német szóösszetételeket és hasonló szerkezeteket elkülönítve sorolom fel. Nézzünk ezzel kapcsolatban is egy kis részletet a német anyagból:

~WIE SAMT

weich

~WIE SCHNEE

weiß

~WIE SEIDE

weich

~WIE SEINE HOSENTASCHE (WESTENTASCHE)

kennen

~WIE SEINEN AUGENAPFEL

hüten

~WIE STEIN

hart

~WIE (ZWISCHEN) TAG UND NACHT

Unterschied, verschieden

~WIE VERRÜCKT

arbeiten

~WIE WACHS

weich

~WIE WERMUT

bitter

A szótár használható speciális szinonimaszótárként, hiszen a fokozó lexémák tulajdonképpen a *nagyon/sehr* szavaknak a „kvázi-szinonimái”. Használhatják fordítók is, de a szótárban található gyűjtemény jól hasznosítható a nyelvtanításban, a tanárképzésben, a fordító- és tolmácsképzésben is. A szótár időközben megjelent: Székely Gábor: *A fokozó értelmű szókapcsolatok magyar és német szótára*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 401 p.

IRODALOM

- SZÉKELY GÁBOR 1998a. Az abszolút szuperlatívusz felszíni szerkezetéről. *Magyar Nyelv*, 3. sz. 334–338.
- SZÉKELY, GÁBOR 1998b. Kurzer Bericht über Wörterbücher verstärkender Wortgruppen. *Deutschunterricht für Ungarn*. Nr. 2. 61–64.
- SZÉKELY GÁBOR 1998c. Lexikográfiai előtanulmány a fokozó értelmű szavak és szókapcsolatok szótárához. *Modern Nyelvoktatás*, 2–3. sz. 89–95. (Társszerző Répási Györgyné).
- SZÉKELY GÁBOR 2000. A lexikai fokozás általános kérdéseiről. *Magyar Nyelv*, 3. sz. 296–310.
- SZÉKELY GÁBOR 2001. A lexikai fokozás vizsgálatának alkalmazott nyelvészeti vonatkozásai. In BARTHA MAGDOLNA–STEPHANIDES ÉVA (szerk.): *A nyelv szerepe az információs társadalomban. A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye*. Székesfehérvár.

Das Wörterbuch der verstärkenden Wortgruppen der ungarischen und der deutschen Sprache enthält und systematisiert die Elemente der beiden Sprachen, mit deren Hilfe die Bedeutung von Substantiven, Adjektiven, Numeralien und Verben verstärkt werden kann. Im Wörterbuch sind also ungarische und deutsche Grundwörter und Steigerungswörter (bei Helbig auch Intensifikatoren) zu finden, mit denen die Grundwörter verstärkende Wortgruppen bilden können. Das Wörterbuch dürfte sowohl als ein spezielles Synonymwörterbuch der ungarischen und der deutschen Sprache, als auch als Hilfsmittel bei Übersetzungen und im Sprachunterricht gebraucht werden.

TÓTH JÓZSEF

Berzsenyi Dániel Főiskola / Veszprémi Egyetem

Wortfelder in der zweisprachigen Lexikographie

Tárgyszavak: szómezőkutatás, a szómező fogalma, igei mezők a kétnyelvű lexikográfiában, német–magyar igemező-szótár, kontrasztív (német–magyar) szemantikai vizsgálatok

1. Vorbemerkungen

Seit mehr als 10 Jahren beschäftige ich mich mit linguistischer Feldforschung, insbesondere mit der Wortfeldproblematik. Im Zuge meiner weiteren Forschungsarbeit dienen mir die wissenschaftlichen Ergebnisse meiner Dissertation unter dem Titel *Wortfeldforschung: Entwicklungsgeschichte und kontrastive semantische Untersuchungen* als Basis.

Der Titel meines Vortrages von heute lautet: *Wortfelder in der zweisprachigen Lexikographie*. In diesem Zusammenhang ergeben sich folgende Fragen: Warum Wortfelder? Warum also lexikalisch zentrierte Felder? Und warum in der zweisprachigen Lexikographie?

Die Antworten liegen auf der Hand: Wortfelder stellen für die lexikalische Semantik besonders geeignete Untersuchungsobjekte dar. Wortfelder ermöglichen es – nach einer semantischen und teilweise auch syntaktischer Analyse –, die semantische Breite des Wortschatzes zu verdeutlichen und seine Feinheiten bewusst zu machen. Die effektive Beschäftigung mit dem Wortschatz erfordert in erster Linie eine kohärente intralinguale linguistische Beschreibung der Glieder von Wortfeldern, aus der selbstverständlich auch der Lexikograph Schlüsse ziehen kann. Zur Bestimmung und Vermittlung der genauen Bedeutungen und des richtigen Gebrauchs einzelner Lexeme können aber auch synchronische interlinguale Untersuchungen beitragen. Kontrasziv angelegte Wortfeldanalysen, die bedeutungserschließende Einsichten vermitteln, haben den Vorteil, dass sie nicht nur Einblicke in die Strukturierungen der Fremdsprache, sondern auch in die der Muttersprache gewähren.

2. Zum Begriff *Wortfeld*

Die Bedeutungen der lexikalischen Einheiten werden als dynamisch, veränderlich und in einem gewissen Sinne als vage angesehen. Die Bedeutungen von Lexemen, da sie im mentalen Lexikon nicht isoliert, sondern vernetzt abgespeichert sind, stehen in vielfältigen Beziehungen zu den Bedeutungen anderer Lexeme. Aufgrund dieser semantischen Verbindung sind die Lexeme jeder Sprache globalen Organisationseinheiten, den sog. Wortfeldern, zuzuordnen. *Wortfelder* als sprachliche Ausprägungen des *Sinnbezirks* stellen eine effiziente Wissensaufbe-

reitung über Realitätsbereiche dar. Unter einem *Wortfeld* wird ein solches lexikalisches Paradigma verstanden, das eine Vielzahl von bedeutungsverwandten Lexemen eines gemeinsamen Referenzbereiches einschließt.

3. Ein möglicher Anwendungsbereich der Wortfeldlehre

Da die Wortfeldproblematik in der Linguistik der 90er Jahre kein abgeschlossenes Kapitel darstellt, bin ich davon überzeugt, dass in diesem Bereich weitergeforcht werden muss. So lassen weitere Forschungsergebnisse hoffentlich nicht lange auf sich warten. Was die Zukunft der Wortfeldtheorie angeht, schließe ich mich der Ansicht von Peter Rolf Lutzeier an. Da seine Wortfeldkonzeption offensichtlich gut fundiert ist, sucht er nach geeigneten Anwendungsgebieten der Konzeption. Er kommt zum folgenden Schluss:

„Lexikalische Felder sind sowohl Zeugen als auch Kristallisationspunkt für insgesamt in einer natürlichen Sprache wirkende feldmäßige Kräfte. Die Linguistik hat somit die Aufgabe, dieser Tatsache in ihrer Theoriebildung und praktischen Arbeit gerecht zu werden.“ (LUTZEIER 1995, 27)

Lutzeier zählt zahlreiche Anwendungsgebiete der Wortfeldkonzeption auf (LUTZEIER 1995, 25ff.). An dieser Stelle will ich nur einen Anwendungsbereich nennen. Darüber schreibt Lutzeier folgendermaßen:

„Eine entsprechende Datenbasis müßte schließlich auch für die Praxis der Lexikographie Anlaß genug sein, die Ergebnisse der Lexikologie besser umzusetzen. Neue Formate von Wörterbüchern in Abkehr von der alphabetischen Ordnung sind hier gefragt, auf die der Benutzer/die Benutzerin eigentlich schon länger ein Recht hat, dieses Recht ihm/ihr aber aus verschiedenen Gründen verwehrt wird.“ (LUTZEIER 1995, 25f.)

In meinem Beitrag will ich die Bedeutung der Feldlehre für die Theorie und Praxis des Erstellens eines Wörterbuchs betonen. Es ist leicht festzustellen, dass die von der Wortfeldtheorie postulierten Strukturierungen des Wortschatzes in der praktischen Lexikonarbeit bisher kaum berücksichtigt wurden. Das hängt damit zusammen, dass die Lemmata in den ein- und zweisprachigen Wörterbüchern noch immer fast ausschließlich nur alphabetisch angeordnet werden. Die Benutzer zukünftiger Wörterbücher werden aber die Repräsentation solcher Strukturierungen immer mehr verlangen. Jedes einzelne Wort ist m.E. ein Glied im Ganzen der Sprache. Der Wortschatz sollte deshalb in Ganzheiten, nach Wortfeldern, insbesondere nach geordneten Wortschatzbereichen, dargestellt und beschrieben werden.

Wenn die Deskription in einem gegebenen Wortfeld (vgl. dazu die Verben des *Geschehens* in meiner Abhandlung) gut funktioniert, dann sollte sie auch in anderen Wortfeldern funktionieren. Die Arbeitsmethode für die intralinguale Bedeutungsbeschreibung und für die kontrastive lexikalisch-semantische Analyse beruht auf der Sem-Analyse (Kernseme) und der logisch-semantischen und syntaktischen Valenzuntersuchung (Kontextseme). Die Valenzpartner werden einerseits semantisch-denotativ und semantisch-funktionell, andererseits nach ihrer morphologi-

schen Gestalt und Satzgliedrolle charakterisiert. Letztere sind aber bei der Konfrontation beider genetisch nicht verwandten und auch typologisch unterschiedlichen Sprachen nur von sekundärer Bedeutung. Dieses Analyseverfahren lässt sich auch auf die Bedeutungsexplikation und valenzmäßige Konfrontation anderer Wortfelder übertragen. Diese Bedeutungsbeschreibungsmethode bietet in der zweisprachigen (deutsch-ungarischen) Lexikographie einen neuen Weg zur Explikation der lexikalischen Bedeutung. Diese Methode könnte in den Aufbau und die Organisation deutsch-ungarischer kontrastiver Wortartikel integriert werden. Die von dem Lexikographen zu erstellenden kontrastiven Wortartikel sollten auf diese Weise nicht in einem Wörterbuch Eingang finden, für das das Postulat der alphabetischen Lemmataordnung gilt, sondern in einem Wörterbuch, wo die Strukturierungen in Wortfeldern angeordnet werden. Die entscheidende Rolle wird dem Lexikographen zugeteilt, den ich dazu auffordere, aus meinem Input in einem künftig zu verwirklichenden zweisprachigen (deutsch-ungarischen), nach Wortfeldern geordneten Wörterbuch kontrastive Wortartikel zu erstellen.

4. Ein neues kontrastiv angelegtes deutsch-ungarisches Verbfeld-Wörterbuch

Ich will auch an dieser Stelle betonen, indem ich in diesem Beitrag meine Gedanken auf die Vorstellung eines möglichen zweisprachigen (deutsch-ungarischen) Wörterbuches richte, dass es sich um ein Projekt in der Entwicklung handelt. So können viele theoretische Fragenkomplexe jetzt noch nicht endgültig beantwortet werden.

Anstöße für die Entstehung eines deutsch-ungarischen Verbfeld-Wörterbuches

Anregungen zum Verbfeld-Wörterbuch kommen v.a. aus den Unzulänglichkeiten der Beschreibung und Darstellung der lexikalischen Bedeutung in ein- und zweisprachigen Wörterbüchern. Zu seiner Entstehung tragen aber auch die nicht immer zuverlässigen Deskriptionsmodelle in einigen linguistischen Arbeiten bei. Ich denke in erster Linie an die Arbeiten von Herbert Schreiber – Karl-Ernst Sommerfeldt – Günter Starke (SCHREIBER– SOMMERFELDT–STARKE 1987; 1991; 1993) sowie an die von Jens Erik Mogensen (MOGENSEN 1992) und Henrik Nikula (NIKULA 1995). In der deutschsprachigen Forschungsliteratur finden wir für die Bedeutungsbeschreibung der Verben und auch anderer Wortarten in Form von Feldwörterbüchern zahlreiche Beispiele. Zwei davon möchte ich an dieser Stelle hervorheben, und zwar *Verben in Feldern. Valenzwörterbuch zur Syntax und Semantik deutscher Verben* von Helmut Schumacher und das *Wörterbuch der Valenz etymologisch verwandter Wörter. Verben, Adjektive, Substantive* von Karl-Ernst Sommerfeldt und Herbert Schreiber. Die erwähnten Autoren arbeiten mit ziemlich heterogenen Methoden der Bedeutungsbeschreibung, die m.E. zahlreiche Lücken aufweisen. Was die ungarischsprachige Fachliteratur betrifft, finden wir kein Wörterbuch, das die Bedeutung der Verben in Form von Feldern expliziert. Unserer Aufmerksamkeit darf das äußerst wertvolle Begriffswörterbuch von Ferenc Pórá *A magyar rokonértelmű szók és szólások kézikönyve* aus dem Jahre 1907 bzw. die unveränderte Neuauflage dieses Werks aus Jahre 1991 nicht entgehen.

5. Aufgaben und Zielsetzungen des Lexikographen

Wir müssen uns darum bemühen, den Wörterbuchbenutzern theoretisch fundierte Lexika in die Hand zu geben, die den kommunikativen Ansprüchen unserer Zeit entsprechen. Bei der Erarbeitung der Konzeption eines Feld-Wörterbuchs werden (ohne Anspruch auf Vollständigkeit) folgende Hauptziele verfolgt:

- Es ist erwünscht, eine Arbeitsgruppe ins Leben zu rufen.
- Der Lemmabestand soll sorgfältig ausgewählt werden. (Hier taucht die Frage auf, ob das Wörterbuch nur Verben oder auch andere Wortarten: Substantive und Adjektive umfassen soll.)
- Es soll ein für diesen Wörterbuchtyp typischer kontrastiver (deutsch-ungarischer) Wortartikel erarbeitet werden. Auszudiskutieren sind der Aufbau und die Organisation der Mikrostruktur, d.h. die Problematik der ausgangssprachlichen und der zielsprachlichen Information, der Markierung und der Idiomatik. Noch unentschieden ist die Struktur des Explikations-, Demonstrations- und Verweistexts des Wörterbuchartikels.
- Hinsichtlich der Makrostruktur ist das Prinzip der Reihenfolge der Wortfelder bzw. die der Stichwörter innerhalb der lexikalisch zentrierten Felder noch zu entscheiden. (Hier kann etwa die Prototypentheorie – falls das gegebene Wortfeld prototypisch aufgebaut ist – herangezogen werden.)
- Ich halte es für äußerst wichtig, die Materialbasis des Wörterbuchs in einer EDV-Datenbank zu speichern, wodurch eine fortlaufende Aktualisierung möglich wird.
- Unentbehrlich ist auch die Anpassung des deutschen Wortbestandes an die Regeln der Rechtschreibreform.
- Es ist auch die Relevanz der Forschungsliteratur zu beachten. Ich denke dabei v.a. an die in Ungarn bzw. Deutschland herausgegebenen ein- und zweisprachigen semasiologischen und onomasiologischen Wörterbücher sowie an zahlreiche linguistische Studien der Verfasser bzw. Herausgeber dieser Wörterbücher.

6. Zusammenfassung

Zusammenfassend ist festzustellen – da bis jetzt noch kein zweisprachiges Verbfeld-Wörterbuch vorhanden ist –, dass in der zweisprachigen Lexikographie ein Wörterbuchprojekt solcher Art in jeder Hinsicht als vielversprechendes Novum angesehen werden kann, das zur vertieften Kenntnis der deutschen bzw. der ungarischen Sprache sowie zur Hebung der Sprachkultur beiträgt.

LITERATUR

- LUTZEIER, PETER ROLF 1995. Lexikalische Felder – was sie waren, was sie sind und was sie sein könnten. In HARRAS, GISELA (Hrsg.): *Die Ordnung der Wörter. Kognitive und lexikalische Strukturen*. Berlin–New York. 10–29.
- MOGENSEN, JENS ERIK 1992. Zur lexikographischen Beschreibung einiger inhaltsarmer Verben im Deutschen. In HYLDGAARD-JENSEN, KARL–ZETTERSTEN, ARNE (Hrsg.): *Symposium on*

- Lexicography V. Proceedings of the Fifth International Symposium on Lexicography May 3–5, 1990 at the University of Copenhagen. Tübingen. 315–329.*
- NIKULA, HENRIK 1995. Was kann geschehen? In POPP, HEIDRUN (Hrsg.): *Deutsch als Fremdsprache. An den Quellen eines Faches. Festschrift für Gerhard Helbig zum 65. Geburtstag.* München. 327–337.
- PÓRA FERENC 1907. *A magyar rokonértelmű szók és szólások kézikönyve.* Budapest.
- PÓRA FERENC 1991. *A magyar rokonértelmű szók és szólások kézikönyve.* Budapest.
- RUZSICZKY ÉVA 1996. Az egynyelvű szótáraknak egy régi, de még ma is időszerű fajtájáról. *Magyar Nyelvőr*, 3. sz. 343–352.
- SCHREIBER, HERBERT–SOMMERFELDT, KARL-ERNST–STARKE, GÜNTER 1987. *Deutsche Wortfelder für den Sprachunterricht. Verbgruppen.* Leipzig.
- SCHREIBER, HERBERT–SOMMERFELDT, KARL-ERNST–STARKE, GÜNTER 1991. *Deutsche Adjektive. Wortfelder für den Sprachunterricht.* Berlin–München–Leipzig–Wien–Zürich–New York.
- SCHREIBER, HERBERT–SOMMERFELDT, KARL-ERNST–STARKE, GÜNTER 1993. *Deutsche Substantive. Wortfelder für den Sprachunterricht.* Leipzig–Berlin–München–Wien–Zürich–New York.
- SCHUMACHER, HELMUT (Hrsg.) 1986. *Verben in Feldern. Valenzwörterbuch zur Syntax und Semantik deutscher Verben.* Berlin–New York.
- SOMMERFELDT, KARL-ERNST–SCHREIBER, HERBERT 1996. *Wörterbuch der Valenz etymologisch verwandter Wörter. Verben, Adjektive, Substantive.* Tübingen.
- TÓTH, JÓZSEF 1997. Relevanz der zeitgenössischen wortsemantischen Auffassungen für die Wortfeldtheorie. In HENRICI, GERT–KOHN, JÁNOS (Hrsg.): *DaF-Unterricht im Spannungsfeld zwischen Forschung und Praxis.* Szombathely. 135–147.
- TÓTH, JÓZSEF 1999. Kontraste von Wortfeldstrukturen Deutsch-Ungarisch: die geschehen-Verben. In BALASKÓ, MÁRIA–KOHN, JÁNOS (Hrsg.): *A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke. VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásainak gyűjteményes kiadása.* Szombathely. 117–122.
- TÓTH, JÓZSEF 1999 *Wortfeldforschung. Entwicklungsgeschichte und kontrastive semantische Untersuchungen.* Dissertation. Budapest.

Die vorliegende Studie will von den wissenschaftlichen Ergebnissen der Dissertation des Autors unter dem Titel Wortfeldforschung: Entwicklungsgeschichte und kontrastive semantische Untersuchungen (1999) ausgehend, einen möglichen Anwendungsbereich der Wortfeldlehre erörtern. Es handelt sich um die zweisprachige Lexikographie. Die Benutzer zukünftiger zweisprachiger Wörterbücher werden die Repräsentation wortfeldartiger Strukturierungen immer mehr verlangen, deshalb werden in diesem Beitrag die wichtigsten Aufgaben und Zielsetzungen des Lexikographen bei der Erarbeitung der Konzeption eines deutsch-ungarischen Verbfeld-Wörterbuches vorgestellt.

TÓTH SZERGEJ

Szegedi Tudományegyetem

A totalitarizmus szóteremtése

Tárgyszavak: *durva, szovjet nyelv, tábori szleng, frazeológia*

Egy megkésett háttér tanulmány elé. Ez a dolgozat azon gondolataimat tartalmazza, melyek az Akadémiai Kiadó orosz–magyar és magyar–orosz szótárak egyik szerkesztőjeként állandó jelleggel felmerültek bennem a szócikkek szerkesztése és átdolgozása közben, és amelyeket nem hagyhattam figyelmen kívül akkori lexikográfiai munkám során.¹

Az új orosz–magyar, ill. magyar–orosz szótárakat tulajdonképpen a 70-es években megjelent kézis�ótárak jelentősen átdolgozott és kibővített utódainak is tekinthetjük. Az alapanyag így természetesen magán viselte a szovjet társadalom és azon belül is a korszak orosz nyelvezetének természetrajzát. Ebből következett, hogy az eltelt időnek és a kor követelményének megfelelően – ahogy azt Uzonyi Pál, a szótár főszerkesztője az előszóban is írja – nem lehetett a felújításnál érintetlenül hagyni a saját korában mégoly kiválóan bizonyult szótári anyagot.²

A már megjelent szótárakat forgatva és tanulmányozva, egyúttal időben is eltávolodva a szócikkszerkesztői munka rutinjától, meg kellett hogy állapítsam: a szerkesztői munka részeként kezelt „felújítás” alatt elsősorban nem a régi szavak újonnan keletkezett jelentéseinek rögzítését értettem, hanem egyfelől azoknak a szavaknak a kiiktatásáról gondoskodtam, melyek fontossága az orosz és magyar rendszerváltások során csökkent, másfelől pedig az előző rendszer szóhasználatához tartozókat minősítettem át, a főszerkesztő által bevezetett *szoc. r.* (a szocializmus rendszeréhez kapcsolódó) minősítő rövidítés segítségével.

Tekintettel arra, hogy ebben a rövid írásban nem kívánok sem részletes/szócikkszerű példákat hozni, sem konkrét javaslatokkal élni a későbbi kiadás szócikkszerkesztői számára, nincs szándékomban valamiféle hiánylista elkészítése akár a címszavakra, akár a szócikken belüli változatokra vonatkozóan. Kizárólag az a szándékom, hogy megosszam néhány gondolatomat azzal kapcsolatban, hogy a szovjet totalitárius társadalomban politikai, gazdasági, ideológiai és az emberek tudati szintjén működő folyamatok igen nagy hatással voltak az orosz nyelv lexikájára, ennek a teljes körű (lexikológiai és lexikográfiai) feltárásától még igen messze vagyunk.

¹ Lásd Tóth Szergej orosz–magyar szótárban található következő szócikkeit: A-B-V-G-D-JE-JO-Zs-Z betűk. (In: UZONYI 2000¹: Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000. 1–165.); a magyar–orosz szótárban az A-Á-B betűk szócikkeit. (In: UZONYI 2000²: Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000. 1–102.).

² Lásd: UZONYI 2000^{1,2}.

Ezt az írást tehát egy megkésett vagy elmaradt háttértanulmányoknak számom. A szócikkek átdolgozása során ugyanis egy, a „lexikográfia műhelyébe” a „szociolingvisztikából”, illetve egy történettudományi folyóirat szerkesztői székéből érkezett munkatársként hiába kívántam mindvégig szemeim előtt tartani a Szovjetunióban fokozatosan kialakult totalitárius államrend működési mechanizmusainak sajátoságaiból következő jellegzetességeket³, a szótár terjedelme és jellege okán ezeket az elveket – a legjobb főszerkesztői szándék és biztatás ellenére sem tudtam érvényesíteni.

Természetesen ennek többek között az is oka volt, hogy bizonyos kérdések aktuálisabbnak bizonyultak, illetve más, fontos kérdések még főszerkesztői és elvi síkon mozogva, akkoriban még megválaszolásra vártak. A szótárak készítésének időpontjában ugyanis mindenfajta szociolingvisztikai terepmunka nélkül is azt tapasztalhattuk, hogy például a nyelvészetileg és szociológiailag egyre inkább pontosan körülírhatatlan és meghatározhatatlan orosz szleng túllépett a rosszallást kiváltó szavak státuszán, a kuriózumon, az egy réteghez való kötődésen, méghozzá úgy, hogy megtartotta pontos megjelöltségét, össze nem téveszthetőségét, de bekerüljenek-e az egyébként is terjedelmi korlátokkal küzdő szótárakba.⁴ Ugyanígy alapos textológiai és kvantitatív vizsgálódások nélkül is ki lehetett jelteni, hogy a 20. század 80-as, 90-es évek napisajtóját, publicisztikáját, de a beszélt nyelvet, sőt bizonyos szlengeket is rövidítések ezrei töltik be, melyeknek a helyét nyilvánvalóan legfeljebb egy külön mellékletben lehetett volna megtalálni.⁵ Megállapítható volt továbbá, hogy még a 90-es évek végén is az oroszországi orosz értelmező szótárak szerkesztői és russzistái is sok esetben nehezen tudnak dönten arról, hogy mennyire tekinthetők idejélműltnek például a 70-es, 80-as évek aktív gazdasági vagy politikai lexikájához tartozó, napjainkra azonban sokaknál a passzív szókincsbe került szavak,⁶ és mennyire újnak a 90-es években újrareaktivált kifejezések.⁷

³ Gondolunk itt többek között az ideológiának alárendelt szovjet jogrendre és annak ítélkezési gyakorlatára, a mindenkit érintő félelmre, stb. hiszen ezek a tényezők nagyban hozzájárulnak az orosz nyelv, elsősorban annak lexikájában bekövetkezett változásokhoz.

⁴ Vö. „...мы вместе с МУРом за считанные дни взяли 17 курганских боевиков, крепко пошерстили все их *малины* в Москве и области.” *Ogonyok* 1997. 24:20.; „Первый: *ликвидировать* засветившегося братка либо в тюремной больнице [...], либо в СИЗО.” (uo. 20.); „Впрочем, *кайфовал* сержант недолго – [...] его убили в начале ноября [...]” (uo. 21.); „Словом, к услугам россиянина нынче весь мир. По которому «новые» и «б/у» бусские фланируют все более уверенной походкой.” (uo. 22.); „А посему именно за границей можно услышать такие прихотливые рулады русского мата, кои даже японских грузчиков приохотили обмениваться мнениями на этом «диалекте».” (uo. 23.); „Обвиняемым в государственном перевороте до суда прочат *«вышку»* [...] подсудимый [...] обвинялся в преступления, которые могут тянуть на *«вышку»*” *LitG* 1997. 23:2.; Журналисты в Киргизии получили свой срок – *зэковский*. *LitG* 1997. 23:2. Az idézőjeleken belüli kiemelések (verzál) a cikk további részében mindig a szerzőé.

⁵ Lásd a Tóth Szergej doktori értekezésének 1. számú mellékletében található afganisztáni katonai szlengszótár kivonatát. (TÓTH 1999)

⁶ Például: *профсоюзная путевка* [szakszervezeti beutaló], *спекулянт* [spekuláns], *фарцовщик* [seftelő], *премия* [prémium], *распределение* [elosztás], *получить квартиру* [lakást kapni], *райком партии* [kerületi pártbizottság], *партком* [pártbizottság], *комсомол* [komszomol], *советский народ* [szovjet nép], *зная ленинизма* [leninizmus zászlaja],

A szovjet korszak „szovjet nyelve”. A szovjet korszak orosz nyelvében egyre nagyobb számban jelennek meg az ideológiának való alárendeltség és a bürokratizálódás által létrehozott új rend új nyelvének elemei. Ezt a „felszínre került”, illetve az újonnan keletkezett lexikai réteget a társadalmi helyzet, a területi kiterjedés és a beszédhelyzet hármas dimenziójába belehelyezni a szociológiai értelemben a húszas évektől a reménytelenségig összekuszálódott szovjet valóság keretei közé nem lehet, de még az is nehézségekbe ütközik, hogy azt az orosz nyelvvaltozatok valamiféle nyelvrendszer-tani strukturális szempontok szerinti kategóriájába soroljuk.

Ez nem a szovjet politikai „nyelv” lexikája, mivel az orosz nyelv tényleges politikai jellegű lexikájától elkülöníthető, de nem is csak a szovjet nomenklatura bikkfanyelve. Nem valamiféle „eszperantó orosz”, hisz éppen zavart szemantikájából adódóan képtelen betölteni tényleges kommunikatív szerepet. Talán az orwelli „újbeszél”, lexikájának görbe tükre adja vissza legpontosabban a lényegét, jóllehet a mechanikus szóképzés, a pozitív értékek negatívvá válása, illetve fordítva, közel sem meríti ki az általunk vizsgált lexika jellemzőit. A szakirodalomban – bármennyire is hihetetlen – de továbbra is az irodalmi fikció teremtette orwelli újbeszél vagy az orwelli nyelv „terminusok” vannak leggyakrabban használatban⁸.

A társadalmi tényezők nyelvre gyakorolt hatása általában nem közvetlenül történik. A Szovjetunióban például a politikai és részben a gazdasági változások jelentős mértékben megváltoztatták a nyelv szociális szubsztrátumát. Ez a tényező egy új nyelvi evolúció kiindulópontja lett. Miután megváltoztak az adott nyelvet beszélők társadalmi rétegzettségének arányai, a nyelvi evolúció célja egy olyan, minél szélesebb körben beszélt nyelv létrehozása lett, amely ki tudta szolgálni az új szociális szubsztrátumot. Ez a nyelv lépett be azoknak a különböző nyelvi szisztémáknak a helyére, amelyek már nem voltak képesek teljes mértékben kiszolgálni az „új” igényeket.

Egy ilyen evolúciós folyamatban a „szólót” annak a rétegnek a nyelve kell hogy játssza, amelyiknek a legmagasabb a presztízse a többiek szemében. Oroszországban ezen szociálisan magas presztízű nyelv birtokosa a forradalom előtt a művelt, iskolázott értelmiség, a nemesség, az arisztokrácia volt. Ezeknek a rétegeknek követendő nyelvi mintát adó szerepe az összlakossághoz képest viszonyított kis számarányuk ellenére is érvényesülhetett társadalmi presztízszük miatt. 1917 után azonban létszámuk olyan arányban csökkent, hogy ez az orosz nyelv szociális szubsztrátumának megváltozásához vezetett.

Az irodalmi normát használó rétegek követendő nyelvi mintát adó szerepe már nem érvényesülhetett társadalmi presztízszük csökkenése miatt sem. Az új hatalom

человеческий фактор [emberi tényező], перестройка [peresztrojka]

⁷ Például: *коммерческая палатка* [kereskedelmi pavilon], *бизнесмен* [üzletember], *пункт обмена валюты* [valutaváltó hely], *государственная дума* [Állami Duma], *совет федерации* [Föderációs Tanács], *ближнее зарубежье* [közeli külföld], *дальнее зарубежье* [távolibbi külföld]. A problémát vö.: Kugler Katalin e kötetben megjelent kritikájával.

⁸ A téma publicisztikai feldolgozása olyan fogalmakat hozott a felszínre, mint például a birodalmi, nomenklaturás tolvajnyelv (*державная, функционерская, номенклатурная феня*), szovjet politikai, szovjet pártfunkcionális, párt torzította nyelv (*советский политический, партийно-функциональный, партийно-пародийный язык*), de ezek mindegyike bizonyos értelemben leszűkíti a jelenséget. Vö. POLJANSZKIJ 1991.

elvi és politikai szempontoktól vezérelve nemcsak e rétegek presztízsét kezdi el tudatosan rombolni, de egy részük fizikai megsemmisítésével, illetve az országból való kiüldözésével meg is akar szabadulni potenciális ellenfeleitől⁹, a „burzsoá ideológia”, a „reakciós filozófia” és más „idealisztikus” és „misztikus elmélet” híveitől. Az új hatalom és az egyház összecsapása már az utóbbinak – a paraszti lakosság körében meglévő – nagy tekintélye miatt is törvényszerű volt. Ugyanakkor a bolsevikok az egyházban az „új típusú ember”, egy „új törzs” létrehozásának legnagyobb akadályát is látták, ezért megkezdődött annak a papságnak fizikai megsemmisítése, mely az orosz irodalmi nyelv hordozója volt.

Sajátos nyelvi evolúciós folyamat indult be, és a „szóló”-t játszó cseréje szükségesszerűvé vált. A nyelvi mintát adó, az orosz irodalmi nyelvet beszélő rétegek fizikai értelemben vett csökkenéséből és az ezzel párhuzamosan bekövetkező, a „hatalmat gyakorló” vagy még pontosabban a terrort végrehajtó „alsóbb” rétegek presztízsének növekedéséből következik a szlenghez való tudatos fordulás jelensége. Ez a 20-as évek elején elkezdődött folyamat nemcsak politikai, de egyben pszichológiai okokkal is magyarázható. Az történt, hogy nem a kulturális fölény játszott szerepet a különböző szociális rétegek vagy csoportok nyelvének intenzív kölcsönhatásában, hanem a folyamatot az egyik rétegnek a másikkal szembeni társadalmi-politikai fölénye határozta meg. Például a tolvajnyelv elemeit, a prostorecsijét fokozatosan mintegy a proletariátus nyelvével azonosították és szembeállították – SZKAVORCOV terminológiája szerint – a „burzsoá-értelmiségi” nyelvvel. Nemcsak a manikűrről és a fehér gallérról kellett tehát lemondani, hanem az irodalmi nyelvről is. Ez nemcsak ösztönös, tisztán nyelvi folyamat volt, hanem egy tudatos, a proletár internacionalizmus nemzetellenes politikáján alapuló nyelvi politika. Ebben a kérdésben is igazolódni látszik SZENDE Tamás megállapítása, aki szerint a társadalmi mobilitás vonatkozásában a zsargonhasználat többek között a következő alapvető célt szolgálhatja: „az azonosulási kísérletet azoknak a részéről, akik szívesen tartoznának egy meghatározott csoporthoz, vagy ahhoz való tartozásukat folyamatosan meg kell erősíteniük.”¹⁰

⁹ Lenin levele a GPU vezetőjéhez, Félix Dzerzsinszkijhez „az ellenforradalmat segítő íróknak és professzoroknak az országból való kiutasítása ügyében” a szovjet hatalom első, most már az értelmiséget a reakcióval nyíltan azonosító figyelmeztetése. A Pravda 1922. augusztus 31-i száma, miután megállapítja, hogy a szovjetellenes tevékenység „támaszpontjait” a felsőoktatási intézményekben, a publicisztikában, az irodalomban, a filozófiában, az egészségügyben, az agrártudományban stb. lehet fellelni, a következőket közli: Az „ideológiai vrangelisták és kolcsakovistáknak” nevezett, aktív ellenforradalmi elemeknek tekintett értelmiségieket a GPU rendelete alapján Északra, illetve külföldre száműzik. 1917 után a két, két és fél millió emigráns jelentős százaléka szintén az értelmiség közül kerül ki. Az elűzöttek és az emigrálni tudók bizonyultak szerencsésebbeknek. Ők azok, akik évtizedek múltán is a forradalom előtti orosz nyelv őrzői maradhattak. Az országban maradt értelmiségiek közül viszont csak 1917 és 1923 között több száz ezret végeztek ki.

¹⁰ Lásd Szende 1987. 239.

A szovjet tábori szleng. Az orosz tábori szleng¹¹ magában foglalja többek között a hagyományosnak tekinthető, de a jól behatárolható közegből kilépő és elterjedt *tolvajnyelvi* lexikát, a káromló szavakat, az átideologizált és a politikai szempontok nyomán átszemantizált lexikai elemeket. Ennek a lexikai rétegnek minden napivá válásának legfontosabb tényezőit a forradalom utáni eseményekben, majd a szovjet totalitárius társadalmi rendben fokozatosan kialakult és annak lényeges politikai, gazdasági elemét képező, a társadalomnak negatív civilizációs háttérrel adó közegben, a Gulag rendszerben talál(hat)juk meg.

Az orosz tábori szleng az előző részben említett *szovjet nyelv* része, ami egy rendszerbe összeállt, a szovjet totalitarizmus sok lényegi elemét feltáró nyelvi jelenségek összessége: ezek a nagy számban megjelenő *rövidítések*, a tervszerűen, ideológiai koncepció szerint megváltoztatott *toponímák*, illetve *névadási szokások*, az *eufemisztikus kifejezések*, a *tábori szleng*, mely az előbbi jelenségek mindegyikét magában foglal(hat)ja és ezek szintéziseként is felfogható *stb.*¹²

A Gulag rendszer, mely büntető és egyúttal gazdasági intézményként is funkcionált, államilag meghatározott törvényi keretek alapján működött. Ugyanakkor minél nagyobb fokúvá vált a hierarchikusan felépített totalitárius hatalomgyakorlás az állam minden területén, annál nagyobb lett – főleg a helyi szinteken a – döntésképtelenség. Amennyiben mégis született döntés, úgy egyre-másra gyakoribbak a hivatalos, illetve felülről eszmei szinten támogatott, de valójában hivatalosan nem létező „törvényekre”, utasításokra, határozatokra való hivatkozások, elsősorban szóban, de sokszor írott formában is. Ez utóbbi tényezők következményeképpen jelenhetett meg az orosz tábori szleng egyik nem mindennapi nyelvi jelensége: a hivatalos terminusok nagyszámú lexikalizálódása.

Az 1926-ban törvénybe iktatott OSZSZK Btk. törvénycikkeinek sorszámai mint „ember(ek), aki(k) az *n* paragrafus alapján van(nak) elítélve” jelennek meg. Így például az államellenes bűncselekmények esetében alkalmazott 58. tc. esetében az elítéltek a beszélt nyelvben *ötvennyolcasokká*, 59. tc. (az államigazgatás rendje

¹¹ A *tábori szleng* terminus jelen esetben az eddigi legtöbb előző munkáimban használt *gulag* argóval azonos. Az előbbi terminusban található *argó* elemnek a *szlenggel* való helyettesítését, ill. bevezetését Kis Tamás Írásai (Kis 1998), interjúi (Kis 2001), illetőleg a szleng témaköréből szerkesztett munkái ösztönzték (vö. Kis 1997-től. Részletes bibliográfiát lásd <http://mnytud.arts.klte.hu/kistamas.htm> internetes címen.).

¹² A terminologizálás rendkívüli összetettségét mutatja az, hogy a hatalom és nyelv viszonyával foglalkozó kutatóknak napjainkig nem sikerült megalkotniuk egy olyan, a többség által elfogadott, összefoglaló jellegű, de ugyanakkor pontosan definiált terminust, mely egy magában és általánosan elfogadottan jelölhetné az általunk vizsgált orosz „nyelvet” és nyelvi jelenségeket. 1991-ben megjelent tanulmányomban (Tóth 1991³), előadásaimban (Tóth 1989, 1991⁴) és nyelvészeti vonatkozású interjúim keretében is (Tóth 1991^{1, 2}) Klemperec: LTI – Linqua Tertii Imperii (*A Harmadik Birodalom nyelve*) analógiájára a *szovjet birodalmi nyelv* terminus bevezetését javasoltam. Vö. „Ez a nyelvi jelenség inkább a beszélt és írott köznyelvi változatok közé sorolható. Ez valamiféle hivatalossá és mindenki által elfogadottá vált „csoportnyelv”, amelyet a továbbiakban *szovjet birodalmi nyelvnek* nevezünk.” Tóth 1991³. Később hasonló analógia alapján Chlebda lengyel nyelvész is ezt a terminust használja (Chlebda 1994).

ellen elkövetett bűncselekmények) esetében *ötvenkilencesekké*, az igazolványok rendjéről szóló 39. törvénycikk megsértői pedig *harminckilencesekké* váltak stb.¹³

A lexikalizálódott törvénycikkek szabályosan ragozódtak, grafikus formájuk is többféleképpen jelenhetett meg¹⁴.

A 30-as években, amikor a hatalom egyre másra kezdte hozzáigazítani a hatályos törvénykezési gyakorlatot a céljaihoz, sok olyan rendelet született, mely tömeges letartóztatásokhoz teremtette meg a „feltételeket”. A nyelvhasználatban ezek a rendeletek, határozatok úgy jelentek meg, hogy a megjelenésük dátumából az évet nem, csak a napot és hónapot ejtették ki. Így válhatott a beszélt nyelvben az 1932. augusztus 7-én kiadott, az állami vállalatok és kolhozok vagyonának védelméről rendelkező törvényerejű rendelet *hét nyolcaddá* [*семь восьмых*], az 1947. június 4-ei (az állami és társadalmi tulajdonnal szemben elkövetett lopásról és sikkasztásról rendelkező) határozat pedig *négy nyolcaddá* [*четыре шестых*]¹⁵.

A tömeges méretű letartóztatások, majd ítéletek sablonos (10 év, 25 év stb.), egy kaptafára ráhúzott volta tükröződött vissza egyfelől a „*huszonötösök*”, „*tízesek*” jelölésben úgy, hogy használatban voltak a tolvajnyelvben a pénzegységek megjelölésére is használt teljes szinonimcsoportok is (*червонец*, *пятиалтынный*, *четвертная*, *четвертак*)¹⁶, másfelől a büntetési tétel nagyságrendi meghatáro-

¹³ *Пятьдесят Восьмая* – „Доносит милиция: что делать? на одной из городских площадей цыгане нахально разбили табор. Идея! Окружили – и всех мужчин от семнадцати до шестидесяти загребли как Пятьдесят Восьмую!” SZOLZSENYICIN 5: 54.; *пятьдесят девятая* – „Юрика бросили в камеру к пятьдесят девятым. но его никто не тронул, так как он замечательный рассказчик” Razgon¹. 23.; *тридцатидевятники* – „попались какие-то бедолаги «тридцатидевятники», которых уводили на встречу неизвестной, наверняка несладкой судьбе” Razgon² 43.

¹⁴ Vö. „Он проехал по лагпунктам, выгнал блатных со всех работ, связанных с питанием, и поставил на эти должности только *пятьдесят восьмую*” – „... Залива не допускал, чтобы 58-я *статья* использовалась в обслуге” Razgon¹. 23.

¹⁵ 4/6, 1947. = *Указ от 4 июля 1947 г.* – „И опять пренебрегая кодексом или забыв, что есть уже многочисленные статьи и указы о хищениях и воровстве, – 4 июня 1947 года огласили перекрывающий их всех Указ, который тут же был окрещен безунывными заключенными как Указ „четыре шестых”.”; 7/8, 1932. = *Указ от 7 августа 1832 г.* „Уже пришлось нам при 1932-м годе упомянуть знаменитый Закон” от седьмого-восьмого” или „семь восьмых”, закон, по которому обильно сажали за колосок, за огурец, за две картошины, за щепку, за катушку ниток (44) – все на десять лет.” SZOLZSENYICIN 5: 66

¹⁶ Lásd: *двадцатипятилетники* – „Я упомянул, что все мои сокамерники были *двадцатипятилетниками*, но нашелся среди них составляющий исключение – он имел пятнадцать” Razgon². 35.; „Разделение было еще глубочайшее, чем мы его описали. По каким-то непонятным признакам оставались в ИТЛ то *двадцатипятилетницы*-изменницы (Унжлаг), то кое-где цельные лагпункты из одной Пятьдесят Восьмой, включая власовцев и полицаев – не Особлаги, без номеров, но с жестоким режимом ...” SZOLZSENYICIN 7:19; [10b] *червонец* [*tíz év*] – „Сходные были с 37-м потоки, да не сходные были сроки: теперь стандартом стал уже не патриархальный червонец, а новая сталинская четвертная. Теперь уже десятка ходила в сроках детских.” Szolzsenyicin 4 5:67.; *пятерик* – 5, *пятиалтынный* – 15, *четвертная*, *четвертак* – 25, Rossi 1987. 385-7.

zásában (*краткосрочник* [rövid időre elítélt] *большесрочник* [hosszú időre elítélt])¹⁷.

A tábori szleng sajátos frazeologizmusai akár külön alfejezet is megérdemelhetnek¹⁸. Oroszország büntetésvégrehajtó intézményeinek szolgálati szabályzatai pontosan rögzítették azokat a megszólító formákat, parancsokat, melyek az elítélteknek szóltak. Például, ha folyosón kísérték őket szemben egymással, az „arccal a fal felé” [*лицом к стенке!*] parancs hangzott el.

A szovjet időszak börtöneiben és táboraiban az előbbihez hasonló parancsok többsége kiegészítő információt is tartalmazott a befogadó szerepében működő kommunikátor számára. Például a „csomaggal készülődj/kifelé” [*Выходи/приготовься с вещами!*] parancs azt jelent(het)te, hogy az illetőt áthelyezik, vagy meghozták az ítéletet, és már nem hozzák vissza a cellájába, a „Készülődj/kifelé csomag nélkül” [*Выходи/приготовиться без вещей!*] parancs után sok esetben a pincébe vezetett az út, ahol az elítéltet tarkón lötték.¹⁹

Az új rabok, akik kezdetben még nem voltak tisztában a parancsokban meglévő többletinformációval, sokszor kerül(het)tek emiatt információs vákumba²⁰.

Ugyanakkor mindenki hamar elsajátíthatta a megalázottak és halálraítéltek humorát, hiszen minden parancsszóra ott volt a mindenki által odaértett folytatás, a *Быстро! быстро!* [Gyorsabban!] nógatásra a „*Быстро быстро кошки ебутся, да слепые рождаются*” [Gyorsan csak a macskák basznak, meg a kis vaksik születnek]; a „*Давай, давай*”-ra [Gyerünk, gyerünk!] a „*Как бы этот давай-давай поймать, да отъебать*” [Hogy lehetne ezt a „davajdavaj”-t elkapni és megbaszni].

Ezek a modális jellegű frazeologisztikus megnyilatkozások jelen voltak a foglyok hétköznapijaiban, részei voltak annak a hermetikából a teljesen nyitott rendszerbe való átmenetnek²¹. A felügyelő standard kérdésére a sokak által ismert, de többnyire csak halkán elmondott standard válasz, a rab kérdésére és kérésére hangos, gúnyos és durva replika következett, mely többnyire szójátékra, homonímiára épült. A „párbeszéd” központi témája a rabszolgamunka, a hatalom kifigurázása,²² a gyengék, az önsajnálkozók kikarikírozása²³ vagy a rabok folyamatos megalázása.²⁴

¹⁷ Vö. „А шофер? Это пропускник-краткосрочник, бытовик.” SZOLZSENYICIN 5:86; „Песчаный карьер не был объект – то есть, он не охранялся, и пришлось в самосвале везти и грузчиков – троих большесрочников с десяткой и четвертными.” SZOLZSENYICIN 7:121. „Песчаный карьер не был объект – то есть, он не охранялся, и пришлось в самосвале везти и грузчиков – троих большесрочников с десяткой и четвертными.” SZOLZSENYICIN 7:121.

¹⁸ Részletesen lásd erről TÓTH 1999 és 2003.

¹⁹ Vö. „На днях увели „без вещей” троих, „с вещами” взяли только одного. С неделю тому назад, да и то ночью”. Ivanov-R. 72.; Lásd még a magyar példát: „Egy szeptember végi napon szőlítették a nevemet, hozzátéve: „csomagokkal”. Tudtuk, ez azt jelenti, meghozták az ítéletet” Lovas 81.

²⁰ Vö. „Выходи с вещами! Рудницкий вышел. Необычно было только „с вещами”, тем более, что вещей-то никаких не было” [– Gyerünk kifelé! Csomagokkal. – Rudnyickij kijött, bár a „csomagokkal” felszólítást furcsának találta, hiszen semmiféle csomagja nem volt.] Zsigulin 50.

²¹ Erről részletesen lásd TÓTH 1999.

²² A női foglyok standard replikája a munkára való kivonuláskor: „*Работу ты с меня, начальничек спрашиваешь, а пообалась ли я сегодня, ты не спрашиваешь!*” Válasz

Hiányzó minősítés(ek) indoklásához. Az előző fejezetben található példák – alapvetően terjedelmi okokból – nem kerülhettek be a szótárakba. Ugyanakkor, sok esetben a szótár minősítési rendszere (pld. az *argó* (argó, tolvaj/csibésznelvi), *durva* (durva stílus), *euf* (eufemisztikus kifejezés), *vulg* (a kevésbé művelt beszédre jellemző, vulgáris)) nem minden esetben fejezi ki azt a nyelvi jelenséget, mely oly gyakran fordul elő a szovjet korszak, sőt napjaink orosz nyelvében is. Ez a megállapítás vonatkozik a *szoc r* (a szocializmus rendszeréhez kapcsolódó) minősítésre is.

A nyelv ugyanis olyan eszközként jelenik meg a totális hatalom kezében, amely segít leleplezni a célt, ami nem más, mint az emberek totális elnyomása a későbbi, a kommunizmus esetében például az elméletileg kigondolt és megtervezett boldogságuk megteremtése érdekében. A lét kérdései másodlagosak ebben a helyzetben. A tudat az, amit először kellőképpen manipulálni kell ahhoz, hogy a léttel kapcsolatos döntések ne ellenérzéseket, hanem a szükséges áldozatvállalásokon keresztül elfogadást hozzanak. A személyes tudat teljes likvidálására a hatalomnak még nincsenek technikai, kémiai, biológiai eszközei, így a kollektív tudat manipulálásán keresztül kívánja ezt megtenni, és ehhez felhasználja a nyelvben meglévő lehetőségeket. A jelenség a lexika szintjén jelenik meg a legészrevehetőbben.

A szovjet rendszer sok minden más mellett a gyűlöletre is alapozódott. Közben olyan szavak és kifejezések, mint például a *милосердия* [könyörület, irgalom], *умилостивить* [irgalmasságra, könyörületre bír] egyre ritkábban fordulnak elő például a sajtóban, hiszen a fokozódó és könyörtelen osztályharc viszonyai között gyengeségről és tehetetlenségről tanúskodnak, addig a *ненависть* [gyűlölet] szógyakorisága jelentős mértékben megnő. A szóhoz egyre gyakrabban olyan jelzők illeszkedtek, melyek pozitív értékeket hordoznak, és többnyire ahhoz a bolsevikok által egyébiránt kegyetlenül üldözött keresztény eszmerendszerhez kapcsolódnak, melynek lényege épp a gyűlölet tagadása: *святая, священная* [szent]. A sajtó cikkeiben, a vezérek beszédeiben egy idő után a *ненависть* szó jelzők nélkül is ugyanazt a „pozitív” asszociációt keltette. Például pozitív és követésre méltó cselekedetté lépett elő az ellenség gyűlölete²⁵, a végső győzelem elérése érdekében kö-

---

azoknak, akik szerint a foglyok ész nélkül dolgoznak, azaz nem gondolkodnak (*работают не думая*): „Боров на свинье думает”; „Пусть начальство думает, оно газеты читает” ROSSI 1989. 106., 324.

²³ Általánosan használt válasz azoknak, akik repetát kérnek (*добавка*): „Прокурор добавит”; aki valamiről, valakiről úgy nyilatkozik, hogy sajnálja (*жалко*): „Жалко у пчелки в жопке”; aki a civil életben betöltött magas beosztására *hivatkozik* („На воле я был большой начальник”): „(Это было) „давно и неправда” ROSSI 1989. 340., 440.

²⁴ A táborokban a foglyoknak tilos volt a személyzetet elvtársként (*товарищ*) megszólítani. Vö. „Говори, говори, женщина!” (А как назвать ее? Гражданка? Товарищ? Это все запрещено, запуталось в условностях. SZOLZSENYICIN 5:124. Na valaki mégis eltesztelte és az általános megszólító formulaként használt *Товарищ*-t használta, úgy a következő választ kaphatta: „Волк в брянском лесу тебе товарищ, а не я!”. Az ide értendő viszontválasz: „Гусь свинье не товарищ. Я улетаю” ROSSI 1989. 409.

²⁵ Vö. „Ненависть, как живая вода, укрепляет людей.”; „Следует воспитывать у наших зрителей чувство ненависти к врагу, ненависти активной и действенной.”; „Если бы знали наши враги, сколько ненависти у русского колхозника к тем, кто начал кровавую бойню в Коре” RZSEVSZKIJ 1951. 30.

vetendőnek kellett tekinteni az erőszakot, a terrort [*террор*], ami az ideológia lényegéből adódóan a „mienk”, hiszen forradalmi [*революционный*].

A hatalom egyes szavakat kisajátít a számára szükséges célok érdekében. A *вредитель* [kárttevő bogár vagy annak lárvája] a mezőgazdasággal kapcsolatos szókincsből kiválva, hosszú évtizedeken keresztül a politikai – többnyire megsemmisítésre ítéltetett – ellenfelek megnevezésévé vált, sőt 1928-tól hivatalos jogi terminus rangjára emelkedett. Az eredeti jelentés még a szó természetes szövegkörnyezetében sem érvényesült már, ami azért is érthető, mivel a kártevők nemcsak az iparban „lepleződtek” le, hanem a mezőgazdaságban is²⁶. A *вредитель* megjelenésének természetesen vannak más, hasonló jelentésű szinonimának tekinthető lexikai előzményei, mint ahogyan maga a *вредитель* is szervesen illeszkedik a hatalom által megkomponált, időben jelentését egyre tágító ellenség-megnevezések sorába²⁷.

Az „ellenség” megnevezésére szolgáló első szavak egyike a *каер* [каэр]²⁸. Ezzel illették a kadétoakat, a szocialistákat (a menseviket éppúgy, mint az eszereket) és az anarchistákat. A kárttevők mint a gazdasági és egyéb, a szocializmus építését hátráltató bajok okozói csak akkor lépnek színre, amikor a „tényleges ellenség” egyszerűen elfogyott. A kör tágul, a jelentés homályosodik. A feketézők, az emigránsok a forradalom ellenségei lettek [*враги революции*], hogy majd a forradalmi hév csillapodtával – természetesen újabb jelentéstágulás mellett – a nép ellenségeinek [*враги народа*] vagy a köztársaság ellenségeinek [*враг Республики*] minősüljenek. Ebbe a kategóriába már besorolhatók voltak a parasztoktól kezdve a genetikusokon, filatelistákon (!) keresztül az orvosokig nagyon sokan. Ennek a kifejezésnek a jelentésköre sokkal tágabb, mint a robespierré-i nép ellenségeinek vagy akár a lenini – formailag azonos – kifejezésnek a jelentésköre, mely utóbbi alatt egy időben „csak” a makacs parasztokat kellett érteni²⁹. A hatalom, amikor már kellőképpen világosság tette mindenki számára, hogy akárből lehet ellenség (függetlenül attól, hogy követi-e a hivatalos irányelveket, vagy nem) újra pontosíthat: *враг с логарифмической линейкой* [logarléces ellenség], *убийцы в белых халатах* [fehér köpenyes gyilkosok]. A *враг* előtagot tartalmazó szókapcsolatok (*жена врага народа, родственник/ца врага народа, член семьи врага народа*) a kárttevőhöz hasonlóan jogi terminusok lesznek, igaz, különböző rövidítésekbe kódolva: ЖБН, РБН, ЧСБН. A kifejezés politikai életrevalóságát bizonyítja az, hogy a gorbacsovi időszakban megjelent a peresztrojka ellensége [*враг перестройки*] is³⁰.

Az „ellenség” megnevezésére szolgáló szavak, illetőleg szinonimáik esetében tehát megfigyelhetjük, hogy jelentésük egyre tágul, és ezzel adott helyzetben érte-

²⁶ A Gáldi–Uzonyi szótárakban szereplő adott szócikkeket lásd az 1. és 2. számú mellékletben.

²⁷ Vö. „Слово вредитель становится одним из самых распространенных в русском языке” Lásd: HELLER 1989. 219–20.

²⁸ Ez a *контрреволюционер* [ellenforradalmár] rövidítésére használt két betű: a ’к’ és az ’р’ összeolvasásából keletkezett.

²⁹ A *враг народа* terminust először Lenin használta 1917-ben. A szóösszetétel megjelenik a Cseka (ВЧК – Всероссийская Чрезвычайная Комиссия при Совете Народных Комиссаров по борьбе с контрреволюцией и саботаже) szolgálati szabályzatában, sőt egy 1917-ben kiadott dekrétum szövegében is. Általános elterjesztése Sztálin nevéhez fűződik. Lásd: KOVÁCS 1989.181; ROSSI 1989. 63–4.

³⁰ Vö. ZEMCOV 1989. 57–62.

lemszerűen homályosodik. A konkrét felől az általános irányába tartó mozgás, a szemantikai többértelműség óriási, a hatalom számára politikailag kiaknázható előnyöket rejtett magában.

Egy megválaszolatlan kérdés. Nem voltak véletlenek azok az erőfeszítések, amelyeket a politikai rendszerüket a 80-as évek végén, 90-es évek elején „átalakító” közép-európai országok tettek politikai jellegű nyelvi szimbolikájuk kidolgozása érdekében, hiszen ezek mögött a lakonikusan megfogalmazott, sokszor csak szavak és félmondatok mögött eszmék, ideológiák, taktikák és stratégiák hosszú sora húzódott meg. Birodalmak, országok és háborúk veszthettek el egy rosszul megfogalmazott mondat vagy szó miatt, egy jól sikerült viszont szavazatok százazeit, millióit nyerheti meg. A „nyelvi hamisítások”, az eufemizmusok használata tehát nem csak a totalitarizmus sajátossága, ugyanakkor az utóbbi politikai berendezkedésben jóval gyakoribb és átszövi az egész társadalom mindennapjait. Kérdés tehát, kell-e és lehetséges-e ezeket szerepeltetni/jelölni egy modern kétnyelvű szótárban?

A TANULMÁNYBAN SZEREPLŐ PÉLDÁK LELŐHELYEI

Ivanov-R. = Иванов-Разумник Р.В. *Тюрьмы и ссылки* [Börtönök és száműzetések]. New York, 1953.

LitG = Литературная Газета

Lovas = Lovas Márton: *Magyar voltam a GULÁG-on*. Széchenyi Kiadó KFT. 1989. 158.

Razgon¹ = Разгон, Л.: Непридуманное [Kigondolhatatlan]. In: *Юность*, 1989. 1:19-32.

Razgon² = Разгон, Л.: Непридуманное [Kigondolhatatlan]. In: *Юность*, 1989. 2: 34-61.

Szolzenyicin¹ = Солженицын А.: *Архипелаг ГУЛАГ. 1918-1956* [A Gulag szigetvilág]. *Опыт художественного исследования*. Малое собрание сочинений. т. 5-6-7. Москва, ИИ-КОМ-НВ, 1991. 443.

Zsigulin = Жигулин А.: *Черные камни* [Fekete kövek]. Автобиографическая повесть. In: *Знамя*, 1988. 7:10-75.

IRODALOM

CHLEBDA 1994 = Хлебда Войцех: *Пословицы советского народа* [A szovjet nép közmondásai]. In: *Русистика* (Berlin), 1994. 1-2: 74-84.

HELLER 1989. ГЕЛЛЕР, М., НЕКРИЧ, А.: *Утопия у власти* [A hatalomra került utopia] История Советского Союза с 1917 года до наших дней. ОПИ. London, 1989.

KIS TAMÁS 1997-TŐL. Kis Tamás a *Szlengkutatás* sorozat 1-4. köteteinek szerkesztője (*A szlengkutatás útjai és lehetőségei*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997. 301.; *Szleng és kultúra*, Kossuth EK, Debrecen, 1998. 183.; *Mi a szleng?* (*Tanulmányok a szleng fogalmáról*), Kossuth EK, Debrecen, 1999. 285.; *A szlengkutatás 111 éve*, Kossuth EK, Debrecen, 2002. 375.

KIS TAMÁS 1998. О некоторых вопросах определения сленга в современном венгерском языкознании: *Nyelv – stílus – irodalom*. (Köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára). Szerk. Zoltán András. Budapest, 1998. 307-14.

KIS TAMÁS 2001. *Vajna Tamás*, „Szleng az, amit a beszélő annak szán”. (Válaszol Kis Tamás szlengkutató, nyelvész): HVG 23/2 (2001. január 13.): 45-6.

- KOVÁCS ÁKOS, SZTRÉS ERZSÉBET 1989. *Tetovált Sztálin*. (Szovjet elítéltek tetoválásai és karkatúrái). Szeged. 244.
- POLJANSZKIJ 1991. Полянский Э.: Державная феня [A birodalmi hadova]. In: *Огонек*. 1991. 17:14.
- ROSSI 1987. Росси Жак: *Справочник по ГУЛАГу* [Kézikönyv a gulágról]. Исторический словарь советских пенитенциарных институций и терминов, связанных с принудительным трудом. London, Overseas Publications Interchange Ltd, 1987. 546.
- RZSEVSZKIJ 1951. Ржевский Л.: *Язык и тоталитаризм* [Nyelv és totalitarizmus]. München, 1951.
- SZENDE TAMÁS 1987. *Megértjük egymást? Korunk kommunikációs zavarai*. Budapest, 1987. 239.
- TÓTH SZERGEJ 1989. *A GULag-argó fejlődésének szociolingvisztikai aspektusa*. Kecskeméti Regionális „MAPRJAL”-konferencia, 1989. augusztus 14-5. [Tézisek]
- TÓTH SZERGEJ 1991¹ A szovjet birodalmi nyelv, Magyar Rádió, Kossuth, Budapest, Korkostó, 1991. nov. 7. [interjú]
- TÓTH SZERGEJ 1991² *Nyelvi diktatúra, avagy a diktatúrák nyelve*, MR, Szegedi Körzeti Stúdió, 1991. aug. 7. [interjú]
- TÓTH SZERGEJ 1991³ A szovjet birodalmi nyelv, avagy a totalitarizmus grammatikája. In: *AETAS*, 1. 5-39.
- TÓTH SZERGEJ 1991⁴ *Abbreviaturák a Szovjet birodalmi nyelvben. I. Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Nyíregyháza. 1991. május 3-4. II. 546-50.*
- TÓTH SZERGEJ 1998 *Tezisy o jazykovyh javlenijah v sovetskoj totalitarnoj systeme*. In: *Сборник статей по русистике*. Vip. 1. Szeged, 1998. 103-8.
- TÓTH SZERGEJ 1999 *Nyelvhasználat egy totalitárius rendszerben*. (Nyelvszociológiai megközelítés), ELTE, BTK, Ph.D. értekezés. 1999. 221.
- TÓTH SZERGEJ 2003 *Gondolatok a szovjet tábori szlengről*. (Terminológia, nyelvpolitika, jelenségek és példák). Stilisztika és frazeológia. Rozgonyiné dr. Molnár Emma tiszteletére rendezett ünnepi felolvasó ülés az SZTE JGYTFK Magyar Nyelvi Tanszéke és a Magyar Nyelv-tudományi Társaság szegedi csoportja rendezésében. 2003. november 11. (megjelenőben)
- ZEMCOV 1989 = Земцов Илья: *Реальность и грани перестройки* [A peresztrojka realitása és határai]. OPI. London, 1989. 470.
- UZONYI PÁL 2000¹. Gáldi László, Uzonyi Pál: *Orosz magyar szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000. 741.
- UZONYI PÁL 2000². Gáldi László, Uzonyi Pál: *Magyar orosz szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000. 947.

MELLÉKLETEK

kártevő I. (~t, ~(e)k, ~(e)n) *mn* вредный, вредительский
 II. (~je, ~t, ~k) *fn* **1.** человек; причинивший матери-
 альный ущерб **2.** [közösségnek ártó] вредитель (h) **3.** áll
 [rovar stb.] вредитель (h)

1. SZÁMÚ

вредитель (*h*) *fn* [7] **1.** mezőg kártevő [*kártékony állat, rovar*] **2.** *szoc r* kártevő, szabotőr [*emberről*]

2. SZÁMÚ

В данной статье автор постарался сформулировать те мысли, которые занимали его как одного из редакторов в процессе коренной переработки русско-венгерского и венгерско-русского словарей, выпущенных Издательством Академии Наук. Следует сразу отметить, что вновь изданные словари являются, по сути своей, переизданием словарей, созданных ещё в 70-е годы, но с глубочайшей переработкой и существенным расширением того сырьевого материала, который содержал и отражал в себе весь аромат советской эпохи и, конечно, языковые реалии русского языка того периода. Под „обновлением” словарей автор понимает не просто добавление возникших новых значений старых слов, а, в первую очередь, проведение кропотливой работы по изъятию из словарей тех слов, которые в связи с изменением общественно-политического устройства как российского, так и венгерского обществ утратили свою важность в языковой практике, а также переосмысление смыслового содержания многих слов, которые приобрели своеобразные значения в парадигме советско-коммунистического мирозерцания. Вместе с тем, к сожалению, вне словарей остались оттенки значений многочисленных слов, ставшие жертвой языковой фальсификации и эвфемизмов, которые являются не только принадлежностью тоталитаризма, но пронизывают повседневную жизнь любых общественных структур. Вопрос состоит в том: нужно ли эти оттенки вносить в современный двуязычный словарь.

TYUKÁSZ DÓRA

Szeged

Gondolatok a szexista kifejezések kiküszöbölésének lehetőségeiről az olasz nyelvben

Tárgyszavak: szexizmus, nyelvtani aránytalanság, jelöletlen hímnem, hímnemű egyeztetés

A nem és a nyelv kapcsolatával foglalkozó szociolingvisztikai irányzatok egyike, a dominanciamegközelítés szerint, a férfiak és a nők nyelvi különbségei a nők alárendeltségének és a férfiak fölényének nyelvben való tükröződéseként értelmezhető. A szexizmus, vagyis a nemi különbségeken alapuló diszkrimináció a nyelvben kettős: egyrészt a nyelvhasználatban, másrészt a nyelv struktúrájában jelenik meg.

A '80-as évek közepén az olasz állami intézmények ösztönözték a nyelvi szexizmussal foglalkozó tanulmányok születését. A munkák közül a legkiemelkedőbb Alma Sabatini 1986-ban megjelent *Raccomandazioni per un uso non sessista della lingua italiana* című műve volt. Tanulmányát később a sajtó nyelvhasználatát vizsgáló kutatásainak rendszerezett és elemzett eredményeivel bővítette és 1987-ben *Il sessismo nella lingua italiana* címmel új könyvet jelentetett meg. Mindkét publikációnak kettős célja volt; egyrészt, hogy felhívja közönségének figyelmét a szexizmus problémájára az olasz nyelvben; másrészt, hogy nem diszkriminatív nyelvi formákat javasoljon. Művének hatására számos új szó jelent meg az olasz nyelvben, legfőképpen a foglalkozásokra utaló kifejezések között (pl.: *ministra, deputata*). A publikálást követő időszakban olasz nyelvészek által végzett vizsgálatok megmutatták, hogy Sabatini ajánlásait nem egyforma mértékben fogadták el. Néhány forma már ismert volt és gyakorlatban is használták őket (pl.: *la studente*); másokat az olasz beszélők mint lehetséges formákat fogadták el (pl.: *la presidente, architetta, deputata*); megint másokat, habár a morfológiai szabályoknak megfelelően alkották őket, vagy egyszerűen a legfrissebb kiadású szótárakban és nyelvtankönyvekben található kifejezéseket használta fel a szerző, például *pretora, ques-tora, assessora, professoressa, ingegnera, sindaca, prefetta, ministra* szavak esetében (CARDINALETTI–GIUSTI 1991, 182).

A következőkben szeretném ismertetni a Sabatini által felállított kategóriák és az általam gyűjtött példák alapján azokat a kifejezéseket, amelyeket Sabatini diszkriminatívnak tartott¹. A szerző szerint ezek használata elkerülhető, illetve nem diszkriminatív szavakkal helyettesíthetők.

¹ A példákhoz a szövegkorpuszt a *la Repubblica* című országos, az *In Città*, a *L'Arena* és a *Leggo Verona* című veronai terjesztésű napilapok, valamint a *Panorama* közéleti és a

A nyelvtani aránytalanságok csoportjába Sabatini azokat az eseteket gyűjtötte, amelyekben a hímnem preferálják a nőnemhez képest és a női alanyokat nem megfelelőképpen jelenítik meg. Mindezek egyrészt a nyelv saját nyelvtani rendszerének tulajdonságaiból, másrészt a hímnem jelöletlen mivoltából ered.

1. A *hímnem jelöletlen használata* azt jelenti, hogy a hímnemet mind a nőnemre, mind a hímnemre vonatkozóan alkalmazzák.

a) az *uomo/uomini* szavak általános értelmű használata

Az *uomo/uomini* szavak az olasz nyelvben használhatók az *ember/férfi/emberi faj/személyzet* és az *utca embere* jelentésekkel is. Sabatini kutatási eredményeiből és a hétköznapi nyelv megfigyeléséből azt a következtetést vonja le, hogy a *semleges* hímnem gyakran félreérthető a beszélők és a hallgatók számára, illetve befolyással van a szövegértésre is (SABATINI 1987, 26). Mivel a fent említett szavak többsége nem csak férfiakra utalhat, ezért általános értelmű használatuk szexistának mondható, helyettük más kifejezések használata javasolt. Így:

„È inspiegabile, l'**uomo** sulla Terra è apparso soltanto 75.000 anni fa ... La comparsa dell'**uomo** sulla Terra ...”

Leggo Verona 06/06, 4: *Quella mappa ha 120 milioni di anni*

Az idézet az emberre mint fajra utal, ezért az *uomo* szó helyett használható lenne a *la razza umana* kifejezés.

„... gli **uomini** della Skyguide, società pubblica che gestisce il controllo aereo ...”
la Repubblica 04/07, 19: *Avevano spento il radar*

„... una carenza di **uomini** e mezzi a rallentare l'indagine ...”
Leggo Verona 03/07, 2: *Biagi, il governo difende Scajola*

A fenti mondatokban egyértelműen a személyzetről van szó, ezért az első esetben a *personale*, másodikban a *persone* szavak helyettesíthetők be.

„... 80 milioni di **uomini della strada** ...”
L'Arena 10/07, 1: *Bush va all'attacco dei conti truccati, Wall Street scettica*

Alternativa lehet: le persone della strada, la gente comune (SABATINI 1987, 108). Kerüljük a *donna della strada* kifejezést, ami félreérthetetlenül mást jelentene (SABATINI 1987, 44).

„... niente è perfetto, soprattutto fra gli **uomini** ...”
la Repubblica 27/06, 10: *G8, la rabbia dell'Africa*

Cím: „No al commercio degli **uomini**”
Panorama 11/04, 15: *No al commercio degli uomini*

Itt mindkét esetben használható az *esseri umani* kifejezés, míg a másodikban az *individui* és a *persone* szavak is.

b) általános értelmű hímnemű főnevek

Mariani tanulmányában megerősítve látja azt a tényt, hogy az általános hímnem semleges formaként mind pragmatikai, mind szimbolikus szempontból alkalmatlan.

Sabatini ezzel kapcsolatban arra hívja fel a figyelmet, hogy kerülni kell a semleges hímnem használatát csoportok, kategóriák, népek esetében (SABATINI 1987, 108).

„... con gli aspiranti **ballerini**, cantanti e **attori** ...”

Leggo Verona 06/06, 8: *Famosi anche i provini*

Az aspiránsok között természetesen lányok is voltak, így javasolhatók a *ballerine* és az *attrici* és *attori* szavak.

„**Un centenario** a casa allunga la vita degli eredi”

„... avete **un parente centenario** ...”

Leggo Verona 12/06, 3: *Un centenario a casa allunga la vita degli eredi*

Természetesen itt nem csak férfi családtagról van szó, ezt pedig a következőképpen lehetne kifejezni: *una centenaria o un centenario* ... ; *una parente o un parente centenario* ...

„... uno dei passeggeri sopravvissuti alla tragedia ... spentasi ...”

L’Arena 10/07, 5: *Morta la superstite salva per la puzza*

Mivel ismerjük az alany nemét, az általános alany használata helyett ezt is ki lehet fejezni: *una dei passeggeri*.

c) *fratello*, *padre*, *figlio* főnevek használata

Ezeket a szavakat nem csak fiútestvérré, apára és fiúgyermekre vonatkozóan alkalmazzák, hanem általános értelemben is, elrejtve így a női jelenlétet.

„... se poi in casa ci sono **fratelli**, allora ...”

Leggo Verona 12/06, 4: *Un centenario a casa allunga la vita degli eredi*

„... studenti pronti a prendere il posto dei loro **padri** in farmacia ...”

la Repubblica 29/06, 37: *Pillola, pillola delle mie brame*

Ezekben az idézetekben nemcsak fiútestvérekről és apákról van szó, hanem lánytestvérekről és anyákról is, ennek megfelelően: *sorelle* és *fratelli*, illetve *madri* és *padri*.

„... Ciampi ha richiamato gli italiani a fare più **figli** ...”

Panorama 11/04, 162: *Qui incombe una piramide rovesciata*

„... essendo in attesa di un **figlio** – „una femminuccia”, ha precisato ...”

Leggo Verona 17/05, 14: *La May: „Sarò una mamma „volante”*

A félreértések elkerülése végett használhatók a következő szavak: *fare più figlie* és *figli*, illetve a mondat újraírása az *essere in dolce attesa* kifejezéssel.

d) a férfiak elsőbbsége a női/érői párokban

Sabatini ezen esetekkel állítja párhuzamba azt a nyelvhasználati szabályt, amely szerint az ellentétpárokból a pozitív foglalta el az első helyet. Ennek megfelelően mondjuk a *jók* és a *rosszak*, az *igaz* és a *hamis* szópárokat. Ezt a szabályt

azonban általában nem említik a nyelvtankönyvek, azaz a szerző szerint a férfi–nő szó párban tükröződik a férfiak prioritása (SABATINI 1987, 28).

„... **fratelli e sorelle** dei super-anziani ...”

Leggo Verona 12/06, 3: *Un centenario a casa allunga la vita degli eredi*

„...colpendo **un uomo e una donna** ...”

Leggo Verona 09/07, 2: *Valpreda, addio tra caos e paura*

Az ajánlható megoldások a *sorelle e fratelli*, *una donna e un uomo* kifejezések (SABATINI 1987, 108).

e) a nőnem beolvasztása a hímnembe, azaz a hímnemű egyeztetés a nőnemű főnevek többsége esetén is²

Sabatini ajánlása szerint a *participio passato*t a felsorolásban a többségben lévő nemmel vagy az utolsó főnévvel kell egyeztetni (SABATINI 1987, 108).

„... **gli** artisti principali....sono **stati** Elena Pankova, la splendida Kitri, con un prestante Jurij Klevtzov”

Leggo Verona 16/05, 17: *Verona danza: il grande successo del Don Chisciotte*

Az ajánlásnak megfelelően: *le artiste principali ... sono state Elena ...* Ez volt Sabatini munkájának legátadottabb pontja. Egyes nyelvészek túl merészeknek ítélték a javaslatot (CARDINALETTI–GIUSTI 1991); mások szerint a javasolt módszer elment mond a nyelvtani egyeztetés normális mechanizmusainak (LEPSCHY 1988).

2. A foglalkozást jelző kifejezésekhez tartozó diszimmetriák

Sabatini szerint ezekben az esetekben van a legszorosabb összefüggés a nyelvtani formák és a nők társadalmi helyzete között. A probléma a nők és a férfiak szerepei közötti megkülönböztetés. Ez leginkább napjainkban jelentkezik, amikor egyre több nő jelenik meg olyan munkaterületen, illetve olyan beosztásokban, amelyeket korábban csak férfiak töltöttek be. Ezért a nyelvhasználatban megjelenő, rájuk utaló szavak különbözőek, ellentétesek, zavart és bizonytalanságot fejeznek ki. A szövegekben három különböző megoldással találkozhatunk: hímnemű alakokkal, a *donna* módosító, valamint az *-essa* képző használatával.

a) megnevezések hímnemű alakban

A foglalkozásnevek hímnemű alakjainak használata nemcsak, hogy nem kielégítő nyelvtani szempontból, de a hímnemű határozott névelő, az *il* jelenléte még inkább hangsúlyozza a kifejezés hímnemű jellegét (SABATINI 1987, 29).

„... Voluto dal **ministro** dell'Istruzione **Letizia** Moratti ...”

Panorama 11/04, 74: *Think-tank per dare i voti alla scuola*

² Az olasz nyelv nyelvtani szabályai szerint, amikor a hímnemű és a nőnemű főnevek sora élőlényekre utal, akkor a befejezett melléknévi igeneveket (*participio passato*), a melléknéveket és a főneveket a hímnemű tagokkal kell egyeztetni, még akkor is, ha a felsorolásban több nőnemű főnév szerepel.

- „... **Rosa Russo Iervolino, sindaco** di Napoli ...”
 la Repubblica 04/07, 20: *Basta galera, grazia per Sofri*
- „... ha detto l'avvocato di parte civile **Anna Noemi de Marchi** ...”
 L'Arena 03/07, 14: *Punito per la bomba al vicino*
- „... Carmen Tomba, **assessore** alle politiche giovanili...”
 L'Arena 03/07, 22: *Orari di ricevimento*

Sabatini (SABATINI 1987, 53) szerint a *ministro* és *sindaco* szavak hímnemű alakjainak használata nőkre vonatkozóan nyelvtani és szemantikai abszurditás, ezért helyettük a *ministra* és a *sindaca* kifejezéseket ajánlja, a másik két idézetben az *avvocata* és az *assessora* szavak lehetnének az alternatívák.

- „... insiste il **sottosegretario** (e portavoce) **Victoria Clarke** ...”
 la Repubblica 06/07, 7: *Pronta l'invasione dell'Iraq, in allarme 250 mila marines*
- „... dovrà rispondere il **consulente** ... **Susanna Blasini** ... decisione ... presa dal giudice **Laura Donati** ...”
 L'Arena 03/07, 14: *Perizia psichiatrica per una tentata rapina*
- „... il **presidente** della Prima sezione penale di Milano **Luisa Ponti** ...”
 Panorama 20/06, 71: *Un nastro, due misteri e tre giudici velocisti*
- „... **Condoleezza Rice, il consigliere** ...”
 In città 10/05, 14: *Francia, una donna della Difesa*
- „... Fabrizio Frizzi accompagnato dal suo legale, **Maretta Scoca**, ex viceministro della giustizia ... sancita dal giudice **Lucia Fanti** ...”
 In città 12/07, 14: *Rita e Fabrizio sono separati*
- „... il **procuratore** capo di Aosta, **Maria Del Savio Bonaudo** ...”
 In città 11/06, 5: *Cogne, no alla scarcerazione*
- „... accuse formulate dal **procuratore** aggiunto **Maria Cordova** ...”
 Leggo Verona 03/07, 3: *Esplosione Quizzopoli, 5 anni dopo*

Amikor a tisztség presztízsértékű, szinte mindig hímnemű alakokkal utalnak rá, szükségtelen egyeztetési hibákat okozva olyan esetekben is, amikor a kifejezésnek létezik nőnemű megfelelője. Az idézetekben szereplő példáknak megfelelően: *la sottosegretaria, la consulente, la giudice, la presidente, la consigliera, la legale, la procuratrice, la procuratrice aggiunta*.

- „... scrive il **gip** **Gerardina Romaniello** nell'ordinanza ...”
 la Repubblica 04/07, 20: *Un cellulare rosso per gli affari sporchi*
- „... **direttore** artistico è la professoressa **Nicoletta Jacopini** ...”
 L'Arena 03/07, 33: *Danza e Coreutica, l'Istituto di Soave pubblica il bando*
- „... **Silvana Giacobini, direttore** del settimanale ...”
 Donna Moderna 10/07, 42: *Un ballo molto benefico*

- „... spiega **il commissario Elisabetta** Silvetti ... dice **il commissario** Silvetti ...”
Donna Moderna 10/07, 90: *Anziani, attenti alle truffe*
- „... Donatella Gianforma, **caporedattore** ...”
Donna Moderna 10/07, 15: *La mia famiglia e altri animali*
- „... parla **Olga** D’Antona, deputato dei Ds, ...”
la Repubblica 29/06, 9: *Sono lettere a orologeria, mirano al cuore della Cgil*
- „... dice **Francesca** Monaldi, **vicequestore** aggiunto di Roma ... spiega il **vicequestore** ...”
Donna Moderna 10/07, 31: *Consiglio antistupro*

Sabatini elutasítja a *direttore* kifejezés használatát, ha már létezik a *direttrice didattica, di produzione* stb. kifejezés, továbbá ajánlja a *la commissaria, la caporedattrice, la deputata, la vicequestre* szavakat hímnemű alakjokkal szemben.

b) nyelvtani egyeztetési hibák

- „**Giustina** Destro ... **il primo cittadino** ...”
Leggo Verona 14/05, 18: *Braccio di ferro in consiglio comunale sulla questione mercato*
- „**Il procuratore aggiunto perugino Silvia** Della Monica...sembra **convinto**...”
Panorama 20/06, 72: *Un nastro, due misteri, tre giudici velocisti*
- „... l'imperativo viene dal sindaco **Giustina** Destro ... **il sindaco** si è dimostrato determinato ...”
Leggo Verona 07/06, 19: *Il sindaco „chiude” l'Allegri*
- „... **La** sindaco socialista Catherine Trautman era già stata battuta alle municipali ...”
Panorama 02/05, 41: *Le Pen all'arrabbiata*
- „... ne è certo il sostituto **Elvira** Antonelli della Procura di Sondrio ...”
Leggo Verona 17/05, 2: *Bimba uccisa dalla madre*
- „... dal nostro **inviato Simona** Poli ...”
la Repubblica 04/07, 5
- „... **Stella** Pende, **inviato** di Panorama e ora **conduttrice** su Retequattro ...”
Panorama 02/05, 230: *Inviato, singolare femminile*
- „... il cocktail del **direttore** (Anna La Rosa), che di lì è poco apparsa ...”
la Repubblica 04/07, 5: *E la Rai va in onda. Il cocktail di Lady Anna*
- „... tre **ragazze** ... **esperti** di arti marziali ...”
Panorama 11/04, 6: *Promozione*

A fenti idézetekben tisztán tükröződik az a törekvés, hogy a tisztségekre és a hozzájuk fűződő információkra hímnemű alakokkal utalnak, annak ellenére, hogy sok esetben létezik a nőnemű megfelelő is. A felsorolt példákban is látható, hogy

sok még a bizonytalanság: helyenként a tisztségre vonatkozó hímnemű alakkal, helyenként pedig a tisztséget viselő nő nemével egyeztetnek. Ezen hibák elkerülhetők a megnevezések nőnemű alakjainak használatával.

c) a *donna* módosító használata

Ezek a formák is a nyelvben megjelenő aránytalanságokra mutatnak rá, hiszen nincs olyan eset, amelyben az *uomo* szót a nőnemű alak elé vagy után helyeznék. A hímnemű alak elé helyezett *donna* módosító által született kifejezés a „nő, aki a ... funkciót tölti be” típusú struktúrából származik, míg amikor a *donna* módosító a hímnemű alak után kerül, akkor az az „... aki azonban nő” típusú szintagmából ered (SABATINI 1987, 30).

„... una **donna ranger** keniana ...”

Leggo Verona 09/07, 4: *Kenya, il leone uccide la ranger*

„... la prima **donna guardalinee** ...”

la Repubblica 06/07, 51: *Cristina, la prima guardalinee in A*

„... è guidata da un **sindaco donna** che si è impegnata ...”

Donna Moderna 10/07, 22: *Questa estate scegli la Spagna*

A *donna* módosító elhagyása mellett a következő megoldások javasolhatók: *una ranger keniana, la prima guardalinee, una sindaca*.

d) az *-essa* képző használata

Sabatini (SABATINI 1987, 30) ellenezte az *-essa* képző használatát, mert véleménye szerint a képző derivatív jellege hangsúlyozza a nők férfiaktól való függőségét és ezáltal negatív konnotációt vesz fel. Ezt a negatív konnotációt már néhány *-essa* képzős szó (pl.: *dottoressa, professoressa*) elvesztette, köszönhetően annak, hogy egyre több nő dolgozik ezeken a területeken.

„... una **sacerdotessa** della memoria ...”

la Repubblica 04/07, 37: *Quel popolo che sta sparendo*

„... **presidentessa** dei giovani imprenditori, Annamaria Artoni ...”

Leggo Verona 09/07, 1: *Sogno del manager? Fuggire con la Bellucci*

„... la **presidentessa** dell'Associazione donne cinesi, Hu Yue Yan ...”

Donna Moderna 10/07, 95: *Aiutiamo le cinesi a uscire dall'ombra*

Alternatívák a fenti példákhoz: *la sacerdotessa, la presidente*.

3. Keresztnevek, vezetékevek, titulusok aránytalan használata

Amikor a média világában a politikai, a társadalmi vagy a kulturális élet egy jeles személyiségéről beszélnek, akkor a nőket és a férfiakat különböző utalásokkal illetik. A férfiakra ugyanis legtöbbször a vezetéknévvel, ritkábban a keresztnév és a vezetéknév együttesével utalnak, míg a nőkre a *la* nőnemű határozott névelővel és a vezetéknévvel vagy a keresztnévvel és a vezetéknévvel. Csak az utóbbi években terjedt el az a szokás, hogy a fontos szerepkört betöltő nőkre a vezetéknévükkel hi-

vatkoznak. Ugyanakkor a külföldi nőkről szóló cikkekkel kapcsolatban megfigyelhető az, hogy nekik gyakran csak keresztnévük szerepel (SABATINI 1987, 31).

Mindezekon túl a női politikai személyiségek vezetékeve mellett gyakran szerepel a *signora* megszólítás.

„... conversione della **signora** Sironi...il gesto della dottoressa Sironi ... ora **la signora** Sironi ...

L'Arena 03/07, 19: *La festa è finita, Zanotto e la Giunta devono cominciare a lavorare*

„... la domanda **del pm**, che è la **signora** Ilda Boccassini ...”

Panorama 02/05, 71: *Trascrizioni integrali e (in)fedeli*

„... Mara Parmegiani, storica della moda e divulgatrice televisiva ... continua **Mara** ... Sofia Gnoli, esperta ... continua **Sofia** ...”

Leggo Verona 06/06, 7: *Tutti in spiaggia*

„...conversa con **la Bonvier** ... **la Carlucci** ...”

la Repubblica 04/07, 2: *E Casini interrompe il Cavaliere: „Cari colleghi, vi blocco la diretta*

Sabatini szerint a fontos tisztségű nők neve előtt a *signora* megszólítás helytelen. Kizárólag a női keresztnév említése pedig bizalmaskodóvá és atyáskodóvá teszi a hangvételt (SABATINI 1987, 57).

Sabatini munkájának hatása nem maradt el, legyen szó akár a nyelvészekről, akár a média világáról. Lepschy véleménye szerint a *Raccomandazioni per un uso non sessista della lingua italiana* is kiválthat negatív reakciókat, mert úgy tűnik, hogy rossz oldalról közelíti meg a problémát. Lepschy úgy véli, hogy el kell törölni a hibás megkülönböztetéseket férfi és nő között, minden társadalmi, gazdasági, politikai lenyomatával együtt, de a nyelvet meg kell hagyni olyannak, amilyen. A nyelvész szerint, hogy ha egyszer a nő már lehet *dottore*, *ministro*, *Presidente della Repubblica*, akkor teljesen mindegy, hogy *medicának*, *ministrának*, illetve *Presidentessának* hívják-e. Véleményét azzal magyarázza, hogy az a tény, hogy a nők most már lehetnek miniszterek, sokkal fontosabb annál, hogy ministrónak vagy ministrának hívjuk-e őket. A nyelvészek szkeptikus magatartását az ügyvel kapcsolatban pedig Lepschy azzal magyarázza, hogy ők a nyelvre, mint velünk született képességekre tekintenek.

Sabatini *Raccomandazioni* című műve ellen szól még az is, hogy az olasz történelemben nagy hagyománya van a nyelvi preskriptivizmusnak, amelyet a purizmus elveire alapoznak, így minden olyan törekvés, amely a nyelvtervezéssel kapcsolatos, gyanakvást vált ki az olaszokból, akik mind inkább azt kívánják, hogy a nyelv egyre spontánabb legyen és kevésbé vessék alá mesterséges szabályozásnak (LEPSCHY 1988).

A szerző a hímnem jelöletlen használatához kapcsolódóan azt jegyzi meg, hogy a jelöletlen és a jelölt közötti megkülönböztetés a világ dolgainak felfogásáról való módjainkban gyökerezik (*fent–lent*, *ol. su–giù*). Ebből következően a jelöltség fogalmának eltörlése hibás alapokon nyugszik és bukásra van ítélve. Emellett

Lepschy nem fogadja el egyes idiomatikus kifejezéseknek (pl.: *l'uomo della strada*), illetve a politikai és szellemi történelem nyomait hordozó kifejezéseknek (*i diritti dell'uomo*) a megváltoztatására tett javaslatokat (LEPSCHY 1988).

Lepschy általános megítélése Sabatini művéről az, hogy a tanulmány kevésbé rendszeres, mint a hasonló angol nyelvű szövegek, valamint Sabatini nem mindig gondolja végig, milyen hatásai lehetnek javaslatainak (LEPSCHY 1988).

Robustelli már megvonja a *Raccomandazioni* hatásának mérlegét is. Megállapítja, hogy az abban foglalt javaslatokat csak nagyon kis számban fogadták el. Ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy a nők magukra vonatkozóan előnyben részesítik a foglalkozásra utaló főnevek hímnemű alakjait abból a meggyőződésből, hogy az csak a funkciót jelöli, tekintet nélkül a személy nemére. Az ajánlások közül Robustelli ellenzi azt, amely morfológiai vonatkozású. Vagyis – véleménye szerint – elfogadhatatlan az a javaslat, amely ajánlja a mellékneveknek és a participio passatóknak a nőnemmel való egyeztetését, ha a referensek között többségben vannak a nőnemű elemek, valamint ha a felsorolás utolsó tagja nőnemű.

Cardinaletti és Giusti Sabatini tanulmányát átfogóan elemző művükben elismerik, hogy a szerző olykor nyelvi szempontból igen merész javaslatokat tesz, amelyeket csak ideológiai meggyőződése magyarázhat. Ide sorolják a szerzők azt az ajánlást, amelynek értelmében a nőnemmel kellene egyeztetni olyan esetekben, amikor az egymás mellé rendelt főnevek többsége nőnemű. Véleményük szerint ez a megoldás csak újabb aszimmetriát eredményezne, ezért más lehetőségként a hímnemű alany külön említését ajánlják. Ennek megfelelően: „*Carla, Maria, Francesca e Sandra, insieme a Giacomo, sono arrivate stamattina*”.

A fentiekben összegeztem az olasz nyelvészek véleményét Sabatini javaslatairól, de vajon milyen hatással volt munkája célközönségére, a média világára. Mint ahogyan azt az általam vizsgált cikkekből kiemelt példák is mutatják, a szerzőnek nagyon kevés javaslata talált meghallgatásra. A szövegkorpusz elemzése során bizonyítást nyert, hogy továbbra is használatban van a hímnem mint jelöletlen nem, a különböző nemű főneveket továbbra is a hímnemmel egyeztetik, és az olasz nyelvi beszélők a tisztségek megnevezésénél is túlnyomórészt a hímnemű alakokat részesítik előnyben. Napjaink helyzetére leginkább a bizonytalanság a jellemző. Gyakran egy cikkben belül ugyanaz a szerző használja a Sabatini által javasolt és az elutasított alakokat is. Az *Il sessismo nella lingua italiana* megszületése után 15 évvel tehát úgy tűnik, hogy a nyelv ellenállóbb a változtatási törekvéseknek, mint ahogyan azt a tanulmány szerzője gondolta.

IRODALOM

- CARDINALETTI, ANNA – GIUSTI, GIULIANA 1991. Il sessismo nella lingua italiana. Riflessioni sui lavori di Alma Sabatini. *Rassegna Italiana di Linguistica Applicata*, 2. 169–191.
- LEPSCHY, GIULIO 1988. Lingua e sessismo. *L'Italia dialettale*, 7–39.
- MARIANI, MARCELLA 1999. La visibilità femminile nel linguaggio istituzionale. Una comunicazione senza soggetto. In MARCATO, GIANNA (a cura di): *Dialetti oggi*. Atti del convegno. Tra lingua, cultura, società. Dialettologia sociologica. Sappada/Plodn, 1-4 luglio 1998. Padova. 269–274.

ROBUSTELLI, CECILIA 2000. Lingua e identità di genere. Problemi attuali nell'italiano. *Studi Italiani di Linguistica Teorica ed Applicata*, 3. 507–527.

SABATINI, ALMA 1987. *Il sessismo nella lingua italiana*. Commissione Nazionale per la Realizzazione della Parità tra Uomo e Donna. Roma.

L'articolo esamina il rapporto tra le donne e la lingua dal punto di vista della linguistica descrittiva. Il concetto di base è l'estensione dei ruoli svolti dalle donne nella società di oggi. Le parole adottate per esprimere questo cambiamento sono varie, contrastanti e spesso danno un senso un di confusione, di incertezza, causano discordanze a livello grammaticale. Questo saggio, oltre ad analizzare i fenomeni sessisti nel linguaggio della stampa – categorizzando i vari tipi delle dissimmetrie grammaticali in base al lavoro esemplare di Alma Sabatini – fornisce una serie di proposte per l'uso di forme non discriminatorie. Il corpus è composto dai numeri pubblicati, tra l'aprile e il luglio del 2002, dei quotidiani la Repubblica, In città, Leggo Verona e L'Arena, dal settimanale Panorama e dalla rivista Donna Moderna.

UZONYI PÁL

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Gáldi László Orosz–magyar és Magyar–orosz kéziszótárának átdolgozásáról

Tárgyszavak: orosz–magyar szótár, magyar–orosz szótár, kéziszótár, kétnyelvű

Az Akadémiai Kiadó 1998 végén indította el egy orosz–magyar/magyar–orosz szótárpár kiadásának előkészítését. A közelmúltban megjelent egyéb szótáraikhoz hasonlóan az orosz esetében sem teljesen új, hanem átdolgozott, felújított művek kiadását tervezték. Az átszerkesztés irányításával e sorok íróját bízták meg. A szerkesztési munka 2000-ben zárult le, és – néhány hét eltéréssel a két kötet között – hamarosan kézbe is lehetett venni az új szótárakat (GÁLDI–UZONYI 2000a,b).

A kiadó elképzelése szerint egy-egy kötetnek 50–60 ezer címszót kellett tartalmaznia, feldúsítva közgazdasági szavakkal és szókapcsolatokkal. Az általános és a szakszótár ezen újszerű – ugyanakkor többeknek nem tetsző – kombinálása a kiadói koncepció megmásíthatatlan eleme volt. Egy másik elemnél viszont, nevezetesen az átdolgozandó forrásművek tekintetében, sikerült változtatni a kiadói elképzelésen. A tervezett méretből logikusan következett, hogy a kiadó korábbi kéziszótárainak a kibővítése a megoldás. Orosz–magyar irányban Gáldi László (GÁLDI 1974a) kéziszótárának nem volt alternatívája, a másik irányban azonban két szótár jöhetett szóba: a Hadrovics–Gáldi-féle (HADROVICS–GÁLDI 1969) kéziszótár, illetve a Gáldi László (GÁLDI 1974b) főszerkesztői közreműködésével készült koprodukciós szótár. A kiadó a Hadrovics László és Gáldi László nevével fémjelzett művet szívesebben vette át, de az indokok nem szakmai, inkább anyagi jellegűek voltak. A szakmai szempontok viszont a másik szótár mellett szóltak, és ezen érvek előtt végül is meghajolt a kiadó. Egyik ilyen szempont a szavak és szókapcsolatok relatív aktualitása, frissessége volt, és ebben nagyobb volt a különbség a két szótár között, mint amennyit a megjelenésük közt eltelt öt év indokolhatna. Egyébként maguk a főszerkesztők minősítették a Hadrovics–Gáldi átmeneti megoldásnak az 1969-es, második kiadás előszavában, ahol így fogalmaznak:

„Szótárunk az 1953-ban megjelent első kiadásnak némileg rövidített és számos vonatkozásban modernizált változata. Megjelentetése már régóta szükséges volt; annak, hogy most valamivel kisebb terjedelemben jelenik meg, fő oka az, hogy előkészületben van egy nagyobb magyar–orosz kéziszótár, közös szerkesztésben a moszkvai Szovjetszkaja Enciklopedija kiadóval. E szótár megjelenéséig az egyre érezhetőbb hiányt igyekeztünk minél hamarább kielégíteni ezzel a kiadással.” (HADROVICS–GÁLDI 1969, 5)

Egy másik fontos szempont, amely alapján a Gáldi László-féle (GÁLDI 1974b) szótár tűnt jobb alapanyagnak, a magyar és orosz szerkesztők kooperációjából adódó nyelvi autenticitás volt a szótárnak mind a magyar, mind az orosz oldalán; a két kiadó szerkesztői közti konzultációk pedig azt biztosították, hogy az önmagukban autentikus nyelvi alakzatok ekvivalensek legyenek a másik oldalon állókkal. Ez volt legalábbis a feltételezésünk a munka kezdete előtt, amikor legfőljebb szótárhazsnálói tapasztalataink lehettek ezzel a művel kapcsolatban. Az aprólékos szerkesztési, lektorálási munka során aztán nemegyszer sikerült hibás megoldásokat felfedeznünk, de a pozitív előfeltevésünk egészében véve igazolódott. Azért használok többes számot, mert ennek a szótárnak a preferálását az időközben összeállt szerkesztői csapat és a lektorok ugyanúgy szorgalmazták. A lektorok Páll Erna, Irina Oszipova és Tatjana Petuhova voltak, a kötetek elején felsorolt szerkesztők pedig Basáné Teveli Ágria, Kovács Magdolna, Fodor Zója, Rónai Gábor, Tóth Szergej, Dudás Ferencné, Páll Erna (aki tehát nem csak lektorált) és T. Molnár István, továbbá voltak olyanok is (Tóth Etelka és Dési Edit), akik szintén közreműködtek, de – talán méltánytalanul – nem szerepelnek a IV. oldalon levő névsorban, mert a munka egy részének elvégzése után visszaléptek a szerkesztői megbízástól.

Vizsgáljuk meg most külön-külön a két kötetet abból a szempontból, hogy milyen újdonságok, változtatások vannak bennük a forrásszótárakhoz viszonyítva.

Magyar–orosz szótár (GÁLDI–UZONYI 2000b)

Úgy tűnik tehát, hogy a forrásként szóba jövő alternatívák közül több szakmai szempont szerint is a jobbikat választottuk. A választásunk ugyanakkor némi leküzdendő technikai nehézséget is hozott magával. A legfeltűnőbb ebből az a lexikográfiai „ritkaság” volt, hogy a Gáldi-szótár (GÁLDI 1974b) magyar igei címszavai (sőt, a szókapcsolatokban szereplő igék is) főnévi igenévi alakban vannak megadva. Viszont a szerkesztés számítógéppel történt (a nyersanyag a Gáldi-szótár beszkenelt, SGML formátumra konvertált szócikkeiből állt össze), így a *-ni/-ani/-eni* gépi eltávolítása kézenfekvő megoldásként kínálkozott. Mivel a ragok meg voltak adva, ezekből a gép kideríthette a szófajt, és így valóban csak az igék végéről vágta le a *-ni*-t, nem követve el például azt, hogy a *vegni* főnévből csinál egy **vek* címszót. Ezek után a szerkesztőknek már csak néhány kivételes alakot kellett kézzel korrigálniuk (pl. *aludni*, *enni* stb.).

A Gáldi-szótár (GÁLDI 1974b) csak a ragozhatatlan szavak szófaját adja meg, a ragozhatóak mellett csupán a ragok állnak. A következetesség végett most a ragozhatóak szófaját is megadtuk; ezt nagyrészt szintén el tudta végezni a gép a szerkesztők helyett.

A forrásszótárban megadott szófajjal is volt azért dolgunk, ugyanúgy, mint az egyéb nyelvtani információkkal és a minősítésekkel, ezek ugyanis mind oroszul szerepeltek a forrásszótárban, ami nem felelt meg a kiadó új szótáraiban egységesen követett gyakorlatnak, vagyis annak, hogy minden ilyen információt magyarul (legalábbis magyar szavak rövidítéseivel) adjunk meg. A számítógép persze itt is nagyban megkönnyítette a munkát, mert csak készíteni kellett egy megfeleltetési listát, amely alapján az orosz rövidítések helyére magyarok kerültek.

Persze, a megfeleltetési listában is volt néhány problematikus pont. A legtöbb fejtörést a *нар.* és a *просм.* rövidítés okozta. A rövidítésjegyzékben magyar fordításként az egyikhez „népi, népnyelvi”, a másikhoz „népies szó, kifejezés” van megadva, tehát mindkettőt a magyar *nép* rövidítésnek lehet megfeleltetni, ami meg is felel a korábbi orosz szótárakban követett magyar lexikográfiai gyakorlatnak, például a Hadrovics–Gáldi-féle (HADROVICS–GÁLDI 1969) szótár szerint a magyar *kukoricás* főnév ugyanúgy *nép* – a rövidítésjegyzékben *просторечие*-ként oroszra fordítva –, mint a Gáldi-szótár (GÁLDI 1974a) szerint az orosz *маяться* szó. Csakhogy egészen mást értünk „*nép*”-en, ha magyar szóra vonatkozik, mint akkor, ha oroszra. A Gáldi-szótár (GÁLDI 1974b) például a *kukoricás* főnévi használatát *нар.*-ként minősíti, helyesen, mert a magyarban ez népiesnek számít, legalábbis az ÉKSz. alapján; ugyanakkor a *bajlódni* mellett a *возиться* és *мучиться* után harmadik ekvivalensként megadott *маяться* külön kapott egy *просм.* minősítést, helyesen, mert ez a szó az orosz nyelvben *просторечное*, például az Ozsegov–Svedova szerint is. De ha a *маяться* is népies, akkor egészen másképp, mint a *kukoricás*. A *просторечие* fogalmával már többen foglalkoztak, a magyar russzisták közül például Péter Mihály (PÉTER 1979), de a hazai lexikográfiában a legutóbbi időkig tartotta magát a *népies* mint ennek ekvivalense. A szótárfelújítás kapcsán ezen is változtatni akartunk, de nem volt könnyű megfelelő magyar terminust találni a népies helyére. Végül Páll Erna javaslata, a *vulg* tűnt a leginkább megfelelőnek, noha ez is támadható. Többek között azt lehet felhozni ellene, hogy a *vulgáris* jelenthet alantast, közönségest is, és mint stílusminősítés az orosz *вульгарный* szó az Ozsegov–Svedova alapján csak ‘alantas’ és ‘durva’, ami nem azonos azzal, ami a *просторечное* jelentéseként van megadva. A *просм.* és *vulg* ekvivalenciájának igazolásához azonban elég az ÉKSz. (1547–1549) minősítéslistájára utalnunk, amelyben szerepel mind a *nép*, mind a *vulg*, a következő magyarázattal: *nép* – országszerte ismert népi, népnyelvi; népies (stílusban); *vulg* – vulgáris, a kevésbé művelt beszédre jellemző, pongyola haszn. A kép akkor lesz teljes, ha megnézzük, hogyan magyarázza ugyanez a szótár a *népi*, *népnyelvi*, *népies*, illetőleg a *vulgáris* címszót, majd összevetjük e definíciókat az orosz egynyelvű szótárak *просторечие* címszavának jelentésmagyarázatával. Az ÉKSz. az alábbiakat tartalmazza:

népi I. mn 1. A dolgozó néphez tartozó, belőle származó, az ő érdekét szolgáló. ~ *demokrácia, értelmiség.* ~ *kollégium:* 1946–49 között paraszt- és munkásszármazású diákok önkormányzattal bíró kollégiuma. **2.** A parasztsághoz és a hasonló életmódú és hagyományú rétegekhez tartozó, ill. ilyen stílusú. ~ *gyógymód, tánc.* ~ *írók:* a parasztság fölemelkedéséért küzdő (harmadik-utas) í. **3.** Vmely népre vonatk., reá jellemző. *Magyar ~ sajátosság.* **II. fn Irod:** A ~ek: a népi írók.

népies I. mn 1. A (paraszti) nép megnyilvánulásainak, hagyományainak sajátosságait utánzó. ~ *műdal.* **2.** A (paraszti) nép körében szokásos, ott haszn. ~ *kifejezés.* **II. fn Irod:** A ~ek: Petőfi stílusát, népi irányát követő költők.

népnyelv fn *Nyelvt* is **1.** Más-más nyelvjárásban beszélők nem köznyelvi, de közös nyelvi sajátosságainak, kifejezőeszközeinek összessége. **2. rég** A nyelvjárások összessége.

vulgáris mn **1.** *vál* Közérthető, népszerű, népies. ~ kifejezés, *magyarázat*.|*vál* Alantas, közönséges. ~ beszéd.|*Nyelvt*: ~ nyelv, *stílus*: a köznyelv beszélt változatának legalsó, legigénytelenebb rétegét képviselő ny., s.|*Irod*t: ~ nyelv: (a latinnal ellentétben) a nép, a nemzet nyelve.|*Nyelvt*: ~ latin: Az irodalmitól eltérő, beszélt l. nyelv. **2.** *Tud* v. *vál* Tudománytalanul egyszerűsített. ~ *filozófia* [...]

A *просторечие* Ozsegov–Svedova szerint:

ПРОСТОРЕЧИЕ, -я, *ср.* Речь малообразованных носителей языка (преимущественно горожан); черты произношения, слова и выражения, грамматические формы и конструкции, свойственные не-литературному разговорному употреблению. *Городское п.* || *прил.* **просторечный**, -ая, -ое. *Просторечные слова и выражения.*

Mind a *népi*, mind a *népies* szócikkében a 2. jelentés jöhet szóba leginkább szótári adatok minősítéseként. A *népnyelv* meghatározása elválik a kettőtől, amennyiben nem utal a paraszti miliőre. A MNL 13. meghatározása (a nyelvészeti szakértők listája átfedést mutat az Éz. szerkesztői listájával, például Kiss Lajos személyében) hasonlóan nehezen megfogható, de itt legalább vannak példák, amelyekből kiderül, hogy nagyrészt ugyanazokat a dolgokat jelölhetjük a *népnyelvi* szóval, mint a *népies* szóval a 2. jelentésében: „népnyelv: a nyelvjárásban beszélők nem köznyelvi, széles körben használt, hagyományos, regionális nyelvi sajátosságainak, kifejezőeszközeinek összessége. Például *adjisten*, *almárium*, *éccaka*, *föd*, *vót*.” A *просторечие* meghatározásában viszont nincs szó se parasztságról, se tájszólásról, még régiókról sem, szó van viszont városi környezetről és iskolázatlanságról. Ez utóbbi jegy zárja ki, hogy *szleng*-ként fordítsuk magyarra, hiszen a szleng tudatos eltérés a köznyelvi normától; Balázs Géza – Benkes Zsuzsa (BALÁZS–BENKES 2002, 57) szerint „a politikusok is használják, és sikert érnek el vele”. Az a „*Nyelvt*”, azaz nyelvtudományi értelmezés, amelyet a fent idézett ÉKSz. ad a *vulgáris* szó 1. jelentésén belül, közelebb áll a *просторечие* fogalmához, mint akár a *népies*, akár a *szleng*. A „közelebb áll” nem jelent egyértelműen sem kizárást, sem megengedést, azaz a *просторечие* periferiáján megtalálhatjuk mind a falusias népiességet, mind a városias (=modern és vagány?) szlenget. Megengedve, hogy ezek bizonyos szituációkban nem elhanyagolható „nűánszok”, a *просторечие* ekvivalenseként eléggé következetesen a *vulg* rövidítést igyekeztünk használni, a valódi pragmatikai értéket nem kívánva finomabban meghatározni, mint az egy nyelvű orosz szótárak. Ez már csak azért sem finomítható tovább, mivel a magyar „paraszt” szó konnotációja, sőt, denotációja is eltolódni látszik, amennyiben olyan jelölete is lehet, aki soha nem járt falun, csupán a verbális és/vagy nonverbális viselkedése (felróható) műveletlenséget sugall. De annak a vizsgálat, hogy

a *просторечное* mennyiben jelent nyelvművelői értékítéletet, és mennyiben rétegnyelvi besorolást, már szétfeszítené ennek az értekezésnek a kereteit.

Ami oroszul *вульгарный* (németül *vulgár*) lenne, arra mi a *durva* minősítést alkalmaztuk. A *раз(оворное)* ekvivalenseként használt *biz(almas)*, továbbá a *vulg*, a *nép*, az *argó* és a *durva* minősítések használata egy elég finom besorolást tesz lehetővé; ennél finomabb már nem is lenne célszerű, mivel az anyanyelvi beszélők értékítélete is eléggé ingadozik (mi legtöbbször elfogadtuk Ozsegov–Svedova besorolását).

Egyéb új minősítéseket is be kellett vezetnünk. Ennek egyik kézenfekvő oka, hogy az előző kiadás óta újabb szakterületek szavai, kifejezései váltak fontossá a hétköznapiakban. Ilyen volt például az informatika (*infor*) és a környezetvédelem (*körny*), illetőleg – főként a mobiltelefonia miatt – a távközlés (*táv*). Egy 2000-ben kiadott szótár már valóban anakronisztikus lett volna olyan szavak nélkül, mint például *e-mail*, *számítógép-hálózat*, *szoftver*, *környezetbarát*, *környezetvédelem*, *hírvásárlányítás*, *hangposta* (maga a *mobiltelefon* is új szóként került be, de minősítés nélkül, mert ez ma már a köznyelv része, ugyanúgy, ahogy a *számítógép*, amely szerepelt a forrásszótárban is).

Nem a technikai, hanem az időközben lezajlott társadalmi és politikai változások tették szükségessé a „szoc r” minősítés bevezetését. Ezt azok a szavak vagy szókapcsolatok kapják, amelyek a rendszerváltás előtti intézményekhez, fogalmakhoz kötődnek, de – az eltelt idő viszonylagos rövidege miatt is – még nagy valószínűséggel bukkanhatnak fel a mai beszélt és írott nyelvhasználatban, illetve a rendszerváltás előtt született művekben, dokumentumokban, és ezért nem töröltük őket a forrásanyagból. Ilyenek például a *pártiskola*, *disszidál*, *tanácselnök* stb. Kimaradtak viszont olyan szavak, mint *pártcsoporthizalmi*, *pártszeminárium*, *kolhozvezetőség*, *kolhozrendszer* (de maga a *kolhoz* megmaradt). Az egész kötetben 63 *szoc r* minősítést lehet összeszámlálni.

A kihúzott szavak száma jóval alatta marad az újként beírtakénak, hiszen a Gáldi-szótár (GÁLDI 1974b) belső címlapján a „40 000 címszó” információ áll, a Gáldi–Uzonyi-féle (GÁLDI–UZONYI 2000b) szótár címszavainak száma pedig pontosan 54 829, vagyis kb. 15 000 a növekmény. Ennek nem elhanyagolható, de nem is túl jelentős hányada olyan közgazdasági szakszó, amely a fent említett kiadói koncepció jegyében került be a szótárba, ugyanis összesen 3 372 „gazd” minősítés szerepel a kötetben, amelyek egy része már a forrásban is szerepelt, illetve nem mind címszót minősít, hiszen a szócikken belüli jelentések vagy szókapcsolatok is megkaphatják a *gazd* besorolást. A forrásszótár kereskedelmi (*kom.*) és pénzügyi (*фун.*) minősítésű szavait az elhatárolás problematikus volta miatt szintén *gazd* minősítéssel láttuk el.

A többihez szerény mértékben hozzájárul az a néhány „tabu-szó” is, amelyeket többnyire (!) kisípolnak, ha valaki a televízióban vagy a rádióban használja őket, de a bizalmas stílusú beszédben meglehetősen gyakran előfordulnak. Az orosz lexicográfiában ezeket a szavakat eddig ignorálták, a magyarországi orosz nagyszótárak sem hozzák őket (míg például a külföldi és itthoni német szótárakba ezeket hagyományosan felveszik). Igaz, hogy ezek a durva vulgarizmusok más nyelvek esetében is jobbra csak a nagyszótárakban lelhetők fel, mi – némi tanakodás után – betettük őket a középszótárba, ugyanis világos volt előttünk, hogy orosz nagyszótárakat belátható időn belül aligha fogunk szerkeszteni.

A Gáldi-szótár (GÁLDI 1974b) igyekszik mind az orosz, mind a magyar felhasználó igényeit kielégíteni. Az Akadémiai Kiadó felújított szótárai viszont elsősorban magyar anyanyelvűeknek készültek, ezért a forrásművet ilyen szempontból is át kellett alakítani. A potenciális magyar felhasználók nem túl nagy száma miatt viszont nem akartuk teljesen kizárni a külföldieket sem, ezért kompromisszumos megoldásokhoz folyamodtunk. Mint fentebb említettem, az orosz rövidítéseket lecseréltük magyarokra, azonkívül töröltük az orosz nyelvű magyarázatokat és magyarral helyettesítettük őket, ahol erre szükség volt. Töröltük a magyar címszavak kiejtésére utaló megjegyzéseket is, például „egy (eggy)”. Másrészt viszont meghagytuk, sőt, kiegészítettük a szófajjelölést, valamint a ragokat, jóllehet ezek az információk a magyar anyanyelvű felhasználó számára gyakorlatilag fölöslegesek (az új magyar–német kéziszótárban például ezek nem is szerepelnek). Nem hagytuk meg a függelékben a bő ötven oldalas magyar nyelvtani kompendiumot sem, amely Tompa József grammatikája alapján, orosz nyelven íródott. A grafikát, fonetikát, morfológiát és szintaxist összefoglaló kompendium helyett nálunk a bevezetőben egy kilenc oldalas morfológiai szabálysor áll, amely a szótárban megadott kulcsalakokból és a többől kiolvasható egyéb jegyekből segít előállítani az összes magyar címszó összes ragozott alakját (bővebben lásd UZONYI 2000).

Orosz–magyar szótár (GÁLDI–UZONYI 2000a)

Gáldi László *Orosz–magyar kéziszótárán* (GÁLDI 1974a) kevesebb formai átalakítást láttunk szükségesnek elvégezni, mint a magyar–orosz. Szinte változtatás nélkül meghagytuk a ragozási kódok rendszerét, amelyről egyébként ez áll Gáldi László (GÁLDI 1974a) szótárának előszavában: „Néhány módosítással és bővítéssel a Hadrovics–Gáldi-féle nagyszótár nyelvtani beosztását alkalmaztuk.” A mi egyik apró, további változtatásunk a 18F kódú ragozástípus bevezetése volt, amely leginkább a *-ный* végű melléknévi igenevekre jellemző, de megmaradhat a lexikalizálódás útjára lépett alakoknál is, mint amilyen például a *бракованный* (ez a szó a forrásszótárban egyszerűen a [18] kódot kapta, mintha a *красивый* mintájára kelene a teljes és rövid alakjait képezni).

A szófaj csak a homonimáknál (pl. бордо¹ *fn*, бордо² *mn*) volt megadva, ezt mi kiterjesztettük minden címszóra. A szófaj megadását nem volt könnyű automatizálni, ugyanis névszók és igék ragozási kódjai gyakran egybeestek, ráadásul igék és főnevek egyaránt végződhetnek *-ть*-re vagy *-сь*-re. De azért sikerült a kódok és címszóvégződések figyelembevételével olyan algoritmust készíteni, amely a mechanikus szófajmegadás alól nagyrészt mentesítette a szerkesztőket.

Nem könnyítették meg a dolgunkat a melléknévi igenevek, illetőleg az annak látszó melléknévek sem. Ezek a szavak a forrásszótárban 18 vagy 19 kezdetű kódot kaptak, amelyek a függelékben a *Melléknév* cím alatt vannak megadva. Első neki-futásra hajlamosak lettünk volna belenyugodni a „mn” besorolásba, amelyet a „kód→szófaj” algoritmus alapján a gép mechanikusan beírt a címszó mellé, annál is inkább, mivel morfológiailag a particípiumok valóban melléknévnek mutatják magukat, ráadásul nemcsak az oroszban, hanem más nyelvekben is (ezért sorolom a flektált melléknévi igenevet a *Rendszeres német nyelvtanban* [UZONYI 1996, 181] a melléknév szófajához). Ám ha a melléknévi igeneveket a melléknévekhez soroljuk,

az alapigére visszaűtő szintaktikai tulajdonságai miatt akkor is egy jól elhatárolható alosztályként kell kezelnünk őket. Ezért hagytam magam egy idő után meggyőzni Páll Erna által, aki több ízben felvetette, hogy erre a distinkcióra ebben a szótárban is szükség lenne. Mivel a szerkesztők ekkorra már eléggé mélyen előrehaladtak az általuk feldolgozandó anyagrészekben, egy tőlük független, célzott operáció mellett döntöttünk: géppel kigyűjtöttük az összes olyan címszót, amelyeknek melléknévi igenévi vége volt (*-нный, -вший, -емый* stb.), majd megbíztunk valakit, hogy általunk megadott források alapján állapítsa meg, melyikük csak *mn*, melyikük csak *mn ign* és melyikük mind a kettő egyszerre. Ezen a nyersanyagon már csak csekély főszerkesztői, illetve lektori korrekciót kellett végrehajtani. Az egyik általunk kijelölt forrásmű egyébként Andrej Anatoljevics Zaliznyak (ZALIZNYAK 1977) volt, ahol ugyan szintén nem volt „melléknévi igenév” nevű szófaj, viszont a melléknéven belül következetesen el voltak különítve egymástól a *-нный* végűek rövid alakok szerinti altípusai (*-н/-нен, -на/-нна*).

A szófaj megadása mint újdonság még egy szócsoporthoz esetében okozott kollektív fejtörést. Ezek a szavak a russzisztika több jeles képviselője szerint a „категория состояния” szófajában egyesülnek. Rozental–Tyelenkova összefoglalója szerint ez ugyanaz, mint a „предикативное наречие” és „предикативное прилагательное” együttesen, de nem hagyhatók ki bizonyos főnevek (?) sem, amelyek „слова, этимологически связанные с именами существительными, выражающие оценку состояния со стороны модальной, эмоциональной, морально-этической (*пора, время, охота, неохота, лень, недосуг, грех, жаль, стыд* и др.)” (ROZENTAL–TYELENKOVA 1985, 105). Hogy mindez egyetlen szófajban egyesül, vagy egyes szófajok egyik lehetséges, közös szintaktikai szerepeként kezelendő, még nem tűnik örökre eldöntött kérdésnek. Ezért nem vezettünk be új szófajt az általunk leggyakrabban segítségül hívott egynyelvű szótárakhoz képest (OZSEGOV–SVEDOVA 1998; MASz), hanem az alapvetően megállapítható szófajon belül jeleztük a kizárólagos vagy opcionális szintaktikai szerepet az „[állítmányként]” megjegyzéssel (az orosz lexikográfiai forrásokban ez „в знач. сказуемого”, a tulajdonképpeni szófaj megadása nélkül).

A folyamatos, befejezett, ezen belül a mozzanatos, továbbá a „kettős” szemléletű (двувидовые) igék lemmatizálásában, jelölésében alapvetően a forrásszótárt követtük (például csillag jelöli a perfektivitást), legfőljebb megpróbáltuk a következtelenségeket megszüntetni. Nem változtattunk például azon a – didaktikai szempontból talán vitatható – gyakorlaton, hogy a mozzanatos változatok külön szócikket kaptak, utalás nélkül a folyamatos párra (például külön szócikkben volt és maradt a *хлестать* és a *хлестнуть*). Ez a megoldás azzal indokolható, hogy a jelentések közti különbség itt túlmegegy a folyamatos és befejezett szemlélet általános különbségén, és emiatt nem váltogatják egymást a különböző kontextusokban ugyanolyan szabályok szerint, mint például a *делать* és *сделать*; a jelentésbeli eltérés miatt a magyar ekvivalensek is gyakrabban eltérhetnek, kiváltképp hogy a mozzanatosság derivációs jelölése a magyarban is elég következetes, ami szintén a külön szócikk mellett szól (vö. *csattog* és *csattan*, amelyek egy magyar kiindulású szótárban csakis külön címszavak lehetnek). Ha viszont elfogadjuk ezt a makrostrukturális megoldást, következetesen kell alkalmaznunk. A forrásszótárban ez nem sikerült maradéktalanul: jó néhány mozzanatos ige bekerült befejezett párként a

folyamatos címszó mellé, például a *фыркнуть* is, amelyet mi most külön szócikkkel láttunk el.

Más befejezett alakoknál is előfordul, hogy egész jelentésüket tekintve vagy csak bizonyos jelentés(ek)ben nincs folyamatos párjuk, ami ugyancsak külön szócikkek felvételét eredményezi. „Páratlan” (непарный) befejezett ige például a *разагитировать*, és csak bizonyos jelentésekben nincs folyamatos párja a *пасть* ige-nek. Az utóbbi ige szócikkében az első jelentés egybeesik a *падать* bizonyos jelentéseivel, ezért egyszerűen utal a folyamatos címszóra, a második jelentés viszont már a sajátja, amelyhez magyar ekvivalens van megadva: **пасть***¹ i [11A] 1. → **падать** 7, 9, 11 2. elesik, hősi halált hal; ...

A Gáldi-szótár (GÁLDI 1974a) a befejezett alakok utaló címszavakként való megadásában sem volt egészen következetes. Ez különösen olyankor fontos, amikor egészen más a fő, vagy prefigálás miatt más betűvel kezdődik, ezért az alfabetikus rendezésben nem esik annyira közel a folyamatos alakhoz, hogy a befejezett alakot keresve nagy valószínűséggel megtaláljuk a címszó mellé írt, másodlagos alakként; a nem anyanyelvű szótárhasználótól ugyanis nem várható el, hogy a szóképzési mintákat ismerje és ezek alapján ki tudja következtetni, hogy mi lehet a folyamatos alakú címszó, sőt, azt sem köteles tudni, hogy a keresett szó befejezett ige. Ezért végeztünk egy számítógépes vizsgálatot annak kiderítésére, hogy a címszavak mellett megadott befejezett alakok mindegyike szerepel-e külön címszóként is. Így derült ki többek között a „посыроветь → сыроветь” vagy a „покрошиться → крошиться” utalás hiánya, amelyet pótolnunk kellett.

Míg a magyar–orosz forrásszótárban volt kiejtési információ, amire nem volt szükség, az orosz–magyarban nem volt, pedig szükség lett volna rá. Elsősorban az orosz *e* betű előtt idegen szavakban keményen ejtendő mássalhangzók megjósolhatatlanok az orosz betű-hang megfeleltetés szabályai alapján, ezért ezeket megadtuk, például a *турне* szónál: [нэ].

A homonimák kezelésében megmaradtunk a Gáldi-szótár (GÁLDI 1974a) közép-utas megoldásainál, amelyek az egynyelvű szótárak közül leginkább a MASz gyakorlatára emlékeztetnek. Különbözik ettől például Ozsegov–Svedova alapelve, amely igyekszik mindent, amiben nem vél szinkrón szemantikai átfedést látni, homonim címszavakra bontani, és így születnek az olyan homonimapárok, mint *перо*¹ és *перо*², *перелить*¹ és *перелить*², *растеряться*¹ és *растеряться*² stb. Ilyen alapon viszont további szavakat is szét lehetne szedni, például a *трепаться* 'lobog', 'elnyűvődik' és 'fecseg' jelentéseiben sem könnyű az összekötő számákat megtalálni, ez a szó mégis egyben maradt az átszerkesztett Ozsegov-szótárban.

A homonimák tekintetében egy másik végletet képvisel például a DUW, ahol a jelentések közti távolságtól függetlenül csak a különböző etimológiájú szavak alkotnak homonimapárokat; ezért ugyanannak a *Rolle* szónak két jelentése a 'görgő' és a 'szerep' (utóbbi ugyanis a szereplő szövegét tartalmazó papírtekercsről kapta a nevét), viszont két külön szó az idegenből kölcsönzött *Kuli*¹ ('kuli') és a *Kugelschreiber*-ből rövidített *Kuli*² ('golyóstoll') (a homonímiáról és poliszémiaiáról vö. még KEMPFKE 2001). A MASz nyilván nem ezt az elvet követi, azaz nem az etimológiára támaszkodik, máskülönben ugyanis nem szedte volna szét két homonimára, mondjuk a *тушить* közös eredetű 'elolt' és 'párol' jelentéseit (legalábbis SANSZKIJ–IVANOV–SANSZKAJA 1975 szerint közös az eredet).

A szovjet rendszerhez kötődő (*szoc r*), illetve az obszcén vulgarizmusoknak számító „törzsszókincs” az orosz–magyar irányból sem maradt ki. A forrásszótár *nép* minősítéseit átváltottuk *vulg*-ra, amikor a címszóra vonatkoztak, egyetlen kivétel a *нечисть* főnév volt, ahol a *nép* minősítéssel mintegy lerövidítettük Özsegov–Svedova kommentárját, amelyet az egyébként minősítetlen szó jelentésmagyarázatához fűzött: „В старых народных представлениях, поверьях: ...”. A kötetben ezen kívül még öt helyen fordul elő a *nép* minősítés, de mindegyik esetben a magyar ekvivalensre vonatkozik: *лапъ* ... nagy faláda, lisztesláda; *нѣп* szuszék; *шифоньерка* ... fehérneműs szekrény; *нѣп, régi* sifonér; *эпилепсия* ... epilepszia; *нѣп* nyavalyatörés; *эпилептик* ... epileptikus; *нѣп* nyavalyatörős; *эпилептический* ... epileptikus; *нѣп* nyavalyatörős. A *nép* itt mindegyik esetben valóban népies jellegre utal, abban az értelemben, ahogy az értelmező szótár meghatározza, ezért nem is változtattuk át *vulg*-ra.

Az orosz–magyar nagyszótárnak (HADROVICS–GÁLDI 1968) és ebből majdnem logikusan következően a Gáldi László-féle (GÁLDI 1974a) szótárnak is volt egy ritkaságszámba menő jellegzetessége: az orosz szólások és közmondások némelyikéhez a többé-kevésbé ugyanazt jelentő magyar ekvivalens és/vagy a körülíró magyarázat mellett megadták a szó szerinti fordítást is, kb. a következő formában: „*коловья баснями не кормят* elég a szóból, lássuk a tetteket <tkp. a fülemülét nem mesékkel etetik>...”. Ez a megoldás frazeológiai szótárakban (pl. DUBROVIN–KLAUDY 1990) vagy egyes lexiko-grammatikai gyakorlókönyvekben (pl. BUSCHA–FRIEDRICH 1996) nagyobb valószínűséggel fordulhat elő, de ezt az értéket nem szívesen dobtuk volna ki ebből az általános nyelvi szótárból sem. Nem csupán didaktikailag értékes, hanem azért is, mert egy nyelvközösség, sőt, kultúra gondolkodásmódját, világlátását is „élve boncolja” a külső szemlélő előtt, amihez képest a „tkp.” kezdetű tükörfordítások nyelvrontó potenciálja elenyésző. A nyelvvédő pajzsokat/szűrőket mostanában inkább egyes angol(szász) frazeologizmusok tükörfordításainak az útjába kellene fordítani, amelyek persze elsősorban szintén nem szótárakból, hanem hírműsorokból és sebtében szinkronizált/feliratozott filmekből ömlenek ránk.

Az orosz frazeologizmusok effajta tükörfordításait tehát nem töröltük, sőt, igyekeztünk következetesen alkalmazni, azaz mindenhová betenni, ahol a magyar nem volt már eleve is szó szerinti megfelelője az orosznak. Így került be új adatként például a *сокол* szócikkébe a *гол как сокол* frazeologizmus 'ágrólszakadt; szegény, mint a templom egere' megfeleltetése mellett a szó szerinti fordítás: „[tkp. *meztelen, mint a sólyom*]”.

Mind a magyar–orosz, mind az orosz–magyar forrásszótárban voltak a szemantikai, referenciális és/vagy pragmatikai ekvivalencia tekintetében is téves vagy legalábbis „nem optimális” megoldások (az ekvivalencia fajtáihoz vö. SCHOLZE–STUBENRECHT 1995). Ezekre részben a megfelelő mélységig hatoló források (pl. lexikonok), részben az egynyelvű szótárak tanulmányozása révén lehetett rábukkanni, miközben a kutakodásra ösztönző „kisördög” gyakran a saját élettapasztalat/nyelvhasználat okozta hitetlenkedés megnyilvánulása volt. Mivel nem nagyszótárt szerkesztettünk, a szakmai szókincsekben sem kellett annyira elmerülnünk, hogy minden szakmához szakértőt kellett volna felkérni. Kivétel volt a közgazdaságtan, amelynek szakértője Tatjana Petuhova volt.

A tartalmi korrekciók közül ízelítőként csak kettőt említek a „n” betű szavaiból. Az egyik a *памока*. A forrásszótárban a magyar oldalon ez állt: *(cukor)szörp, szirup*. Ez részben igaz, amennyiben valóban egy sűrűn folyó, édes anyagról van szó. Ha viszont alaposabban megnézzük az értelmező szótárak és lexikonok definícióit, ide – tetszik, vagy sem – a *keményítőszörp* ekvivalenst kell beírni, ami azért esik nehezünkre, mert a magyar valóságtól (és köznyelvtől) ez a dolog jóval messzebb esik, mint az oroszótól. Van viszont egy másik anyag, amelynek a neve – jóllehet a szaknyelvben korábban is létezett – a II. világháború végének ínséges éveiben vált mifelénk egy időre a köznyelv „kincsévé”: ez a *melasz*. Az oroszban ez is *памока*, de annak egy speciális változata: *чёрная/кормовая памока*. A két kultúra közt a *melasz* tűnik a *памока* kapcsán egy mindkét irányból könnyebben megközelíthető fogalomnak, amolyan érintkezési pontnak (sok más mellett!), tehát nem is hagyhatuk ki ezt a kollokációt a *памока* szócikkből.

A másik, illusztrációként kiválasztott szó legyen a *паводок*. A forrásszótár ekvivalensei: *tavaszi áradás; zöldár*. Az első ekvivalens elől töröltük a *tavaszi* jelzőt, mert ugyan általában tényleg tavasszal van, de nem feltétlenül (ezért nem tautológia a MASz *весенний паводок* példája). A *zöldár* megmaradt, de nem vesszővel, hanem pontosvesszővel elválasztva az *áradás*-tól, ami nálunk azt jelenti, hogy nem áll fenn koreferencia közöttük, vagyis az *áradás* teljes potenciális referenciája (=jelentése) érvényes erre a kontextusra, nem szűkül le a *zöldár*-éra (az ekvivalensek közti vessző ugyanis általában az extenziók metszetére utal, mintegy magyarázva az egyik ekvivalenst a másikkal). A 'zöldár' gyakori, de speciális értelme ennek a szónak, amennyiben a zöldár valóban csak tavasszal szokott lenni.

Abból, hogy az utóbbi két szó, a *паводок* és a *памока* szinte egymás után következnek a szótárban, sejteni lehet, hogy százszámra lehetne hasonló példákat sorolni; ez valóban így van, és szinte minden korábban említett példáról el lehet mondani ugyanezt, miközben a forrásszótárainkról sem állította senki, mi sem, hogy rossz szótárak lettek volna. Mindenesetre a két orosz szótár átszerkesztése szerkesztők, lektorok, informatikusok, kiadói koordinátorok, korrektorok, látványtervezők, tördelők és mások részben párhuzamos, részben egymásra épülő, intenzív munkája volt, ahol mindenki próbálta a legjobbat kihozni magából. Bizonyos pozíciókban persze, például a főszerkesztőében, ez nem elég: másokból is a legjobbat kell megpróbálni kihozni. Nos, ezek a „próbálkozások” a megszabott (majd kissé kitölt) időhatárokon belül két világoskék kötetet eredményeztek, amelyekben már a megjelenés napján fedeztünk fel hibákat (tehát ez sem jobb e tekintetben, mint a legtöbb szótár ezen a világon). Azért abban reménykedem, hogy lesz egyszer egy új kiadás, de legalábbis egy újrányomás, amelyben ezeket az apró korrekciókat megtehetjük.

IRODALOM

- BALÁZS GÉZA–BENKES ZSUZSA 2002. *Magyar nyelv a gimnáziumok és a szakközépiskolák 10. évfolyama számára*. Budapest.
- BUSCHA, ANNEROSE–FRIEDRICH, KIRSTEN 1996. *Deutsches Übungsbuch*. Leipzig–Berlin–München.

- DUBROVIN, MARK ISZAAKOVICS–KLAUDY KINGA 1990. *Orosz szólások és közmondások képekben*. Budapest–Moszkva.
- DUW = KLOSA, ANNETTE (Hrsg.) 2001. *Duden. Deutsches Universalwörterbuch*. 4., neu bearb. und erw. Aufl. Mannheim.
- ÉKSz. = JUHÁSZ JÓZSEF–SZÓKE ISTVÁN–O. NAGY GÁBOR–KOVALOVSKY MIKLÓS (szerk.) 1972. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest.
- GÁLDI LÁSZLÓ 1974a. *Orosz–magyar kéziszótár*. Budapest.
- GÁLDI LÁSZLÓ 1974b. *Magyar–orosz szótár*. Budapest. Moszkva.
- GÁLDI LÁSZLÓ–UZONYI PÁL 2000a. *Orosz–magyar szótár*. Budapest.
- GÁLDI LÁSZLÓ–UZONYI PÁL 2000b. *Magyar–orosz szótár*. Budapest.
- HADROVICS LÁSZLÓ–GÁLDI LÁSZLÓ 1968. *Orosz–magyar szótár*. Budapest.
- HADROVICS LÁSZLÓ–GÁLDI LÁSZLÓ 1969. *Magyar–orosz kéziszótár*. Budapest.
- KEMPCKE, GÜNTER 2001. Polysemie oder Homonymie? Zur Praxis der Bedeutungsgliederung in den Wörterbuchartikeln synchronischer einsprachiger Wörterbücher der Deutschen Sprache. In DOLEZAL, FREDRIC F. M.–REY, ALAIN–ROELCKE, THORSTEN–WIEGAND, HERBERT ERNST–WOLSKI, WERNER–ZGUSTA, LADISLAV (Hrsg.): *Lexicographica*, 17. 61–68.
- MASz = ЕВГЕНЬЕВОЙ, А. П. 1981–1984. *Словарь русского языка в четырех томах*. Москва.
- MNL 13 = ÉLESZTŐS LÁSZLÓ et al. (szerk.) 2001. *Magyar nagylexikon*. 13. kötet. Budapest.
- OZSEGOV–SVEDOVA 1998 = ОЖЕГОВ, СЕРГЕЙ ИВАНОВИЧ–ШВЕДОВА, НАТАЛИЯ ЮЛЬЕВНА 1998. *Толковый словарь русского языка*. Москва.
- PÉTER MIHÁLY 1979. Das Problem des russischen „Prostorečie“. *Grazer linguistische Studien*, 9.
- Rozental–Tylenkova 1985 = РОЗЕНТАЛЬ, ДИТМАР ЭЛЬЯШЕВИЧ–ТЕЛЕНКОВА, МАРГАРИТА АЛЕКСЕЕВНА: *Словарь - справочник лингвистических терминов*. Москва.
- SANSZKIJ–IVANOV–SANSZKAJA 1975 = ШАНСКИЙ, НИКОЛАЙ МАКСИМОВИЧ–ИВАНОВ, ВАЛЕРИЙ ВАСИЛЬЕВИЧ–ШАНСКАЯ, ТАМАРА ВАСИЛЬЕВНА. *Краткий этимологический словарь русского языка*. Москва.
- SCHOLZE-STUBENRECHT, WERNER 1995. Äquivalenzprobleme im zweisprachigen Wörterbuch. *Germanistische Linguistik*, 127/128. 1–16.
- UZONYI PÁL 1996. *Rendszeres német nyelvtan*. Budapest.
- UZONYI PÁL 2000. Magyar szóalakok szintézise kétnyelvű szótárakban. In T. MOLNÁR ISTVÁN–KLAUDY KINGA (szerk.): *Papp Ferenc akadémikus 70. születésnapjára*. Debrecen. 166–172.
- ZALIZNYAK 1977 = ЗАЛИЗНЯК, АНДРЕЙ АНАТОЛЬЕВИЧ: *Грамматический словарь русского языка*. Москва.

2000 ist im ungarischen Akademie-Verlag (Akadémiai Kiadó) das unter der Leitung von Pál Uzonyi überarbeitete Wörterbuchpaar Russisch-Ungarisch/Ungarisch-Russisch herausgekommen. Im vorliegenden Beitrag werden zuerst die ersten Schritte des Projekts, i. e. die Bestimmung der Quellenwerke und die Ausarbeitung der Grundkonzeption beschrieben. Danach werden die in den beiden Bänden vorgenommenen Veränderungen thematisiert. Behandelt werden u. a. die Äquivalenz zwischen Markierungen wie nép(ies) vs. прост(оречное), die Wortart „категория состояния“, die lexikographische Darstellung des Aspektes der Verben, Homonymie und Polysemie, Kodierung von Flexionsparadigmen, Ebenen der inhaltlichen Äquivalenz (semantisch, referenziell, pragmatisch usw.).

VÁGVÖLGYI EDIT

Szegedi Tudományegyetem

A magyar orvosi szaknyelv változásairól

Tárgyszavak: orvosi szaknyelv, retorika, expresszivitás

A magyar orvosi szaknyelv létrejött az 1800-as évek első fél évszázadához kapcsolható. Bugát Pál, Gebhart Ferenc, Toldy Ferenc, Vörösmarty Mihály, Lovász Imre, Flór Ferenc, Gyarmathy Sámuel és sokan mások elévülhetetlen érdemeket szereztek a magyar nemzet „született nyelvének” kiszélesítésében és pallérozásában. Az akkor megalkotott „mesternyelv” egy része mára már a múlt homályába veszett, vagy pedig csak mint megmosolyogtató nyelvi „facsarmányokat” emlegetjük, például kökem ’scirrhus’, azaz kökemény daganat, avagy rezgő ’delirium tremens’. Ám e furcsaságok mellett számos olyan terminust használunk napjainkban is, melyeket e kor nyelvújítói alkottak, például eredmény, fogász, gyógymód, gyógyszer, hajlam, kórisme, porc, sebész, szemész, tanár, stb.

Az eltelt évszázadok nemcsak a terminológia változását hozták. Amennyiben diakrón módon szeretnénk az orvosi nyelvet vizsgálni, olyan szövegeket kell venni más-más időpontokból, amelyeknek

1. azonos a szöveg funkcionális stílusa – jelen esetben orvosi szakszöveg;
2. megegyezik a funkcionális stílus alfaja – ez esetben belgyógyászati kézikönyv;
3. azonos a tárgyi tartalom – a kanyaróval kapcsolatos ismeretek;
4. egyezik a közlés módja – írásbeli munkákról van szó;
5. a tudományos stíluson belül ugyanazon műfaji követelményeknek felelnek meg – könyv;
6. nincs eltérés az információ elsődleges vagy másodlagos jellegének tekintetében – mindhárom vizsgált szöveg elsődleges információforrás;
7. az általános pragmatikai jellemzők sem különböznek – magyar nyelvű olvasóknak szánt szövegeket vizsgálunk.

Amennyiben a vizsgált szövegek ezen kritériumoknak megfelelnek, a szöveg-szerkezeti jellemzők, a retorikai funkciók, a retorikai eljárások (az elrendezés és a logikai viszonyok), az expresszív stilisztikai jegyek, a lexikai eltérések könnyen tetten érhetővé válnak.

Három forrásból vettem az előzőekben felsorolt kritériumoknak megfelelő szak-szövegeket.

- (1.) A legkorábbi az 1894-ben Budapesten Dobrowsky és Franke kiadásában megjelent *A belgyógyászat kézikönyve*. Szerkesztők: Bókai Árpád, Kétli Károly, Korányi Frigyes. A Kanyaró. Morbilli című fejezetet Bókai János írta. A szöveg terjedelme 20 oldal.

- (2.) A második az 1986-os kiadású Szemere-féle Belgyógyászat kanyaróval foglalkozó része. A szöveg terjedelme három és fél oldal.
- (3.) A legkésőbbi szöveg egy 2001-ben kiadott belgyógyászati kézikönyv idevágó része. A szöveg terjedelme másfél oldal.

Mindhárom szöveg ugyanazon típusú diskurzusközösségnek szánt, tehát

- a közösségnek általánosan elfogadott közös céljai vannak;
- az információcserének kialakult mechanizmusai vannak;
- a résztvevőknek jól körülírható szerepük van;
- ugyanolyan műfajokat használnak (ám ezek a műfajok az idő elteltével jelentős változásokon mehetnek át);
- specifikus lexikát használnak;
- a tagok egy bizonyos tapasztalattal rendelkeznek;

Retorikai funkciók

Mindhárom szöveg tartalmaz leírást. A legrészletesebb, legplasztikusabb, legexpresszívebb és legterjedelmesebb leírások az (1.) szövegben találhatók. A (3.) szöveg a tünetek, kezelések leírására szinte csak kulcsszavakat használ. A (2.) szöveg valahol a kettő között mozog.

(1.) „Mindezekén kívül különösen hangsúlyozni kívánjuk, hogy a görvély-kór legváltozatosabb nyilvánulásai, így izzagos bőrlombok, fekélyes szemlobok, genyes (sic!) közép-füllobok, nyirkmirigy-gyulladások, ízület-és csontlobok, mind megannyian eléggé gyakran szerepelhetnek, mint a kanyaró kétségtelen utóbántalmi.” (155)
 „A tüdőlobos góczok elszórtan jelentkező apró góczocskákból állanak, amelyek ha nagyobbodnak, egymással összefolyva, lebenyes terjedelmű beszűrődést is okozhatnak. A fekélyeket határoló nyálkahártya részek olykor sáncszerűen megdagadnak...” (163)

(2.) „A hurutos tünetek első napján a nyálkahártyák hiperémiások. A foltok a 3. napon kezdenek megjelenni; pici tűszúrásnyi kékesfehér pöttyök élénkvörös hiperémia alapon, a bukkálois nyálkahártyán a parotisvezeték beszájadzási papillájának környékén az alsó I. moláris, ill. premoláris foggal szemben.” (354)

(3.) „Prodromális szak: rhinitis, conjunctivitis, láz, ugató köhögés, fénykerülés, puffadt arc, enanthema a szájpadon + mészfröccsenéshez hasonló Koplik-foltok a molarisokkal szembeni buccális nyálkahártyán.”

Az (1.) szöveg formális, félformális és nem formális definíciókkal is szolgál.

Példa formális definícióra: „Kanyaró alatt azon heveny fertőző megbetegedést értjük, melynél láz és hurutos tünetek mellett a bőr- és nyálkahártya felületén vörös foltos kiütés fejlődik, s a kiütés eltűnése után kis fokú bőrkorpádzás lép fel.” (139)

Példa félformális definícióra: „A kanyaró a legelterjedtebb betegségek egyike: a civilizáció nyomában jár, s csak azon helyek kanyarómentesek még, hová a civilizáció nem hatolt el.” (139)

Példa nem formális definícióra: „A kanyaró-járványok fellépési ideje a gyermek-orvos-írók legtöbbjének nézete szerint jobbára a tavaszi hónapokra esnek...” (141)

A (2.) szövegben formális és félformális, a (3.) szövegben pedig kizárólag formális definíciókat találunk.

(2.) „Az egész világon elterjedt, rendkívül ragályos akut fertőző betegség, hurutos bevezető fázissal, magas lázzal és Filatov–Koplik-foltokkal, majd jellemző morbillis kiütéssel járó második fázissal.” (353)

„A védőoltás bevezetése óta a morbilli-járványhelyzet megváltozott. Azokban az országokban, ahol a vakcinációt következetesen végrehajjták, a betegség alig fordul elő.” (353)

(3.) (Immunkomplex-képződés miatt kialakuló) kiütés: nagyfoltos, confluáló (összefolyó), kezdete a fül mögött, cranio-caudális terjedéssel, később finom hám-lás.” (714)

Mindhárom szöveg teljes osztályozást ad.

Az utasítások nagyon eltérőek. Míg az (1.) szövegben inkább tanácsadás jellegű és az addigi – sokszor személyes – tapasztalatokat osztja meg az olvasóval, a (3.) a pusztai lehetőségek felsorolására szorítkozik. A (2.) szöveg az „aurea mediocritas”-t választja.

Az (1.) és (3.) szöveg vizuálisan is – grafikonnal – meg van támogatva. A (2.) szöveg nem él ezzel a lehetőséggel.

Retorikai eljárások

A szövegek időbeli és térbeli elrendezést is követnek. Az arányokban van az eltérés. A legkorábbi szövegben kapja a térbeli elrendezés a legnagyobb hangsúlyt. A térbeli elrendezés háttérbe szorulásával a szöveg személytelenebbé válása figyelhető meg.

A logikai viszonyok leírásában a vizsgált szövegekben az ok-okozati viszony leírása dominál.

Az (1.) szöveg még több alkalommal él a hasonlítással, a (2.) szövegben egyszer fordul elő („A kanyaró a hűléses huruthoz hasonlóan kezdődik...”), a (3.) lecsupaszított szövegvezérlésében ez már nem fér bele.

Expresszivitás

E tekintetben nagyon eltér a három szöveg. Az (1.) szövegre a betegség kialakulásának, tüneteinek, lefolyásának, a kezelés lehetőségeinek nagyon látványos, a köznyelvhez sokkal közelebb álló leírása szerepel, viszonylag képletes, ám sokkal visszafogottabb a (2.) szöveg, míg a (3.) jórészt idegen eredetű kulcsszavakra szorítkozik.

Lexika

(1.) Sok esetben megadja a többnyire latin–görög eredetű szakkifejezés magyar megfelelőjét, (*laryngitis fibrinosa seu crouposa* 'rostonyás gégelob', *stadium incubationis* 'lappangási időszak', *stadium deflorationis* 'hám-lási időszak', *stadium prodromi*

morum 'előkészítő szakasz')'; illetve amikor ez nem lehetséges, annak körülírását („...az enanthemás szak, vagyis a küteges időszak kezdete”; „...alkalmazásba vehetjük a langymeleg s lassanként lehűtött fürdőket, mi mellett excitátiákkal – concentrált bor, cognac – takarékoskodnunk nem szabad.”)

Számos, sem a mai orvosi szaknyelvben, sem a köznyelvben már nem létező szót használ. Ezek valami miatt vagy nem tudtak meggyökerezni a terminológiában, vagy pedig más, idegen eredetű terminus szorította ki őket. Például *küteges hagymáz* 'roseola syphilitica', *hörglob*, *görvélykór*.

A latin eredetű terminusokat következetesen latinos írásmóddal használja, (*diphtheritis phaucium*, *enteritis follicularis*, *tuberculosis*, *stomatitis aphtosa*, *reconvalescentia*) és a más nyelvekből átvett szavak írásánál is ragaszkodik az adott nyelvben használatos írásképhez. Például „Priessnitz-borongatásokat” javall.

A szöveg egyik érdekessége, hogy bár következetesen grammatikailag korrekt terminológiát használ a szerző, egy-két esetben mégis a terminusok „magyarosodásának” lehetünk szemtanúi. Például *membranosus conjunctivitis*-t említ, holott a *conjunctivitis* szó nőnemű, tehát a jelzője *membranosa* lenne. Nyilvánvalóan nem grammatikai ismeretek hiánya miatt, hanem mert a nyelvben megkezdődött az a folyamat, melynek során a latin *-osus* képző nagyon produktív szerepet kapva átkerült a magyar szaknyelvekbe. (lásd *porózus*, *szerózus* stb.)

(2.) A latin–görög eredetű terminusok *aránya* nő, német és angol eredetű szavak is megjelennek. (*WaR*) A helyesírás változó. Hol latinos, hol magyaros, de túlsúlyban vannak a magyarosan átírt szavak, például *szinusztízis*, *infektivitás*, *vakcináció*, *inkubáció*, *leukocitózis*, *limfopénia*

(3.) 75%-ban idegen eredetű lexikát használ, angol és latin rövidítéseket, pikto-grammokat. A helyesírás „vegyes”, például *laryngotrocheitis*, *manifesztációs index*, *foudroyans lefolyású*, *subacut sclerotisáló panencephalitis*, *HAG*, *Dg*, *Th*, *Pro*.

A terjedelemről

A terjedelem csökkenésének, a szöveg „lecsupaszosodásának” két okát látom: egy szakmai és egy nyelvfejlődési okot. Az előzőhöz az tartozik, hogy az orvostudomány fejlődésével bizonyos problémák veszítettek jelentőségükből. Ilyen például a kanyaró-megbetegedés is. Diagnosztizálása, kezelése viszonylag egyszerűvé vált. Bizonyos megnyilvánulási formái az életszínvonal emelkedésével eltűntek. Nem szükséges tehát akkora teret szentelni tárgyalásának, mint akár száz éve.

A másik ok: a szaknyelvvel kapcsolatos elvárások nagyon kifejezettké váltak.

1. A szaknyelvnek a meghatározott tevékenységi, foglalkozási körök képviselőinek szakterületi vonatkozású, *szabatos* verbális és írott információcseréjét kell szolgálnia.
2. Szűkre határolt használati szférájuk ellenére is a köznyelvre épülnek, annak nyelvi logikáját követik.
3. Kitérnek a kérdéses szakterület különböző területeihez kapcsolódó, a köznyelvtől gyakran élesen elkülönülő szókincsükkel.
4. A sajátos, esetenként nehezen követhető fogalmazás, amihez még a speciális terminológia is adódik.

5. A köznyelvnél sokkal gyorsabban fejlődnek és differenciálódnak, de esetlegesen rövidebb élettartalmúak. A szakkifejezések stabilitása rendkívül heterogén. Az anatómiai nomenklatúra e tekintetben a kivételek közé sorolható.

A szakírók tudatosan vagy intuitíven meg szeretnének felelni ezeknek az elvárásoknak. Ezért igyekeznek megszabadulni minden olyan eszköztől, amely a szaknyelvet a köznyelvhez közelítené. Ebben kezükre játszik az is, hogy a felgyorsult világban nincs idő úgynevezett ballaszt-ismeretek átadására. Az (1.) szöveg szerzője még gondot fordított az elnevezés eredetének magyarázatára, annak megemlítésére, hogy a különböző tájnyelvekben miként nevezték a kanyarót. A 20. században ez már egy másik diszciplína – a nyelvészet – kutatási területéhez tartozott. És a harmadik évezredben?

IRODALOM

- BÓKAI ÁRPÁD, KÉTLI KÁROLY, KORÁNYI FRIGYES (szerk.) 1894. *A belgyógyászat kézikönyve*. Budapest.
- HEROLD, G. 2001. *Belgyógyászat orvosoknak-medikusoknak*. Budapest.
- KURTÁN ZSUZSA 1997. Interaktív folyamatok szaknyelvi kommunikációban. In BERÉNYI PÁLNÉ (szerk.): *Szaknyelv és kommunikáció*. Budapest.
- SZEMERE PÁL 1986. *Belgyógyászat*. Budapest.
- TRIMBLE, Louis 1985. *English for science and technology*. Cambridge.

The Hungarian medical language started to develop in the first half of 18th century. It was not only terminology that changed in the passed centuries. Diachronic text analysis highlights the alterations in professional language. There exist detectible changes in the field of rhetorical functions and operations, textual expressivity, volume and terminology as well.

VASS LÁSZLÓ

Szegedi Tudományegyetem

Tipológiai kalauz a verbális és képi összetevőből felépített kommunikátumok tanulmányozásához

Tárgyszavak: *kommunikátumok, szöveg, vizuális költészet, verbo-vizuális alkotások, vehikulum*

0. A verbális és képi összetevőből felépített statikus kommunikátumok tipológiájáról

A jelen tanulmányom a verbális és képi összetevőből felépített kommunikátumok főbb típusairól és sajátosságairól kíván átfogó képet nyújtani. Tárgyát tekintve tehát nem tartozik a lexikológia körébe, metodológiai és cél szerint azonban közel áll e sorozat célkitűzéseihez (lásd címnegyed): a humán kommunikáció egyik legjellegzetesebb megnyilvánulásának típusait, rendszerét és tagolódásának körvonalait mutatja be vázlatosan, egy-egy szemléltető példával.

Írásom közvetlen elméleti háttérét Petőfi S. Jánosnak *A verbális és képi összetevőből felépített kommunikátumok tipológiájához* című dolgozata (PETŐFI 2001) alkotja. Petőfi célja a verbális irodalmi szövegekből és képi összetevőből felépülő statikus multimedialis vehikulumok tipológiájának körvonalazása, „amely egyrészt figyelembe veszi a szóban forgó komplex jeleknek mind jelölő (elsősorban vehikulum mind jelölt (elsősorban relátum) összetevőjét, másrészt annak a kommunikációs-szituációnak a jellegét, amelyben ezek a komplex jelek létrejönnek” (PETŐFI 2001, 61).

A komplex kommunikátumokat három főtypusba sorolja (PETŐFI 2001, 61):

- (1) a kommunikátum alkotója annak verbális és képi összetevőből álló vehikulumában egy nem interpretatív úton létrejött relátumot juttat kifejezésre,
- (2) a kommunikátum alkotója egy általa befogadott verbális vagy képi vehikulumból hoz létre egy verbális és képi összetevőből álló vehikulumot,
- (3) a kommunikátum alkotója két általa befogadott vehikulumból / vehikulumhalmazból (egy verbálisból és egy képből) hoz létre egy verbális és képi összetevőből álló vehikulumot.

A létrehozott vehikulumok típusának jelölésére a következő relációkat és rövidítéseket vezeti be (KP = képi, VB = verbális):

‘Kp – vb’ típusú képi-verbális vehikulum: ebben a képi és a verbális összetevő egymástól elválaszthatatlan,

'Kp & Vb' típusú képi-verbális vehikulum: ebben a képi és a verbális összetevő egymástól elválasztható ugyan, de nem könnyen,

'Kp + Vb' típusú képi-verbális vehikulum: ebben a képi és a verbális összetevő egymástól elválasztható,

'Kp ← Vb', illetőleg 'Vb ← Kp' típusú vehikulum, azaz egy verbális vehikulumhoz hozzárendelt (nem annak alapján létrehozott) képi, illetőleg egy képihez hozzárendelt (nem annak alapján létrehozott) verbális vehikulum.

A fenti (szükséges és elvileg elégséges) kritériumok alapján a három főtypusban tizenhárom altípust különít el, illetőleg szemléltet címszerű példákkal. Közülük négy comics karakter, amelyeket itt nem tárgyalok, elemzésük külön tanulmányt igényelne. A maradék kilenc altípus általános jellemzőit az 1. táblázatban mutatom be.

Az 1. táblázat fejlécében szereplő betűszimbólumok jelentése Petőfi rendszerezésének minimális, csupán technikai jellegű módosításával a következők:

- (a) a kommunikátum alkotója annak verbális és képi összetevőből álló vehikulumában egy nem interpretatív úton létrejött relátumot juttat kifejezésre,
- (b) a kommunikátum alkotója egy általa befogadott verbális vehikulumból hoz létre egy verbális és képi összetevőből álló vehikulumot,
- (c) a kommunikátum alkotója egy általa befogadott képi vehikulumból hoz létre egy verbális és képi összetevőből álló vehikulumot,
- (d) a kommunikátum alkotója két általa befogadott vehikulumból / vehikulumhalmazból (egy verbálisból és egy képiből) hoz létre egy verbális és képi összetevőből álló vehikulumot: a verbálisból kiindulva,
- (e) a kommunikátum alkotója két általa befogadott vehikulumból / vehikulumhalmazból (egy verbálisból és egy képiből) hoz létre egy verbális és képi összetevőből álló vehikulumot: a vizuálisból kiindulva,
- (f) a képi és a verbális összetevő egymástól elválaszthatatlan ('Kp – vb'),
- (g) a képi és a verbális összetevő egymástól elválasztható ('Kp + Vb'),
- (h) egy verbális vehikulumhoz hozzárendelt (nem feltétlenül annak alapján létrehozott) képi ('Kp ← Vb'), illetőleg egy képihez hozzárendelt (nem feltétlenül annak alapján létrehozott) verbális ('Vb ← Kp') vehikulum.

Típusjel	a	b	c	d	e	f	g	h
1. (1)'/Kp-vb'	+					+		
2. (1)'/Kp+Vb'	+						+	
3. (2)'/Kp-vb'		+				+		
4. (2)'/Kp+Vb'		+					+	
5. (2)'/Kp←Vb'		+						+
6. (2)'/Kp-vb'			+			+		
7. (2)'/Vb←Kp'			+					+
8. (3)'/Vb+Kp'				+			+	
9. (3)'/Kp+Vb'					+		+	

1. TÁBLÁZAT

A Petőfitől alkalmazott jelöléseket a visszakereshetőség érdekében megtartottam. (Az 1. táblázat 4. sorában látható altípust például, ahová az illusztrált szövegeknek az a fajtája tartozik, amelyben az illusztrációt nem a verbális szöveg alkotója hozza létre, a következőképpen jelölöm: (2) / 'Kp + Vb' – (2), mert a kommunikátum alkotója egy általa befogadott verbális vehikulumból hoz létre egy verbális és képi összetevőből álló vehikulumot; 'Kp + Vb', mert a képi és a verbális összetevő egymástól elválasztható. A táblázat 6. sorában szereplő típus jelét technikailag a képi összetevő (Kp) aláhúzása különbözteti meg a 3. sorban szereplőtől.)

Áttekintésembe az 1. táblázatba foglalt kilenc altípust kívánom magyar 'szövegpéldák'-on bemutatni: megközelítésük néhány szempontjával és rövid – olykor csupán informatív, máskor interpretatív – kommentárokkal, az altípusok belső tagolódására inkább csak utalva. A szóban forgó szövegpéldák többsége három alkotó: Kass János, Kondor Béla és Nagy László életművéből való. (Más szerzőktől származó művekre nemigen hivatkozom.)

A választott komplex kommunikátumok verbális és vizuális nyelvi összetevői vagy eleve azonos befogadási térben helyezkednek el, vagy (közel) azonos interpretációs téridőbe ágyazza őket az anyag feldolgozásának módszere. Az interpretatív kommentárok javarészt a deskriptív-explikatív strukturális interpretáció metódusát érvényesítik úgy is, hogy műveleteinek explicit bemutatására terjedelmi okokból e helyütt nincs lehetőség.

1. Vizuális költészet – (1) / 'Kp – vb'

Petőfi paradigmatis tipológiáját a vizuális költészet körébe tartozó művek (1) / 'Kp – vb' jelű altípusa nyitja (általános jellemzőit lásd az 1. táblázat első sorában). Az altípust a következőképpen határozza meg Petőfi (PETŐFI 2001, 62):

Adva van egy – nem egy kommunikátum interpretálása eredményeként létrejövő / létrehozott – relátum. Az alkotó azt egy olyan ['Kp-vb' típusú] képi-verbális vehikulumban juttatja kifejezésre, amelynek mindkét – azaz mind a verbális, mind magából a verbális materiából felépített képi – komponense az ő alkotása. A létrehozott vehikulumban a két komponens egymástól elválaszthatatlan, ennek következtében azok befogadása csak egyidejűleg történhet.

A definíció alapján a vizuális költemények megközelítésének és elemzésének szempontjai a következők (lehetnek): (i) a vizuális vehikulum domináns elemei verbális nyelvi elemek-e (vagy sem); (ii) a vizuális vehikulum domináns verbális elemei alapvetően mely szövegszint(ke)n értelmezhetők; (iii) interpretálható-e 'külön' ('önmagában') is a verbális vehikulumés formamodell(je)ként a vizuális összetevő; (iv) milyen összefüggések, relációk mutathatók ki a verbális komponens adott szövegszint(ek)en értelmezett domináns elemei és a képi komponens között; s végül (v) milyen elvárások alapján minősíthető (minősül) a komplex kommunikátum inkább még verbális vagy inkább már vizuális nyelvi szövegnek (grafikának)? (A szövegszintek – a makro-, a közép-, a mikro- és a szubmikroszint, valamint a mediális alapelemek – meghatározását lásd például PETŐFI–VASS 1992, 190.)

1.3. A mű összetevői közül a vizuális vehikulum domináns elemei verbális nyelvi elemek, melyek a szöveg valamennyi szintjén, a kompozícióegységek makroszintjén is értelmezhetők, illetőleg definiálhatók. Mindkét összetevő, úgy-ahogy, interpretálható 'önmagában' is. Összefüggésük inkább közvetlen, amit a félalakos portrét alkotó nevek révén és talán a cédrusdarab forradása által is a verbális matéria kellőképpen motivál. Szépen írt, illetőleg nyomtatott verbális szöveg, kalligramma, mely írás-, illetőleg szedésmódjával emberi alakot formál.

A vizuális költészet körébe sorolható műveket az 1. alatt megadott elemzési szempontok további alcsoportokra osztják, a kalligrammák mellett képversekre, betűképekre és applikációkra, illetőleg grafikára. Elsősorban nyelvészeti érdekű osztályait lásd még például OLIVI–PETŐFI 1998, elsősorban irodalmi érdekű osztályozását pedig PAPP 1998, 9–13.

2. Verbo-vizuális alkotások – (1) / 'Kp + Vb'

Petőfi keretének második altípusa az (1) / 'Kp + Vb' jelű csoport, melyet metaforikusan a 'vizuális fonéma vs verbális vonal' osztályának is nevezhetünk. Sajátosságait Petőfi a következőképpen karakterizálja (PETŐFI 2001, 62):

Adva van egy – nem egy kommunikátum interpretálása eredményeként létrejövő / létrehozott – relátum. Az alkotó azt egy olyan ['Kp + Vb' típusú] képi-verbális vehikulumban juttatja kifejezésre, amelynek mindkét – a létrehozott vehikulumban egymáshoz rendelt (több esetben egymással párhuzamosan felépített) verbális és képi – komponense az ő alkotása. A két komponens egymástól elválasztható, ennek következtében azok befogadása mind közel egyidejűleg, mind egymástól teljesen elválasztva is megtörténhet.

A definíció alapján az altípus megközelítésének és elemzésének szempontjai a következők (lehetnek): (i) milyen elemek és relációk mutathatók ki (a) a verbális, (b) a képi és (c) a komplex, képi-verbális vehikulum anyagában; (ii) milyen viszonyok mutathatók ki a verbális és a képi összetevő szóban forgó elemei és relációi között; s végül (iii) beszélhetünk-e adekvát illusztrációról, és ha igen, milyen jelleggel?

Kondor Béla: Szidalmazás

Kondor Béla *Szidalmazás* című – verbális és vizuális nyelvi összetevőből felépített – műve a *Boldogságtöredék. Versek és rajzok* kötetben (KONDOR 1971) jelent meg. A *Szégyen és büszkeség* ciklus egyik darabja (lásd a 3. ábrán).

A kompozíció verbális nyelvi összetevője a következő.

Szidalmazás

úgy tűnik néha, mintha minden régen lett volna és lett volna;
nincs.

Összeszűkülünk embernek lenni és széttárul ott a titok,
ahol titok lesz mindörökké.

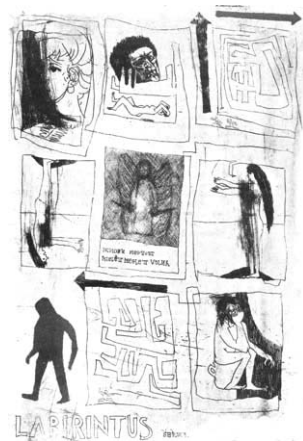

király) stb. (A *Darázskirály* interpretációját lásd a 7. alatt.) A tételmondatszerű felütés és a záró 'versbekezdések' értelmezési háttérét ezek a tartalmak árnyalják, ezek referencializál(hat)ják a „minden”, a „titok” vagy az „igazság” elemet is.

Mire kifognál a szóból, utolér a vonal.

2.2. A költemény illusztrációja, mintha „álmaink sima tekeredései” mentén, egy labirintust ábrázol felülnézetben. Folyosóin pálcikaemberkéék futkorásznak fejevesztve, útvesztőiből azonban gombolyaggal sem lehetne könnyen kijutni. A verbális összetevő anyagát a rajz átértelmezi. Intermediális kapcsolatban áll továbbá Kondor *Labirintus* című (lásd a 4. ábrán) kompozíciójával (a kép forrása KONDOR 1987, 251).

2.3. A 4. ábrán látható mű kilenc kis képecskéből szerveződik. Közülük kettő maga is labirintust ábrázol. Körülöttük nyilak, labirintusszerű vonalak futnak. Mire elveszítenéd a fonalat, utolér a szó: „MINDEN MEGVOLT / MIELŐTT MEGLETT VOLNA” – olvasható középpüth. Ez a sorpár nemcsak a *Szidalmazás* felütését variálja, hanem az *Alakot vesznek a kövek* című költemény következő sorait is: „Mert minden régen volt. Más. / Minden megtörtént, sírhatunk utána” (KONDOR 1971, 42).

4. ÁBRA

A verbo-vizuális komplex kommunikátumok összetevői között általában szorosabb, motiválhatóbb és mélyebb összefüggések mutathatók ki, mint például az illusztrált irodalmi szövegek rokon altípusában (lásd a 4. alatt). A mediális összetevők koegzisztenciája adott esetben olyan szerves, hogy nemigen lehet eldönteni: mi az illusztrált és mi az illusztráló, mint a *Szidalmazás* esetében is. Talán nem is verbális és vizuális komponensből felépített kommunikátum ez, hanem organikus totalitásában ugyanegy relátum ugyanegy: részint verbális, részint vizuális reprezentációja. Ez alól természetesen vannak kivételek, például az *Emlék* (KONDOR 1971, 84) stb. A 2. alatt megadott elemzési szempontok szerint az utóbbiak alkotják az (1) / 'Kp + Vb' jelű csoport másik alosztályát. (Részletesebben lásd VASS 2003b.)

3. Tradicionális és vizuális szöveg – (2) / 'Kp – vb'

Petőfi tipológiájának harmadik csoportját a (2) / 'Kp – vb' jelű alkotások képviselik (vö. az 1. táblázat harmadik sorával). Az altípust Petőfi így jellemzi (PETŐFI 2001, 63):

Adva van egy verbális vehikulum Egy képi reprezentáció alkotója azt interpretálja, és egy olyan ['Kp-vb' típusú] képi-verbális vehikulumot hoz létre, amelynek képiségét a kiindulásul adott vehikulum verbális matériájából formálja meg. A létrehozott vehikulum két komponense egymástól elválaszthatatlan, ennek következtében azok befogadása csak egyidejűleg történhet.

Nagy László: Hegyi beszéd

Az 5. és a 6. ábrán látható mű közeli rokona az (1) / 'Kp – vb' altípus 1. alatt elemzett reprezentánsának, ugyanakkor szoros kapcsolatban áll a verbális vehikulum alapján létrehozott (2) / 'Kp – vb' altípussal is.

5. ÁBRA

6. ÁBRA

Az 5. ábrán látható alkotás címe: „Kass János kiállításának plakátja Nagy László képversével” (KASS 1997, 123), a 6. ábráé pedig ez: „Nagy László: Hegyi beszéd, 1974, a képvers első változata” (KASS 1997, 122).

Nagy László *Hegyi beszéd* című költeménye az *Ajándék* (1967–1973.) című ciklusban jelent meg. Az 5. ábrán látható chirografikus képversváltozat 'tipografikus' formájáról viszont nincs tudomásom. Az alkotás ebben a – hagyományosan szedett eredetihez képest (lásd NAGY 1988, 474) – sorhiányos formájában talán nem is jelent meg verseskötetben, miként mondjuk a *Seb a cédruson* (tipografikusan lásd az 1., chirografikusan lásd a 2. ábrán). Szegeden viszont időről időre előkerül a Kass Galériában. Képnek kép (nem is akármilyen), de nem grafika. Versnek vers (nem is akármilyen), de nem valamely konvencionális(an) nyomtatott) kiadványban (verseskötetben, folyóiratban stb.), hanem a kiállító terem paravánján. Ott viszont jól mutatja a multimediális kommunikátumok gazdagságát és összetettségét. Funk-

cionálisan plakát, ekként katalogizálja Kass János bibliográfusa is (vö. GÁL 2002, 34. 378. tétel).

Az 5. (és 6.) ábrán látható művet az (1) / 'Kp – vb' altípushoz az a feltevés köti, hogy mindkét összetevő Nagy László alkotása. A (2) / 'Kp – vb' altípushoz pedig e feltevés bizonytalanságai. A képnek ugyanis létezik kizárólag vizuális nyelvi elemekből – Kass János által – komponált változata is, melynek címe *Fej* (lásd a 7. ábrán, forrása: KASS 1992. évszám és oldalszám nélkül).

7. ÁBRA

4. Illusztrált irodalmi szövegek – (2) / 'Kp + Vb'

A verbális és képi összetevőből felépített kommunikátumok negyedik altípusa az illusztrált (irodalmi) szövegeké (stb.). A (2) / 'Kp + Vb' jelű csoport a következőképpen jellemezhető (PETŐFI 2001, 63):

Adva van egy verbális vehikulum. Egy képi reprezentáció alkotója azt interpretálja, és egy olyan ['Kp + Vb' típusú] képi-verbális vehikulumot hoz létre, amelynek képi összetevőjét a kiindulásul adott verbális vehikulum alapján alkotja meg, és azt a kiindulásul adott vehikulummal attól elválasztható módon kapcsolja össze. Minthogy a két komponens egymástól elválasztható, ennek következtében azok befogadása vagy közel egyidejűleg vagy egymástól függetlenül is végbemehet.

A definíció alapján az illusztrált irodalmi szövegek megközelítésének és elemzésének szempontjai a következők (lehetnek): (i) milyen elemek és relációk mutathatók ki (a) a verbális vehikulum anyagában, (b) a képi reprezentáció anyagában és (c) a komplex, képi-verbális vehikulum anyagában; (ii) milyen dominanciaviszonyok mutathatók ki a verbális és a képi összetevő szóban forgó elemei és relációi között: inkább (a) a 'közel egyidejű', egymástól részlegesen függő (szorosabban kompletív vagy 'alárendelő / subordinációs') interpretációt támogatják, vagy (b) az 'egymástól függetlenül is' végrehajtható (lazábban kompletív vagy 'mellérendelő / coor-

dinatósi') interpretációt, esetleg (c) a 'teljesen szabad' ('hozzárendelő / predikatív') interpretáció irányában hatnak; s végül (iii) beszélhetünk-e adekvát képi reprezentációról, és ha igen, milyen jelleggel?

Nagy László–Kondor Béla: Virágének

Nagy László *Virágének* című költeménye *A nap jegyese* ciklusban kapott helyet (NAGY 1966), Kondor hozzá készített vizuális reprezentációja itt a 8. ábrán látható. A költemény verbális vehikuluma a következő:

VIRÁGÉNEK

Emberek, mivé lettem!
Örömem elvesztettem.
Mikor mosolygok újra,
ki tudja, haj ki tudja?

Se bokros Bakonyalja,
se Mátra kék havassa
énrajtam nem segíthet,
nem üdít ilyen szívet.

Testem is ágynak esve,
csúfol a csillag este.
Arcom nem illik fénybe,
gyámoltalanság képe.

Vas-fiú aki voltam,
ujjadtól elomoltam.
Mutatóujjad jégcsap
gidaként bégetek csak.

Mindened én lehetnék,
bajom ha elkergetnéd.
Folyamodom hát hozzád,
fordítsd felém az orcád!

4.1. A *Virágének* a lírai én megrendítő kiábrándultságát juttatja kifejezésre, ami 1951–1952 fordulóján uralkodik el Nagy László lírájában, gyakran önéletrajzi vonatkozásokkal (itt például *Mátra kék havassa*). Csalódottságát közvetlenül, archaikus egyszerűséggel (régies nyelvi formák, $\frac{3}{4}$ -es tagolás, páros rímek) foglalja furcsa 'szerelmi dal'-ba. „[...] Kezdetben naivan hittem, hogy bennem a hiba, s kiderült, hogy kint, a valóságban. Kezdetben mégis nem a felső vezetést hibáztattam, nem hittem, hogy elárulva a forradalom, ami éltetett ifjúságomban. Jártam szülőhelyemre, vártak panasszal, észbontóan tragikomikus helyzetet láttam, meggyalázott embereket s néptől idegen erőket [...]” (NAGY 1979, 35).

4.2. A képi reprezentáción a furcsa 'szerelmi' vereszetben kifejeződő csalódottság élményét tört szárú rózsza, földre hulló, hatalmas rózsafejek és nehézkes, fémesen megszerkesztettnek tűnő szárnyak 'emelik' általános érvényűvé. A megrendültségen kívül közvetlen kapcsolat a verbális és a képi komponens között szinte csak a cím, illetve a virágének műfaji sajátosságai révén létesíthető. Az illusztráció ilyenformán az ellentét erejével segít(het)i a verbális vehikulum befogadását, azzal inkább hozzárendelő viszonyban. Megjegyzendő még, hogy a kép a komplex kommunikátum kontextusában következő, *Kezedben a rózsza lefejezve* című ciklussal és néhány darabjával (például *Virágtalan fejem*, *Virágok térdelnek*) direkter indítványoz intertextuális (intermediális) kapcsolatokat, mint maga az ének.

8. ÁBRA

A (2) / 'Kp + Vb' altípusban a verbális és a képi összetevő között általában motivikus vagy tematikus megfelelések mutathatók ki, más szóval a vizuális kompozíció a verbális vehikulum domináns elemei vagy tematikus egységei körül szerveződik. Az így felépülő komplex kommunikátumok verbális és vizuális elemei, relációi szemléltetik, elmélyítik, kiegészítik egymást, teljesebbé teszik a művet, ha más-más módon is. Adott esetben szorosabban kompletív (alárendelő) jelleggel (például *Lánglakodalom*, lásd NAGY 1966, 31), más esetben laza, mellérendelő viszonyban (például *Az angyal és a kutyák*, lásd NAGY 1966, 71), ismét más esetben inkább csak hangulati szempontból, hozzárendelő viszonyban, mint a *Virágének* esetében. Az altípust a 4. alatt megfogalmazott elemzési szempontok tehát három alosztályra osztják. (Részletesebben lásd VASS 2003a 126–127)

5. Verbális szövegek által ihletett vizuális művek – (2) / 'Kp ← Vb'

Petőfi keretében (PETŐFI 2001) a következő (ötödik) altípus a verbális szövegek által ihletett vizuális művek (2) / 'Kp ← Vb' jelű csoportja (lásd az 1. táblázat ötödik sorát). Ide tartoznak egyebek között a bibliai szövegek alapján létrehozott különféle alkotások. Az altípust a következőképpen jellemzi PETŐFI (63):

Adva van egy szöveg (egy verbális vehikulum). Egy képi reprezentáció alkotója azt interpretálja, és egy olyan [$Kp \leftarrow Vb'$ típusú] képet hoz létre, amelyet a kiindulásul adott verbális vehikulum alapján alkot meg, de azt nem egyesíti egy vehikulumban a kiindulásul adottal. Minthogy ebben az esetben nem jön létre egy (képi és verbális összetevőből álló) komplex vehikulum, ennek következtében a verbális és képi elem befogadása általában egymástól függetlenül (és egymástól különálló befogadási térben) megy végbe.

Noé

9. ÁBRA

5.1. A 9. ábrán látható illusztráció a *Biblia Sacra* (KÁROLSFELDI 1990, rövidítve **BS**) című kiadványból való, a 10. és a 11. ábra pedig Kass János *Noé, illetve Noé bárkája* című rézkarcát mutatja 1970-ből (forrása: KASS 1997, 162. 16).

A **BS** az 1Móz 8,18-19 verset rendeli hozzá tizennégy nyelven a 9. ábrán látható illusztrációhoz. Az alábbiakban ennek a két versnek olvasható három magyar nyelvű változata a digitális Bibliából (Biblia 1997), amelyben: az **Sz** a Szent István Társulat által kiadott katolikus fordításra, a **K** a Károli Gáspár-féle Bibliára, az **R** pedig a Magyar Bibliatársulat református fordítására utal.

¹⁸Kiméne azért Noé és az ő fiai, az ő felesége, és az ő fiainak feleségei ő vele. ¹⁹Minden állat, minden csúszó-mászó, minden madár, minden a mi mozog a földön, kijöve a bárkából az ő neme szerint. (**K**: 1 Mózes. 8,18-19)

¹⁸Noé kiszállt fiaival, feleségével és fiainak feleségeivel. ¹⁹Minden vadállat, minden háziállat, minden madár, minden földi csúszómászó kijött a bárkából, egyik fajta a másik után. (**Sz**: Ter 8,18-19.)

¹⁸Kijött tehát Nőé fiaival, feleségével és fiainak feleségeivel együtt. ¹⁹Minden élőlény, minden csúszómászó, minden madár, minden, ami mozog a földön, csoportonként kijött a bárkából. (R: 1Móz. 8,18-19.)

Noé az Ószövetség első pátriárkája, Ádám tizedik utóda. Attribútuma a galamb és a bárka. Az előbbi a béke egyetemes szimbóluma, az utóbbi az egyházé (is lehet). Az özönvizet a maga által épített bárkában csak ő és családja, valamint minden élőlényből egy-egy pár élte túl. Amikor bárkája megfeneklett az Ararát hegyén, először egy hollót, majd egy galambot engedett ki, hogy megtudja, eltűnt-e a földről a vízözön. A galamb másodjára friss olajággal a csőrében érkezett a hajóra, harmadjára azonban már nem tért vissza. Noé ekkor felnyitotta a bárka fedelét, és újukra bocsátotta a teremtményeket.

A **BS** (9. ábrán látható) illusztrációja Noé történetének utóbbi mozzanatát ragadja meg, amikor a pátriárka és minden elevenek a bárka ajtaján át a szárazföldre lépnek, s szétszóródnak földön és égen.

10. ÁBRA

11. ÁBRA

5.2. Kass János (10. és 11. ábrán látható) illusztrációi a fentínél kissé korábbi mozzanatot ábrázolnak, amint a pátriárka 'próbaút'-ra bocsátja a tenyeréből a galambot (Ter 8,8 vs 10 vs 12).

A 10. ábra a már megfeneklett, a 11. a még hánykódó hajót jeleníti meg, az előbbi világos háttérben tisztuló égbolt, napsugarak és eltűnő szivárvány, az utóbbiában sötét felhők, zuhogó eső. Noé mindkét esetben a hajó orrán áll, tenyerén a galamb, körülötte a nyüzsgő élet.

A 10. ábrán látható rézkarc bal és jobb oldali 'keret'-ében Kass János szép kalligrafikus nagybetűivel a következő (az 1 Mózes 6,14, 16-17; 7,1, 4, 11, 18, 21, 24 és 8,6-8 verseknek megfeleltethető) verbális nyelvi szöveg olvasható:

„CSINÁLJ MAGADNAK GÓFER FÁBÓL BÁRKÁT, REKESZTÉKEKET CSINÁLJ A BÁRKÁBAN, ÉS SZURKOZD MEG KÍVÜLRŐL, BELÜL SZUROKKAL. ABLAKOT CSINÁLJ A BÁRKÁN, A BÁRKA AJTAJÁT PEDIG OLDALT CSINÁLD. ÉN PEDIG IME ÖZÖNVIZET HOZOK A FÖLDRE, HOGY ELVESZEJTSÉK MINDEN TESTET, MELYBEN ÉLŐ LÉLEK VAN AZ ÉG ALATT. MONDA AZ ÚR NOÉNAK: MENJ BE TE ÉS EGÉSZ HÁZAD NÉPE A BÁRKÁBA. MERT HÉT NAP MÚLVA ESŐT BOCSÁTOK A FÖLDRE NEGYVEN NAP ÉS NEGYVEN ÉJJEL. NOÉ PEDIG HATSZÁZ ÉVES VALA, AMIKOR ÖZÖNVÍZ VOLT A FÖLDÖN. A VIZEK PEDIG ÁRADÁNAK ÉS NEVEKEDÉNEK A FÖLDÖN, ÉS A BÁRKA JÁR VALA A VÍZEN. ÉS ODA VESZEN MINDEN FÖLDÖN JÁRÓ TEST, MADÁR, BAROM, VAD, ÉS A FÖLDÖN NYÜZSGŐ MINDEN CSÚSZÓ-MÁSZÓ ÁLLAT. ÉS ERŐT VEVÉNEK A VIZEK A FÖLDÖN SZÁZ ÖTVEN NAPIG. ÉS LÖN NEGYVEN NAP MÚLVA, NOÉ KINYITÁ A BÁRKA ABLAKÁT. KIBOCSÁTÁ A HOLLÓT, KIBOCSÁTÁ A GALAMBOT, HOGY MEGLÁSSA, VAJJON ELFOGYTAK-E A VIZEK”

Mindkét illusztráció az idézett applikáció végére 'rajzolt' „kibocsátá a galambot mozzanatot mutatja be, kis eltéréssel. Az úgynevezett diszkurzív kompozíciókkal, mint amilyen a 10. ábrán látható kép, külön tanulmányban foglalkozom.

5.3. Noé meglehetősen gyakori versalkotó 'elem' klasszikus líráinkban. A legbibliásabb magyar költő, Ady a következőképpen értelmezi át, illetőleg aktualizálja a történet főbb motívumait (1905-ben):

NOÉ BÁRKÁJA

Volt egyszer egy hajó,
Tarka népű bárka,
Szél-bali özönvíz
Omlott, csapott rája –
Mokra s kuruc mennykő
Tüzét mind ráhordta,
Noé bárkájának
Címezte, csufolta.

Hajh, hajh! Hol a hajó?
Tréfás kedvű átok:
Most a bal-vizeken
Keres Ararátot.
A régi bárkának
Férgesét kiszedte,
S még tarkább sereggel
Száguld vad vizekre.

Negyvennyolcas tigris
És disszidens fóka,
Éjszakai bagoly

És nemzeti róka,
Szárnyaló turulok
És csökönyös rákok,
Ilyen Noé-bárkát
Tán Noé se látott.

Rajt' a szőlő-tő is,
Negyvennyolcas tőke,
(Régi, nemes nektárt
Kapunk-e még tőle?)
Kossuth-Noé viszi
Vadvizeken át is,
Hajh, de kár, hogy viszi
A *filoxerát* is.

A *Noé bárkája* című költemény (forrása: Verstár 1998) nem jelent meg kötetben, de minden bizonnyal Ady alkotása. Szarkasztikus utalásai, metaforái („negyvennyolcas tigris”, „disszidens főka”, „nemzeti róka” stb.) a *tarka* összetételű és elvtelen koalícióra (Alkotmánypárt, Függetlenségi Párt, Néppárt stb.), valamint Kossuth Ferencre (a Függetlenségi Párt elnökére, a későbbi koalíciós kormány miniszterére) vonatkoznak.

A bemutatott módon egymással megegyező befogadási térbe helyezett verbális és képi összetevők nagyjából egyidejű interpretálása lehetővé teszi a közöttük fennálló tematikus, motivikus stb. összefüggések, párhuzamok és eltérések feltárását, megvilágítását. Bibliai kontextusokban a komponensek viszonyrendszerében „az alfa és az ómega” az Ige, a Logosz (‘szó’, ‘beszéd’), amit az idők, a különböző korok és szerzők a maguk módján képeznek le, a saját kifejezőeszközeikkel fogalmaznak meg, és egyre terebélyesebb korpuszként örökítenek tovább. A (2) / ‘Kp ← Vb’ típusban az alcsoporthézag meghatározó tényezője az intertextualitás, illetőleg -medialitás (lehet).

6. Vizuális vehikulum verbális összetevővel – (2) / ‘Kp – vb’

Petőfi keretének következő csoportját a (2) / ‘Kp – vb’ típusjelű komplex kommunikátumok alkotják (lásd az 1. táblázat hatodik sorát). Sajátosságait a következőképpen határozza meg Petőfi (PETŐFI 2001, 63):

Adva van egy kép (egy képi vehikulum. Egy verbális reprezentáció alkotója azt interpretálja, és egy olyan [‘Kp - vb’ típusú] képi-verbális vehikulumot hoz létre, amelynek verbális összetevőjét a kiindulásul adott képi vehikulum megjelenési formájába építi be, aminek következtében a létrehozott vehikulum két komponense egymástól elválaszthatatlanná válik. Minthogy ilyen módon a két komponens egymástól elválaszthatatlan, azok befogadása csak egyidejűleg mehet végbe.

Somlyó György: *Fej-mese Kass János szobrára írva*

6.1. A 12. ábra a *Somlyó: Fej-mese Kass János szobrára írva* című kompozíciót mutatja 1973-ból (forrása: KASS 1997, 135). A címbeli „szobor” kifejezés itt átvitt jelentésben értendő, a műanyag fejet tudniillik csupán annak kontúrjai képviselik. De Kass János ’fejek’ sorozatában van polisztirolváltozata is. „A Fej: fehér papír [...] – írja Kass. – Felejtsük el azt, hogy plasztikus: akár egy fehér lap, írhatunk, rajzolhatunk, festhetünk rá. Mindez csak technikai kérdés” (KASS 1997, 190).

6.2. A vizuális vehikulumban Somlyó György verbális ’mesé’-je két idézettel, egy igazi szörnyeteg, illetőleg Albert Einstein szavaival indul. Az előbbi: „*Többre becsülöm egy mecklenburgi parasztfiú hátulját, mint Einstein fejét*”. Ehhez az ordas cinizmushoz közvetlenül talán jobban illenék például ez a megállapítás: „Nem becsülöm azt az embert, aki élvezettel tud a sorban zeneszó mellett menetelni; ez az ember agyát csak tévedésből kapta, hiszen elegendő lett volna neki a gerincvelő is” (A. EINSTEIN 1994, 16). Itt azonban a következő áll: „*A világegyetemben csak egy van, ami foghatatlan: a világ felfoghatósága*”. Az idézetek alatt nagybetűkkel szedve: „HITLER”, illetőleg „EINSTEIN”. Az orrcimpa és a száj magasságában ez olvasható: „*Én lehetőleg a fejeket becsülöm / EINSTEINÉT / meg EZT itt amelyikre most írok / meg a mecklenburgi parasztfiúét is / mert valamiképpen mindegyik magában foglalhatja a / VILÁGOT*”. A ’fej-mese’ így zárul: „1973. V. 9. a fasizmus fölötti GYŐZELEM NAPJÁN”.

12. ÁBRA

Somlyó 12. ábrán látható ’mesé’-je az adott csoportban akár típuspéldának is tekinthető. Polisztirolváltozata azonban már túlmutat a költészet és a képzőművészet határterületein: a poézis és a plasztika irányában. Ám ha engedünk Kass János gáláns javaslatának, és igyekszünk ’elfelejteni’, hogy a polisztirolforma valójában plasztikus (vö. a 6.1. alatt), akkor társaival együtt (például *Juhász Ferenc: Mi van a fejben?*, lásd KASS 1997, 137. 139) az is ebbe az altípusba sorolható. (Adott esetben nyilvánvalóan produktívabb, ha ésszerű kompromisszumokat köt a kutató, mint

ha a technikai-módszertani nehézségek miatt kitér a forma elől, s egyszerűen lemond az ilyen jellegű alkotások vizsgálatáról.)

7. Festményekről írt versek – (2) / 'Vb ← Kp'

Az elméleti keretben a hetedik altípus a 'megverselt képek'-é, melyet Petőfi a (2) / 'Vb ← Kp' szimbólummal jelöl a tipológiájában (lásd az 1. táblázat hetedik sorát), s a következőképpen jellemez (PETŐFI 2001, 63):

Adva van egy kép (egy képi vehikulum). Egy verbális reprezentáció alkotója azt interpretálja, és egy olyan ['Vb ← Kp' típusú] verbális vehikulumot hoz létre, amelyet a kiindulásul adott kép (képi vehikulum) alapján formál meg, de azt nem egyesíti egy vehikulumban a kiindulásul adottal. Minthogy ebben az esetben nem jön létre egy (képi és verbális összetevőből álló) komplex vehikulum, a verbális és képi elem befogadása általában egymástól függetlenül (és egymástól különálló befogadási térben) megy végbe.

A definíció alapján az altípus megközelítésének és elemzésének szempontjai (a 4. alattiakkal analóg módon) a következők (lehetnek): (i) milyen elemek és relációk mutathatók ki (a) a képi vehikulum anyagában, (b) a verbális reprezentáció anyagában; (ii) milyen dominanciaviszonyok mutathatók ki a képi és a verbális összetevő szóban forgó elemei és relációi között; (iii) milyen jelleggel (milyen ismérvek alapján) beszélhetünk 'egymástól független' ('hozzárendelő' viszonyban lévő) alkotásokról?

DARÁZSKIRÁLY

Tűnődés mártírja ifjan s elevenen
fiúk ti holtak ez vagyok ó nem a szégyen
pirít s nem kutyaalázat párázza be
a hét világot átütő szemet fiúk
süvítsen-e szárny a távlaton-túli
távlatba mit bemértem égi gengszter
avagy szétpukkadjon szívem a földalatti
keszonban hol vasbeton könnyezik s kintről
rum néz be véres szemmel – ma nem születik
szárnyal bárki szárny és távlat bánata ez
nem a napvilág méze kell – kimondhatatlan –
fűnyelvvel biztassatok fiúk: süvítsen

13. ÁBRA

Kondor Béla–Nagy László: Darázskirály

A 13. ábrán Kondor Béla *Darázskirály* című festménye látható (1963. olaj, farost, 34 x 28, forrása: NÉMETH 1976), mellette Nagy László azonos című költeménye (NAGY 1988, 657).

7.1. A 13. ábrán látható ikonos festményt a Darázskirály portréja dominálja. Vöröses, szenvedő arc, beesett, véres szemek, szomorú, meditatív tekintet. Fején háromszögekből korona – bohócsüveg, töviskoszorú vagy egyszerre mind. A nyakában arany szív. Színtelen, görcsös tenyerén szerkezetszerű rovarféle: drótlábakon egyensúlyozó, fekete-sárga csíkos potroha fölött – a kép közepén – hártás légcsavar-szárnyakkal. Megidézi a szárnyalást, az angyalt, de az emberi manipuláció révén „gyilkos kis gépezet, agresszív erők letéteményese” is (NÉMETH 1976, 12). A „figurához való viszonya jelző és magyarázó attribútum [...] ugyanakkor egzisztenciális jelentősége is van, hiszen a darazsat tartó kéz ugyanolyan görcsös ritmussal mozog, mint a darázslábak, a kéz és a rovar hasonulnak egymáshoz. A rovar és általában az állat – különösen a ló és a madár – motívuma igen gyakran feltűnik Kondor művein, a rovar és a madár kitüntetett szerepét elsősorban a repülés motívuma magyarázza, hiszen Kondor művészetének egyik kulcsszimbóluma a repülés, a szárnyalás, az emberi alkotóerő legnagyobb, ősi szimbóluma, amely korunkban ellentétes jelentésekkel párosul, a rombolás génuszává is vált” (NÉMETH 1976, 12). A háttérben húzódó város társadalmi-történelmi környezetbe helyezi, az aranyban lobogó óriás napkorong pedig az időtlenség, a mítosz szférájába emeli a figurát.

7.2. Kondor Béla képét a verbális reprezentáció kétféleképpen metaforizálja. A lírai én a vers felütésében 'tűnődés mártírja'-ként, hatodik sorában, tehát nagyjából a vehikulum közepén pedig 'égi gengszter'-ként jelenik meg. Az előbbi referense (vizuális megfelelője) a Darázskirály tragikus alakja, az utóbbié pedig a festmény szerkezetszerű, szárnyas organizmusa. Mindkettő a lírai énre utal, vagyis ha a festményen a Darázskirály és a rovar 'hasonul' egymáshoz (vö. 7.1), a vers anyagában lényegileg azonosul egymással. A festmény további elemeit jobbra e két metafora szervezi 'verbalizált ikon'-ná. A 'nem a szegény pirít' (≈ vöröses, szenvedő arc), a 'hét világot átütő szemek' (≈ beesett, véres szemek, szomorú, meditatív tekintet) stb. a lírai énre mint 'tűnődés mártírja', a háromszor ismétlődő *szárny* inkább az 'égi gengszter'-re vonatkoztatható. A 'földalatti / keszonban hol vasbeton könnyezik' s még néhány más (verbális) kifejezés, közismert élettrajzi vonatkozásain túl, interpretálható a háttérben húzódó város metaforizációjaként is, miként az ismétlődő 'távlát' az arany háttér perspektívájaként. (A nyomtatott vehikulumban kétszer ismétlődő *süvítson* helyett egy 1977-es kéziratoldalon még *sívítson* szerepel, NAGY 1980, 206.) A reprezentáció tehát két találó metaforával dimenzionálja verbális materiába a festmény meghatározó elemeit és relációt.

A (2) / 'Vb ← Kp' jelű altípus bizonyos értelemben inverze a (2) / 'Kp + Vb' csoportnak (lásd a 4. alatt). Az a tény, hogy befogadásuk általában egymástól függetlenül történik, megnehezíti az egybevetésüket. Amikor azonban a befogadó valamilyen módon (mint például itt) azonos interpretációs térbe helyezi a képi és a verbális összetevőt, lényegében a (2) / 'Kp + Vb' típushoz hasonlóan közelítheti meg az ide tartozó komplex kommunikátumokat, hasonló kérdések merülhetnek fel velük kapcsolatban, és hasonló (alárendelő, mellérendelő, hozzárendelő) alosztályokat al-

kothatnak. A 'két' *Darázskirály* inkább mellérendelő viszonyban áll egymással. (Részletesebben lásd VASS 2003a 116–117.)

8. Verbális vehikulumhoz társított vizuális vehikulum – (3) / 'Vb + Kp'

A verbális és képi összetevőből felépített kommunikátumok nyolcadik csoportját a (3) / 'Vb + Kp' jelűek alkotják, melyeknek jellemzői a következők (PETŐFI 2001, 64):

Adva van egy v e r b á l i s vehikulum, valamint képek (képvehikulumok) egy tetszőleges halmaza. Egy komplex vehikulum létrehozója mindkettőt interpretálja, és egy olyan ['Vb+Kp' típusú] képi-verbális vehikulumot hoz létre, amelynek képi összetevőjét a képek (képvehikulumok) halmazából a kiindulásul adott verbális vehikulum alapján választja ki, és azt (vagy annak reprodukcióját) a kiindulásul adott verbális vehikulummal attól elválasztható módon kapcsolja össze. Minthogy a két komponens egymástól elválasztható, azok befogadása vagy közel egyidejűleg vagy egymástól függetlenül történhet.

Kondor Béla: Megittam az életem felit...

A *Megittam az életem felit...* című verset (KONDOR 1974, 120) a 14. ábrán látható festmény illusztrálja. Szükségesnek tartom hangsúlyozni, hogy a KONDOR 1974 anyagát már nem a szerző állította össze (mint a KONDOR 1971 kötetét, lásd a 2. alatt), hanem a rézkarckirály-költő hagyatékából Győri János. A kommunikátum verbális összetevője ez:

14. ÁBRA

MEGITTAM AZ ÉLETEM FELIT...

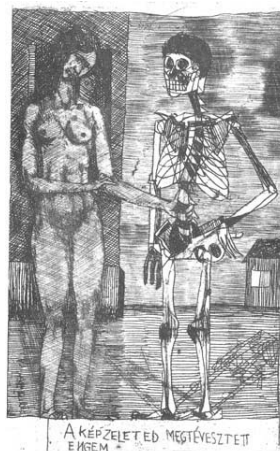
Megittam az életem felit

a másik fele az értelme volt
mind az egésznek, volt.
Rá még azt is elittam-ettem.

Lehet sokmindent tenni hozzá.
Borotválkozni, fogat kefélni
politizálni egy érdekes színben
farkasfogakat növeszteni báránybőrben
szent disznóságokat követni el
amikor mindenki odanéz.

Most hölgyben mosakodom; hiába.

A 14. ábrán balról egy csontváz karcolódik a képre, fölötté fekete ablak, jobbról egy megejtően szépséges leányakt, zárt térben, egymástól elfordulva néznek befelé a szélek iránt. Az „ablak” gyakori motívuma poézisének is, például: „nincs többé ablak” (*Egy boldogságtöredék*, Kondor 1971, 7), „Van egy nagyon sötét szobám is / ablaka alig-alig” (*Bérház*, Kondor 1971, 87). (Az 'ablak'-motívummal kapcsolatban lásd VARGA 2000, 81.) Mi más maradna a halál árnyékában, mint a távoli 'asszonyi táj'? Az illusztráció mintha a Blake-sorozat egyik 1962-ben készült darabjának ikerképe lenne (lásd a 15. ábrán).

15. ÁBRA

A 15. ábrán látható „A képzeleted megtévesztett engem” című alkotás (a kép forrása: KONDOR 1987, 127) lényegében a két figura elhelyezésében és 'kapcsolatában' különbözik a *Megittam az életem felit...* illusztrációjától.

A választott szövegpélda abban tér el a típusjellemzőktől (lásd a 8. alatt), hogy mind a verbális, mind a vizuális vehikulum alkotója ugyanaz a személy. A definíció ezzel kapcsolatban ugyan nem foglal állást, Petőfi szemléltető példái azonban kü-

lőnböző alkotóktól származnak. Ez alosztályképző tényező lehetne, ám rendszertanilag, azt hiszem, itt nem volna gazdaságos két alosztályt tételezni a típuson belül.

9. Vizuális vehikulumhoz társított verbális vehikulum – (3) / 'Kp + Vb'

Az utolsó (kilencedik) altípust a képekhez társított versek képviselik a kiinduló keretben. A (3) / 'Kp + Vb' jelű típus (lásd az 1. táblázat kilencedik sorát) jellemzői a következők (PETŐFI 2001, 64–65):

Adva van egy k é p (egy képvehikulum), valamint verbális vehikulumok egy tetszőleges halmaza. Egy komplex vehikulum létrehozója mindkettőt interpretálja, és egy olyan ['Kp + Vb' típusú] képi-verbális vehikulumot hoz létre, amelynek verbális összetevőjét a verbális vehikulumok halmazából a kiindulásul adott kép (képvehikulum) alapján választja ki, és azt a kiindulásul adott képpel (képvehikulummal) attól elválasztható módon kapcsolja össze. Minthogy a két komponens egymástól elválasztható, azok befogadása vagy közel egyidejűleg vagy egymástól függetlenül történhet.

Ezt az altípust lényegében már prezentáltam (lásd az 5. alatt a bibliai részleteket, az illusztrációkat és a *Noé bárkája* című költeményt). Igaz, Ady Endre versét (az 5.3. alatt) én rendeltem hozzá az 5.1. és 5.2. alatt kommentált illusztrációkhoz. Az itteni definíció azonban nem tartalmaz a komplex vehikulum létrehozójára vonatkozó kritériumokat. Az altípus klasszifikációjának alapja analóg lehetne a verbális szövegek által ihletett vizuális művek (2) / 'Kp ← Vb' jelű csoportjának osztályozásával (lásd 5.3.).

10. Összegzés

A jelen áttekintő írásomban megpróbáltam átfogó képet 'rajzol'-ni annak a közel tizenöt éves munkának az egyik részterületéről, amelyet a *Szemiotikai szövegtan* című periodika megalapítása óta folytatunk. A kiadványunk körül működő nemzetközi tudományos műhely tevékenységében kezdettől fogva centrális kutatási irány volt a multimediális humán kommunikáció vizsgálata. A PETŐFI 2001 – a verbális irodalmi szövegekből és képi összetevőből felépülő statikus multimediális kommunikátumok vonatkozásában – az eddigi törekvések és tapasztalatok teoretikus szintézisének is tekinthető. E kommunikátumoknak Petőfi (a bevezetésben ismertetett szempontok alapján) tizenhárom altípusát különbözteti meg (PETŐFI 2001).

Tanulmányomban (a négy comics karaktertől eltekintve) valamennyi altípust bemutatam vagy legalább szemléltettem. Egy-egy 'szövegpélda' vázlatos elemzésével, kommentálásával természetesen legfeljebb csak érzékeltetni volt lehetőségem a választott tipológiai keret produktivitását és a multimediális humán kommunikáció hallatlan gazdagságát. Ez a hendikep a verbális és képi összetevőből felépített kommunikátumok kutatásának folytatására ösztönöz, amelynek indokoltságáról és fontosságáról meg vagyok győződve. A 21. század végtére is a vizuális kultúra korszakaként köszöntött ránk.

- BÉLÁDI MIKLÓS (szerk.) 1986. *A magyar irodalom története 1945–1975. 2/2. A költészet*. Budapest. 841–845; 857–860.
- Biblia*. 1970. Fordította: Károlyi Gáspár. Budapest.
- Biblia*. 1980. Magyar Bibliatanács, Református Zsinati Iroda. Budapest.
- Biblia*. 1982. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest.
- Biblia*. Az Írás. 1997. CD-ROM. Arcanum DataBases Kft. Budapest.
- CZINE MIHÁLY 1981. *Nép és irodalom*. Budapest. 486.
- EINSTEIN, ALBERT 1994. *Hogyan látom a világot?* Budapest.
- GÁL JÓZSEF 2002. *Bibliográfiai tájékoztató Kass János életművéhez*. Szeged.
- GÖRÖMBEI ANDRÁS 1992. *Nagy László költészete*. Budapest.
- KÁROLSFELDI SCHNORR GYULA 1990. *Biblia Sacra tabulis illustrata ab Iulio Schnorr a Carolsfeld / A' Szent Biblia díszes képekben*. Héber vagy görög, latin, olasz, francia, spanyol, portugál, cseh, lengyel, német, angol, dán, svéd és magyar felvilágosító szöveggel. Budapest.
- KASS JÁNOS 1992. *Kass János grafikái*. Az előszót írta Tandi Lajos. Szeged.
- KASS JÁNOS 1997. *Ötven év képben és írásban*. Szeged.
- KONDOR BÉLA 1971. *Boldogságtörödédek. Versek és rajzok*. Budapest.
- KONDOR BÉLA 1974. *Jelet hagyni*. Kondor Béla festményeivel szerkesztette és a szöveget gondozta Győri János. Budapest.
- KONDOR BÉLA 1987. *Angyal a város felett. Összegyűjtött versek Kondor-képekkel*. Összeállította, a szöveget gondozta és az utószót írta Győri János. Budapest.
- NAGY LÁSZLÓ 1966. *Arccal a tengerek*. Budapest.
- NAGY LÁSZLÓ 1973. *Versben bujdosó*. Budapest.
- NAGY LÁSZLÓ 1980. *Kísérlet a bánat ellen*. Összeállította Szécsi Margit. Budapest.
- NAGY LÁSZLÓ 1988. *Összegyűjtött versek*. Budapest.
- NÉMETH LAJOS 1976. *Kondor Béla*. Budapest.
- OLIVI, TERRY–PETŐFI S. JÁNOS 1998. A nyelv materialitásáról. A vizuális költészet mint első lépés a multimedialitás felé. In PETŐFI S. JÁNOS–BÉKÉSI IMRE–VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan*. 11. *A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez*. 3. Szeged. 97–108.
- PAPP TIBOR 1998. Ige és kép. Bevezető a magyar vizuális költemények huszadik századi antológiájához. In KOVÁCS ZSOLT–L. SIMON LÁSZLÓ (szerk.): *Vizuális költészet Magyarországon*. 2. *Válogatás a 20. századi vizuális költészetből*. Miskolc–Budapest. 7–14.
- PETŐFI S. JÁNOS 2001. A verbális és képi összetevőből felépített kommunikátumok tipológiájához. In PETŐFI S. JÁNOS–BÉKÉSI IMRE–VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan*. 14. 0. *A szövegtani kutatás általános kérdései*. 1. *Kép és szöveg*. 2. *Kommunikáció a médiában*. 61–66.
- PETŐFI S. JÁNOS–VASS LÁSZLÓ 1992. A szövegnyelvészet helye és feladata a szemiotikai textológiai kutatásban. In PETŐFI S. JÁNOS–BÉKÉSI IMRE–VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan*. 5. *Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok*. Szeged. 177–195.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1998. *Nagy László*. Pozsony.
- VARGA EMŐKE 2000. Látás és látvány. Kondor Béla verseinek és képeinek komparatív megközelítése. *Alföld*, 3. 74–83.
- VASS LÁSZLÓ 2003a. Verbális és vizuális költői alkotások Nagy László, Kondor Béla és Szécsi Margit életművéből–Adalékok a verbális és képi összetevőből felépített kommunikátumok tipológiai vizsgálatához. 1. *Arccal a tengerek*. In PETŐFI S. JÁNOS–BÉKÉSI IMRE–VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan*. 15. 1. *A szövegtani kutatás általános kérdései*. 2. *Kép és szöveg*. 3. *Szöveg és fordítás*. Szeged. 107–131.

VASS LÁSZLÓ 2003b. Verbo-vizuális alkotások Kondor Béla életművéből. *Jaj városom...* (Megjelenőben.)
Verstár 1998. *A magyar líra klasszikusai*. CD-ROM. Budapest.

In quest' articolo l'autore, in base all'analisi di esempi testuali ungheresi, presenta i tipi e le particolarità principali dei comunicati statici costituiti da componenti verbali e figurativi.

VITÁNYI BORBÁLA

Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézet

Modern klasszikusok

FRANCIA–MAGYAR ÉS MAGYAR–FRANCIA NAGYSZÓTÁRAK

Tárgyszavak: szótárhasználói igény, pánszótár, klasszikus nagyszótár, összehasonlító szótártani elemzés, lexikográfia

Aki napjainkban szótárkiadással foglalkozik, hisz a Gutenberg-galaxis jövőjében. Könyvbarát bolygónk lakóinak idegen nyelvű kommunikációjában, fordítási-tolmácsolási feladatainak teljesítésében, nyelvtanulási gondjaiban a szótár az egyik legközvetlenebb segítség. A kétnyelvű magyarországi szótárkiadás az elmúlt néhány évben rekordot döntött.

Szeged fogalom a lexikográfusok körében. 1999-ben itt jelent meg egyebek mellett Pálffy Miklós *Francia–magyar kézis�ótára*. A szótár párja a Párizsban készült és Jean Perrot professzor főszerkesztette *Magyar–francia kézis�ótár* szintén Szegeden látott napvilágot 2000-ben. A magyar–francia, francia–magyar nagyszótárak kiadásának helyszíne 1932 óta Budapest volt.

E szótárakról nem illő anélkül beszélnem, hogy mondandóm élén Aurélien Sauvageot neve meg ne jelenjék. *Magyarországi életutam* című visszaemlékezésében mint merész vállalkozást említi a szótárkészítést. Könyvének e fejezete egy magyar lexikográfiai tankönyv bevezető tanulmánya is lehetne.

„De nem a szavak összegyűjtése volt az egyetlen nehézség. Ezeket rendezni is kellett, és mindenekelőtt módszeresen neki kellett fogni minden egyes szó fordításának. A legtöbb kiadvány, melyet segítségül vettem, valami leírhatatlan rendetlenségben tálalta a szómagyarázatait. A leggyakrabban egy sor, többé-kevésbé rokon értelmű kifejezést megadtak egy-egy szó fordítására, viszont csaknem mindig elmulasztották megjelölni, hogy hogyan illeszkedik ez a szó a mondatba. Így aztán sohasem tudhatta az ember, melyik szót kell választania, hogy adott helyzetben visszaadja a fogalmat, melyet le akar fordítani, vagy melynek a pontos értelmét szeretné megragadni. Rendszerezni kellett tehát minden egyes szónak a különböző jelentéseit, példákkal megvilágítani őket, és megjelölni azt is, hogy a helyes mondat szerkesztéshez milyen nyelvtani eszközök kell használni. Hogy egyetlen példát említsek csak, az egyik, nem is olyan régi szótárban, az *érik* szó mellett a következőt lehet olvasni: »mûrir; venir ou arriver à sa maturité; parvenir à maturité ou à maturité complète; s'aoûter, (vin) vieillir, (fromage) s'affiner« stb. Honnan tudhatná egy francia, melyik megjelölést válassza, ha a szótár semmiféle támpontot nem ad, és hogyan bogozza ki a boldogtalan magyar, melyik szót használja, ha meg akarja értetni magát egy franciával? Vagy, ha megérteti is magát, hogy valami nevetségeset ne mondjon? (Sauvageot 1988, 252) [...] Valahányszor csak egy nyelv tanulásába fogtam, mindig sokat bajlódtam azokkal a célszerűtlen szótárakkal, melyekből

hiányoztak a nélkülözhetetlen útbaigazítások, úgyhogy leendő olvasóimnak szerettem volna megtakarítani ezeket a nehézségeket” (Sauvageot 1988, 253).

1953–1999 között felnövő nemzedék Eckhardt Sándor magyar–francia és francia–magyar szótárait lapozta fel, ha francia nyelvtudását kiegészíteni vagy kontrollálni akarta.

E szótárakról számos méltatás jelent meg (vö. Országh 1966). Anyagát kontaszív nyelvészeti dolgozatok tárgyalták, diplomamunka készült keletkezésének történetéről stb. A szókincs változásával a szótárak újabb és újabb kiadásai és átdolgozásai igyekeztek lépést tartani. Eckhardt Sándor magyar–francia, francia–magyar szótárait egyetemes értéként tartják számon a kétnyelvű szótárírás történetében. Egy francia méltatója „un monument de la langue française”-nek nevezte.

A szakmai közvélemény régóta várta a francia–magyar, magyar–francia nagyszótárak megújulását. Ebben ismét az Akadémiai Kiadó segédkezett 1999-ben. Előtte 1998-ban tette le a tudomány asztalára az *Angol–magyar, Magyar–angol nagyszótárt és a Német–magyar, Magyar–német nagyszótárt*.

Az Eckhardt-szótár korszakos jelentősége abban is megmutatkozik, hogy 46 évvel az 1. kiadás megjelenése után ráépülhetett az átdolgozott szótár utód. Átvette szókészlete legnagyobb részét, helyenként kiegészítette, módosította.

Igen gyorsan elkel a bőrkötésű, nagy formátumú, elegáns kiállítású kétkötetes, regisztrált szótárpár. Hiába keressük a recenziókat. Az olvasható visszhang még várat magára. Dolgozatom erre tesz kísérletet.

Munkámban az *Eckhardt-szótár* kifejezés használatakor a szerző francia–magyar és magyar–francia nagyszótárainak 1958 és 1992 között az Akadémiai Kiadónál megjelent köteteiből idézek. Amikor a *szótár új kiadását* említem, Eckhardt Sándor–Oláh Tibor *Francia–magyar nagyszótár* és Eckhardt Sándor–Konrád Miklós *Magyar–francia nagyszótár* című műveiben lapozgatok.

„Új szavak és kifejezések tűntek fel, új értelmet kaptak a régiek – s eközben lomtárba kerültek a régen általánosan használt, örök érvényűnek hitt nyelvi elemek” – olvashatjuk a *Francia–magyar nagyszótár* új kiadásának kiadói előszavában. „Mintegy ötven témakör szókincsét kibővítettük, modernizáltuk vagy teljesen új területként felvettük a szótárba” – ígéri a szerzők a bevezetésben.

Igazoljuk az imént mondottakat néhány példával az informatika, számítástechnika köréből:

Új lexikai egység:

logiciel-elle (mn és fn) 'szoftver', *erreur logicielle* 'programhiba', *logiciel public* 'ingyenes szoftver'.

Új jelentéssel bővültek az alábbiak:

matériel (h fn) 'hardver', *matériel de caméra* 'kamera felszerelés', *matériel de levage* 'emelőgép, daru' (építőiparban). Az Eckhardt-szótárban anyag jelentéssel számos szóösszetételben: *matériel humain* 'emberanyag'.

ordinateur (h fn) 'számítógép'. Az Eckhardt-szótárban 'a papszentelést végző püspök'.

hotte (nn fn) 'elszívó (konyhai tűzhely felett)', (argó) 'autó, taxi'. Az Eckhardt-szótárban 'puttony, kürtő'.

degré (h fn) 'lépcsőfok'. Számos környezetvédelmi kifejezéssel bővült: *degré de dureté* 'víz keménységi foka', *degré de pollution*, *degré de contamination* 'szennyezettségi fok', *degré de toxicité* 'toxicitási fokozatok'.

A francia–magyar nagyszótár új kiadása jelentősen bővítette a zenével kapcsolatos szókincsét:

accord (h fn). Körülbelül kétszer annyi fogalmat tartalmaz, mint az Eckhardt-szótár. Például *accord renversé* 'fordított akkord', *accord-de dominante* 'domináns akkord', *clef d'accord* 'hangolókalapács üstdobhoz'. Az Eckhardt-szótár nem pontosítja. Csúpn egy jelentést ad 'hangolókalapács' a hangszer megnevezése nélkül.

Nem szerepelnek a következő vonóshangszer-részek az Eckhardt-szótárban: *volute* (n fn) 'csiga', *manche* (h fn) 'hegedűnyak', *chevalet* (h fn) 'láb, nyereg'; *mèche* (n fn) 'vonó szőre'.

Franciaország minden minisztériuma mellett terminológiai bizottságok működnek. Feladatuk: figyelemmel kísérni az egyes szakterületeken megjelenő idegen – főleg amerikai angol eredetű – szavakat és ezekre franciásított változatot javasolni. Az általánosan elfogadott szavakat a hivatalos közlönyben (*journal officiel*) közzéteszik, és az itt megjelentetett szólista használata kötelező érvényű.

Én a *La banque des mots* című francia terminológiai folyóirat 1997–2001 közötti számainak tekinthettem át. A francia nyelv nemzetközi tanácsának kiadásában évente két vastag füzet jelenik meg. A témakörökbe rendezett egynyelvű értelmező szótár szavainak egy része a francia–magyar nagyszótár új kiadásában is fellelhető, például az 1999/58-as számában az illatszeripari szavak között olvastam:

cucurbite (n fn) 'lepárlóüst' vagy 'lepárlólombik'. Az Eckhardt-szótárban csak így: 'lombik hasa'. Az új kiadás ezt a jelentést is tartalmazza.

A szótár új kiadása a francia nyelv Franciaországon kívüli változatainak szókincséből is válogatott. Kezdeti lépéseket tett a pánfrankofon szótár megvalósítására. Azok a szavak, kifejezések, melyek bekerültek a két kötetbe, nagyrészt európaiak – belgák vagy svájciak, kanadaiak, ritkábban afrikaiak. Minthogy a szótár számítógépes adatbázisa nem állt rendelkezésemre, a Belin Kiadó 1990-ben megjelentetett *Les mot de la francophonie* című gyűjteményét tekintettem viszonyítási alapnak. Az ebből szemelgetett szavak és kifejezések egy része olvasható a francia–magyar szótár új kiadásában. Íme néhány példa:

aubette (n fn) Belgiumban és Nyugat-Franciaországban 'újságosbódé, busz vagy villamosváró pavilon'. Általános jelentése: őrbódé, őrszoba.

quadrouille (n fn) Kanadában 'nyeles felmosóseprű'. Általános jelentése: hajófedélzet felmosására használt rongycsutak.

régent (h fn) Svájcban 'tanító', Belgiumban 'a középiskola alsóbb osztályát elvégzett diák'. Általános jelentése: régens, kormányzó.

cyclopousse (h fn) Általános jelentése: riksa. Regionális megjelölést nem tartalmaz a francia–magyar szótár új kiadása. A Belin Kiadó kötetében a következő jelentéssel szerepel: kerékpáros riksa Vietnámban.

cuisse (n fn) Svájcban 'sortnadrág'.

hambourgeois (h fn) Kanadában 'hamburger'.

taxi-brousse (h fn) 'kollektív taxi, (bozóttaxi), minibusz mint tömegközlekedési eszköz Afrikában'. Csak a francia–magyar nagyszótár új kiadása tartalmazza.

Néhány példa a számnevek közül:

septante 'hetven'. Eckhardt-szótár is feltünteteti belga és svájci szóként.

huitante, octante 'nyolcvan'. Eckhardt-szótár szerint régies. A szótár új kiadásában: *octante*: belga, svájci; *huitante*: svájci elterjedtségű.

nonante 'kilencven'. Eckhardt-szótár régiesnek és tájjellegűnek tekinti. A szótár új kiadása belgának és svájcinak minősíti. Megjegyzem, hogy Eckhardt Sándor *Mai francia nyelvtana* szerint ezeket a számneveket a régi francia nyelvben használták (Molière), és napjainkban Délkelet-Franciaországban is élnek.

A szótár új kiadása váratlan megoldásokat tár elénk az igék ragozása című témakörben. Haladjunk lépésről lépésre.

Eckhardt Sándor *Francia–magyar szótárának* előszavában ez olvasható:

„Az igék legegyszerűbb alakjukban, vagyis infinitívusban szerepelnek, míg a magyar értelmezésnél a legegyszerűbb magyar alakot, a jelen idő egyes szám 3. személyét adjuk. Az igeragozásra nézve nem adunk útbaigazítást, ha az ige a rendes *-er* végű igék ragozását követi. A többi rendes igekegóriáknál az alábbi paradigmákra hivatkozunk: *-ir* végűeknél (mint *finir*); *oir* végűeknél (mint *recevoir*); *-re* végűeknél (mint *vendre*), s az utalásban szereplő igéknel részletesen megadjuk az igealakokat.

A rendes ragozástól eltérő igéknel röviden, a legfontosabb időkben és személyekben közvetlenül a címszó után közöljük az ige ragozását. Az *-er* végű igék rendhagyó alakjainál az alábbi típusok egyikére hivatkozunk: *acheter, appeler, celer, essayer, jeter, manger, noyer, payer, percer, répéter*. A megadott típusigénél a használó aztán megtalálja a megfelelő igealakokat.

Az összetett időkben az *avoir* segédigével ragozott igéknel ezt a körülményt nem tüntetjük fel, ellenben az *être* segédigével vagy a váltakozva *être* és *avoir* segédigével ragozott igéknel jeleztük s példákkal is bemutattuk a segédigei használatot.”

Ez a megoldás redundáns, hiszen lehetne a rendhagyó igéket csoportosítani és ott is a típusra hivatkozni, például *sortir* vagy *ouvrir* típusú igék.

E szótár használata során kitűnik, hogy a szerző kiejtési segítséget, támaszt is nyújt. Ha valamelyik igealak kiejtése rendhagyó, feltünteteti azt, például *nous faisons* [ö]. Az *avoir* ige *participe passé*, *passé simple* és *subjonctif imparfait* alakjainak rendhagyó kiejtését viszont nem az *a*-nál tünteti fel, hanem az alakok betűrendi helyén.

Az igeragozásra ettől eltérő megoldást találunk a *Petit Larousse* francia egy nyelvű enciklopédiában. Ott a szerkesztők a szótári részt megelőzve néhány oldalon 115 ige ragozását foglalják táblázatba. Ezeknek sorszámuk van és a szócikkekben e sorszámokra utalnak vissza. Csökkenteni lehetne az igealakok számát, mint *dormir, servir, partir* esetében egy ragozási sor feltüntetésével.

A francia–magyar szótár új kiadása az igéket az igealjak száma alapján hét csoportba sorolja. Felfogásának lényege: „Az igéket nem a nyelvtankönyvekben megszokott hagyományos osztályozás (a főnévi igenév végződése alapján *-er, -ir, -re, -oir* csoportokra osztás, több száz rendhagyó igeragozást eredményezve) szerint csoportosítottuk, hanem a modern nyelvtudományi kutatások eredményeként ismertté vált igealjak alapján történő osztályozást alkalmazzuk. Ezzel a módszerrel 7 igeragozási típust lehet megkülönböztetni a beszélt nyelvben használt igeidőkben használt igealjak száma szerint. Az irodalmi nyelvben használt teljes igeragozási

táblázatok a nyelvtankönyvekben és a külön erre a célra készült igeragozási segédkönyvekben megtalálhatók”.

Így 1., 2., 3., 4., 5., 6., 8. ragozási tövű igét különböztet meg. Egy-egy csoportba esetenként több igencsak eltérő igét sorol, így például 6 tövű az *avoir*, *aller*, *faire*. A felosztás mesterkélt, mert csak a köznyelvi alakokat tartalmazza, és nem tér ki az irodalmi alakokra, mint a *passé simple* és a *subjonctif imparfait*.

Az ige-tövek száma számos más esetben is vitatható. A *battre* 'ütni' két ige-tövé a *bat-* és *batt-* alakok miatt. De miért tekinti akkor kéttövének a szabályos *-re* végű igéket, mint *rendre* 'visszaadni', *vendre* 'eladni' és *descendre* 'lemenni', ahol nincs tőhangváltozás?

Két ige-tövé a szótárban a *mettre* 'tenni, helyezni' ige is. Itt megtalálható a *-t* és *-tt* alak. De mit kezdünk a *participle passé* rendhagyó *mis-e* alakjával?

A *courir* 'futni' igét egytövének tekinti annak ellenére, hogy a *futur simple* alakja *je courrai* és nem *je courirai*. Így lehetne akár két ige-tövé is.

A *pouvoir* '-hat, -het, bír tenni' módbeli segédigének öt tövét különbözteti meg. A táblázatban feltünteti az ige ragozását, de az egyes szám első személyben csak a *je peux* szerepel, a *je puis* nem. Ez is élő alak.

További észrevételeink: a francia–magyar szótár új kiadása az ige-k ragozott alakjainak rendhagyó kiejtését általában nem tünteti fel és tájékoztatást sem ad arról, hogyan kell egy-egy rendhagyó igét ragozni. Csak az *être* segédigét tünteti fel az ige után. Az Eckhardt-szótár az *avoir* és *être* váltakozó használatát is jelzi egy-egy ige mellett. Például *descendre* 'lemenni' *être* segédigével, régiesen olykor *avoir*-ral. A szótár új kiadásában az ige-k tárgyatlan alakja mellett csak az *être* segédige szerepel. A régi Eckhardt-szótár kiegészítését kár volt elhagyni, hisz ez nyelv- és kultúrtörténeti adalékkal szolgál. Ezzel válik rögtön érthetővé, hogy a Gentil coquelicot kezdetű népdalban miért énekeljük: j'ai descendu dans mon jardin.

Gutenberg-galaxisba vetett hitemet nem rendítené meg, de elemzésemet lényegesen meggyorsítaná, ha a francia–magyar, magyar–francia szótár új kiadásának anyaga floppy lemezekben is rendelkezésemre állna. Előadásom ezért csak mintavétel lehetett az Akadémiai Kiadó francia–magyar és magyar–francia klasszikus nagyszótáraiból.

IRODALOM

- ECKHARDT SÁNDOR 1960. *Francia–magyar szótár*. Budapest.
 ECKHARDT SÁNDOR 1984. *Mai francia nyelvtan*. Budapest.
 ECKHARDT SÁNDOR–KONRÁD MIKLÓS 1999. *Magyar–francia nagyszótár*. Budapest.
 ECKHARDT SÁNDOR–OLÁH TIBOR 1999. *Francia–magyar nagyszótár*. Budapest.
 SAUVAGEOT, AURÉLIEN 1988. *Magyarországi életutam*. Budapest.
 ORSZÁGH LÁSZLÓ 1966. *Szótártani tanulmányok*. Budapest, 1966.

L'apprentissage traditionnel des langues commence par la sélection du manuel scolaire et du bon dictionnaire. La génération grandissant entre 1953-1999 feuilletait les dictionnaires hungaro-français et franco-hongrois d'Eckhardt Sándor, pour compléter ou contrôler ses études. Le publique professionnel attendait depuis longtemps la rennovation de ces dictionnaires.

L'importance du dictionnaire d'Eckhardt se manifeste en cela aussi que 46 ans après la deuxième édition le nouveau dictionnaire a pu être basé sur l'ancien en faisant sien la plus grande part du vocabulaire, parfois le complétant, modifiant. Mon analyse comparative lexicographique est aussi la critique du lexicographe.

VITÁNYI BORBÁLA

Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézet

Tájszótáraink stilisztikája

Tárgyszavak: *tájnyelvi értelmező szótár, szinkron szótár, megszorító stílusminősítések, nyelvi humor*

163 év. Ennyi ideje él a tájnyelvi értelmező szótár mint szótártípus a hazai lexikográfiában. Az első, kicsiny kötetnyi tájszótárunk, a valójában Vörösmarty nevéhez fűzhető *Magyar Tájszótár* (1838) a társadalmi-nemzeti felívelést szolgáló reformkor adománya. A második – két testes kötetnyi már – a kiegyezés indította és a millennium betetőzte fellendülés szülötte (1893, 1901). Nyelvjárási szókincsünk tezaurusza, az ötödik s egyben utolsó kötet szerkesztésénél tartó *Új magyar tájszótár* (B. LŐRINCZY 1979–2002).

A múlhatatlan szakmai és közérdeklődés is magyarázza, hogy az elmúlt harminc év több tájszótárt segített világra, mint a megelőző másfél század összesen. Kiemelkedik közülük Penavin Olga teljességre törekvő és néprajzi, névtani adatokat is közlő háromkötetes *Szlavóniai (kórógyi) szótára* (1968; 1975; 1978), Imre Samu felsőőri (1973), Kiss Jenő mihályi (1979), Markó Imre Lehel kiskanizsai (1981), Rácz Sándor földéaki (1984), Villám Judit nagykörsői (1987), Gálffy Mózes székelyföldi (1987), Várkonyi Imre büssüi, Hegedűs Attila kisémedi (1992), Szabó József 2000-ben megjelent koppány menti tájszótára.

A tájszótárak készítésének módszertana sohasem volt független az általános lexikográfiától. Csupán néhány cím a közelmúlt szakmai visszhangjából. *A lexikográfia helye és helyzete* (PUSZTAI 1997), *Tájszavak és tájszótárak – régi kérdéskör, új problémák* (KISS 1998), *Gondolatok tájszótári munkálatok közben* (ZILAHY 1997), *Észrevételek tájszókölészek példamondatairól* (KISS 1984/1985), *Nyelvi elemek stilisztikai értéke szótárainkban* (KOVALOVSKY 1966).

A következőkben szinkron szótárakról kívánok szólni. Olyan tájszótárakról, amelyek tartalmazzák a regionális többlet mellett a köznyelvi lexémákkal való egyezéseket is. A tájszótár a köznyelv segítségével ír le dialektusokat, tehát egy szűkebb vagy eltérő hatósugarú nyelvet használ és vet egybe egy szélesebb spektrumú nyelvvél, illetve nyelvváltozatokkal, és mint ilyen, meglehetősen kontrasztív. Egyúttal azonban mindig egy általános nyelvi szabályrendszerhez viszonyítva ad-atol és minősít. Az azonosságok és eltérések rögzítésével pedig – azaz alaki tájszók esetében a jelentésrovat elhagyásával, jelentésbeli tájszók esetében a köznyelvi jelentés hiányával stb. – egyben nemcsak a táj- és népnyelvről, hanem magáról a köznyelvről is tudósít.

Minden szótár, így a tájszótár törekvése is, hogy minél többet átmentsen a szótárba azokból a többletekből, amelyek egy-egy szóhoz beszédbeli funkcionálása során hozzákapcsolódnak. Nagyon kevés írónk van, ha ugyan egyáltalán van, aki

nem fordul gyakrabban-gyérebben a nyelvjárások kimeríthetetlen tárházához: képtért, szóért, szólásért, fordulatért, kifejező szókapcsolatért (BÁRCZI 1961).

A tájszótár stilsztikája a bevezetésénél vagy előszavánál kezdődik. Ezek közül idézek néhányat időrendben.

Csűry Bálint *Szamosháti szótára* 1935-ben jelent meg (CSŰRY 1935).

„Maga a nyelvjárás anyanyelvem. 1908-tól 1915-ig [...] gyalog bejártam nemcsak a szatmármegyei szamosháti falukat, hanem a szomszédos nyelvjárásoknak a szamoshátiával érintkező széleit is. [...] Egyedüli forrásom az élőbeszéd. Szótáramban csak olyan adatok fordulnak elő, melyeket saját fülemmel hallottam s úgy jegyeztem föl. Számtalan szóhoz, kifejezéshez, közmondáshoz emlékeim fűződnek. Sokról meg tudom mondani, hogy kitől, milyen körülmények közt hallottam vagy tanultam. [...]”

Nézetem szerint a népnyelv szótárának magában kell foglalnia a magyar népnyelv virágait, vagyis a népnyelv szóképeit, átviteleit is. Aranynak nem egy szóképevel a nép nyelvében is találkoztam, ami azt bizonyítja, hogy legnagyobb nemzeti klasszikusunk nyelvművészete a szóképek terén is szoros kapcsolatban van a népnyelvvel. Arany híres képe: *nagy kolonc köszönget*, népi eredetű (MNY. XIV, 272). Az a híres alakzat: »Jaj, fiam, *ne kérdezd az én esetemet*«, szintén megvan a nép nyelvében mint szokásos bevezető formula olyankor, mikor a nép valakinek a tudakozódására valamely balkimenetelű eset elbeszéléséhez fog (MNY. XIX, 55). [...] Egy öreg földmíves erre a kérdésre: »*Foj a munka, testvér, foj?*«, így válaszolt: »*Szivárogo.*« [...]”

Szótáramban kísérletet teszek arra, hogy egy magyar falu népének képzet- és szókincséről rendszeresen fölvev, hiteles gyűjteményt állítsak össze. A népi szó- és képzetkincsnek ilyen megközelítőleg teljes gyűjteménye, a népnyelvnek önálló egységként való búvárlata sokféle tanulsággal jár mind néprajzi, mind nyelvtudományi tekintetben. Egy figyelmes tekintet egy ilyen népnyelvi szótárba, bármily futó összehasonlítás az irodalmi nyelv szótárával rendkívül jellemző vonásokat tár elénk a népi szó- és képzetkincsre nézve minőség és mennyiség tekintetében egyaránt. A népet körülvevő világ, a nép életformája, a népi foglalkozás, a népi célok és problémák szabják meg e szókincs terjedelmét és tartalmát.”

Kiss Géza–Keresztes Kálmán *Ormánysági szótára* 1952-ből (KISS–KERESZTES 1952).

„A népnyelvi-gyűjtés alapján egy a népdalgyűjtéssel. Van ember, akiből ki nem apadó őstiszta forrásként árad; van, aki dadog, szókincsre szegény és bizonytalan. Sok esztendei kutatás és tapasztalat után ezeket a forrásokat – ameddig elértem – rendre fölfedeztem, minden tíz esetből legalább kilencben ezekből merítettem, ezekhez jártam mástól kapott kincsek megbeszélésére, s ezekből a bőven és tisztán áradó kutakból állítottam össze ennek az ősi nyelvnek egész külső és belső mivoltát. [...]”

Munkámat [...] nem töltöm agyon hangjelekkel. [...] Én ezt a könyvet nem néhány nyelvész számára írtam csupán. Boldog lennék, ha írók, tanárok, művelt magyar emberek, diákok, egyszerű emberek is kezükbe vennék valaha. Mik voltak ennek s ennek a világnak ősi műszavai? Mit jelentett ez a néprajzi tárgy vagy fogalom? Mi volt a magyar világnak ez a darabja? Mi az, amit nem szabad hagyni meghalni belőle, amit bele kell építeni a holnap irodalmi s köznyelvébe? Ha nekem ez

a célo, ezt a könyvet nem terhelhetem túl hangjelekkel, mert a harmadik lapon már fáradtan teszi le az olvasó. [...]

56 éve élek itt. [...] Hogy ez mit jelent ilyen nyelvi gyűjtőmunkában, nem magam igazolásául írom le. Meg vagyok róla győződve, hogy benneélés és beleélés nélkül még fonográf-lemezzel fölszerelt kiszállásokkal se végezhet valaki tökéletes munkát. [...] Sohase írtam le egyetlen szót, amit legalább két ajakról ne hallottam volna.”

Bálint Sándor *Szegedi szótára* 1957-ben jelent meg (BÁLINT 1957).

„A szótár anyagának törzse, túlnyomó része [...] maga az élő népi nyelv, amelynek fölgyűjtésére különös gondot fordítottam. A szótári anyag általában Szeged hagyományaihoz máig leginkább ragaszkodó városrészének, Alsóvárosnak, gyermekkorom és ifjúságom színhelyének nyelvhasználatát tükrözi. [...] Ebben a nyelvi világban magam is máig teljesen otthon vagyok, bár természetesen a legszigorúbban ellenőriztettem magamat és emlékezetemet. Nagy gonddal iparkodtam tehát megőrkíteni a parasztságot, a népet, az egyszerű társadalmat, egyszóval a *szegedi nemzetet*, a Tömörkénytől és Mórától annyit emlegetett *célszerű szögény embőr* szókincsét, a maga összes megnyilatkozásaiban [...]. Mondanom sem kell, hogy a szegedi tollforgatóknak, főleg íróknak és költőknek nem a teljes szókincsét, nem is minden nyelvi sajátosságát dolgoztam bele a szótárba. Ez nem lehetett a feladatom. Csak azokra a szavakra, szólásokra, fordulatokra utalok, amelyekről biztos, régebbieknél (Szegedi Lőrinc, Somogyi Elek, Dugonics, Vedres stb.) pedig nagyon valószínű, hogy szegedi anyanyelvükből merítették: részben a szegedi világ megőrkítésére, részben pedig szókészletük gazdagítására, mondanivalóik árnyalására, egészben véve pedig a magyar nyelv javára.”

Témánk bevezetésének lezárásaként idézek Pomogáts Bélának *A tájszótár költészete* című cikkéből (POMOGÁTS 1993). Írása ugyan az *Új magyar tájszótár*ról szól, de szavai általános érvényűek:

„A most megjelent harmadik kötetet is olvashatjuk úgy, mint végeérhetetlen etnográfiai és művelődéstörténeti enciklopédiát. [...] Kinyitjuk a tájszótárt, és egy egész világ nyílik ki előttünk: dolgozók napjai és szép ünnepek, munkaeszközök, életmód, dévajság, virágok, állatok.

[...] A történeti, értelmező és tájszótárakat [...] én úgy szoktam olvasni, akár egy regényt, s valóban az Új Magyar Tájszótárnak is rejtett epikája van: egy már-már elmerült világ krónikája bontakozik ki az adatok, adalékok közül. [...] Ezekben a szavakban már nemcsak a szótár krónikás epikája tapintható ki, hanem poétikája, mondhatnám a tájszavak költőisége is. A szavaknak ugyanis mindig van költőisége, költészete, a magyarság költői képességeinek legnagyobb alkotása maga a magyar nyelv, és a magyar tájszavakban is jelen van az a leleményesség, képzelőerő és érzelmi tapasztalat, amely költészetünkben ismerős.”

Mi tekinthető tájszónak? A stílus gyakorlati szempontjából a kérdés nem annyira kényes (BÁRCZI 1961). Regionális és helyi tájszótár abban megegyezik, hogy adatait stilisztikailag a szerző minősíti. Nem így az *Új magyar tájszótár*. Szerkesztősége arra törekszik, hogy forrásait az adatok jelentése szempontjából is minél hűségesebben tükrözze. Stílusminősítései is ehhez igazodnak.

Az *Új magyar tájszótár* gyakorlata szerint különbséget kell tennünk az egy adatra vagy az adatok bizonyos csoportjára általában vonatkozó megszorító minő-

sítések között. A 2393 forrás a következő lehetőségeket kínálja: *régies, gyermeknyelvi, rosszalló, szépítő, gúnyos, tréfás*. Ez utóbbi két típus viszonylag nagyobb aránya a kb. 120 éves 4. kötetben lehetőséget ad, hogy grammatikai elemzés tárgya lehessen.

Szófaj tekintetében a tréfás nyelvjárási szavak legnagyobb része főnév, kisebb hányada melléknév és ige, alkalmanként határozószó, indulatszó.

Hangtani okokkal magyarázható, hogy a nyelvjárási adatközlő tréfás, kedélyes, humoros hangulatú szavait a köznyelvi hallgató is ugyanilyennek érzi: *nekihendebundálja magát* 'nekilát, nekidurálja magát' (Nagyzerénd), *pikacs* 'papucs' (Nagyszalonta), *rikiget-rakogat* 'tesz-vesz, apró tennivalókat végez' (Nagybánya), *sincsen* ige *csincsen* alakváltozatában (Nagybacon), *sódaros* mn *zsoldéros jó estét* értelmezett szókapcsolatában 'betlehemes játékból tréfás köszöntésként' (Zádor, Baranya m.), *sörnyesztő* 'tréfás szóalakként a borzasztó szó bornyasztó változatának párjaként' (Orosháza).

A nyelvjárási adat és jelentése mint két tagból álló hasonlat jelenik meg a következő példákban: *pattogatott kukorica* '<pásztorok eledelként> szárított hús' (Kiskunság). Magyarázattal a példamondat szolgál: *Legkedveltebb eledelük a szárított hús, vagy pattogatott kukorica, amelyet acskóban, nyakukba akasztva hordtak, s kenyér nélkül marokszámra ették. Rívókánya* 'sokat síró, ill. könnyen sírva fakadó gyermek' (Polgárdi), *nagyítóüveg* 'feneke, ülepe vkinek' (Sümeg), *pávelbiciklétája* 'Kis Göncölszekér' (Moldva).

Grammatikai homonímiával magyarázható, hogy a hódmezővásárhelyi *oldalast* hsz 'oldalt fekvő' tréfás hangulatú. *Oldalast eszik* mondja a pm. Mintha csak tárgyragos főnév szerepelne itt.

A megszemélyesítésnek is szerepe lehet a következő jelentésbeli tájszó kedélyes hangulati hatásának elérésében: *neszőljdinnye* 'lopott dinnye' (Hódmezővásárhely). A népetimológia érvényesül a *stafirung staférongy* alakváltozatában (Szentcsanak), *rosztopcsin* 'rozspálinka' értelmezett szókapcsolatában: *rosszkocsi rúdai* 'rosztopcsin rummal' (Mezőtúr).

Hatásos stílusesezköz az ellentét. Például a kellemes hanghatású tájszó mint adat és kellemetlen hangalakú jelentése között: *óralánc* 'gatyamadzag' (Nagyzerénd). A tréfás minősítés magyarázata emellett a stilisztikai túlzás. Ellentét feszülhet az összetett tájszó elő- és utótagja között is: *suszterfánk* 'héjában sült krumpli' (Dunántúl).

Kifejező erejű a nagyítás tájszó és jelentése között: *oldalbüszkeség* 'tarisznya' (Gyula). A találóan rövid és kifejező adat a nyelven kívüli valóságra is következtetni enged.

A szóteremtésben az analógiának is helye van: *simítkozik* '<főként gyermekversben: > fésülködik' (Tiszántúl). *Fehér lilomszál, ugorj a Dunába, ... simítkozzál és megmosdjal, meg is törülközzél*.

A tájszótár adatai között gyakoriak a hangutánzó szók, Bárczi Géza szavaival „kifejező szók”. A tréfás hanghatásúak között számuk csekély: *petyegőfene* 'óra' (Kocs); *pityegőfene* 'zsebóra' (Szentgyörgyfalva).

A humoros, illetve magyarázó jellegű példamondat helyettesíti a részletező vagy nehezen kialakítható értelmezést, például *patikároslegény* 'ló'. *Patikároslegény: a ló tréfás neve, mert „pilulát csinál”* (Kiskunhalas).

Eddig hangtani, jelentéstani, szóhangulati szempontból olyan tájszavakat mutattam be, illetve elemeztem, melyeknek egy hangalakja és hozzá tartozó egy jelentése van.

Végezetül egy szinonimasor következik, tréfás tájszavakból. Ilyen a pálinka a magyar nyelvjárásokban: *nyakolaj*, *nyakravaló*, *papramorgó*, *pili* (Nagykanizsa), *ráspoly* (Sümeg), *rosszravísi* (Zenta, Szentés), *sompánia* (Szekszárd). (A külön nem lokalizált tájszavak országosan elterjedtek.)

Az Új magyar tájszótár anyagában nem ritka a kettős stílusminősítés. A források szerint a *tréfás* és a *gúnyos* tájszavak stilisztikai társulása a leggyakoribb. Honnan adódik a nyelvi humor? Milyen hatása van a tréfás minősítésű tájszavaknak a köznyelvi olvasóra?

A tájszavak stílus- és használati értékelésének kérdéseit feldolgozó tanulmánygyűjtemény megadhatná a választ a fenti kérdésekre. Ha megíród(hat)na e régóta nélkülözött monográfia. Lexikográfusok, stiliszták és sok szótárhasználó örömeire.

IRODALOM

- B. LÖRINCZY ÉVA (szerk.) 1979–2002. *Új magyar tájszótár*. 1–4. kötet. Budapest.
 BÁLINT SÁNDOR 1957. *Szegedi szótár*. Budapest.
 BÁRCZI GÉZA 1961. Nyelvjárás és irodalmi stílus. In *Stilisztikai tanulmányok*. Budapest. 62–115.
 CSÚRY BÁLINT 1935. *Szamosháti szótár*. Budapest.
 KISS GÉZA–KERESZTES KÁLMÁN 1952. *Ormánysági szótár*. Budapest.
 KISS JENŐ 1984/1985. Észrevételek tájszóközlések példamondatairól. *Magyar Nyelvjárások*, 141–148.
 KISS JENŐ 1998. Tájszavak és tájszótárak – régi kérdéskör, új problémák. *Magyar Nyelvőr*, 427–437.
 KOVALOVSKY MIKLÓS 1966. Nyelvi elemek stílus-értéke a szótárakban. In ORSZÁGH LÁSZLÓ (szerk.): *Szótártani tanulmányok*. Budapest. 123–147.
 POMOGÁTS BÉLA 1993. A tájszótár költészete. *Magyar Hírlap*, jan. 22.
 PUSZTAI FERENC 1997. A lexikográfia helye és helyzete. *Magyar Nyelv*, 7–14.
 ZILÁHI LAJOS 1997. Gondolatok tájszótári munkálatok közben. *Magyar Nyelvjárások*, 75–85.

Les dictionnaires de nos dialectes existent depuis 163 ans dans la lexicographie hongroise. L'auteur du premier dictionnaire des dialectes hongrois est probablement le poète Vörösmarty. Le deuxième dictionnaire des dialectes hongrois de Szinnyi József a paru vers 1890. Le Nouveau dictionnaire des dialectes hongrois en 5 volumes contient le vocabulaire des dialectes hongrois jusqu'à 1960. Le 4e volume a paru en 2002. Des qualifications stylistiques ont lieu dans tous les dictionnaires dialectaux. Dans le Nouveau dictionnaire des dialectes hongrois nous pouvons distinguer les qualifications stylistiques concernant une donnée dialectale et concernant toute une signification aussi. Dans ma conférence j'analyse les variantes des mots dialectaux comiques.

A KÖTET MUNKATÁRSAI

Bodnár Ildikó. 1975-ben végzett az Eötvös Loránd Tudományegyetem magyar–orosz szakán, 1979-ben ugyanott francia szakos diplomát szerzett. 1981-ben doktorált, témája *Weöres Sándor költészete* volt. Kandidátusi dolgozatát fonetikai-fonológiai témakörben írta. 1993-ban szerezte meg a nyelvtudomány kandidátusa címet. 1995-ben német szakon diplomázott. 1975 és 1999 között középiskolai tanárként dolgozott, publikációi a stilsztikán kívül a tanítási gyakorlathoz kapcsolódtak. 1999-től dolgozik jelenlegi munkahelyén, a Miskolci Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékén, egyetemi docensként. Kutatási területe ma is részben a stilsztika, de foglalkozik kontrasztív nyelvészettel és a fordítás kérdéseivel is. 1999-től olvasószerkesztője, később főszerkesztő-helyettese a *Modern Filológiai Közleményeknek*.

Fábián Zsuzsanna. 1973-ban végzett az Eötvös Loránd Tudományegyetem olasz–német szakán. 1978-ban doktorált a szegedi egyetemen, 1996-ban szerezte meg a nyelvtudomány kandidátusa címet. Kutatási területe az olasz leíró nyelvtan, ezen belül elsősorban az olasz–magyar vonzat kutatás, az állandó szókapcsolatok vizsgálata, a lexikológia, a lexikográfia és a névtan; e témakörökkel kapcsolatban több pályázatban vett részt, illetve volt témavezető. Jelenleg is folyó OTKA-pályázatában ismét olasz és magyar vonzat kutatást végez. „Magyarországi levelezője” a Rómában megjelenő *Rivista Italiana di Onomastica* című névtani folyóiratnak, tagja a *Nuova Corvina* és a *Lexikográfiai Füzetek* szerkesztőbizottságának. Második periódusban titkára az MTA I. Osztálya Szótári Munkabizottságának. Publikációinak száma kb. 110, ebből 29 könyv, tankönyv, jegyzet szerzője, 7 kötet szerkesztője. 1973 és 1988 között a József Attila Tudományegyetem oktatója, 1988-tól az ELTE Olasz Tanszékének adjunktusa, majd docense. 2000-től 2004-ig Széchenyi professzori ösztöndíjas.

Forgács Tamás. 1983-ban végzett a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar magyar–német–magyar nyelvtörténet szakán. 1983 óta dolgozik a József Attila Tudományegyetem, majd a Szegedi Tudományegyetem BTK Magyar Nyelvészeti Tanszékén, 1996 óta egyetemi docens, jelenleg a magyar intézet vezetője. 1985-ben szerezte meg az egyetemi doktori címet. 1988 és 1993 között a göttingeni Georg-August-Universität Finnugor szemináriumában dolgozott mint magyar lektor. 1995-ben szerezte meg a nyelvtudomány kandidátusa fokozatot. Kutatási területei közé tartozik a nyelvi változás kérdésköre, a magyar nyelvtörténet, a valenciaelmélet és az igenemek kérdésköre, valamint a frazeológia. A két utóbbi témakörben könyvei is jelentek meg: az egyik a valenciaelmélet nyelvtörténeti alkalmazásának elméleti és gyakorlati kérdéseit tárgyaló monográfia, a másik egy a magyar lexikológiában új típusú szólás- és közmondásszótár (FKFP-pályázat keretében készült). OTKA-pályázat támogatásával egy német nyelvű magyar nyelvtant is írt, amely a bécsi Edition Praesens kiadónál jelent meg 2001-ben. 1998-tól 2002-ig Széchenyi professzori ösztöndíjas, 2003-tól Széchenyi István ösztöndíjas.

Fóris Ágota. Egyetemi tanulmányait fizika–olasz szakon kezdte. 1995-ben végzett a Janus Pannonius Tudományegyetem olasz nyelv és irodalom, 1998-ban spanyol nyelvtanár szakán. A Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola keretében PhD-fokozatot szerzett 2002-ben. Doktori értekezésének címe: *A lexikográfia alkalmazott nyelvészeti vonatkozásai, különös tekintettel a magyar–olasz területre*. Kutatási területe a lexikográfia az oktatásban, a műszaki és tudományos szókincs vizsgálata, a szakszótárak és a szakszókincs. A *Szótár és oktatás* című könyv és számos más publikáció szerzője, a magyar–olasz és az olasz–magyar műszaki–tudományos szótár és több könyv szerkesztője. Az Magyar Tudományos Akadémia Szótári Munkabizottság választott tagja, a Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete vezetőségi tagja. 2003-tól a Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Tanszékén Békésy-ösztöndíjas.

Földes Csaba. A debreceni KLTE BTK-n szerzett német–orosz szakos diplomát, 1983-ban ugyanott doktorált általános nyelvészetből. 1987-ben lett a nyelvtudomány kandidátusa. 1987-ben német nyelvészetből habilitált, azóta egyetemi tanár. A Veszprémi Egyetem Germanisztikai Intézetének igazgatója és Német Nyelvtudományi Tanszékének vezetője. 2002 óta dékán is. Fő kutatási területe a frazeológia, a lexikográfia, a kontaktlingvisztika, a szociolingvisztika, a nyelvpolitika és a német mint kisebbségi nyelv. 18 monográfia és szótár valamint 130 tanulmány szerzője, 8 kötet szerkesztője. Számos nemzetközi és hazai tudományos testület és társaság vezető tisztségviselője, pl. a mannheimi Német Nyelvtudományi Intézet Nemzetközi Tudományos Tanácsának tagja, a Közép-Európai Germanisták Társaságának alelnöke, az EUROPHRAS Európai Frazeológiai Társaság vezetőségi tagja, az MTA VEAB Nyelv- és Irodalomtudományi Szakbizottságának és Német Filológiai Munkabizottságának elnöke, több kül- és belföldi tudományos folyóirat, ill. periodika szerkesztőbizottsági tagja.

Katus Elvira. 1974-ben végzett az Eötvös Loránd Tudományegyetem történelem–orosz–bolgár szakán, később ugyanitt magyar szakon is diplomázott. 1979 és 1982 között magyar lektor a Szófiai Kliment Ohridszki Tudományegyetemen. 1987 óta az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Szláv Filológiai Tanszék oktatója, jelenleg egyetemi adjunktus. Szakterülete a bolgár nyelvészetben belül a frazeológia (magyar–bolgár és részben magyar–horvát összevető vizsgálatok), valamint a nyelvhasználati és az idegennyelv-tanítási kérdések. Társ szerzője a Nemzeti Tankönyvkiadónál 1999-ben megjelent bolgár nyelvkönyvnek.

Kispál Tamás. 1994-ben végzett a József Attila Tudományegyetem német szakán. 1997-ben befejezte doktori tanulmányait a József Attila Tudományegyetem Elméleti nyelvészet (német nyelvészet) PhD-programban. Doktori témája a közmondások szemantikai vizsgálata. Többször volt német DAAD-ösztöndíjas. Kutatási területei a lexikológia és a lexikográfia, ezen belül a lexikális szemantika, a kognitív metafora-elmélet, a frazeológia és a parömiológia, valamint szótárhasználat, szótárkritika és a szólások, közmondások lexikográfiai feldolgozása. 1998 óta egyetemi tanársegéd az Szegedi Tudományegyetem Germán Filológiai Intézetének Német Nyelvészeti Tanszékén.

Kiss Mónika. 1996-ban végzett az Eötvös Loránd Tudományegyetem francia szakán. 1997-ben TEMPUS-ösztöndíjasként DEA-fokozatot szerzett Franciaországban (Université d'Angers). 1999 őszén beiratkozott a Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Programjára. 2001-ben magyar szakos tanári diplomát szerzett az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Kutatási témái: francia–magyar kontrasztív nyelvészet, lexikográfia, hamis barátok (*faux amis*), beszédaktusok, helyzetmondatok. 1996 és 1999 között – először demonstrátorként, később megbízott tanársegédként – az Eötvös Loránd Tudományegyetem Francia Tanszékén oktatott. 1998-tól 2001-ig az Eötvös Loránd Tudományegyetem Apáczai Csere János Gyakorló Gimnáziumában tanított francia nyelvet. 2001 óta Németországban él, ahol PhD-dolgozatát írja, amelynek témája a kulturális hamis barátok vizsgálata a két-nyelvű szótárakban.

Koutny Ilona. 1977-ben végzett az Eötvös Loránd Tudományegyetem francia–matematika–eszperantó szakán, 1990-ben doktorált nyelvészetből. Dolgozott számítástechnikai területen és szerkesztőségben, 1987 és 1995 között pedig az Eötvös Loránd Tudományegyetem Általános és Alkalmazott Nyelvészet Tanszékén, jelenleg az Adam Mickiewicz University (UAM, Poznań) Nyelvészeti Intézetében adjunktus, s az Interlingvisztikai posztgraduális képzés vezetője. A Nemzetközi Tudományos Akadémia (AIS, San Marino) docense, az Eszperantó Akadémia tagja, a Nemzetközi Nyelv Kutatási és Dokumentációs Központjának (CED) vezetőségi tagja. Kutatási területei a számítógépes nyelvészet (szintaktikai szerkezet és prozódia kapcsolata a beszéd szintézis szempontjából), lexikográfia (szótárszerkezet, kulturális összevetés), interlingvisztika (nyelvi problémák, eszperantó nyelvészet), interkulturális kommunikáció. Számos cikk, néhány kötet és 4 szótár szerkesztője.

Kugler Katalin. 1971-ben végzett az Eötvös Loránd Tudományegyetem orosz–magyar–eszperantó szakán. Egy évig tolmácsként dolgozott Moszkvában, majd a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Orosz Tanszékére került, ahonnan 1979-ben áthelyezték a József Attila Tudományegyetem Orosz Nyelv és Irodalom Tanszékére, ahol az orosz fordító- és tolmácsképzés irányítója lett. Azóta itt tanít, jelenleg docensi beosztásban. 1980-ban doktorált, 1996-ban PhD-fokozatot szerzett. Kutatási területei: az orosz társalgási nyelv és a prosztorecsije stilisztikai sajátosságai, a mai sajtónyelv fejlődési tendenciái. Ezirányú megfigyeléseit számos előadásban közölte és cikkeiben publikálta. Lexikográfiai tevékenységének összegzése az 1998-ban megjelent sajtónyelvi szótár. A magyarországi orosz tanárok egyesületének (БАПРЯЛ) elnökségi tagja.

Magay Tamás. Született Kaposvárott, 1928-ban. 1946-ban felvételt nyert a báró Eötvös József Collegiumba magyar–angol szakos bölcsészhallgatóként, ahonnan az önkény igaztalanul eltávolította 1947-ben. Egyetemi doktorátust tett Debrecenben 1964-ben. Kandidátusi cím elnyerése: 1981. Habilitáció: 1996. Témája: lexikográfia, azon belül a kétnyelvű szótárírás elvi és gyakorlati kérdései, valamint a lexikológiával együtt való oktatása egyetemi szinten. 1953-ban elvégzi a református teológiát. 1957–1989: az Akadémiai Kiadó angol szótárainak szerkesztője, később főszerkesztője. 1983: az EURALEX alapító tagja (Exeter), majd az *International*

Journal of Lexicography (IJL) szerkesztőbizottságának tagja (OUP). 1993–2001: a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar angol tanszékének alapító tanára. 2000: az Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottság Szótári Munkabizottságának elnöke. A Verbatim-award (Anglia 1997), az Országgh László-díj (1997) és az Apáczai Csere János-díj (2002) díjazottja. Szakirodalmi tevékenysége: számos hazai és nemzetközi publikáció és előadás, doktori fokozatok, pályázatok bírálatai stb. fűződnek a nevéhez, de publikációi zömét angol/magyar és egyéb szótárak alkotják, beleértve a folyamatos átdolgozásokat és frissítéseket a nyelvi változások állandó figyelembevételével (több mint 40 szótár). Az Oxford English Dictionary (OED) külső konzultánsaként tartja nyilván.

Márkus Éva. 1993-ban végzett az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar német szakán. 1997–1998-ban a Bajor Köztársaság ösztöndíjasa-ként egy évet töltött a müncheni Ludwig Maximilian Egyetemen. 2000-ben doktorált az Eötvös Loránd Tudományegyetem Germanisztikai Doktori Iskolájában. Kutatási területe a magyarországi német nyelvjárások. PhD-disszertációja 2003-ban jelent meg *A Buda környéki német nyelvjárások* (Deutsche Mundarten im Ofner Bergland) címen. 1996 óta dolgozik a BTF, illetve 2000 óta az Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanító- és Óvóképző Főiskolai Karán, 2001 óta főiskolai docens.

Murányiné Zagvai Márta. 1991-ben végzett a Kossuth Lajos Tudományegyetem német–orosz szakán. 1995-ben szerzett egyetemi doktori címet. Kutatási területei a (kétnyelvű) lexikográfia, főként a (természettudományos) szaklexikográfia (elsősorban kémia, ezen belül főként analitikai kémia), szaknyelvkutatás (természettudományos szaknyelvek, különös tekintettel a kémiai szaknyelvre) és frazeológia, ezen belül mondatértékű frazeologizmusok. Ezekben a témákban háromszor DAAD-ösztöndíjas (1988–1989; 1993–1994; 1998–1999). 1991-től dolgozik az egri Eszterházy Károly Főiskola Német Nyelv és Irodalom Tanszékén. 1996 óta főiskolai adjunktus. 1997-től 2001-ig szerkesztőként részt vett a Halász Előd – Földes Csaba – Uzonyi Pál főszerkesztők által jegyzett magyar–német nagyszótár és kézisótár munkálataiban.

Muráth Judit. 1969-ben végzett a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar német–orosz szakán. 1982-ben doktorált kontrasztív nyelvészetből a József Attila Tudományegyetemen, 2001-ben szaklexikográfiából az Eötvös Loránd Tudományegyetem Germanisztikai Intézetében. Kutatási területe: szaklexikográfia, terminológia, számítógéppel támogatott fordítás, fordítástudomány. Ezekben a témákban öt nagyobb projekt vezetője (Osztrák–Magyar Akció Alapítvány, PFP). Egy monográfia szerzője, 13 tankönyv, konzultációs munkafüzet, szótár társszerzője, 3 kötet szerkesztője, számos nemzetközi publikáció szerzője. 1977-től dolgozik a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karán. A szakfordító-képzésben oktat. 1996-tól a szakfordító szak vezetője. 2001 óta egyetemi docens.

Nemesné Kis Szilvia. 1993-ban végzett a kaposvári Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskolán, 1996-ban a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola magyar szakán, 2000-ben a Janus Pannonius Tudományegyetem magyar szakán. PhD-tanul-

mányait szigorlással a pécsi alkalmazott nyelvészeti doktori iskolában 2003-ban fejezte be, dolgozatának írása folyamatban van. 10 éves általános iskolai és középiskolai szakmai gyakorlatát szakértőként kamatoztatja. Kutatási területe a névtudomány, a kognitív szemantika, azok kapcsolódási lehetőségei (a névadás motívumainak vizsgálata állatnevekben, elsősorban lónevekben; ménesek névadási szokásainak kutatása; a nevek jelentésszerkezetének feltárása, kognitív megközelítésük) és az anyanyelvi nevelés. Jelenleg egy nemzetközi pályázat funkcionális analfabétizmust kutató csoportjának tagja (Leonardo-project). 2000-től dolgozik a Kaposvári Egyetem Csokonai Vitéz Mihály Pedagógiai Főiskolai Kar Magyar Nyelvészeti Tanszékén tanársegédként.

Pacsai Imre. 1947-ben született Szarvason. A Kossuth Lajos Tudományegyetemen szerzett orosz nyelv és irodalom szakos tanári oklevelet 1984-ben. Az egyetemi doktori fokozatát a Kossuth Lajos Tudományegyetemen nyerte el 1986-ben. Kandidátusi disszertációját 1994-ben védte meg. 2000-ben nyelvtudományból habilitált. Kutatási területe az idegennyelv-oktatás metodikai, szemantikai, pszicholingvisztikai kérdései mellett az orosz nyelv areális kérdéseinek vizsgálata. Nyelvészeti munkáit három monográfiában s több hazai és külföldi szaklapban megjelent cikkeiben adta közre. A Nyíregyházi Főiskola Orosz Tanszékének oktatója 1985-től, főiskolai tanár.

Pajzs Júlia. 1977-ben végzett a Pécsi Tanárképző Főiskola magyar–történelem szakán, itt kezdett érdeklődni a matematikai nyelvészet iránt. Tanulmányait az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar alkalmazott-matematikai szakán folytatta, 1983-ban diplomázott. 1985 óta dolgozik az Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében. Szakterülete a számítógépes lexikográfia és korpusznyelvészet. Irányította a 25 milliós Magyar történeti szövegtár gyűjtésének, elemzésének és lekérdezésének munkálatait, számos programot fejlesztett eközben. A COMPLEX (Computational Lexicography) nemzetközi konferenciák szervezője, a konferencia köteteinek szerkesztője. Tagja az EURALEX-nek. Alakulása óta tagja az Magyar Tudományos Akadémia szótári munkabizottságának, 2002. szeptembere óta a magyar nyelvi bizottságnak. 2002. januárja óta a lexikográfiai és lexikológiai osztály vezetője.

Pálfy Miklós. 1966-ban végzett a József Attila Tudományegyetem francia–orosz szakán. 1975-ben doktorált, 1980-ban szerezte meg a nyelvtudomány kandidátusa címet, 1999-ben habilitált. Kutatási területe a francia lexikológia és lexikográfia. A Szegedi Tudományegyetem Elméleti Nyelvészeti Doktori Iskoláján belül a Francia Nyelvészeti Program vezetője. Pályázati témavezető; publikációi az említett témakörökkel foglalkoznak; új típusú *Francia–magyar kéziszótár* főszerkesztője, több kötet szerkesztője. 2000-től 2003-ig Széchenyi professzori ösztöndíjas. 1974 óta tanít a József Attila Tudományegyetem / Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán (1985 és 1988 között a Sorbonne Nouvelle vendégtanára). 2000 óta egyetemi tanár, 2003 óta a bölcsészettudományi kar francia tanszékének vezetője.

Piróth Attila. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Karán végzett fizikusként és angol nyelvi szakfordítóként, 1996–97-ben. Ugyanott doktorált elméleti fizikából 2000-ben. Négy éven át tanított angol szaknyelvet és szakfordítást fizikus és matematikus szakfordító-hallgatóknak. Jelenleg szabadfoglalkozású fordítóként dolgozik, angol–magyar és francia–magyar fordításai a Typotex, az Elektra és a Palatinus kiadónál jelentek meg. Az előadásban ismertetett szótár előreláthatólag 2005-ben jelenik meg az Akadémiai Kiadó gondozásában.

Pomázi Gyöngyi. Az Akadémiai Kiadó Nyelvi Szerkesztőségének igazgatója. A szegedi József Attila Tudományegyetemen végzett magyar–latin szakon 1979-ben. Egyetemi doktori címet szerzett 1982-ben. 1979 óta az Akadémiai Kiadóban dolgozik, 1996-ig a lexikonszerkesztőségben, 1996-tól a szótárszerkesztőségben. Többek között a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága Szótári Munkabizottsága és az EURALEX (European Association of Lexicography) tagja. Középkori magyar irodalommal és lexikográfiával foglalkozik. Számos lexikoncikke, tanulmánya jelent meg, nyolc német–magyar, magyar–német szótár szerkesztési munkálatainak irányítója volt.

Reder Anna. 1981-ben végzett a Pécsi Tanárképző Főiskola német–matematika szakán, majd 1988-ban középiskolai tanári oklevelet szerzett a Kossuth Lajos Tudományegyetem számítástechnika, illetve 1996-ben a Janus Pannonius Tudományegyetem német nemzetiségi szakán. Az 1992/93-as tanévben két szemesztert töltött a bensheimi Studienseminar für das Lehramt an Gymnasien német nyelv és irodalom szakán. 1997–2000 között elvégezte a Pécsi Tudományegyetem Nyelvészeti Doktori Iskola Alkalmazott Nyelvészeti Programját. 2002-ben *Kollokationen in der Wortschatzarbeit* címmel benyújtotta PhD-dolgozatát. 1997 óta tanársegédként dolgozik a Pécsi Tudományegyetem Német Nyelvészeti Tanszékén. Jelenlegi kutatási témája: alkalmazott nyelvészet a német mint idegen nyelv oktatásában.

Répási Györgyné. 1972-től a Nyíregyházi Főiskola oktatója. Jelenleg az idegen nyelvi intézet igazgatója, az orosz nyelv és irodalom tanszéken főiskolai tanár. 1981-ben bölcsészdoktori címet, 1990-ben a nyelvtudomány kandidátusa, 2000-ben pedig dr. habil. fokozatot szerzett. Kutatási szakterülete az alkalmazott nyelvészet (egybevető és leíró nyelvtudomány). Eddig kutatott témái: az orosz és a magyar beszélt nyelv; lexikológia, lexikográfia; orosz–magyar egybevető szinkrón nyelvészeti vizsgálatok; a nyelvészeti stilisztika kérdései; szótárírás (beszélt nyelvi szavak, szakszavak, diplomáciai szótár); a nyelvtanítás, nyelvtanárképzés kérdései. Jelenlegi kutatási témái: az orosz publicisztikai stílus; orosz neologizmusok stilisztikai és szemantikai vizsgálata. Eddig 130 publikációja jelent meg nyomtatásban, köztük 2 monográfia, 10 főiskolai tankönyv, 5 oktatási segédanyag és 80 előadása hangzott el hazai és külföldi konferenciákon, kongresszusokon. Több gyűjteményes kötet társszerkesztője.

Sulyok Hedvig. 1976-ban végzett a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán orosz–olasz szakon, majd történelem szakos tanári diplomát is szerzett. 1985-ben onomasztikai témából doktorált; kutatási területe névtani, kap-

csolattörténeti és lexikográfiai területeket ölel fel. Nemzetközi és hazai tudományos társaságok tagja, tanulmányait nyelvészeti és történettudományi szaklapok, konferencia-kötetek publikálták. A Verancsics-szótár alapján készült könyve 2001-ben jelent meg a Generalia Kiadó gondozásában. 2000 és 2002 között a Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola hallgatója. 1977 óta oktat a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Karon, 1991-ig az orosz tanszéken, jelenleg az olasz nyelv és irodalom tanszéken docens.

Székely Gábor. 1967-ben végzett a Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar orosz–német szakán. 1974-ben doktorált, 1982-ben szerezte meg a nyelvtudomány kandidátusa címet, 1997-ben habilitált. Kutatási területe a kontrasztív nyelvészet, a lexikológia és lexikográfia, a fokozás. Ezekben a témákban 2003-ban zárult OTKA-pályázatának második szakasza. Hat önálló kiadvány (főiskolai jegyzet, segédkönyv, szótár, szakkönyv) szerzője, társszerzője. 12 kiadvány (társ)-szerkesztője. Mintegy 130 publikáció szerzője. 1969 óta dolgozik a Nyíregyházi Főiskolán, 1998 óta egyetemi tanárként.

Tóth József. 1990-ben végzett Debrecenben a Kossuth Lajos Tudományegyetem német–orosz szakán. 1991 óta oktat a Berzsenyi Dániel Főiskola Német Nyelv és Irodalom Tanszékén, 1999-től főiskolai docens. 1994–1996-ig a Bécsi Egyetem Germanisztikai Intézetében tartózkodott Franz Werfel vendégkutatói ösztöndíjjal. Kutatási területe a szemantika, s azon belül a szómezőelméletek és a kontrasztív lexikális-szemantikai vizsgálatok. 2000-ben doktorált az Eötvös Loránd Tudományegyetem Germanisztikai Intézetében. Több hazai és nemzetközi konferencián tartott előadást és számos publikáció szerzője, valamint tudományos kiadványok szerkesztője. 2003 óta a Veszprémi Egyetem Germanisztikai Intézetében további jogviszonyú egyetemi docens. Jelenleg az igei eseményszerkezetes szemantikai elemzések továbbfejlesztésén dolgozik.

Tóth Szergej. 1980-ban végez Szegeden, a JATE Természettudományi Karán. Doktori disszertációit (1990, 1999) a szociolingvisztika témaköréből írja. Azokat a nyelvi változásokat kutatja, amelyek a különböző szociokulturális meghatározottságú csoportok és a társadalmi változások interakciójának eredményeként következnek be. Társszerzője a Beszédről, nyelvről tanárjelölteknek, a Pápuáktól a pionerig című könyveknek, szerkesztője a Nyelvészeti füzetek, a Fasciculi Linguistici Series Lexicographica periodikáknak és az AETAS történettudományi folyóiratnak. Az Akadémiai Kiadó orosz–magyar és magyar–orosz szótárainak egyik szerkesztője. A első magyarországi nyelvészeti vonatkozású távoktatási program (Nyelv és társadalom, 1997) és CD-ROM szerzője (Nyelvészet és társadalom, 1999). 2003-tól Széchenyi István ösztöndíjas. 1985 óta tanít a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Karán. Jelenleg az alkalmazott nyelvészeti tanszék oktatója, tanszékvezető főiskolai tanár.

Tyukász Dóra. 2003-ban végzett a Szegedi Tudományegyetem olasz nyelv és irodalom szakán. 2003-ban Veszprémben elnyerte az Országos Tudományos Diákköri Konferencia Alkalmazott Nyelvészeti Szekciójának első díját. Kutatási területe

a társasnyelvészet körén belül a nem és a nyelv kapcsolata, különösképpen az olasz nyelv tekintetében. 2001-ben MÖB ösztöndíjas Sienában (Olaszország), 2002-ben Erasmus ösztöndíjas Veronában (Olaszország).

Uzonyi Pál. 1978-ban végzett a Kossuth Lajos Tudományegyetem orosz–német szakán. 1980-ban doktorált, 1987-ben szerezte meg a nyelvtudomány kandidátusa fokozatot. Kutatási területei kezdetben az orosz nyelv szóképzése, számítógépes nyelvészet (gépi fordítás, számítógépes nyelvoktatás). Foglalkozik fonetikával és fonológiával is (a német nyelv hangtanáról könyvet írt). 1997-től intenzív lexikográfiai munkát végzett az Akadémiai Kiadó német nagy-, kézi- és kisszótárainak, illetve orosz kéziszótárainak társfőszerkesztőjeként. A német mondattan terén is vannak publikációi. A szótárakon kívül 9 könyv és 37 tanulmány szerzője. 1978-tól 1990-ig a Kossuth Lajos Tudományegyetem Szláv Filológiai Intézetének oktatója volt, ahonnan a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Nyelvi Intézetéhez került. 1991-től az Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanárképző Főiskolai Kar Német Tanszékén főiskolai tanár.

Vágvölgyi Edit. 1983-ban végzett a József Attila Tudományegyetem orosz társadalomtudományi fordító és tolmács szakán. 1988-ban ugyanitt orosz nyelv és irodalom szakos diplomát szerzett. 1990-ben fejezte be a latin speciális képzést. 1983 óta az Szegedi Tudományegyetem Idegennyelvi Központjában dolgozik nyelvtanárként és nyelvvizsga-koordinátorként. Dolgozott Károly Sándor professzornál a József Attila Tudományegyetemen a környezetfüggetlen nyelvek kutatásában. 2000 szeptemberétől a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Nyelvtudományi alkalmazott nyelvészeti doktori iskola hallgatója.

Vass László. 1970-ben végzett a Budapesti Műszaki Egyetem Gépészmérnöki Karán, majd 1982-ben a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. Közvetlen kutatási területe a szemiotikai szövegtan, valamint iker- és társtudományai: a stilisztika, retorika, interpretáció- és kommunikációelméletek, pszicho- és szociolingvisztika, etnometodológia stb. Társ szerzője a Stilisztikai ábécé a magyar nyelv és irodalom tanításához, a Beszédről, nyelvről tanárjelölteknek, a Szövegtan és verselemzés, illetőleg a Szövegtan és prózaelemzés című köteteknek, szerkesztője Nyelvészeti füzetek, a Nyelvészeti füzetek szótársorozata és a Szemiotikai szövegtan című periodikának. 1984 óta dolgozik a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai karán, jelenleg a magyar nyelvi tanszék docense.

Vitányi Borbála. 1979-ben végzett az Eötvös Loránd Tudományegyetem magyar nyelv és irodalom szakán. Ezt megelőzően Szegeden a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola magyar–orosz szakán tanult. 1983-ban doktorált. 1997-ben szerezte meg a PhD-fokozatot. Disszertációjának témája a 19. század fordulójának irodalmi névadása. Kutatási területe a magyar dialektológia, a névtudomány, valamint a lexikográfia elmélete és gyakorlata. 1980 óta tagja az *Új magyar tájszótárt* készítő munkabizottságnak. Jelenleg szerkesztőként vesz részt a befejező kötet munkálataiban. Magyar és francia nyelven publikál. 1980 óta dolgozik az Magyar Tudomá-

---

nyos Akadémia Nyelvtudományi Intézet Nyelvtörténeti és Dialektológiai Osztályán.
1998 óta tudományos főmunkatárs.

Tárgymutató

A

A magyar rokonértelmű szók és szólások
kézikönyve • 189
A magyar szótárak és nyelvtanok
könyvészete • 91
Ábel-féle olasz–magyar szójegyzék • 179
 abszolút szuperlatívusz • 183
 Adagiorum • 22
 adatbázis • 33, 154
 adattár • 122
 alkalmazott nyelvészet • 122
 analitikai kémiai szakszótár • 111
 analogikus szótár • 63
 anglicizmusok • 112
 angol nyelv • 86, 148
Angol–magyar műszaki és tudományos
szótár • 148
 antonima • 48, 70
 antonimaszótár • 71
 argotikus • 81
 asszociáció • 142–143
 átvitt jelentés • 52
 autentikus példamondatok • 22
 autentikus szöveg • 114

B

Bedeutungswörterbuch • 161
 beszélt nyelv • 82
 betű • 45
 bokrosítás • 7
 Brown-korpusz • 135

C

COMPLEX (Computational Lexicography) • 266

D

diáknyelv • 10
 dialektológia • 97
 Duden-szótár • 9, 25, 28, 52
 durva • 192
 ~ vulgarizmus • 218

E

Eckhardt-szótár • 253
 egynyelvű szótárak • 149
 ekvivalencia kérdése • 120
 előfordulási gyakoriság • 111
 enantioszémia • 48

értelmező szótár • 12, 63, 71
 eszperantó • 75
 eufemizmus • 201
 EURALEX • 266
 euroszótár • 7–8
 expresszivitás • 225

F

Fasciculi Linguistici Series Lexicographica • 268
 „Fidgin English” • 151
 finnugor • 128
 fogalom alapú szótár • 72
 fogalomköri szótár • 63
 fokozás • 183
 FrameNet Project • 70
Francia Akadémia szótára • 63
 francia nyelv • 7, 43
 frazéma
 ~ címszó • 25
 ~ felfogás • 23
 frazeológia • 22, 192
 frazeologizmus • 56, 222

G

Gáldi-szótár • 215
 gazdasági szaknyelv • 169
 gépi fordítás • 37
 glossza • 175
 görög • nyelv 43
 görög szólásmondás • 22

GY

gyakorisági lista • 35
 gyakorisági szótárak • 34

H

Hadrovics–Gáldi nagyszótár • 78
 hajózás szótára • 63
 Halász Előd-féle szótár • 106
 hamis barátok • 111
 Hartmann kontra Urdang vita • 84
 hely- és személynévadás • 123
 helyesírási szótár • 63
Herczeg-féle szótár • 16
 Herczeg-vita • 89
 hímnemű egyeztetés • 204
 homonim • 48, 156

HSK-sorozat (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft) • 118

I

Idegen nevek kiejtési szótára • 90
igemező-szótár • 187
írásjelek • 45
informatika • 33
internacionalizmusok • 111
International Journal of Lexicography • 265
interneten használható szótár • 33
irodalmi nyelv • 43
iskolakultúra • 93

J

jellista • 175
jelöletlen hímnem • 204

K

kapcsolat, függvényyszerű • 143
kapcsolat, sztochasztikus • 143
keretszemantika • 70
kétnyelvű • 214
kétnyelvű szótár • 12, 63, 154
kéziszótár • 214
klasszikus nagyszótár • 252
kognitív metafora • 59
kölcsonzés • 126
kollokáció • 7, 58, 69
kollokációs szótár • 72
Kollokation • 161
kommunikátor • 33
kommunikátumok • 230
konceptuális szótárak • 39
konkordancia • 35
korpusz • 111
    ~gyakoróság • 35
    ~nyelvészet • 134
    Brown ~ • 135
korszerűség és korszerűtlenség • 7
középbajor nyelvjárás • 97
Köz helyszótár • 26
közmondás • 22, 126

L

La banque des mots • 254
LaTeX index • 153
latin • 43, 117
    ~ szólásmondás • 22
lemmaszelekció • 111, 113
Lernerwörterbuch • 161
lexikai parallelizmusok • 169
lexikalizálódott törvénycikk • 197

lexikográfia • 61, 78
Lexikográfiai Füzetek • 91, 262
lingua franca • 150

M

magyar jövevényszavak • 97
Magyar szókincstár • 26
Magyar szólások és közmondások • 22
Magyar Tájszótár • 257
Magyar–angol műszaki szótár • 148
Magyar–francia nagyszótár • 253
magyar–orosz szótár • 214
magyarországi német nyelvjárások • 97
melléknévi szócikk • 10
mennyeség és minőség • 7
mesterségszó • 42
mesterség-szótár • 42
metafora • 52
meta-szaklexikográfia • 117
Modern Filológiai Közlemények • 262
Modern Nyelvoktatás • 93
monitor-korpusz • 134
művelődéstörténet • 122

N

Nagy–Klár-féle műszaki szótár • 106
Napjaink szállóigéi • 26
német nyelv • 46, 56, 103
Német Szóatlasz • 98
Német–magyar kéziszótár • 10
Német–magyar kisszótár • 7
Német–magyar nagyszótár • 53
német–magyar szótár • 52
nemzeti mentalitás • 126
népnyelvi • 217, 258
névtan • 123
névtudomány • 123
nomenclatura • 175
Nuova Corvina • 262

Ny

Nyelvészeti füzetek • 268
nyelvhelyesség • 23
nyelvi evolúció • 195
nyelvi humor • 257
nyelvipar • 33, 38
nyelvjáráskutatás • 97
nyelvpolitika • 195
nyelvtani aránytalanság • 204
nyelvtani információk • 7

O

OED kritikája • 84
olasz–magyar szótárak • 12
onomasztika • 122
Ormánsági szótár • 258
orosz szleng • 193
Orosz–magyar nagyszótár • 78
Orosz–magyar nyelvi kalauz • 81
Orosz–magyar sajtónyelvi szótár • 78
orosz–magyar szótár • 214
orvosi szaknyelv • 225
Oxford English Dictionary • 265

Ö

Öt nyelvű fizikai szótár • 149

P

pánfrankofon • 252
pentaglosszárú • 175
permisszivitás • 87
PiSystem • 36
poliglott szótár • 33
poliszémia • 142
~kontinuum • 142
prosztoreszje • 78
pszicholingvisztika • 123
ragadványnevek • 123

R

Régi magyar glosszárú • 178
Rendszeres német nyelvtan • 219
reprezentatív korpusz • 134
retorika • 225
Rivista Italiana di Onomastica • 262
Römpf-féle kémiai lexikon • 105
rövidítések • 196

S

schaederi modell • 120
SGML (Standard Generalized Mark-up Language) • 159, 215
stílusminősítések • 257
syntagmatisches Wörterbuch • 161

Sz

szakfordítók • 103
szaklexikográfia • 117
szaknyelv • 42
szakszótár • 63, 103, 111, 117
számítógépen alkalmazott szótárak • 33
számítógépes keresőbázis • 25
számítógépes lexikográfia • 134
Szamosháti szótár • 258
Szegedi szótár • 259

szemantikai

~ jegyek • 61
~ kapcsolat • 69
~ kapcsolatok • 69
~ mező • 61
~ vizsgálatok • 187
szexizmus • 204
színes szinonimátár • 26
szinkron motiváció • 56
szinkron szótár • 257
szinonimák • 137
szinonimaszótár • 31, 63, 71
szinonímia • 48
szitokszó • 82
Szlavóniai (kórógyi) szótár • 257
szleng • 24, 78, 81, 82, 123, 192, 193, 217
szlengszótár • 26, 82
szociális szubsztrátum • 194
szociolingvisztika • 122
szócsaládok • 7
szófeldrajz • 97, 98, 101
szó-fordító gépek • 33
szóhosszúság • 35
szókincs • 69
szólás • 22
szómező • 187
szómező kutatás • 187
szótár¹
analitikai kémiai szak~ • 111
analogikus ~ • 63
Angol–magyar műszaki és tudományos ~
• 148
antonima~ • 71
Duden- ~ • 9
Eckhardt~ • 253
egynyelvű ~ak • 149
értelmező ~ • 12, 63, 71
euro~ak • 7-8
fogalom alapú ~ • 72
fogalomköri ~ • 63
Gáldi~ • 215
Hadvics–Gáldi nagy~ • 78
Halász Előd-féle ~ • 106
helyesírási ~ • 63
Herczeg-féle ~ • 16
igemező~ • 187
interneten használható ~ • 33
kétnyelvű ~ • 12, 63, 106, 154
kézi~ • 214
klasszikus nagy~ • 252
kollokációs ~ • 72
Közhely~ • 26

- Magyar Táj~ • 257
 Magyar–angol műszaki ~ • 148
 magyar–francia nagy~ • 253
 magyar–orosz ~ • 214
 mesterség~ • 42
 Nagy–Klár-féle műszaki ~ • 106
 német egynyelvű ~ • 53
 Német–magyar kézi~ • 10
 német–magyar kis~ • 7
 Német–magyar nagy~ • 52-53
 olasz–magyar ~ak • 12
 Ormánysági ~ • 258
 orosz–magyar ~ • 214
 Orosz–magyar nagy~ • 78
 Orosz–magyar sajtónyelvi ~ • 78
 Oxford English Dictionary • 265
 Ötynyelvű fizikai ~ • 149
 poliglott ~ • 33
 szak~ • 63, 103, 111, 117
 számítógépen alkalmazott ~ak • 33
 számítógéppel olvasható ~ • 33
 Szamosháti ~ • 258
 Szegedi ~ • 259
 szinkron ~ • 257
 Szinonima~ • 31, 63, 71
 Szlavóniai (kórógyi)~ • 257
 Szleng~ • 26
 szleng~ • 82
 tájnyelvi értelmező ~ • 257
 Új magyar táj~ • 257, 261, 269
 Új német–magyar olvasmányos ~ • 9
 Wahrig~ • 10
- szótár²
 ~használat • 103
 ~i adatbázis • 134
 ~kritika • 84
 ~struktúra • 33
 ~szerkezet • 69
 ~történet • 91
 ~viták • 84
 Szótári Bizottság • 84
- szöveg • 230
 ~korpusz • 114
 ~tan • 269
 szovjet nyelv • 192, 194
 sztochasztikus kapcsolat • 142
- T**
 tábori szleng • 192, 198
 tájnyelv • 22
 tájnyelvi értelmező szótár • 257
 telematika • 33
 tematikus szótár • 69
 természettudomány • 148
Tezauruszszótár • 69, 73
 török • 130
 történeti lexikográfia • 175
 tükörszók • 169
- Ú**
Új magyar tájszótár • 257, 261, 269
 Új német–magyar olvasmányos szótár • 9
 újbeszél • 194
- V**
 vehikulum • 230
 verbo-vizuális alkotások • 230
 véset • 45
 világ nyelvi képe • 126
 vita
   Hartmann kontra Urdang ~ • 84
   Herczeg~ • 89
   Webster's Third ~ja
 vizuális költészet • 230
 vonzat • 12
   ~probléma • 7
   ~szótár • 12, 72
 vulgáris • 217
 vulgarizálás • 43
- W**
Wahrig-szótár • 10
 Webster's Third vitája • 84

Névmutató

A

Angelini, M. T. • 12
Apáczai Csere János • 43

B

Bakos Ferenc • 88, 91
Balázs Géza • 123, 217
Balázs János • 90, 180
Baldi, B. • 180
Bálint Sándor • 259
Ballagi Mór • 10
Bańcerowski Janusz • 127
Baranyai Decsi János • 22
Baranyikova, J. V. • 131
Bárczi Géza • 89, 90, 259
Bartha Csilla • 123
Bartmiński, J. • 127
Basáné Teveli Ágria • 215
Baszkakov, N. A. • 128
Beccaria, G. L. • 43
Bencédy József • 169
Benkes Zsuzsa • 217
Bergenholtz, H. • 112, 115
Bodnár Ildikó • 7–11, 262
Bradley, H. • 85, 86
Bugát Pál • 225
Burchfield, R. • 86
Buscha, A. • 222

C

Cardinaletti, A. • 212
Chatterji, S. K. • 129
Congleton, J. E. • 85
Craigie, W. • 85
Csengery Kinga • 38
Csúry Bálint • 258

D

Dal, V. I. • 127, 131
Dante • 178
Dávid Gábor Csaba • 154
Dési Edit • 215
Drosdowski, G. • 57
Dubicsinszkij, V. V. • 170
Dudás Ferencné • 215
Dugonics András • 22

E

Ebbitt, W. • 87
Eckhardt Sándor • 28, 253

Elekfi László • 34, 90
Elia, A. • 12
Erdélyi János • 22

F

Fábián Pál • 91
Fábián Zsuzsanna • 12–21, 262
Fenyvesi István • 82
Ferenczy Géza • 90
Fillmore, Ch. J. • 70
Flór Ferenc • 225
Fodor Zója • 215
Forgács Tamás • 22–32, 262
Fóris Ágota • 33–41, 263
Földes Csaba • 8, 27, 53, 55, 58, 105, 154, 263, 265
Freckay János • 44, 45
Friedrich, K. • 222
Futász Dezső • 28, 148

G

Gáldi László • 79, 80, 91, 214, 219
Gálffy Mózes • 257
Gebhart Ferenc • 225
Görömbei András • 233
Grannes, A. • 130
Guilford • 131

Gy

Gyarmathy Sámuel • 225
Gyömörey Erzsébet • 81

H

Hadrovics László • 50
Halász Előd • 8, 27, 53, 55, 105, 154
Harris, R. • 86
Hartmann, R. • 87
Havas Livia • 8
Hegedűs Attila • 257
Henisch, G. • 180
Héra István • 7, 8
Herczeg Gyula • 12, 88, 89, 91
Hessky Regina • 10, 56, 59
Hexendorf Edit • 89
Hoffmann István • 122, 125
Hollós Zita • 10
Horálek, K. • 127
Hutterer Miklós • 97

I

Imre Samu • 257
 Ittész Nóra • 38
 Jakobson, R. • 127

J

Jani Mária • 151
 Johns • 84
 Johnson, S. • 85
 Juhász Zsuzsanna • 13, 16

K

Kapitány Szabó Attila • 33
Katus Elvira • 48–51, 263
 Kelemen Béla • 7
 Kelemen József • 90
 Keresztes Kálmán • 258
 Kiefer Ferenc • 37, 70, 142
 Kis Balázs • 33, 34
 Kis Tamás • 123
Kispál Tamás • 52–60, 263
 Kiss Gábor • 52, 124
 Kiss Géza • 258
 Kiss Jenő • 257
 Kiss Lajos • 78, 90, 124, 217
Kiss Mónika • 61–88, 264
 Kis-Viczay Péter • 22
 Klaudy Kinga • 222
 Koleszov, V. V. • 126
 Koltay-Kastner Jenő • 89
 Kontra Miklós • 90
 Kornilov, O. A. • 126
 Kors, F. J. • 130
 Kosztolányi • 31
Koutny Ilona • 69–77, 264
 Kovács Magdolna • 215
 Kovalovszky Miklós • 90, 257
 Kövecses Zoltán • 12, 28, 82, 148
 Kučera, A. • 117
Kugler Katalin • 78–83, 194, 264
 Kundt Ernő • 89

L

Lázár A. Péter • 93
 Lengyel Lajos • 90
 Lepschy, G. • 212
 Loderecker, P. • 180
 Loványi Gyula • 90
 Lovas István • 91
 Lovász Imre • 225
 Lutzeier, P. R. • 188

M

Macaulay • 85
Magay Tamás • 79, 84–96, 148, 264
 Margalits Ede • 22
 Markó Imre • 97–102, 257
Márkus Éva • 265
 Martha Ripfel • 84
 Martinkó András • 90
 Melich János • 91, 155, 180
 Migliorini, B. • 44
 Mihalovics Árpád • 169
 Mogensen, J. E. • 189
 Mollay Erzsébet • 157
 Molnár István, T. • 215
 Móricz Zsigmond • 138
Murányiné Zagyvai Márta • 103–116, 265
Muráth Judit • 117–121, 265
 Murray, J. • 85, 86

N

Nagy Gábor, O. • 22, 49, 90
Nemesné Kis Szilvia • 122–125, 265
 Németh László • 138
 Nikula, H. • 189
 Noyes, G. E. • 85
 Nyikulina Nagyezsda • 81

O

Ódor László • 9
 Oláh Tibor • 253
 Oppenheim, A. L. • 176
 Ország László • 28, 79, 85–90, 148, 253
 Osselton, N. • 84, 87
 Oszipova, I. • 215
 Ozsegov • 81, 169, 216

P

Pacsai Imre • 126–133, 266
 Pais Dezső • 34, 37, 90, 122
Pajzs Júlia • 33, 35, 93, 134–141, 266
Pálffy Miklós • 33, 63–64, 66, 81, 142–147, 252, 266
 Páll Erna • 215, 216, 219
 Pallaghy Éva • 151
 Pantóné Naszályi Dóra • 10
 Pedersen, J. • 115
 Penavin Olga • 257
 Perrot, J. • 62
 Pesti (Mizsér) Gábor • 179
 Petőfi Sándor • 216
 Petőfi S. János • 230, 250
 Petuhova, T. • 215, 222
 Picchi • 36
Piróth Attila • 148–153, 267

Polívka, J. • 127
Pomázi Gyöngyi • 154–160, 267
Pomogáts Béla • 259
Póra Ferenc • 189
Prószéky Gábor • 33–35
Pusztai Ferenc • 257

Q

Quemadat, B. • 84

R

Rácz Sándor • 257
Reder Anna • 161–168, 267
Répási Györgyné • 169–174, 267
Révay Valéria • 169
Robert, P. • 62, 65
Robins, R. H. • 176
Robustelli, C. • 212
Roget, P. M. • 72
Rónai Gábor • 215
Rotenburgi János • 179
Rozental, D. E. • 220
Ruzsiczky Éva • 90
Rypins, S. • 85

S

Sabatini, A. • 204, 211
Sági István • 91
Sauvageot, A. • 7, 252
Schreiber, H. • 189
Sipova, J. N. • 128
Sirisaka Andor • 22
Sledd, J. • 87
Soltész Katalin • 90
Sommerfeldt, K.-E. • 189
Starke, G. • 189
Sterkenburg, P. G. J. Van • 84
Strauß, G. • 59
Sulyok Hedvig • 175–182, 267
Svedova • 81, 216

Sz

Szabadi Béla • 90
Szabó József • 257
Székely Gábor • 183–186, 268

Szende Tamás • 195
Szépe György • 38, 123
Szikszai Fabricius Balázs • 180
Szkvorcov, L. • 195

T

Tagliavini, C. • 44
Tatár Béla • 49
Tkacsenko, O. B. • 128
Toldy Ferenc • 225
Tompá József • 219
Tóth Etelka • 215
Tóth József • 187–191, 268
Tóth Péter • 10
Tóth Szergej • 192–203, 215, 268
Trench, R. Ch. • 85
Trubeckoj, N. Sz. • 126–127, 128

Ty

Tyelenkova, M. A. • 220
Tyukász Dóra • 204–213, 268

U

Urdang, L. • 87
Uzonyi Pál • 8, 27, 53, 55, 58, 79, 105, 154,
192, 214–224, 268–269

V

Vágvölgyi Edit • 225–229, 269
Várkonyi Imre • 257
Vass László • 230–251, 269
Verancsics • 180
Villám Judit • 257
Vitányi Borbála • 252–261, 269
Vorobjov, V. V. • 126
Vörösmarty Mihály • 225, 257

W

Weinrich, H. • 117
Wiegand, H. E. • 114, 118

Z

Zaliznyak, A. A. • 220
Zilahi Lajos • 257
Zolnai Béla • 89

Tartalom

<i>Előszó</i>	6
BODNÁR ILDIKÓ Szótárak a 21. század küszöbén	8
FÁBIÁN ZSUZSANNA A vonzatok ábrázolása az olasz–magyar nagyszótárakban	14
FORGÁCS TAMÁS Egy készülőben levő Új magyar frazeológiai szótár munkálatairól	24
FÓRIS ÁGOTA Gyorsító hatások a lexikográfia fejlődésében	35
FÓRIS ÁGOTA A mesterségek szótárai (Magyar–olasz egybevetés)	44
KATUS ELVIRA Antonima, szinonima, homonima a frazeológiában (Magyar–bolgár–horvát példaanyag alapján)	50
KISPÁL TAMÁS A metaforikus kifejezések ábrázolása három német és három német–ma- gyar szótárban	54
KISS MÓNIKA Szótár a szótárban	63
KOUTNY ILONA Nyelvi és nyelven kívüli ismeretek a szótárban	71
KUGLER KATALIN Gondolatok a legújabb orosz nyelvű szótárakról	80
MAGAY TAMÁS Kritika a (szótár)kritikáról	86
MÁRKUS ÉVA Szófeldrajzi vizsgálódások a Budai-hegység német nyelvjárásaiban	99
MURÁNYINÉ ZAGYVAI MÁRTA Egy német–magyar/magyar–német analitikai kémiai szakszótár előkészü- leteiről II.	105
MURÁNYINÉ ZAGYVAI MÁRTA Egy szakszótár lemmaszelekciós kérdéseiről	113
MURÁTH JUDIT A szakszótárírás elmélete a germanisztikában	120
NEMESNÉ KIS SZILVIA A névtan és az alkalmazott nyelvészet kapcsolódási pontjai	125

PACSAI IMRE	
A közmondások szerepe a világ nyelvi képének vizsgálatában	129
PAJZS JÚLIA	
A korpuszalapú szótárírás alternatívái	137
PÁLFY MIKLÓS	
Alapjelentés és kiinduló jelentés egy kétnyelvű szótárban (Egy lexikometriai vizsgálat tanulságai)	145
PIRÓTH ATTILA	
Angol–magyar fizikai szótár	151
POMÁZI GYÖNGYI	
Szótárszerkesztési módszerek (Német zsebszótárak)	157
REDER ANNA	
Kollokationen in Wörterbüchern für DaF-Lerner	164
RÉPÁSI GYÖRGYNÉ	
Nemzetközi elemek a politikai/diplomáciai szakszókincsben (Magyar–orosz–német egybevetés)	172
SULYOK HEDVIG	
Utak a szótárhoz, utak a Verancsics-szótárhoz (és tovább)	178
SZÉKELY GÁBOR	
A fokozó értelmű szókapcsolatok magyar–német szótára (A Wörterbuch der verstärkenden Wortgruppen der ungarischen und der deutschen Sprache című kiadványról)	186
TÓTH JÓZSEF	
Wortfelder in der zweisprachigen Lexikographie	190
TÓTH SZERGEJ	
A totalitarizmus szóteremtése	195
TYUKÁSZ DÓRA	
Gondolatok a szexista kifejezések kiküszöbölésének lehetőségeiről az olasz nyelvben	208
UZONYI PÁL	
Gáldi László Orosz–magyar és Magyar–orosz kéziszótárának átdolgozásáról ..	218
VÁGVÖLGYI EDIT	
A magyar orvosi szaknyelv változásairól	229
VASS LÁSZLÓ	
Tipológiai kalauz a verbális és képi összetevőből felépített kommunikátumok tanulmányozásához	234
VITÁNYI BORBÁLA	
Modern klasszikusok (Francia–magyar és magyar–francia nagyszótárak)	257
VITÁNYI BORBÁLA	
Tájszótáraink stilisztikája	263

A kötet munkatársai	268
Tárgymutató	270
Névmutató	274

A Generalia

gondozásában a következő kötetek jelentek meg:

- ZÁNTÓ RÓBERT: Generalia, Szeged, 1994.
- GÁL BÉLA–ZALKA ZSOLT: A nagycsoportszöveg – a mikrokozmosz egy megértési modellje, Szeged, 1994.
- NAGY TAMÁS–SZEGFÜ LÁSZLÓ (szerk.): „Nem búcsúzom ...” Emlékkönyv Benda Kálmán tiszteletére, Szeged, 1994.
- TÓTH SZERGEJ–VASS LÁSZLÓ: Pápuáktól a Pioneerig, Szeged, 1994. 184.; 2. javított kiadás, 1997.
- OLAJOS TERÉZIA (szerk.): Byzance et ses voisins. Mélanges à la mémoire de Gyula Moravcsik à l'occasion du centième anniversaire de sa naissance, Szeged, 1994.
- VASS LÁSZLÓ–BOLDIZSÁR KLÁRA: Vallásos szövegek szemiotikai textológiai megközelítése. Szeged, 1995.
- TÓTH SZERGEJ–VASS LÁSZLÓ (szerk.): Juhász Gyula Tanárképző Főiskola. Bibliográfia 1985-1994. Szeged, 1995.
- TÓTH SZERGEJ–VASS LÁSZLÓ (szerk.): A nyelvtanár-továbbképzés egy lehetséges modellje, Szeged, 1996.
- CSABA FÖLDES: Linguistisches Wörterbuch. Deutsch – Ungarisch. Fasciculi Linguistici. Series Lexicographica 1., Szeged, 1997.
- SIMONE MERIGGI: Ungheria 1919: L'inizio dell'epoca nazionalista. La nascita dei movimenti controrivoluzionari a Szeged. Szeged, 1997.
- SULYOK HEDVIG: Magyar–olasz és olasz–magyar szójegyzék Verancsics Faustus Dictionariuma alapján. Lessico ungherese–italiano e italiano–ungherese in base al Dictionarium di Faustus Verantius. Fasciculi Linguistici. Series Lexicographica 2., Szeged, 2001.
- TÓTH SZERGEJ (szerk.): Nyelvek és kultúrák találkozása. A XII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus kiadványai III. Szeged, 2003. 352.

A Generalia gondozásában megjelent kiadványok megrendelhetők:
Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar
Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
6725 Szeged, Hattyas sor 10.
Telefon: +36 62 456-040
e-mail: alknyelv@lib.jgytf.u-szeged.hu

www.lib.jgytf.u-szeged.hu/alknyelv